

**Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju Niš
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Klinika za gradansko pravo
Advokatska komora u Nišu**

**KLINIČKI PROGRAM OBUKE
ZA ZAŠTITU PRAVA ŽENA**

**MEĐUNARODNI I DOMAĆI PRAVNI OKVIR
ŽENSKIH LJUDSKIH PRAVA I
RODNE RAVNOPRAVNOSTI**

KLINIČKO OBRAZOVANJE

P r i r u č n i k

Canadian
International
Development
Agency

Agence
canadienne de
développement
international

Niš, mart 2007.

Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju Niš
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Klinika za građansko pravo
Advokatska komora u Nišu

KLINIČKI PROGRAM OBUKE ZA ZAŠTITU PRAVA ŽENA

MEĐUNARODNI I DOMAĆI PRAVNI OKVIR ŽENSKIH LJUDSKIH PRAVA I RODNE RAVNOPRAVNOSTI

METODI KLINIČKOG OBRAZOVANJA

Za internu upotrebu

Izdavač:

Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju u Nišu

Priredivačica: Prof. dr Nevena Petrušić

Dizajn i priprema: Branko Stevanović

Tiraž: 100

Izdavanje ove publikacije finansijski je pomogla
**Canadian International Development Agency, Local Initiatives Program
(CIDA LIP)**

Niš, mart 2007.

P r e d g o v o r

Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju iz Niša, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu i Advokatska komora u Nišu zajednički realizuju projekat **Ustanovljavanje klinike za zaštitu prava žena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu**, koji je podržala Kanadska agencija za Međunarodni razvoj, u okviru Programa lokalnih inicijativa (CIDA LIP).

Generalni cilj Projekta je povećanje kapaciteta i osnaživanje partnerstva između organizacija koje učestvuju u Projektu, sa ciljem da pojačaju svoj uticaj i daju veći doprinos uspostavljanju pristupačnog, transparentnog i efektivnog pravosudnog sistema, koji je senzibilisan za rodne odnose i probleme marginalizovanih društvenih grupa.

U okviru projekta razvijen je inovativni **Klinički program obuke za zaštitu prava žena**, koji obezbeđuje da se studenti upoznaju sa domaćim i međunarodnim standardima rodne ravnopravnosti, da sagledaju društveni i pravni položaj žena, teškoće se kojima se one suočavaju u ostvarivanju prava na pravnu zaštitu, te da razviju svoje profesionalne sposobnosti i veštine za rad sa ženama žrtvama nasilja i drugih protivpravnih i diskriminišućih akata. Centralna aktivnost na Projektu je edukacija studenata, budućih donosioca odluka, sudske i advokata, koja se ostvaruje kroz pružanje besplatne pravne pomoći socijalno ugroženim građankama sa teritorije Grada Niša, pod nadzorom profesora i advokata.

Da bi profesori i advokati koji su uključeni u realizaciju Kliničkog programa obuke za zaštitu prava žena bili što bolje pripremljeni za edukativni rad sa studentima, Projektom je predviđeno održavanje seminara, koji obuhvata dva segmenta: "**Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti**" i "**Metodi kliničkog obrazovanja**". Ovaj Priručnik je prevashodno namenjen polaznicima seminara, ali on može korisno poslužiti svima onima koji žele da se bliže upoznaju sa standardima rodne ravnopravnosti i specifičnostima kliničkog pravničkog obrazovanja.

Prof. dr Nevena Petrušić, koordinatorka Projekta

Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti	5
Pojmovnik	7
Medunarodnopravni standardi rodne ravnopravnosti.....	11
Ustav i ravnopravnost polova.....	20
Institucionalni mehanizmi za ravnopravnost polova	30
Žene, politika i ženska prava: činjenice i mogućnosti	32
Prava žena u porodici.....	41
Nasilje u porodici.....	50
Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravu Republike Srbije.....	58
Krivično delo nasilje u porodici	70
Prilozi.....	75
Metodi kliničkog obrazovanja	151
I. Pravne klinike	153
Razvoj i funkcije pravnih klinika	155
Uloga pravnih klinika	158
Prednosti obrazovanja na Pravnim klinikama.....	160
II. Klinički metodi nastave	161
Aktivno učenje	163
Obeležja kliničkih metoda Pravničkog obrazovanja	171
Rad u grupi	175
Tehnika "Moždana oluja".....	176
Tehnika "Igranja uloga"	178
III. Prilozi za pripremu kliničke nastave	181
Prvi susret advokata i klijenta	183
Pojam i ciljevi pravnog intervjua.....	186
Faze intervjua	188
Veštine i tehnike vođenja intervjua	192
Vežba: Analiza intervjua	197
Vežba: "Iskazujem saosećajno razumevanje "	202
Radionica: "Da li je to moja priča?"	205
Radionica: "Dve istine i jedna laž"	205
Profesionalna etika advokata	206

**MEĐUNARODNI I
DOMAĆI PRAVNI OKVIR
ŽENSKIH LJUDSKIH
PRAVA I RODNE
RAVNOPRAVNOSTI**

POJMOVNIK*

Pol

Biološka klasifikacija pojedinaca na muškarce i žene. Podrazumeva biološke razlike među ljudima koje su, uglavnom, trajne i univerzalne. Sociolozi, međutim, skreću pažnju na to da je klasifikacija ljudi na muškarce i žene, iako zasnovana na biološkim razlikama, društveno konstruisana. Drugim rečima, društvo i kultura utiču na definisanje prirodnih karakteristika muškaraca i žena.

Rod

Društvene uloge pripisane pojedincima na osnovu njihovog pola. Termin **rod** se razlikuje od termina **pol** po tome što se on odnosi na kulturnu i socijalnu definiciju uloga i ponašanja koje se očekuje od pripadnika/pripadnica različitih polova, a ne na one aspekte ljudskog ponašanja koji su određeni biološkim karakteristikama. Tako, na primer, roditelj je ženska biološka uloga, dok je nega i staranje o novorođenom detetu rodna uloga obično pripisana ženama, iako je može s istim uspehom obavljati i muškarac.

Društvena očekivanja vezana za rodne uloge muškaraca i žena proizvod su društvenih, kulturnih, religioznih, političkih i ekonomskih okolnosti, kao i uticaja običaja, tradicije, morala, klasne i etničke pripadnosti. Stavovi i ponašanja koje jedno društvo propisuje ženskom ili muškom rodu **naučeni su i mogu se menjati**.

Polna podela rada

Podela rada i radnih zadataka, kako u domaćinslu (kućni rad) tako i u oblasti javne ekonomije, na osnovu pola. Na primer, žene kuvaju, muškarci peru kola; ili, u javnoj ekonomiji, žene preuzimaju ulogu negovateljica, kao medicinske sestre, vaspitačice, socijalne radnice, dok muškarci voze kamione, gase požar i zapošljavaju se u industrijskoj proizvodnji. Većina društava ima neki oblik podele rada između polova.

Izraz **polna podela rada** je povezan sa stereotipima. Iako je preživeo brojne kritike naučnika, ovaj izraz nije sasvim korektno definisan ni sa naučnog, ni sa društvenog aspekta. Umesto njega, ispravno je koristiti izraz, **rodna podela rada**, zato što je podela rada između polova zasnovana na kulturnoj i društvenoj praksi i navikama, a ne na nekoj prirodnoj predodređenosti muškaraca, odnosno žena, za specifične poslove.

Rodni stereotipi

Ženu vladajući stereotipi određuju kao: lakomislenu, koketnu, detinjastu, plašljivu, histeričnu, kapricioznu, brljivu, brbljivu, lakoumnu, lukavu, poslušnu, pasivnu, slabu, nestalnu, umiljatu, sramežljivu, sažaljivu, ljubopitljivu, sklonu udešavanju, sa potrebom da se zaljubljuje i da ima decu.

Za muškarca se smatra da je: odlučan, nepokolebljiv, odmeren, smiren, disciplinovan, metodičan, organizovan, diskretan, iskren, ambiciozan, željan moći i slave, zapovednik, samozadovoljan, samouveren, karijerista, željan afirmacije, plahovit, kreativan, bistar, objektivan, skeptičan, razložan, bestidan.

* Preuzeto iz knjige: Ljudska prava za žene“, Odbor za građansku inicijativu, Niš, 2004, str. 97-102.

Socijalizacija

Proces društvene interakcije i komunikacije kroz koji pojedinac uči i usvaja kulturu svog društva i grupe. Socijalizacija počinje odmah po rođenju, u porodici, i nastavlja se u toku čitavog života, u školi, na radnom mestu, u užim i širim socijalnim grupama, putem medija i dr.

Prema naučnicima, rodne uloge se usvajaju kroz proces socijalizacije: majke oblače devojčice u "žensku" odeću i posvećuju posebnu pažnju njihovoj kosi; devojčice se podstiču da se igraju lutkama, mekanim životinjicama i sitnim posuđem, dečacima se kupuju kocke i pištolji; od devojčica se očekuje da se uključe u kućne poslove, i tome slično.

Patrijarhat

Doslovno, „vladavina oca”, ali u opštijem smislu odnosi se na ikustvenu situaciju u kojoj su muškarci nadmoćni u odnosu na žene u bogatstvu, statusu i moci. **Patrijarhalna ideologija** se odnosi na set ideja kojima se objašnjava i opravdava ova nadmoć i prema kojima ona proizlazi iz prirodnih razlika između muškaraca i žena.

Sociolozi shvataju patrijarhat kao rezultat društvenih procesa, a ne urođenih razlika između žena i muškaraca. Oni proučavaju načine na koje rodne uloge, a ne biološke karakteristike, utiču na razlike u moći između muškaraca i žena.

Diskriminacija

Nejednaki tretman pojedinaca po osnovu njihovih ličnih karakteristika, uključujući starost, pol, seksualnu orijentaciju, etnički ili fizički identitet. Diskriminacijom se obično označava negativan tretman, ali je moguća i diskriminacija u prilog određenih grupa.

Diskriminacija žena

Označava svaku razliku, isključivanje ili ograničavanje prava na bazi pola, koja deluju ili imaju za cilj da smanje ili obezvrede ženama priznavanje, uživanje ili ostvarenje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom i svakom drugom polju, nezavisno od njihovog bračnog stanja.

Privatna sfera / javna sfera

Uobičajeno je da se govori o dve sfere života: javnoj i privatnoj. Javna sfera se odnosi na javne poslove, obrazovanje, ekonomiju, politiku i odnose u društvenoj zajednici. Privatnu sferu pojedinca/pojedinke čini njegova/njena porodica i porodično okruženje.

U literaturi koja se bavi neravnopravnosti polova, ženska podčinjenost se često objašnjava podelom između privatnog i javnog sveta. Tako, privatna sfera uključuje porodicu i život na mestu stanovanja porodice. Javna sfera uključuje delatnosti i institucije povezane sa kulturom, religijom, politikom i ekonomijom.

Privatna sfera se smatra dominantnim prostorom života žene, dok je javna sfera prostor u kome dominiraju muškarci i u kome se, prema društvenim očekivanjima i pokazateljima, odvija prevashodni deo života muškaraca.

Dvostruka radna opterećenost žena

Odnosi se na radnu opterećenosu žena u modernom društvu, u kome sve veći procenat žena ima plaćeno zaposlenje van kuće, ali istovremeno joj "pripadaju" sve obaveze i odgovornosti za kućne poslove, brigu o deci, bolesnima, starima i sl. Rad koji zaposlena žena obavlja u kući obično se naziva "radom iz ljubavi", a za ženu se vezuje sindrom "frustrirane žene", "zadihanе domaćice" opterećene "konfliktom uloga".

Polna segregacija na tržištu rada

Neravnomerna zastupljenost muškaraca i žena u strukturi zaposlenih. Postoji horizontalna i vertikalna segregacija na muške i ženske poslove. *Horizontalna segregacija* odnosi se na proporcionalnu zastupljenost muškaraca i žena u različitim poslovima. *Vertikalna segregacija* odnosi se na srazmeru u kojoj muškarci imaju zaposlenje višeg statusa i sa boljom platom od žena. Polna segregacija se može pojaviti i u obrazovanju, kao neravnomerna zastupljenost muškaraca i žena u strukturi obrazovanja ("ženske" škole i fakulteti i "muške" škole i fakulteti).

Feminizacija siromaštva

Društveni proces kroz koji siromaštvo pogada žene u većoj meri nego muškarce. Promene u sistemu socijalne politike, strukturi porodice i radnih mesta, dužini života i drugim društvenim parametrima, dovode do toga da ima više siromašnih žena i žena sa niskim dohodkom, nego muškaraca. Siromaštvo posebno pogada samohrane majke, starije žene domaćice, žene na selu bez imovine i penzionerke.

Nasilje u porodici

Nasilje predstavlja upotrebu sile, pretnje ili zloupotrebu moći prema drugom licu. Nasilje u porodici je kontinuirana primena fizičke i/ili psihičke sile prema članu porodice, koja dovodi do ugrožavanja i povredivanja njegovog telesnog i duhovnog integriteta, sigurnosti i odnosa poverenja. Nasilje u porodici je način kontrole i ispoljavanja moći nad članovima porodice. Može se javiti u više oblika: nasilje u braku, nasilje prema članovima zajedničkog domaćinstva, nasilje prema deci. Ispoljava se u vidu fizičkog, psihičkog, seksualnog i ekonomskog nasilja.

Nasilje u braku

Fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko zlostavljanje koje vrši muž nad ženom i obrnuto, bez obzira da li je prijavljeno i da li je bilo predmet krivičnog ili prekršajnog gonjenja. Nasilje u braku je predmet istraživanja sa medicinskog, pravnog, sociološkog i psihološkog aspekta. Posledice primene nasilja u braku su razorne: nestaje odnos poverenja i privrženosti, dolazi do značajnih promena fizickog i psihičkog zdravlja žrtve i dr.

Reproduktivna prava

Reproduktivna prava su prava pojedinki/pojedinaca u sferi ljudske reprodukcije koja omogućuju da ljudska jedinka ostvari svoje želje i namere u pogledu dece, što podrazumeva pravo na izbor, tj. slobodu u odlučivanju da li će, kada i koliko dece imati. Reproduktivna prava i slobode vrše se i ostvaruju rađanjem i neradanjem: pravo na rađanje i pravo na neradjanje, lice su i naličje jednog istog prava. Ostvarivanje reproduktivnih prava bez bilo kakve društvene i pravne prinude, idealni je tip planiranja porodica, kojim se istovremeno ostvaruju dve slobodce sloboda da se imaju željena deca i sloboda da se nemaju neželjena deca. U grupu reproduktivnih prava i sloboda spadaju: pravo na rađanje deteta, pravo na lečenje neplodnosti, odnosno smanjene plodnosti, pravo na začeće prirodnim putem, pravo na začeće veštačkim putem, pravo na informisanost o kontracepciji, pravo na zaštitu reproduktivnog zdravlja, pravo na lečenje od polno prenosivih bolesti i dr.

Feminizam

Raznorodni politički i intelektualni pokret razvijen od strane žena, za žene i zbog žena, ali sa sve više pristalica među muškarcima. Usmeren je na kritičku analizu, ponovno osmišljavanje i transformisanje položaja žena u društvenoj organizaciji i kulturi. Feministkinje (i feministi) dele uverenje da muškarci dominiraju društvenom organizacijom i kulturom, po cenu diskriminacije žena. Ovo isključivanje praćeno je različitim oblicima obezvredovanja i marginalizacije žena u većini društava i kultura. Feminizam nastoji da rekonstruiše i opiše specifično žensko iskustvo kroz istoriju i u modernom društvu. Kao intelektualni pokret, feminizam preispituje i menja vrednosti i stavove o ženama, menjajući, tako, i društveno ponašanje, kao i teoriju i praksu pojedinih naučnih disciplina (sociologija, ekonomija, psihologija, pravo, istorija, antropologija, lingvistika i dr.).

Pozitivna diskriminacija

Diskriminacija privilegovane grupe kojom se nastoji ispraviti prethodna diskriminacija neprivilegovane grupe. Pozitivna diskriminacija je povezana sa idejom *jednakosti ishoda* (za razliku od pravne jednakosti i jednakosti mogućnosti), prema kojoj nejednake ljude treba tretirati nejednako da bi se postigla jednakost u ishodu. Na primer, da bi se izjednačila postignuća muškaraca i žena, ženama kao diskriminisanoj grupi treba pomoći različitim socijalnim i pravnim merama. Tako, npr. zakonom se propisuju kvote za izbor žena u parlamentu, kao mera pozitivne diskriminacije.

Afirmativna akcija

Mere vlade i drugih institucija namenjene aktivnom unapređenju statusa, društvene i profesionalne participacije grupa ljudi sa određenim zajedničkim karakteristikama, kao što su pol ili etnička pripadnost. Intencija ovih mera je da poništi ili ublaži posledice diskriminacije ovih marginalizovanih društvenih grupa.

MEĐUNARODNOPRAVNI STANDARDI RODNE RAVNOPRAVNOSTI

I POLOŽAJ ŽENA U KLASIČNOM MEĐUNARODNOM PRAVU

U pravnom regulisanju položaja žena na međunarodnom planu mogu se uočiti dve jasno odvojene i suštinski različite faze. Prva traje do II svetskog rata i poklapa se sa važenjem klasičnog međunarodnog prava. Druga faza započinje završetkom rata i odnosi se na period važenja savremenog međunarodnog prava.

U klasičnom međunarodnom pravu problematika prava žena, kao uostalom i čitav kompleks ljudskih prava, spadali su u domen unutrašnje nadležnosti država. Prema tome, pravni položaj žena nalazio se izvan sfere regulisanja klasičnog međunarodnog prava. Svakoj državi bilo je prepusteno da svojim unutrašnjim propisima uredi njihov položaj. Od država je zavisilo da li će uopšte dati i koja će konkretna prava dodeliti ženama. Posmatrajući ukupno stanje u tadašnjim unutrašnjim sistemima slika je bila prilično sumorna kako normativno, tako i u praksi. U to doba se teško moglo govoriti o bilo kakvoj ravnopravnosti polova. Umesto toga, preovladavala su tradicionalna shvatanja o biološkoj inferiornosti žena u odnosu na muškarce. Diskriminacija žena posmatrana je kao sasvim normalna pojava koja proizilazi iz prirodnih razlika između polova, a reč "čovek" bila je sinonim za reč "muškarac".

Pa ipak, klasično međunarodno pravo nije potpuno ignorisalo pitanje položaja žena. Ono se njime bavilo samo izuzetno, parcijalno i sporadično. Tačnije rečeno, regulisanje se kretalo u okvirima zaštite posebnih prava žena u tri oblasti. Najpre, reč je o zabrani trgovine belim robljem. Na tom polju usvojeno je nekoliko međunarodnih ugovora: Međunarodni sporazum o suzbijanju trgovine belim robljem (1904.), Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine belim robljem (1910.), Konvencija o suzbijanju trgovine ženama i decom (1921.) i Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine punoletnim ženama (1935.).

Druga oblast obuhvatala je zaštitu žena na radu i u vezi sa radom i uslovima rada. U pitanju su preporuke i konvencije usvajane u okviru Međunarodne organizacije rada. Među njima posebno je značajna Konvencija br.3 o zapošljavanju žena pre i posle porođaja iz 1919. godine.

Treće područje obuhvata zaštitu žena kao pripadnika civilnog stanovništva. Njima se, zajedno sa decom i starijim osobama, pruža zaštita u ratu, posebno na okupiranim teritorijama. Odredbe o toj zaštiti sadržane su u Haškom pravilniku o zakonima i običajima suvozemnog rata iz 1907. godine, kao i u Ženevskim konvencijama iz 1864, 1906. i 1929. godine

Na regionalnom planu u okviru Organizacije američkih država delovala je u ovom periodu Interamerička komisija za prava žena. Godine 1933. ova organizacija izradila je Konvenciju o državljanstvu udate žene. Međutim, sve ovo bilo je premalo da bi se čak i u naznakama moglo govoriti o postojanju ili poštovanju međunarodnog standarda rodne ravnopravnosti.

II RODNA RAVNOPRavnost u savremenom međunarodnom pravu

Situacija u pogledu položaja žena u međunarodnom pravu iz osnova se promenila nakon II svetskog rata. Zahvaljujući pre svega naporima Organizacije ujedinjenih nacija, nekih spejalizovanih agencija i regionalnih organizacija ostvaren je krupan napredak u regulisanju njihovog statusa na međunarodnom planu. To regulisanje kretalo se na dva paralelna koloseka koja su se ponekad sekla, ali su ipak bila jasno odvojena. Prvi kolosek ili metod regulisanja predstavlja opšta zaštita ljudskih prava, a drugi posebna zaštita prava žena. U prvom slučaju prava žena čine deo ljudskih prava, dok se u drugom radi o posebnim pravima žena.

Ovakav način regulisanja pravnog položaja žena ima svoje puno opravdanje. Uključivanje pitanja statusa žena u sistem opšte zaštite ljudskih prava imalo je za cilj da se uvede opšta zabrana diskriminacije i da se proklamuje međunarodni standard ravnopravnosti polova (žena i muškaraca). Taj je cilj ostvaren kroz međunarodnopravne dokumente opšteg karaktera koji su se bavili nekim drugim, širim pitanjima i kao takvi nisu bili neposredno vezani za prava žena.

S druge strane, posebna zaštita prava žena regulisana je aktima koji su u celosti ili pretežnim delom posvećeni statusu žena. Potreba za donošenjem takvih dokumenata pojavila se zato što samo proglašenje rodne ravnopravnosti nije dovoljno za obezbeđenje stvarne ravnopravnosti. Naime, u mnogim državama je taj standard usvojen i deklarativno ugrađen u ustave i zakone, ali se u praksi ravnopravnost polova ne ostvaruje iz brojnih razloga, počevši od imanentnih bioloških razlika između polova, preko tradicije, verskih uverenja i sistema vaspitanja, pa sve do spremnosti žena da se pomire sa neravnopravnosću. Sve je to nametalo potrebu da opšti standard rodne ravnopravnosti bude razrađen kroz usvajanje međunarodnopravnih akata kojima će se državama nametnuti konkretne i brojne obaveze u pogledu prava žena.

III PRAVA ŽENA KAO DEO LJUDSKIH PRAVA

Temelji uređenja prava žena kao dela ljudskih prava postavljeni su u Povelji Ujedinjenih nacija. Zato se Povelja s punim pravom smatra prekretnicom u regulisanju pravnog položaja žena na univerzalnom planu. Za ovaj ustavni dokument savremene međunarodne zajednice vezuje se proglašenje ravnopravnosti žene i muškarca, jer se u njemu odbacuje bilo kakav oblik diskriminacije zasnovan na razlici između polova.

U uvodnom delu Povelje stoji: "Mi narodi Ujedinjenih nacija rešeni ... da vaspustavimo veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost muškaraca i žena." Član 1 Povelje u stavu 3 kao jedan od osnovnih ciljeva Ujedinjenih nacija izričito navodi "podržavanje i razvijanje poštovanja prema ljudskim pravima i prema osnovnim slobodama za sve bez obzira na ... pol." U članu 62, koji govori o zadacima i ovlašćenjima Ekonomskog i socijalnog saveta, posebno je predviđena funkcija davanja "preporuka u cilju razvijanja poštovanja i uvažavanja prava čoveka i osnovnih sloboda za sve". Pored navedenih odredaba, na svakom mestu gde se pominju ljudska prava Povelja ima u vidu prava svakog fizičkog lica, tj. ljudskog bića, bez obzira da li se radi o muškarcu ili ženi. Iz toga proizilazi da su prava žena već inkorporisana u sam pojam ljudskih prava.

Isti pristup u uređenju pravnog položaja žena sledi Opšta deklaracija o ljudskim pravima usvojena 10. decembra 1948. godine. Ovaj dokument od istorijskog značaja već u članu 2 predviđa da "svakom pripadaju sva prava i slobode ... bez ikakve razlike u pogledu pola". Ravnopravnost polova izričito potvrđuje i član 16 Deklaracije u vezi sa zaključenjem braka. Većina ostalih odredaba u kojima se kaže da "svakom pripadaju sva prava", da "svako ima pravo" ili da "niko ne sme biti" označava podjednako i muškarca i ženu. Deklaracija, dakle, polazi od prepostavke da su ljudska prava jedinstvena bez obzira na razlike prema polu.

Ovakav način regulisanja prava žena kao dela ljudskih prava nastavljen je donošenjem paktova o pravima čoveka 1966. godine. U članu 2 stav 1 Pakta o građanskim i političkim pravima nalazi se odredba o obavezi država ugovornica da "poštaju i garantuju svim licima ... prava ... bez ikakve razlike naročito u pogledu ... pola". Pakt u članu 3 obavezuje države da obezbede jednakost muškaraca i žena u uživanju predviđenih prava. Istovetne odredbe sadrži Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 2, stav 2 i član 3). Ovim aktima, koje je do sada ratifikovao veliki broj država, postavljen je opšti standard rodne ravnopravnosti u savremenom međunarodnom pravu.

Pored akata univerzalnog značaja, postoje neki važni dokumenti u ovoj oblasti usvojeni pod okriljem regionalnih organizacija. Među njima poseban značaj imaju Savet Evrope i Evropska unija u okviru kojih je poštovanje međunarodnog standarda rodne ravnopravnosti najšire prihvaćeno. Taj je standard izričito proglašen u dva posebno značajna evropska dokumenta. Prvi je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 1950. godine koja u članu 14 zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola prilikom uživanja garantovanih prava. Još je važniji Protokol br.12 uz ovu Konvenciju usvojen 2000. godine u Rimu povodom obeležavanja 50 godina od njenog donošenja. Taj Protokol u članu 1 proglašuje opštu zabranu diskriminacije po osnovu pola prilikom ostvarivanja bilo kog prava.

Drugi akt je Povelja o osnovnim pravima u Evropskoj uniji usvojena u Nici 2000. godine. Iako još uvek ne predstavlja međunarodni ugovor i nije formalno uključena u osnivačke akte Unije, ova Povelja sadrži veći broj relevantnih odredaba. Tako se u članu 21 zabranjuje svaki vid diskriminacije na osnovu pola. Od značaja je i član 23 koji u prvom stavu predviđa jednakost žena i muškaraca na svim poljima, uključujući zapošljaj, rad i platu, dok se u njegovom stavu 2 kaže da jednakost polova ne sprečava mere koje predviđaju specifične prednosti i koristi za pol koji je nedovoljno zastupljen. Tom se odredbom dozvoljava preduzimanje mera tzv. pozitivne diskriminacije radi ispravljanja posledica ranije neravnopravnosti, odnosno diskriminacije.

IV POSEBNA PRAVA ŽENA

Nedostatak opštih standarda rodne ravnopravnosti ogleda se u tome što ostavljaju dosta široku slobodu državama i samim tim veliki manevarski prostor da ih ne sprovedu dosledno. Da bi se to izbeglo ili sprečilo usvojeno je više dokumenata sa isključivom svrhom da se zaštite posebna prava žena. S druge strane, postoje područja života u kojima je diskriminacija žena naročito izražena, kao i situacije u kojima žena po svojim biološkim odlikama treba da uživa posebna prava u odnosu na muškarce, a da se to ne smatra diskriminacijom na štetu drugog pola (zdravstvena zaštita žene kao majke, materinstvo, uslovi rada i sl.). Navedene činjenice dovele su do usvajanja većeg broja međunarodnih dokumenata na univerzalnom i regionalnom planu. Bez obzira da li su pravnog ili političkog karaktera, oni sadrže konkretnе obaveze država u pogledu zaštite posebnih prava žena.

Na univerzalnom planu posebno je značajan doprinos Organizacije ujedinjenih nacija i njениh organa i tela. Među organima Ujedinjenih nacija izdvaja se uloga Komisije za položaj žena koja postoji i deluje od 1947. godine. Sastavljena od 45 članova koji su predstavnici država iz različitih delova sveta, ova Komisija je od osnivanja do danas obavljala funkciju specijalističkog tela pod čijim je okriljem izrađen nacrt većeg broja deklaracija i konvencija kasnije prihvaćenih od strane Generalne skupštine.

Primenjujući metod postepene kodifikacije prava žena, Ujedinjene nacije su regulisale različita pitanja vezana za položaj žena. Navodimo hronološkim redom do sada usvojene univerzalne instrumente:

- Konvencija o političkim pravima žena od 1952. godine;
- Konvencija o državljanstvu udate žene od 1957. godine;
- Konvencija o pristanku za zaključenje braka, minimalnim godinama za stupanje u brak i registrovanju brakova od 1962. godine;
- Deklaracija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena iz 1967. godine;

- Deklaracija o zaštiti žena i dece u vanrednim prilikama i oružanim sukobima od 1974. godine;
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena od 1979. godine;
- Deklaracija o ukidanju nasilja nad ženama iz 1993. godine;
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena od 1999. godine.

Pored Ujedinjenih nacija, značajan doprinos u oblasti zaštite posebnih prava žena dale su neke specijalizovane agencije. Posebno je značajna delatnost Međunarodne organizacije rada pod čijim su okriljem usvojene, između ostalog, ove konvencije:

- Konvencija br.3 o zapošljavanju žene pre i posle porođaja od 1919. godine;
- Konvencija br.4 (41) i (89) o noćnom radu žena od 1919. godine, revidirana 1934. i 1948. godine;
- Konvencija br.100 o jednakom nagradivanju muške i ženske radne snage za rad jednakve vrednosti od 1951. godine;
- Konvencija br.103 o zaštiti materinstva od 1952. godine;
- Konvencija br.111 o diskriminaciji u zapošljavanju i izboru zanimanja od 1958. godine;
- Konvencija br.156 o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu radnika sa porodičnim obavezama.

S druge strane, u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija za prosvetu, nauku i kulturu (UNESCO) usvojena je Konvencija o ukidanju diskriminacije u obrazovanju 1960. godine i Protokol o osnivanju komisije za rešavanje sporova koji nastanu u primeni te Konvencije 1962. godine. Na regionalnom planu u okviru Organizacije američkih država usvojena je 1995. godine Interamerička konvencija o sprečavanju, kažnjavanju i ukidanju nasilja nad ženama.

V KONVENCIJA O UKIDANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA

Od svih pobrojanih akata najznačajniji izvor međunarodnog prava u ovoj oblasti je Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena. Ova Konvencija je usvojena 18. decembra 1979. godine u Generalnoj skupštini. Za nju je glasalo 130 država, 10 se uzdržalo, a nijedna članica nije glasala protiv. Konvencija je stupila na snagu 3. septembra 1981. godine. To je za sada najpotpuniji i najšire prihvaćen dokument u kome je detaljno razrađen međunarodni standard rodne ravnopravnosti. Otuda je neki čak nazivaju međunarodnom poveljom za prava žena. Konvencijom je izvršena sistematizacija postojećih pravila međunarodnog prava, ali su neka pitanja pravnog položaja žena uređena po prvi put na međunarodnom nivou. Njome je tako sprovedena ne samo kodifikacija, već ostvaren i progresivni razvoj međunarodnog prava u ovoj oblasti.

1. STRUKTURA

Kao i svaki međunarodni ugovor, Konvencija obuhvata tri celine: uvod ili preambulu, operativni (dispozitivni) deo i završne odredbe. U preambuli su navedeni motivi i ciljevi za zaključenje ove Konvencije. Iako ima svečani i programski karakter, u njoj nalazimo mnoge načelne stavove o pristupu pitanju pravnog položaja žena. Među njima poseban značaj imaju sledeći stavovi:

- da postojeći međunarodni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava nisu dovoljni da garantuju prava žena;
 - da se i dalje nastavlja diskriminacija žena;
 - da diskriminacija predstavlja prepreku za učešće žena, pod jednakim uslovima kao i muškaraca, u političkom, društvenom, ekonomskom i kulturnom životu;
 - da diskriminacija sprečava razvoj društva i porodice i otežava puni razvoj sposobnosti žene u službi svojoj zemlji i čovečanstvu.

Operativni deo Konvencije obuhvata trideset članova koji su raspoređeni u šest celina ili delova. Prvi deo obuhvata šest članova i u nacrtu je nosio naziv "opšte odredbe". Pored definicije pojma diskriminacije koja je data u čl.1, ovaj deo sadrži odredbe (čl.2-6) koje predviđaju obaveze država ugovornica na preduzimanje konkretnih mera u cilju ukidanja diskriminacije i ostvarivanja pune emancipacije žena.

Drugi deo (čl.7-9) uređuje pitanja političkih prava žena, učešća u javnom životu i državljanstvu. Za ovaj deo se može reći da u velikoj meri preuzima rešenja i obaveze država koja su usvojena u već pomenutim konvencijama o političkim pravima žene i državljanstvu u datoru žene. U tom pogledu nema bitnije razlike između ranijih i ove Konvencije.

Treći deo (čl.10-14) može se smatrati centralnim delom uređenja prava žena. U njemu su sadržane obaveze država ugovornica u pogledu ukidanja diskriminacije u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite, socijalnih i ekonomskih beneficija. Posebno su značajne odredbe o preduzimanju mera radi ukidanja diskriminacije žena koje žive i rade na selu.

Četvrti deo (čl.15 i 16) odnosi se na materiju građanskopravnog položaja žene i porodičnih odnosa. Njime se pružaju garancije ravnopravnosti muškaraca i žena pred zakonom, u ostvarivanju zakonskih prava i u braku i porodici. Taj deo je posebno izdvojen zbog klasične podele prava na javno i privatno.

Peti deo (čl.17-22) u celosti je posvećen mehanizmu nadzora za praćenje primene i poštovanja Konvencije. U središtu tog mehanizma nalazi se Komitet za ukidanje diskriminacije žena. Konvencija sadrži detaljne odredbe koje uređuju sastav, izbor, način rada i nadležnost ovog tela. Te odredbe su dopunjene i usavršene usvajanjem Fakultativnog protokola iz 1999. godine.

Poslednji, šesti deo (čl.23-30) sadrži završne odredbe koje se odnose na potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje Konvenciji, izmene i dopune, rezerve i rešavanje sporova u vezi sa njenom primenom i tumačenjem. Na ovom mestu vredi pomenuti čl.28 koji načelno dozvoljava stavljanje rezervi, ali isključuje one koje su nespojive sa predmetom i ciljem Konvencije. Pažnju zaslužuje i odredba čl.29 koja kao načine rešavanja eventualnih sporova predviđa pregovore, arbitražu i postupak pred Međunarodnim sudom pravde.

2. MATERIJALNE ODREDBE

Među odredbama Konvencije materijalnopravne prirode poseban značaj ima čl.1 u kome je po prvi put data precizna definicija pojma diskriminacije žena. Ona obuhvata "svako razlikovanje, isključivanje ili ograničenje na osnovu pola kojim se sprečava jednako uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom i drugim područjima života žena, nezavisno od njihovog bračnog stausa".

Od značaja je i odredba čl.2 u kome je precizno naveden čitav niz obaveza strana ugovornica u cilju uklanjanja diskriminacije. Pored obaveze da osude diskriminaciju, države su dužne da načelo jednakosti muškarca i žene unesu u svoje nacionalne ustave i zakone (tamo gde to još nije učinjeno). Države su, takođe, obavezne da predvide sankcije u slučaju diskriminacije na osnovu pola. Od strana se zahteva da obezbede pravnu zaštitu u pogledu ostvarivanja ovih prava, da preduzmu sve mere radi uklanjanja diskriminacije žena od strane bilo koje osobe, organizacije ili preduzeća i da ukinu sve zakonske i druge odredbe kojima se omogućava praksa diskriminacije. Za države to je bio najproblematičniji član i one su na njega stavile najveći broj rezervi.

U čl.4 naglašena je obaveza preduzimanja privremenih posebnih mera, s tim što takve mere ne treba da imaju kao posledicu neravnopravne i posebne standarde, a one koje imaju za cilj zaštitu materinstva neće se smatrati diskriminatornim. Članovima 5 i 6 bliže se opredeljuje zabrana diskriminacije u određenim područjima života, putem određenih radnji ili shvatanja položaja žena. Zahteva se izmena društvenih i kulturnih modela ponašanja radi uklanjanja predrasuda, običaja i svake prakse koja se zasniva na shvatanjima o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola ili stereotipnim ulogama muškaraca ili žena; zahteva se obezbedenje takvog obrazovanja porodice, koje doprinosi razumevanju materinstva kao

društvene funkcije, zajedničkoj odgovornosti muškaraca i žena u vaspitanju dece, s tim što interes deteta treba da bude primaran u svakom slučaju; zahteva se i preduzimanje mera za suzbijanje svih oblika trgovine ženama i eksploatacije žena.

Konvencijom je predviđena obaveza država da obezbede jednakost i ravnopravno učešće žena u političkom i javnom životu (čl.7), da budu zastupljene i učestvuju na međunarodnom nivou i u okviru međunarodnih organizacija (čl.8) i da budu jednakе u pogledu prava na državljanstvo (čl.9). Ženama se mora omogućiti: jednak pravo na obrazovanje (čl.10); pravo na zapošljavanje i sva prava iz radnog odnosa, posebno pravo na jednak nagrađivanje i zaštitu u vezi sa materinstvom (čl.11); zdravstvenu zaštitu i dostupnost zdravstvenim uslugama i u vezi sa planiranjem porodice (čl.12); pravo na porodične beneficije, na sve oblike finansijskih kredita, na učešće u rekreativnim aktivnostima, sportu i svim vidovima kulturnog života (čl.13).

Posebno područje preduzimanja mera vezano je za ukidanje diskriminacije žena koje žive i rade na selu (čl.14), s obzirom da je njihov stepen obrazovanja niži u poređenju sa obrazovanjem žena u gradu, da se njima ne obezbeđuje potrebna zdravstvena zaštita, kao i da se njihov rad ne vrednuje onoliko koliko stvarno doprinosi razvoju. Ta odredba je potpuno nova i moglo bi se reći da predstavlja neku vrstu "mini konvencije" o pravima žena na selu. Njena svrha nije da se žena na selu izdvoji od žene u gradu, već da se sve žene izjednače u svojim pravima bez obzira gde žive i rade.

Odredbom čl.15 Konvencije uređena su pitanja poslovne sposobnosti žene: jednakost sa muškarcima pred zakonom, pravo zaključivanja ugovora, pravo upravljanja imovinom i pravo učešća u postupku pred sudom u svim građanskim i krivičnim stvarima. Tome se dodaje ravnopravnost žene i muškarca u slobodi kretanja i izbora mesta boravka. Posebna odredba Konvencije (čl.16) u celosti je posvećena pitanjima braka, odnosa roditelja i dece, starateljstva i usvojenja. Suština rešenja sadržanih u tom članu je da će na osnovu ravnopravnosti muškarca i žene biti obezbeđena jednak prava prilikom stupanja u brak, u slobodnom izboru supruga, u jednakoj odgovornosti u braku i prilikom njegovog ravoda, u stvarima odnosa roditelja i dece, u odlučivanju o broju dece i vremenu rađanja dece, u materiji starateljstva, usvojenja i imovinsko-bračnog režima.

3. NADZORNI MEHANIZAM

Ova Konvencija nije ni prvi ni jedini dokument koji se u potpunosti bavi pravnim položajem žena. Međutim, ona je prvi međunarodni instrument koji predviđa nadzor nad primenom i poštovanjem svojih odredaba. Praksa je pokazala da države relativno lako i brzo prihvataju i ratifikuju konvencije iz ove oblasti, ali u njihovoj primeni pokušavaju da indirektnim putem izbegnu ili umanje svoje obaveze. Upravo zato je stvoren sistem međunarodnog nadzora u čijem se središtu nalazi organ pod nazivom Komitet za ukidanje diskriminacije žena. On je ugovorno telo obrazovano po uzoru na organe predviđene drugim ugovorima o ljudskim pravima (na primer, Komitet za ljudska prava, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava ili Komitet za ukidanje rasne diskriminacije).

Konvencija sadrži detaljna pravila o sastavu i nadležnosti ovog Komiteta. Osnov za njegovo osnivanje predstavlja čl.17 Konvencije, a počeo je sa radom 1982. godine. Komitet se sastoji od 23 člana visokih moralnih kvaliteta i priznate stručnosti za oblast na koju se odnosi Konvencija. Članovi se biraju sa liste kandidata koje predlažu države ugovornice. Izbor članova vrši se na zajedničkom sastanku država ugovornica. Izabranim se smatra onaj kandidat koji dobije absolutnu većinu glasova. Prilikom izbora vodi se računa o pravilnoj geografskoj zatupljenosti i o tome da budu predstavljene različite civilizacije i osnovni pravni sistemi u svetu.

Mandat članova Komiteta traje 4 godine. Ukoliko pre isteka mandata iz bilo kog razloga nekom od članova prestane funkcija, država koja ga je predložila ima pravo da imenuje drugu ličnost, koja postaje član ako to odobri Komitet. Iako predloženi od strane država, članovi Komiteta svoje dužnosti obavljaju u ličnom svojstvu kao nezavisni stručnjaci.

Komitet se sastaje najmanje jednom godišnje. Njegovi sastanci se, po pravilu, održavaju u sedištu Ujedinjenih nacija i traju dve nedelje. Sednice su javne ukoliko Komitet ne odluči suprotno. Svoje odluke Komitet donosi uglavnom konsenzusom, a ukoliko to nije moguće odlučuje većinom glasova. Administrativne poslove za potrebe Komiteta obavlja Sekretarijat Ujedinjenih nacija.

Kao jedini oblik nadzora Konvencija predviđa razmatranje izveštaja koje su države ugovornice dužne da podnose o zakonskim, sudskim, upravnim i drugim merama preduzetim radi potpune primene njenih odredaba. Prvi izveštaj (tzv. inicijalni izveštaj) podnosi se u roku od godinu dana od dana kada je Konvencija stupila na snagu za datu državu. Nakon toga se izveštaj podnosi svake četvrte godine (periodični izveštaj) ili uvek kada Komitet to zatraži (vanredni izveštaj). U izveštaju država mora da navede zakonska rešenja kojima se obezbeđuje puno poštovanje garantovanih prava, kao i eventualne teškoće na koje naizilazi u primeni Konvencije. Komitet može da zatraži i dodatne informacije iz drugih izvora (specijalizovane agencije ili nevladine organizacije). Posle razmatranja izveštaja Komitet nema pravo da donosi pravno obavezujuće odluke. On samo usvaja opšte komentare i preporuke o kojima preko Ekonomskog i socijalnog saveta obaveštava Generalnu skupštinu. Izveštaji Komiteta dostavljaju se i Komisiji za položaj žena. Do sada je usvojeno 25 opštih komentara i peporuka.

Prema Konvenciji Komitet nije ovlašćen da prima predstavke i žalbe od pojedinaca, grupa pojedinaca i nevladinih organizacija o navodnim kršenjima zajemčenih prava. Da bi se otklonio taj nedostatak na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču 1993. godine pokrenuta je akcija da se počne rad na izradi Fakultativnog protokola uz Konvenciju koji bi predviđao mogućnost podnošenja individualnih predstavki. Tekst Fakultativnog protokola usvojen je u Generalnoj skupštini 6. oktobra 1999. godine. Protokol je stupio na snagu 22. decembra 2000. godine kada ga je ratifikovao potreban broj država. Do kraja 2006. godine preko 80 država je prihvatiло Protokol, a Srbija je njime vezana od 2003. godine.

Fakultativnim protokolom nadležnost Komiteta proširena je u dva pravca. Pre svega, njemu je dato ovlašćenje da prima i razmatra predstavke koje potiču od pojedinaca ili grupe lica koja tvrde da su žrtve kršenja nekog od prava iz Konvencije. S druge strane, Komitet je nadležan da ispituje slučajevе koji ukazuju na teška i sistematska kršenja prava iz Konvencije. Nesumnjivo da veći značaj za zaštitu prava žena ima postupak razmatranja pojedinačnih predstavki. O tome rečito svedoči činjenica da samom ratifikacijom ili pristupanjem Protokolu svaka država automatski priznaje ovu nadležnost Komiteta.

Nasuprot tome, postupak ispitivanja teških i sistematskih kršenja prava iz Konvencije ima izuzetan karakter. Države mogu prilikom ratifikacije ili pristupanja Protokolu isključiti tu vrstu nadležnosti Komiteta. Ovaj postupak se inače pokreće po službenoj dužnosti kada Komitet dobije pouzdane informacije koje ukazuju na teška i sistematska kršenja prava iz Konvencije u određenoj državi. Postupak se sprovodi poverljivo i u tesnoj saradnji sa državom koja može da daje primedbe u pogledu činjenica. Uz saglasnost države mogu se organizovati posete njenoj teritoriji. Posle završene istrage Komitet donosi zaključke koje zajedno sa svojim komentarima i preporukama upućuje državi. Iako oni nemaju obavezni karakter, od države se očekuje da u roku od šest meseci obavesti Komitet o svom stavu i merama koje je preduzelala. Osim toga, Komitet može pozvati državu da u svoj redovni izveštaj uključi i detalje o preduzetim merama u vezi sa sopstvenom istragom sprovedenom u slučaju teških i sistematskih kršenja prava iz Konvencije. Sve to ukazuje da ovaj postupak predstavlja neku vrstu posredovanja i savetovanja koji ima za cilj pružanje pomoći državi, a ne njenu osudu.

S druge strane, predstavku Komitetu može podneti svako ko tvrdi da je žrtva kršenja nekog prava iz Konvencije. Podnositelj može biti pojedinac ili grupa pojedinaca pod uslovom da je u nadležnosti (pod jurisdikcijom) države ugovornice u vreme navodnog kršenja prava. Komitet nema pravo da prima predstavke koje se odnose na države ugovornice Konvencije koje nisu istovremeno ugovornice Fakultativnog protokola. Predstavku može podneti i drugo lice ili zastupnik samo ako postoji saglasnost žrtve.

Da bi Komitet mogao da uzme u razmatranje podnetu predstavku ona mora da zadovolji određene zahteve, koji se stručno zovu uslovi privatljivosti ili dopuštenosti. Ti

uslovi su brojni i veoma slični sa uslovima iz drugih ugovora o ljudskim pravima. Predstavka najpre mora da sadrži puno ime i prezime podnosioca, tako da nisu dopuštene anonimne predstavke. Zatim, neophodno je da su iscrpljeni svi domaći pravni lekovi. Svrha ovog uslova je da se državi ugovornici pruži mogućnost da svojim unutrašnjim pravnim sredstvima ispravi svako kršenje obaveza iz Konvencije pre nego što se podvrgne međunarodnom nadzoru. Tek kada državni organi propuste da otklone povredu prava Komitet predstavku može uzeti u razmatranje. Odstupanje od ovog uslova dozvoljeno je samo u slučajevima kada je postupak produžen preko razumnog roka ili je malo verovatno da će pružiti odgovarajuće zadovoljenje.

Povreda prava na koju se odnosi predstavka mora da je nastupila posle stupanja na snagu Fakultativnog protokola. Nadalje, predstavka ne sme da se odnosi na pitanje koje je Komitet razmatrao i o kome je već odlučivao, što je posledica načela da se o istoj stvari ne može dva puta rešavati. Uz to, predstavka ne sme biti u postupku razmatranja, ispitivanja i rešavanja pred nekim drugim međunarodnim telom.

Predstavka mora biti podneta u pismenom obliku. Ona se može uputiti redovnom poštom, faksom ili elektronskom poštom. U poslednja dva slučaja podnesak se mora naknadno potvrditi potpisanim primerkom. Obavezna forma podnesaka nije propisana, ali postoji model, odnosno obrazac predstavke.

Komitet ne može uzeti u razmatranje predstavku koja je nespojiva sa odredbama Konvencije. Pored toga, neće prihvati predstavku koja predstavlja zloupotrebu prava, očigledno je neosnovana i nedovoljno je potkrepljena dokazima. Poslednji uslov je nov na univerzalnom planu, a preuzet je iz prakse Evropskog suda za ljudska prava sa ciljem da se Komitet rastereti od bizarnih i neutemeljenih predstavki.

Protokolom nije propisan rok u kome se predstavka mora uputiti Komitetu. Predstavke se razmatraju po redosledu njihovog primanja, osim ukoliko Komitet ne odluči drugačije. Moguće je da u nekim slučajevima Komitet razmatra dve ili više predstavki kumulativno. Podnositelj može da u svakom trenutku povuče predstavku.

Postupak razmatranja predstavke načelno je propisan Protokolom, dok su detalji uredeni Poslovnikom o radu Komiteta. Prethodno se sprovodi neformalni postupak koji započinje prvim kontaktom zainteresovanog lica sa Odeljenjem za poboljšanje položaja žena pri Sekretarijatu Ujedinjenih nacija. Ukoliko je predstavka nepotpuna ili nejasna od podnosioca se može tražiti da je dopuni i razjasni. U tom zahtevu se određuje i rok u kome se tražene informacije moraju dostaviti. Primljena i eventualno dopunjena predstavka prosledjuje se Komitetu i od tog trenutka počinje zvanični postupak koji obuhvata tri faze: ispitivanje prihvatljivosti predstavke, razmatrane suštine stvari (meritura) i usvajanje mišljenja i preporuke. Nakon toga sledi praćenje izvršenja, odnosno preduzetih mera od strane države ugovornice.

U prvoj fazi Komitet dostavlja predstavku državi ugovornici na odgovor. Država ima rok od šest meseci u kome treba da se izjasni o prihvatljivosti predstavke i o predmetu spora. U svom odgovoru država treba da navede i listu raspoloživih pravnih lekova dostupnih u konkretnom slučaju. Moguće je da se Komitet obrati državi sa zahtevom da tražena objašnjenja i informacije obuhvate samo pitanje prihvatljivosti predstavke, što ne sprečava državu da se u svom odgovoru izjasni i o predmetu predstavke.

Primljene informacije od države i podnosioca predstavke proslediće se suprotnoj strani. U roku koji odredi Komitet obe strane mogu da dostave svoje komentare na primljene informacije i da dostave nove činjenice. Komitet se može obratiti i drugim telima, nevladinim organizacijama i pojedincima ukoliko nađe da su mu neophodna dodatna obaveštenja. Informacije prikupljene na ovaj način moraju se proslediti obema stranama, budući da one imaju pravo da se u predviđenom roku izjasne o njima.

Država ugovornica može podneti pisani zahtev Komitetu da se predstavka proglaši neprihvatljivom. Rok za podnošenje ovog zahteva je dva meseca od dana kada je predstavka prosledjena državi na odgovor. Nezavisno od pomenutog zahteva država je i dalje u obavezi da se u roku od šest meseci izjasni o predmetu predstavke, osim ukoliko Komitet ne odluči da taj rok produži. Na inicijativu Komiteta ili prihvatanjem zahteva države procedura ispitivanja prihvatljivosti predstavke može se sprovesti odvojeno.

Kada Komitet u postupku ispitivanja prihvatljivosti utvrdi da neki od navedenih uslova nije ispunjen predstavka se proglašava neprihvatljivom. Tada se postupak okončava već u ovoj fazi. Za odluku o neprihvatljivosti predstavke potrebna je prosta većina glasova članova Komiteta. Ta se odluka zajedno sa obrazloženjem dostavlja podnosiocu predstavke i državi protiv koje je predstavka podneta. Uz odluku se dostavlja i sažetak izdvojenog mišljenja članova Komiteta koji su glasali protiv, ako oni to traže. Ponovno razmatranje iste predstavke moguće je samo ukoliko podnositelj u naknadnom obraćanju Komitetu dokaže da su otklonjeni razlozi za proglašenje predstavke neprihvatljivom.

U slučaju da predstavku prihvati Komitet prelazi u fazu razmatranja suštine stvari. I u ovom delu postupka mogu se tražiti dodatne informacije od strana, kao i od drugih organa, organizacija i pojedinaca. Postupak se završava usvajanjem mišljenja Komiteta. U njemu se konstataže da li postoji povreda prava iz Konvencije, uz navođenje preporuka o merama koje država eventualno treba da preduzme. Za usvajanje mišljenja potrebna je prosta većina glasova. Svaki član Komiteta može zatražiti da se njegovo mišljenje izdvoji. Mišljenje Komiteta se dostavlja podnosiocu predstavke i državi ugovornici, zajedno sa preporukama, ukoliko ih ima, kao i sa izdvojenim mišljenjem kada član Komiteta to traži.

Mišljenja i preporuke nemaju izvršnu snagu i nisu pravno obavezujuća. Država ima jedino obavezu da u roku od šest meseci pismenim putem obavesti Komitet o svim merama koje je sprovela u skladu sa mišljenjem i eventualnim preporukama. Po isteku predviđenog roka Komitet se može obratiti državi za dodatne informacije i objašnjenja povodom preduzetih mera. Moguće je da se i u ovoj fazi postupka odredi izvestilac ili radna grupa sa zadatkom da prate sprovođenje preporučenih mera od strane države ugovornice i da o tome obaveštavaju Komitet. Međutim, nikakva sankcija za nepoštovanje mišljenja i preporuka Komiteta nije predviđena.

VI ZAVRŠNE NAPOMENE

Na osnovu svega rečenog može se zaključiti da je položaj žene u savremenom međunarodnom pravu bolje i potpunije regulisan nego u internim pravnim sistemima jednog broja država. Normama međunarodnog prava zagarantovana je rodna ravnopravnost ne samo kroz sistem opšte zaštite ljudskih prava, nego i propisivanjem posebnih prava žena. U tom pogledu važeća međunarodnopravna regulativa se može oceniti kao sasvim zadovoljavajuća.

Problem, dakle, nije u samom međunarodnom pravu, već u spremnosti država da postojeće međunarodnopravne standarde rodne ravnopravnosti implementiraju i primene. Ta je spremnost kod država više izražena na nivou normativnog, nego u sferi stvarnog i faktičkog. One, naime, mnogo lakše prihvataju međunarodne obaveze i ugrađuju ih u svoje propise, nego što ih sprovode u praksi. Zato glavni problem u budućnosti neće više biti pisane norme o rodnoj ravnopravnosti, već stvaranje uslova za njihovo ostvarivanje.

USTAV I RAVNOPRAVNOST POLOVA

Način na koji se načelno ustavno garantovanje ravnopravnosti polova bliže uređuje u samom ustavu smatramo važnim pitanjem, jer se odnosi na ustavni status građanki i njihova osnovna ljudska prava. Stoga je ovo pitanje predmet naše posebne pažnje.

Demokratski ustav legitimiran je konsenzusom ne samo političkih aktera ustavnog procesa, već i konsenzusom najšireg kruga građana i građanki o najvažnijim pitanjima na kojima počiva zajednica u kojoj oni žive. Ustavni proces i postupak donošenja ustava treba da omoguće postizanje konsenzusa o temeljnim pitanjima ustrojstva političke zajednice i poziciji građana i građanki u njoj i u tom okviru bliže uređuju i konkretizuju ustavno načelo ravnopravnosti polova. Ustav postavlja i definiše okvir demokratske tranzicije. Doneti ustav znači, odrediti prostor individualne slobode pojedinca/pojedinke, definisati nove identitete i institucionalni okvir budućeg zajedničkog života. To važi kako za sve pojedince, građane i građanke, tako i za političku zajednicu. Ustav nije samo temeljni, već je pre svega *utemeljujući* akt, propis kojim se pravno formalizuju odluke koje čine mogućom egzistenciju građana/grajdanki i države na način ustavne demokratije. Od toga koja načela i kriterijume ustavotvorci izaberu u pristupu ovim i izvedenim pitanjima, zavisće status pojedinca u državi (prostor individualne slobode pre svega) i priroda političke zajednice.

Da bi ustav odgovorio ovim zahtevima u ustavni proces moraju biti ravnopravno uključeni i žene i muškarci. Još u vreme Francuske revolucije i pripreme Deklaracije o slobodama i pravima čoveka, Olimpija de Guž (1775 – 1793) u Deklaraciji prava žene i građanke, s pravom je i odlučno upozorila na legitimno pravo građanki da aktivno participiraju u kreiranju i donošenju ustava. «Ustav je ništavan ako većina pojedinaca koji čine Naciju nije učestvovala u njegovom donošenju», zapisano je u ovoj Deklaraciji.

1. Ustavne garancije ravnopravnosti polova – opšti okvir

Osnovne odredbe ustava i uvodne opšte odredbe u poglavljima o ljudskim pravima i slobodama sadrže više garantija koje se ne odnose samo na ravnopravnost polova, već na sva ljudska prava i slobode koje ustav garantuje. Zato je samo u kontekstu ovih ustavnih garancija moguće suštinski sagledati i one garancije koje se neposrednije odnose na ustavna jemstva ravnopravnosti polova.

Ovom prilikom samo taksativno navodimo opšte ustavne odredbe relevantne za sagledavanje sadržaja, kvaliteta i dometa ustavnog garantovanja ravnopravnosti polova:

Koncept ustavne države

Sadržaj i kapacitet ljudskih prava koja garantuje ustav, posebno sloboda i prava koje štite kvalitet života i ona područja u kojima su žene faktički (ne retko i normativno) diskriminisane (rad, zapošljavanje, naknade za rad i dr.) u velikoj meri zavise od toga kako ustav definiše osnovne principe na kojima počiva država kao politička zajednica. To je posebno važno pitanje u zemljama tranzicije budući da su u pitanju prava koja su u predtranzicijskom periodu efektivno korišćena, a u tranziciji su prva pod udarom, ukidanjem ili bitnim restrikcijama.

Liberalni koncept ustavne države u prvi plan ističe zakonitosti tržišne privrede i vladavinu prava kao osnovne vrednosti. Konsekvence po status ljudskih prava su liberalno shvaćena individualna sloboda, kao prostor ljudskih prava u koji država nema pristup izuzev u slučaju kada je sloboda ili pravo povređeno. Tada je intervencija države u ovo područje dopuštena. Ona je legalna i legitimna jer ima za cilj samo otklanjanje povrede koja je naneta slobodi ili pravu.

Liberalno demokratski koncept ustavne države uvažava zakonitosti tržišne privrede, garantuje vladavinu prava, ali ovim vrednostima dodaje još jednu ne manje važnu – socijalnu pravdu kao princip kojim se država (država blagostanja) rukovodi štiteći socijalnu sigurnost građana i građanki. Za kvalitet i sadržaj ljudskih prava to znači priznavanje i garantovanje ne samo osnovnih ljudskih i političkih prava već i socijalno ekonomskih prava kao podjednako važne grupe ljudskih prava. Pored toga, načelo socijalne pravde nalaže i pretpostavlja aktivan odnos države (zakoni, mera, programi, aktivnosti) u realizaciji i efektivnom ostvarivanju socijalno ekonomskih prava. Bez toga ova prava nije moguće ostvariti. Za efektivno ostvarivanje ravnopravnosti polova ove garancije imaju izuzetan značaj, naročito u zemljama tranzicije.

Politika jednakih mogućnosti kao obaveza države

Politika jednakih mogućnosti je instrument koji stoji na raspolaaganju državi, koja uvažava načelo socijalne pravde da preduzima mere u pravcu ostvarivanja ravnopravnosti žena i muškaraca. Zato je sa stanovišta ustavnog garantovanja ravnopravnosti polova važno, još u osnovnim načelima ustava¹ garantovati ravnopravnost žena i muškaraca i obvezati državu da vodi politiku jednakih mogućnosti i preduzima posebne mere koje su instrument realizacije politike jednakih mogućnosti².

U ustavu treba koristiti nediskriminatornu terminologiju bilo korišćenjem i muškog (građanin) i ženskog (građanka) bilo korišćenjem neutralne forme (svako/niko)³.

Odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava

Ljudska prava su univerzalne vrednosti koje se štite ne samo propisima unutrašnjeg već u sve većoj meri i propisima međunarodnog prava. U novijoj ustavnosti univerzalne garancije ljudskih prava sadržane u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima prihvataju se i u unutrašnjem pravu i garantuju ustavom koji između ostalog, sadrži više načela koja ukazuju na odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava. Budući da se brojnim aktima međunarodnog prava štiti ravnopravnost polova i posebno garantuju prava u određenim oblastima, za ustavno uređivanje ravnopravnosti polova odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava ima poseban značaj.

Načelo neposredne primene međunarodnog prava (ratifikovanih konvencija i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava). Ovde je nužno istaći posebno značaj eksplicitnog ustavnog pravila po kojem su nacionalni sudovi obavezni da sude ne samo na osnovu i u okviru ustava i zakona, već i međunarodnih ugovora.

¹ Tome u prilog govori komparativna ustavna praksa i međunarodni dokumenti (članovi 3 i 4 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena; Završni dokument IV Konferencije OUN o ženama / Peking 1995; Povelju Evropske bezbednosti, paragraf 3; Deklaraciju o jednakosti između žena i muškaraca kao fundamentalnom kriterijumu demokratije, odeljeni A i B /Istambul 13 – 14 XI 1997; član 16 Direktive Saveta Europe br. 78 od 27. XI 2000 i dr.).

² Tekst odredbe bi mogao glasiti: «Garantuje se ravnopravnost žena i muškaraca (građana i građanki).

Država podstiče ravnopravnost žena i muškaraca i vodi politiku jednakih mogućnosti, što uključuje i posebne mere afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije»).

³ Videti dokumente Međuparlamentarne unije – posebno Plan rada za korigovanje sadašnje neravnoteže između učešća žena i muškaraca u političkom životu – tačka B IV / Pariz 1994) nalažu da jezik koji se koristi u zakonodavstvu ne sme biti diskriminatoran i preporučuju državama da revidiraju ustave i eliminišu termine koji teže zagovaranju polnog stereotipa.

Primat međunarodnog prava nad unutrašnjim pravom i usaglašavanje unutrašnjeg prava sa međunarodnim standardima.

Pravo na zaštitu ljudskih prava pred međunarodnim telima koja uključuje dva osnovna vida zaštite: prvi, nadzor (monitoring) nad ostvarivanjem međunarodnih standarda ljudskih prava kao obavezu države sa jedne strane ali i pravo drugih subjekata (npr. NVO) sa da i sami nadziru ostvarivanje prava garantovanih međunarodnim dokumentima; i drugi koji garantuje pravo pojedinca/pojedinke da se obrate međunarodnim telima za zaštitu ljudskih prava uključiv i odgovarajuće međunarodne sudove.

Obaveza države da garantuje i obezbedi primenu odluka međunarodnih tela koje se odnose na zaštitu ljudskih prava. Ustavom se eksplisitno definiše obaveza države (nadležnih organa) da izvrše odluke međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava.

Zabрана ograničenja prava ili slobode pod izgovorom da nisu zajemčena ustavom koju sadrže neki ustavi, takođe ukazuje na primat međunarodnog nad unutrašnjim pravom⁴.

Neposredna primena ustava

Za status ljudskih prava posebno je važno kojim se aktom garantuje sadržaj određenog prava ili slobode. Ako je taj sadržaj garantovan ustavom tada su u pitanju osnovna ili ustavna prava čiju sadržinu zakonodavac ne može urediti. Kada se pak radi o pravima čiji sadržaj ustav ne uređuje neposredno, već to prepušta zakonodavcu tada su u pitanju zakonska, a ne ustavna prava.

U pogledu čvrstine garancija i tretmana zaštite ustavna prava imaju ekskluzivno mesto u katalogu ljudskih prava, jer zakonodavcu nije dopušteno da uređuje njihovu sadržinu, dok kod zakonskih prava to nije slučaj. Zakonodavac može urediti samo način (postupak) ostvarivanja ustavnih prava, dok u slučaju zakonskih prava on ima puno ustavno ovlašćenje da uredi ne samo postupak ostvarivanja već i sadržinu prava. Zakonska prava ustav uređuje samo blanketnom normom⁵ koju nije moguće neposredno primeniti, već je potrebno zakonom urediti sadržaj i domet svakog od ovakvih prava.

Za status ustavnih prava posebno su važne ustavne garancije:

Eksplisitna ustavna norma o **neposrednoj primeni ustavnih odredbi** o ljudskim pravima, posebno pred sudovima.

Ustavom propisan sistem zaštite ovih prava posebno **neposredne ustavnosudske zaštite** osnovnih prava pred ustavnim sudom (ili drugim sudskim organom kome je povereno odlučivanje o zaštiti ustavnosti).

Ustavom ustanovljeni **instrumenti neposredne ustavnosudske zaštite** ljudskih sloboda i oprava (institut ustavne žalbe).

Odstupanja i ograničenja ljudskih prava

Odstupanja i ograničenja ljudskih prava garantovanih ustavom dopuštena su i ustavna samo u slučaju kada do njih dolazi u ustavom propisanim slučajevima (uslovi pod kojima je ograničenje ili odstupanje dopušteno), po ustavom propisanom postupku i u ustavom dopuštenom obimu (svrha koja se želi postići ograničenjem je merilo dopuštenosti obima ograničenja). Svi drugi slučajevi sankcionisu se zabranom.

Ovaj važan princip štiti ljudska prava garantovana ustavom u naročito osetljivoj situaciji kada se prava ograničavaju ili se odstupa od ustavnih garancija. Zato ova pravila moraju biti zapisana u ustavu. Kao zabrana za državu, grupe ili pojedinaca da preduzmu bilo koju radnju usmerenu na ukidanje ustavom zajamčenog prava ili na njegovo ograničenje veće od onog koje ustav dozvoljava i po postupku koji je u ustavu propisan.

⁴ Tekst odredbe bi mogao glasiti: «Garantuje se ravnopravnost žena i muškaraca (građana i građanki).

Država podstiče ravnopravnost žena i muškaraca i vodi politiku jednakih mogućnosti, što uključuje i posebne mere afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije)».

⁵ Npr. norma koja garantuje pravo na zaštitu zdravlja u ustav u glasi «Garantuje se zaštita zdravlja u skladu sa zakonom», ili «Svako ima pravo na zaštitu zdravlja u skladu sa zakonom».

Jemstvo stečenih prava

Naposletku među opštim garancijama, jedna je posebno važna za očuvanje sloboda i prava koje su već bile dostignute i efektivno korišćene, posebno u sferi rada, obrazovanja, zapošljavanja, zaštite zdravlja, porodičnim odnosima i dr. To su ujedno i oblasti u kojima su postojale podsticajne mere koje su doprinisile efektivnom ostvarivanju ravnopravnosti žena i muškaraca.

Očuvanje stečenih prava je potrebno posebno zaštititi ustavnom garancijom kojom bi se izričito **garantovalo očuvanje stečenih prava**⁶, posebno njihov sadržaj, obim i kvalitet. Dva su osnovna argumenta u prilog ovom stanovištu. Prvi, da su ta prava građani i građanke već efektivno koristili pa se teško može braniti stanovište prema kojem dostignuti nivo sloboda i prava treba sužavati, i drugi, da su u zemljama tranzicije upravo ova prava pod udarom restrikcija i ograničenja pozivom na evropske standarde koji su često ispod već dostignutih standarda prava u zemljama koje su na putu evropskih integracija.

2. Osnovna (ustavna) prava

Set osnovnih ljudskih prava (ustavnih prava) garantuje se ustavom svim osobama bez diskriminacije prema polu. Ovom prilikom nema potrebe posebno elaborirati svako od prava koje pripada kategoriji osnovnih prava (pravo na život, sloboda misli, sloboda savesti, lična sloboda i dr.) budući da se ustavom svako od ovih prava garantuje svakoj osobi pod jednakim uslovima. Zato među osnovnim pravima izdvajamo samo neka koja se bliže i neposrednije odnose na ravnopravnost građana i građanki kao pretpostavku ostvarivanja svih osnovnih ljudskih prava.

2.1 Ravnopravnost žena i muškaraca i zabrana diskriminacije

Među osnovnim ustavnim pravima garantovanje ravnopravnosti žena i muškaraca predstavlja osnovnu pretpostavku i uslov ostvarivanja svih drugih sloboda i prava.

Garantovanje ravnopravnosti⁷ građana i građanki s obzirom na pripadnost polu što ujedno uključuje i bračni status, porodični status, materinstvo, roditeljstvo i seksualnu orijentaciju.⁸

Zabrana svake neposredne ili posredne diskriminacije na osnovu pripadnosti određenom polu takođe predstavlja vid garantovanja ravnopravnosti. Kao što se može zapaziti ustavne garancije ravnopravnosti mogu biti određene samo pozitivno (jemstvo ravnopravnosti) ili samo negativno (zabrana diskriminacije) ili pak i pozitivno i negativno.

Nije suvišno garantovati ravnopravnost pozitivnom ustavom normom i ujedno eksplicitno ustavom zabraniti svaku vrstu diskriminacije zasnovane na pripadnosti određenom polu. Odlučujući argument za ovakav stav je upravo u tome što je na ovaj način moguće ustavom identifikovati osnovne vidove kršenja prava na ravnopravnost (neposredna i posredna diskriminacija)⁹ i zabraniti svaku vrstu diskriminacije. U slučaju kada je norma o ravnopravnosti samo pozitivno formulisana njen sadržaj ne precizira vidove diskriminacije i u tom segmentu ostaje insuficijentna.

⁶ Tekst norme mogao bi da glasi: «Dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, ne može se smanjivati. Ovim Ustavom se ne ukidaju niti menjaju prava i slobode stečena na osnovu potvrdenih i objavljenih međunarodnih ugovora».

⁷ Ukazujemo da u se komparativnoj ustavnosti ovo pravo garantuje i kao pravo na ravnopravnost i kao pravo na jednakost. Sledeći međunarodne standarde treba jasno terminološki odrediti značenje i sadržaj prava koje ustav garantuje. Vrednost koja je predmet zaštite je odnos koji država ima spram subjekata – lica (građana i građanki) a koji počiva na njihovoj ravnopravnosti. U ovom slučaju garancija se odnosi na ravnopravnost, a ne na jednakost, jer među polovima postoje razlike. Otuda ustav može garantovati samo ravnopravnost, a ne jednakost među polovima.

⁸ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 1.

⁹ Videti članove 1 i 2 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

U ustavnim odredbama koje se odnose na **zabranu izazivanja i širenja netrpeljivosti i mržnje** primetno je da se ova zabrana odnosi samo na ugrožavanje nekih vrednosti koje ustav štiti (pripadnost određenoj rasi ili naciji) ili sloboda koje garantuje (npr. sloboda veroispovesti, sloboda nacionalnog opredeljivanja, sloboda političkog opredeljivanja), ali se izričito ne zabranjuje izazivanje i širenje netrpeljivosti i mržnje zasnovane na pripadnosti određenom polu. Navodenjem samo nekih ličnih svojstava (rasa, pripadnost određenoj naciji) ili uverenja (verska uverenja) zanemaruju se ostali, ne manje važni oblici diskriminacije koja je zasnovana na ličnim svojstvima (npr. boja kože, pol, godine starosti, psihički ili fizički invaliditet) ili uverenjima (npr. politička uverenja)¹⁰.

Pravo na azil (utočište) je pravo koje garantuje većina ustava. To je pravo koje stranci stiču pod određenim uslovima. Ove uslove utvrđuje ustav, a zakonodavcu delegira da uredi postupak ostvarivanja prava na azil. Primetno je da, među uslovima zbog kojih stranac može tražiti utočište, ustavi najčešće ne navode eksplicitno progona zbog pripadnosti određenom polu.

To govori da je prilikom utvrđivanja razloga i osnova po kojima se može zatražiti i steći azil zbog progona potrebno uključiti i pripadnost polu.

Naposletku, pomenimo i to da se ova, moglo bi se reći «sistemska greška» u ustavima kada sankcionišu delovanje koje je usmereno na kršenje osnovnog ustavnog pravila o ravnopravnosti polova, ponavlja i tada kada ustav utvrđuje **razloge za zabranu rada političke stranke**. Među razlozima za zabranu rada političke stranke ne navodi se diskriminacija prema polu već samo rasna, nacionalna i verska mržnja i diskriminacija. Sličan primer pružaju i odredbe o razlozima za **zabranu delovanja verskih zajedница**, koji uključuju samo širenje rasne, nacionalne i verske mržnje i diskriminacije, ali ne i diskriminacije prema polu.

2.2 Jednakost pred zakonom

Iako **garantovanje jednakosti¹¹ pred zakonom¹²** predstavlja samo jedno područje na kome se jednakost žena i muškaraca (građana i gradanki) ostvaruje, posebno garantovanje jednakosti pred zakonom ima svoje opravданje, jer je u pitanju status pojedinca / pojedinke pred zakonom sa jedne strane, i obezbeđenje minimuma jednakopravnosti, sa druge. I u komparativnoj ustavnosti česti su primeri da opštu garanciju ravnopravnosti prate još dve posebne garancije. Jedna od njih je jednakost pred zakonom. Druga se odnosi na ravnopravnost u političkom životu i učešću u vršenju javnih poslova.

Pored jednakosti pred zakonom sreću se i primeri posebnog garantovanja **jednakost građana u zaštiti sloboda i prava**. Eksplicitna garancija jednakosti u kojoj je akcenat na zaštiti ljudskih i građanskih sloboda i prava u prvi plan ističe ljudske slobode i prava kao vrednosti kojima ustavotvorac poklanja posebnu pažnju. Budući da su u pitanju vrednosti koje se garantuju svim licima, posebna ustavna garancija jednakosti individua u zaštiti njihovih individualnih i ustavom garantovanih sloboda i prava ukazuje na namenu ustavotvorca da obezbeđujući jednaku zaštitu svakoj osobi osigura efektivnu primenu ljudskih sloboda i prava, bez bilo kakvog razlikovanja.

¹⁰ Tekst člana mogao bi da glasi:«Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje neravnopravnosti kao i izazivanje i raspirivanje mržnje i netrpeljivosti koji su zasnovani na pripadnosti određenoj rasi, polu, nacionalnosti, veroispovesti kao i na političkom ili drugom uverenju, godinama starosti, psihičkom ili fizičkom invaliditetu, društvenom poreklu, imovnom stanju, nivou obrazovanja, kulturi, jeziku, rođenju i drugom ličnom statusu ili svojstvu.»

¹¹ U ovom slučaju ispravno je koristiti termin jednakost, jer se u ovom slučaju radi o pravima koja svaka osoba ima pred zakonom, a ta su prava jednakata. Vrednost koju štiti ova ustavna klauzula je jedno pravo - pravo da se bude jednak pred zakonom.

¹² Ustavno pravilo definiše se i kao pravo na jednaku zakonsku zaštitu uz posebno naglašavanje da se to pravo ostvaruje bez ikakve diskriminacije.

Naposletku potrebno je izričito garantovati **pravo na delotvornu sudsку zaštitu ljudskih prava** garantovanih ustavom i međunarodnim pravom¹³. Ovako formulisano pravilo garantuje pravo na delotvornu sudsку zaštitu ljudskih prava i sloboda kao individualno pravo svake osobe čije pravo je povređeno.

2.3 Posebne mere za postizanje ravnopravnosti

Mogućnost (ili obaveza države) da preduzima **posebne mere** (mere afirmativne akcije, pozitivna diskriminacija), a koje su neophodne za ostvarivanje ravnopravnosti i potrebne zaštite i napretka za lica ili grupe lica koje se nalaze u nejednakom položaju kako bi im se omogućilo puno uživanje ljudskih prava pod jednakim uslovima. Kvalitet i priroda posebnih mera, njihov sadržaj i delotvornost nesumnjivo zavise od toga da li je ustavom ustanovljena obaveza države da preduzima posebne mere kako bi se dostigla ravnopravnost žena i muškaraca ili je samo ostavljena mogućnost da se takve mere preduzmu.

Ako se posebne mere definišu kao obaveza države, u tom slučaju one predstavljaju jedan od instrumenata vođenja politike jednakih mogućnosti u državi koja počiva na dve podjednako legitimne vrednosti: vladavini prava i socijalnoj pravdi. Ova poslednja nužno ne isključuje i nije u suprotnosti sa tržišnom privredom.

Ustavom je nužno i eksplisitno urediti i **svojstva i prirodu posebnih mera** isticanjem nediskriminatornog karaktera ovih mera.

Pored toga nužno je odrediti i vremensko dejstvo posebnih mera koje se garantuju u opređenom vremenskom periodu. **Temporarno dejstvo** posebnih mera – dok se ne postigne cilj i zadovolji svrha zbog koje su mere uvedene - takođe je nužno urediti ustavom.

3. Ustavno garantovanje prava vezanih za brak, porodicu, roditeljstvo

Ova grupa prava tesno je povezana sa pravima na privatnost sa jedne strane, osnovnim ličnim pravima (pravom na slobodu izbora, opštom ustavnom garancijom ravnopravnosti muškarca i žene, pravom na život i dr.) sa druge strane i nizom reproduktivnih prava, sa treće strane. Reč je, dakle, o veoma osetljivoj i po mnogo čemu kompelskoj oblasti ljudskih prava koja su posebno važna za status žene u zajednici. Upravo zbog značaja koji ova prava imaju Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena im posvećuje posebnu pažnju¹⁴.

3.1 Slobode i prava vezana za brak

Prava i slobode koje se odnose na ustavno garantovanje garantovanje i zaštitu braka uključuju više različitih garancija među kojima su posebno:

Opšta garancija prava na sklapanje braka

Sloboda odlučivanja o sklapanju braka koja se u ustavu najčešće sreće u obliku pravila koje garantuje pravo na sklapanje braka na osnovu slobodno datog pristanka budućih supružnika. Iako konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena¹⁵ uvodi još jedan važan element slobode odlučivanja o stupanju u brak - ličnu saglasnost budućih supružnika u ustavima se to pravilo rede eksplisitno utvrđuje.

Ravnopravnost supružnika kao osnovni princip na kome počiva sklapanja braka, odnosi u braku za vreme trajanja braka kao odnosi koji nastaju prilikom raskida braka¹⁶. U komparativnoj ustavnosti može se primetiti, da se ne retko ravnopravnost kao princip na kome

¹³ Tekst norme mogao bi da glasi: «Svako ima pravo na delotvornu sudsку zaštitu u slučaju kada mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajamčeno opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, prihvaćenim i ratifikovanim međunarodnim ugovorima i ovim Ustavom, kao i pravo na otklanjanje posledica povrede ili uskraćivanja prava».

¹⁴ Videti član 16 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

¹⁵ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 16 stav 1 tačka b.

¹⁶ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 16.

počivaju odnosi u bračnoj zajednici navodi samo u vezi sa zaključenjem braka, ali ne i kao princip na kome počivaju odnosi u braku, kao i odnosi prilikom raskida braka.

Neki ustavi sadrže i eksplisitno pravilo o **izjednačavanju bračne i vanbračne zajednice** u svim ili samo nekim pravima (npr. imovinska prava; izjednačavanje statusa bračne i vanbračne dece u odnosu prema roditeljima; roditeljska prava). Na taj način se u ustav implementira zabrana diskriminacije koja počiva na bračnom statusu.

U vezi sa ustavnim garantovanjem prava na zaključenje braka može se zapaziti da su ustavne garancije u nekim slučajevima i same diskriminatore, jer ne uvažavaju zabranu diskriminacije s obzirom na seksualnu orientaciju. U tom slučaju se pravo na zaključenje braka ustavom definiše kao pravo muškaraca i žena odgovarajućeg uzrasta da stupe u brak, a ravnopravnost supružnika u braku kao ravnopravnost muža i žene.

3.2 Porodica

Ustavom se najčešće eksplisitno garantuje posebna zaštita porodice, majke i deteta opštom ustavnom garancijom. Iako ova prava spadaju nesumnjivo u red zakonskih prava primetno je da se u ustavima izbegava izričito propisivanje obaveze države da ovu zaštitu osigura. Izostaje često i klasično upućivanje na zakon kojim se pravo porodice, majke i deteta na posebnu zaštitu bliže uređuju.

Saglasno opštem pravilu da je sva zakonska prava u ustavu potrebno definisati kao obavezu države da subjektima kojima se ta prava garantuju obezbedi mogućnost njihovog efektivnog korišćenja i ovo pravo trebalo bi u ustavom definisati kao obavezu države.

3.3 Roditeljska prava

Ustav uređuje i roditeljsko pravo. Sadržaj i obim ustavnog uređivanja ovog prava veoma su različiti. Otuda je potrebno brižljivo analizirati ustavne garancije kako bi se mogao sagledati njihov stvarni domet i sadržaj.

Roditeljsko pravo ustav određuje opštom normom kao **jednako pravo i obavezu oca i majke**. U ovom slučaju u prvom planu princip ravnopravnosti oca i majke u roditeljskim pravima i obavezama kao vrednost koju ustav garantuje i štiti.

Roditeljska prava mogu biti bliže određena po sadržini prava, i tada ustav navodi šta obuhvataju roditeljska prava i dužnosti (npr. izdržavanje dece, vaspitanje i obrazovanje dece, podizanje dece, obezbeđivanje verskog i moralnog obrazovanja u skladu sa svojim uverenjima i dr.)

Ustav uređuje i **mogućnost da roditeljska prava budu oduzeta ili ograničena**. Roditeljska prava mogu biti ograničena samo po odluci suda. Ograničenje se može odnositi na jednog ili oba od roditelja, a interes deteta je osnovni razlog koji dopušta ograničenje. Ograničenja su moguća samo u skladu sa zakonom. u interesu deteta i u skladu sa zakonom.

Sa roditeljskim pravima izjednačavaju se i **prava zakonskih staratelja** što se u nekim ustavima i izričito navodi.

Specifičan problem predstavlja način na koji ustavi definišu prava pre i posle porođaja.

Najčešće se ustavom eksplisitno garantuju **posebna prava majkama pre i posle porođaja**. Ovo pravo ustavi formulišu kao pravo majke na podršku (pomoć) i zaštitu u zakonom propisanom razdoblju pre i posle porođaja ili kao pravo na porodiljsko odsustvo.

Odredbe o **posebnim pravima posle porođaja** (porodiljsko/roditeljsko odsustvo) koje ustav garantuje samo majci, ne i ocu, nisu u skladu sa principom ravnopravnost oca i majke u korišćenju roditeljskih prava.

Ne retko ustav samo opštom normom garantuje **posebnu zaštitu majke**, ne određujući bliže u čemu se ona ogleda, kojim se propisom bliže definiše sadržaj posebne zaštite na koju majka ima pravo prema ustavu kao ni odgovornost države u realizaciji ovih posebnih prava.

U nekim ustavima, posebna zaštita se proširuje i njome obuhvata i **samohrani roditelj** najčešće sa decom do određenog uzrasta. Na ovaj način sadržaj roditeljskih prava se proširuje i uključuje ne samo obaveze roditelja prema deci (i obrnuto), već i prava roditelja na posebnu pomoć i zaštitu koju im pruža država.

Sva navedena posebna prava su zakonska prava. Njihov sadržaj trebalo bi da se bliže uredi zakonom, ali u ustavima često izostaju odredbe koje upućuju na zakonsko uređivanje ovih prava. Pored toga, može se zapaziti da se ova posebna prava ne definišu kao obaveze države, već samo kao prava majke. Tako izostaje ustavno definisanje instrumenata, sredstava i odgovornosti za njihovu realizaciju.

3.4 Sloboda odlučivanja o rađanju

Sloboda odlučivanja o rađanju je jedna od sloboda koja predstavlja veoma jasan indikator statusa ženskih ljudskih prava u ustavnom sistemu i stvarne spremnosti javnih vlasti (države) da ova prava garantuju u punoj meri i osiguraju njihovu zaštitu. Primeri komparativne ustavnosti govore da u ustavima često nema eksplicitnih garancija slobode odlučivanja o rađanju, a kada postoji primetno je da ustavne norme nisu jasne i ostavljaju širok prostor za različite interpretacije. Formulacija ove slobode pri čemu se koristi, samo na prvi pogled, neutralna forma normativnog izraza («Svako ima pravo»), ili se subjekt slobode poopštava («Čovek slobodno odlučuje...»), ili sadržaj slobode drastično sužava po kvalitetu, a ograničava po subjektima («Bračni drugovi slobodno odlučuju...»). Može se takođe, zapaziti da se ne retko uz garantovanje slobode odlučivanja o rađanju definiše i uloga države u populacionoj politici i podsticanju rađanja što nedvosmisleno upotpunjuje sliku različitih oblika ograničenja slobode rađanja. Sve to jasno govori o praksi ustavotvoraca da izbegnu jasno i nedvosmisleno garantovanje slobode odlučivanja o rađanju dece kao prava žene.

Ustavna garancija slobode odlučivanja o rađanju dece koja prepostavlja istinsku slobodu odlučivanja može biti formulisana samo kao **pravo žene da slobodno odlučuje o rađanju**.

4. Prava na rad i u vezi sa radom

Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima¹⁷ akcenat stavljuju upravo na ovu oblast u kojoj je, pored političkog života, prisutna faktička diskriminacija žena. Otuda je potrebno u ustavu posebno garantovati osnovna prava u oblasti rada i zapošljavanja, među kojima posebno:

- Dostupnost radnih mesta i funkcija pod jednakim uslovima.
- Pravo na jednakе mogućnosti i jednak tretman u izboru zanimanja i zapošljavanju bez diskriminacije na osnovu pola.
 - Pravo na pravičnu zaradu i jednaku nagradu za rad iste vrednosti bez ikakve razlike.
 - Posebna zaštita na radu i posebni uslovi rada za žene, omladinu i invalide.
 - Pravo na stručnu obuku, profesionalno usavršavanje i jednakе mogućnosti napredovanja na poslu.
 - Pravo na poštovanje dostojanstva ličnosti na poslu.
 - Pravo zaposlenih žena na zaštitu materinstva. Ustavna zaštita reproduktivnih prava uključuje posebno i zaštitu radnog statusa žena prilikom prijema na rad i naročito zaštitu od otpuštanja sa posla tokom trudnoće i porodiljskog odsustva. Ovu vrstu zaštite posebno garantuje Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena¹⁸. Države, potpisnice ove konvencije obavezuju se da «zabranje pod pretnjom sankcija, otpuštanje zbog trudnoće ili

¹⁷ Npr. član 11 stav 1 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena; strategije G – 1 i G - 2 Deklaracije o jednakosti žena kao fundamentalnom kriterijumu demokratije – / Istanbul 1997; Konvencija 111 Međunarodne organizacije rada – zabranu diskriminacije žena u oblasti rada i zapošljavanja; član 23 Povelje o osnovnim pravima u EU br. 364/01 od 7 IX 2000 Evropska povelja o socijalnim pravima i dr.

¹⁸ Videti član 11 stav 2 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

porodiljskog odsustva i diskriminacije na bazi bračnog stanja». Pored garantovanja posebne zaštite na radu kao i posebnih uslova rada neophodno je u ustavu urediti i zabranu diskriminacije na bazi bračnog stanja i materinstva, kao i zabranu otpuštanja sa posla tokom trudnoće i porodiljskog odsustva¹⁹.

- Pravo na jednake mogućnosti i jednak tretman zaposlenih sa porodičnim obavezama.
- Obaveza države i poslodavaca da preduzumu zakonske mere za obezbeđenje prava u vezi sa radom i na osnovu rada.
- Zabранa prinudnog rada i eksplicitna odredba o tome da se seksualno ili ekonomsko iskorisćavanje lica koje je u nepovoljnem položaju smatra prinudnim radom.
- Obavezno socijalno osiguranje svih zaposlenih lica i članova njihovih porodica.

5. Pravo na obrazovanje, pravo na zaštitu zdravlja i pravo na socijalnu pomoć i zaštitu

Ustav garantuje **dostupnost svih oblika obrazovanja** pod jednakim uslovima.

Pored opštег jemstva prava na zaštitu zdravlja, ustav sadrži i **posebne garancije zdravstvene zaštite** kao pravo koje uživaju deca, žene, trudnice i stara lica. Ova prava definišu se i kao obaveze države, a utvrđuju se i izvori sredstava (javni prihodi) iz kojih se obezbeđuje realizacija prava na zaštitu zdravlja za decu, žene, trudnice i stara lica.

Obavezu države da, u skladu sa načelom socijalne solidarnosti, preduzima aktivno mere ekonomske i socijalne pomoći građanima i društvenim grupama koji se, iz različitih razloga nalaze u neravnopravnom položaju, sa ciljem otklanjanja ekonomskih i socijalnih prepreka za ostvarivanje jednakosti u pravima;

6. Politička prava

Ustavno garantovanje političkih prava (ravo na učešće u javnoj vlasti, biračko pravo, pravo na političko organizovanje, pravo državljanina i da stupaju u javnu službu i vrše političke funkcije i dr.) pokazuje da se ova prava garantuju opštom normom jednakom za sve, što bi moglo da uključi prepostavku da se ženama i muškarcima ova prava garantuju pod jednakim uslovima kao i da ih oni efektivno koriste pod jednakim uslovima. Nasuprot ustavnoj praksi mnogi međunarodni dokumenti garantuju ova prava²⁰.

Primetno je da je u vezi sa ovim pravima terminologija po pravilu diskriminatorna (građanin, državljanin), jer zbog sadržine ovih prava nije moguće korišćenje neutralne forme (svako, niko).

Garantovanje posebnih mera za otklanjanje faktičke neravnopravnosti u korišćenju ovih prava izostaje.

Zbog svega toga ustavom bi trebalo eksplicitno garantovati na opštri način²¹, ali i posebnom normom **posebne mere za korišćenje izbornog prava** kako za parlamentarne tako i za lokalne izbore, a u ustavnim odredbama o parlamentu i vlasti neophodno je garantovanje **najmanje jednog potpredsedničkog mesta** u predstavničkom telu za manje zastupljeni pol.

¹⁹ Tekst norme mogao bi da glasi: «Zabranjena je diskriminacija žena na bazi bračnog stanja i materinstva. Otpuštanje sa posla tokom trudnoće, porodiljskog ili roditeljskog odsustva je zabranjeno».

²⁰ Npr. članovi 4 i 7 /1 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena; tačka 14 Zaklučaka Konferencije o ženama / Nju Delhi 18. II 1997; Odeljak A Deklaracije o jednakosti između žena i muškaraca - / Istanbul 1997; Odeljak C, III tačke 1 - 4 Univerzalne deklaracije o demokratiji – / Pariz 1994; Strategije G – 1 i G - 2 Zaklučnog dokumenta IV Konferencije OUN o ženama – / Peking 1995; tačke 87 – 92 Završnog dokumenta Međuparlamentarne konferencije / Marselj i dr.

²¹ Tekst norme mogao bi da glasi: «U cilju obezbeđenja pune ravnopravnosti žena i muškaraca na izbornim i imenovanim položajima zakonom će se urediti mere afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije) za predstavljanje manje zastupljenog pola. Posebne mere ostaju na snazi dok se ne ispune njihovi ciljevi.»

7. Zabrana trgovine ljudima

Ustavna zabrana trgovine ljudima predstavlja važnu, moglo bi se reći čak elementarnu, garanciju ustavnog položaja žena budući da su upravo žene (i deca) žrtve trgovine ljudima. Ustavnim sankcionisanjem ove pojave država iskazuje svoju spremnost da preduzima mere i deluje u pravcu eliminisanja trgovine ljudima, uključiv i odgovarajuće sankcije kojima se kažnjava kršenje ove ustavne zabrane.

U ovom kratkom pregledu naznačena su osnovna prava koja je neophodno garantovati ustavom kako bi se osigurale garancije ravnopravnosti žena i muškaraca, stvorile mogućnosti za njihov jednak tretman u privatnom, ekonomskom, političkom i socijalnom životu, i opšte ustavno pravilo o ravnopravnosti (zabrani diskriminacije) s obzirom na pripadnost određenom polu operacionalizovalo i bliže sadržinski odredilo u pojedinim oblastima.

INSTITUCIONALNI MEHANIZMI ZA RAVNOPRAVNOST POLOVA

Na nivou Republike:

- Odbor za ravnopravnost polova Narodne Skupštine
- Savet za ravnopravnost polova Vlade

U AP Vojvodini:

- Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova,
- Savet za ravnopravnost polova,
- Odbor za ravnopravnost polova Skupštine AP Vojvodine,
- Pokrajinski ombudsman – zamenica za ravnopravnost polova i
- Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.

Savet za ravnopravnost polova

Savet za ravnopravnost polova Vlade Republike Srbije formiran je u oktobru 2004.god. To je stručno i savetodavno telo, koje se bavi pitanjima ravnopravnosti polova, analizom i procenjivanjem stanja, kao i merama za unapredjivanje položaja žena.

Savet ima 20 članova i članica: 9 iz različitih resora i ministarstava, 1 iz republičkog zavoda za statistiku, i 10 iz civilnog društva i stručnih institucija

U Savetu su 1 ministar, 2 pomoćnika ministra, 1 visoki oficir policije, 7 doktora nauka (od toga 5 profesora univerziteta) i 2 magistra.

Na čelu Saveta je Ministar rada, zapošljavanja i socijalne politike Slobodan Lalović. Savet je ušao u rebalans budžeta za 2005.god i načrt budžeta za 2006.god.

Savet je preporučio donošenje Zakona o ravnopravnosti polova i započeo pripreme za izradu Nacionalnog plana aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapredjivanje rodne ravnopravnosti (2007-2010).

Do sada je razmatrao nacrte Porodičnog zakona, Zakona o radu, Zakona protiv diskriminacije, Zakona o zdravstvenoj zaštiti, Zakona o oglašavanju i druge zakone koji utiču na ravnopravnost polova i položaj žena.

Savet je aktivno uključen u strategiju za smanjenje siromaštva, u borbu protiv trgovine ljudima, u praćenje ostvarivanja Milenijumskih ciljeva UN, u Nacionalnu strategiju za rome, Strategiju održivog razvoja, Strategiju informatičkog društva, kao i druge projekte koji su vezani za ravnopravnost polova i položaj žena.

Savet ima namjeru da formira svoju kancelariju sa bazom podataka, odgovarajućom opremom i obučenim kadrovima, kao i da unapredi rad na izradi CEDAW izveštaja.

Strateški prioriteti Saveta su: rodno senzitivno zakonodavstvo, nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje ravnopravnosti polova, ekonomsko osnaživanje žena, izgradnja kapaciteta svih institucija za sprovodenje politike rodne ravnopravnosti, i podizanje javne svesti o značaju ravnopravnosti polova za društvo u celini.

Savet aktivno sarađuje sa sistemom institucija UN, OEBS, Savetom Evrope, i drugim međunarodnim institucijama, regionalnim mehanizmima za ravnopravnost polova,

mehanizmima iz ap vojvodine, sa odborom za ravnopravnost polova narodne skupštine Srbije, i podržava mehanizme na lokalnom nivou.

Savet takođe sarađuje sa civilnim sektorom, nevladinim organizacijama i ekspertskim institucijama, sa kojima planira zajedničke projekte za poboljšanje stanja u ovoj oblasti.

Savet planira i saradnju sa medijima i edukaciju javnosti po pitanjima ravnopravnosti polova i priprema kampanju za promociju ravnopravnosti polova, štampanje brušura na tu temu, održavanje tribina i okruglih stolova, kao i istraživanja o stanju u ovoj oblasti.

Savet želi da svojim radom približi Srbiju međunarodnim standardima za ravnopravnost polova, što će doprineti daljoj demokratizaciji i modernizaciji društva, i pomoći u procesu približavanja i pridruživanja Evropskoj Uniji.

Odbor za ravnopravnost polova Skupštine RS

Status: Stalno telo

Konstituisan: februara 2004.

Sastav: 14 članica/ova, - 5 muškaraca i 9 žena

Osnovan Pododbor za dečija prava, 17. maja 2005.

Mr Natalija Žunić

ŽENE, POLITIKA I ŽENSKA PRAVA: ČINJENICE I MOGUĆNOSTI

"Kako je politika duboko ukorenjena u društvo i odražava domi-nantne vrednosti, naše diskusije su jasno istakle da razvoj partnerstva na polju politike neminovno zavisi od stepena partnerstva kao društvenog modela uopste.(...) Ono što treba da se razvija u modernim demokratskim zajednicama, nije ništa manje do nov društveni ugovor kod koga muškarci i žene rade u uslovima jednakosti i komplementarnosti, uzajamno se obogaćujući svojim razlikama.(...) Ono o čemu se zapravo radi, jeste sama demokratija "

*Specijalna konferencija IPU,
"U susret partnerstvu između muškaraca i žena na polju politike ",
Nju Delhi.1997.*

Rod i politika

Kada govorimo o politici iz perspektive muško-ženskih odnosa, onda bi najtačnije mogli da je odredimo kao rodno mesto muškog identiteta i moći, mesto "muških igara", ali i hroničnog odsustva žena. Ili bismo mogli reći, kako to iskustvo svakodnevnog života pokazuje, da muškarci, a ne žene, obeležavaju javni prostor politike i to u svim onim delovima u kojima ona podrazumeva jasnu, nedvosmislenu moć i vlast. Žene su danas u politici, na svim mestima gde se politika utvrđuje i sprovodi - nevidljive. Kroz politiku se reproducirala i potvrđivala društvena činjenica da je ona mesto diskriminacije žena, zato što uloge kreatora i aktera političkog života pripadaju, pre svega i u ogromnom broju, muškarcima.

*U svrhe ove Konvencije, izraz "**diskriminacija žena**" označava svaku razliku, isključivanje ili ograničenje na bazi pola, koje deluju ili imaju cilj da smanje ili obezvrede ženama priznavanje, uživanje ili ostvarenje ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, ekonomskom, socijalnom, kulurnom, građanskom i svakom drugom polju, nezavisno od njihovog bračnog stanja.*

Definicija diskriminacije žena, Član 1, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

Diskriminacija žena je: biti lišen ekonomskih, političkih, društvenih moći i trpeti sve oblike nasilja.

Svi se mi radamo u političkoj zajednici koju nismo sami izabrali i u kojoj već postoji formirana politička kultura uloga. Te različite uloge koje polovi imaju u politici i njihovo generacijsko prenošenje rezultat su delovanja društva i kulture na proces političke socijalizacije polova. U samim osnovama socijalizacije stoje različito društveno definisani kulturni obrasci, stavovi, karakterne osobine i ponašanja primereni dečacima, odnosno devojčicama. Osobine muškog i ženskog stereotipa igraju značajnu ulogu u zadobijanju pozicija koje polovi imaju u političkom životu, gradeći i obnavljajući tako naše tradicionalne stavove. Ženu vladajući stereotipi određuju kao: lakomislenu, koketnu, detinjastu, plašljivu, hysteričnu, kapricioznu, brljivu, brbljivu, lakoumnu, lukavu, poslušnu, pasivnu, slabu, nestalnu, umiljatu, sramežljivu, sažaljivu, ljubopitljivu, sklonu udešavanju, sa potrebom da se zaljubljuje i da ima decu. Za muškarca se smatra da je: odlučan, nepokolebljiv, odmeren, smiren, disciplinovan, metodičan, organizovan, diskretan, iskren, ambiciozan, željan moći i slave, zapovednik, samozadovoljan, samouveren, karijerista, željan afirmacije, plahovit, kreativan, bistar, objektivan, skeptičan, razložan, bestidan.

Pol (sex) podrazumeva biološke razlike među ljudima koje su, uglavnom, trajne i univerzalne. Rod (gender) pretpostavlja društveno i kulturno izgrađene uloge polova, način na koji se u jednom društvu gleda na uloge koje obavljaju žene i muškarci. Društvena očekivanja vezana za rodne uloge muškaraca i žena proizvod su društvenih, kulturnih, religioznih, političkih i ekonomskih okolnosti, kao i uticaja običaja, tradicije, morala, klasne i etničke pripadnosti. Stavovi i ponašanja koje jedno društvo propisuje ženskom ili muškom rodu su naučeni i mogu se menjati.

Odsustvo žena iz politike je, pre svega, rezultat proizvodenja kulturno i socijalno različito utemeljenih identiteta muškog i ženskog roda. Istorijski, u kontekstu patrijarhalne kulture i tradicije, muški i ženski rod su "osvojili", svaki isključivo za sebe, dve nejednake i neravnopravne, u smislu socijalne moći i ugleda, oblasti ljudskog života: javnu i privatnu. Žene su danas, kao i pre, ograničene na privatni prostor, porodični svet u okviru doma, na decu i poslove u domaćinstvu. S druge strane, muškarci se više posvećuju javnom životu, njima pripada svet ekonomije i politike, i oni određuju kako se raspoređuju moć i bogatstvo.

Prema podacima Humphrey instituta za javne poslove, žene čine 50% svetskog stanovništva, obavljaju 2/3 radnih sati, primaju 10% svetskog dohotka, a poseduju svega 1% bogatstva.

Patrijarhalna tradicija, ovde i svugde, u ženi vidi samo suprugu i majku, a ne i nekoga ko ima svoje posebnosti i pravo da odlučuje o svom životu i zastupa svoje interese. Poslovično, rekli bismo, politika je "muška oblast" i u nju ne ulaze žene, one ostaju simbol "ženske oblasti" - porodice, i u njoj su dominantne, suštinski i brojčano. Uporni opstanak tradicionalnih uloga polova u porodici i društvu i činjenica da se žene bave politikom, javnim radom, pa i svojom profesijom, nažalost, tek kad završe sve kućne poslove i kad namire i zbrinu sve potrebe svojih ukućana dovode do uobičajenog modela preraspodele dušvenog prostora koji isključuje žene i insistira na predstavi o ženi koja suštinski ne pripada politici i u njoj nema sta da traži.

Zapravo, društvo nije nikada ukazalo socijalno poverenje ženi da ravnopravno sa muškarcem učestvuje u raspodeli političke vlasti i moći.

Nensi Astor je bila prva žena koja je, posle velike borbe za ostvarenje jednakih političkih prava žena i muškaraca, početkom XX veka osvojila mandat u engleskom Donjem domu, gde joj se Winston Čerčil obratio rečima: "Kada ste Vi ušli u Donji dom, osećao sam se kao da je žena ušla u moje kupatilo, a ja nisam imao ništa čime bih se zaštitio osim sunđera".

Politička prava žena ili istorija vidljive diskriminacije

Mučna i dugotrajna borba žena za političko pravo da glasom iskažu svoj stav imala je ogroman značaj u sticanju političkih sloboda žena u XIX veku i prvoj polovini XX veka, što je ujedno bio i put ka ekonomskoj i društvenoj ravnopravnosti žena. Sifražetkinje, borkinje za ženska prava, verovale su da će ovo političko sredstvo, kao simbol političke slobode, promeniti političku scenu i omogućiti ekonomsku i socijalnu jednakost. Naravno, nije došlo ni do radikalne transformacije političke aktivnosti žena, niti je politička scena postala moralna i altruistična, kako su pretpostavljale prve pripadnice ženskog pokreta. Tradicionalisti i protivnici ulaska žena u oblast politike i onda kao i sada, pretpostavljali su da će to proizvesti katastrofalne posledice, trivijalizovati politički život i istovremeno uzdrmati stabilnost porodice. Istorijiski eho njihovog protesta dopire i do današnjih dana.

Žene jesu ravnopravne sa muškarcima kada zajedno slobodno glasaju. Međutim, prisustvo imenovanih i izabralih žena u parlamentu i drugim organima vlasti je još uvek minimalno i apsolutno nesrazmerno njihovom stvarnom broju u ukupnoj populaciji.

Pravni status žena u Evropi u XX veku je očigledno unapređen. Svi građanski ustavi, izvedeni iz univerzalnih principa jednakosti u Deklaraciji prava čoveka i građanina 1789. (čl. *Ljudi se radaju i žive slobodni i jednaki u pravima. Društvene razlike mogu biti zasnovane samo na zajedničkoj koristi.*), zastupaju jednakata prava muškaraca i žena u javnom i političkom životu. Onda kada je Poveljom Ujedinjenih nacija (Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima, 1948) proglašena jednakost među ljudima, promovisana je jedna nova ideologija ljudskih prava, koja u drugoj polovini XX veka postaje globalna ideologija ljudskih prava. Na tom putu izgradnje ljudskih prava i ravnopravnosti muškaraca i žena donesena su od strane međunarodne zajednice mnoga dokumenta koja se odnose na ludska prava žena i unapređenje njihovog društvenog položaja: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948), Konvencija o političkim pravima žena (1953), Deklaracija o eliminisanju svih oblika diskriminacije prema ženama (1967), Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (1979),

- Žene obavljaju 1 do 2% izvršnih funkcija vlasti.
- Žene zauzimaju svega 14% rukovodećih poslova i funkcija u državnoj administraciji.
- Žena na čelu velikih korporacija i međunarodnih organizacija u celom svetu ima manje od 5%.
- Žene su manje od 5% šefovi država u ukupno 190 zemalja sveta.
- Žena ministara na svetskotnivou ima nešto više od 5%.
- Žene ministri ne postoje u 48 zemalja sveta.
- Žena na ministarskom nivou u "kritičnoj masi" od 30% ima u 5 zemalja sveta: Svedska, Finska, Lihtenštajn, Barbados i Sejšeli.
- Žena na ministarskom nivou u procentu od 20-29% ima u još 10 zemalja sveta (uključujući tu i 7 zemalja iz Europe).
- Žena ministara u svim ostalim zemljama ima manje od 20%.
- Žena ministara u Istočnoj Evropi (gde pripada i SCG) ima manje od 5%.

Deklaracija o ravnopravnosti između žena i muškaraca (1988), Deklaracija o eliminaciji zlostavljanja žena (1993), Zaključci konferencija u Strazburu (1986), Beču (1989), Rimu (1993), Zaključci IV svetske konferencije o ženama (Beč 1994), V svetska konferencija o ženama - Pekinški dokumenti 1995. (Parlamentarna deklaracija, Platforma za akciju), Deklaracija Saveta Evrope o ravnopravnosti žena i muškaraca (Istanbul 1997), Univerzalna deklaracija o demokratiji (1997), Opcioni protokol za Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1999).

Mučna i dugotrajna borba žena da dobiju pravo glasa, kao *par ex-e-lence* gradansko i političko pravo, otvorila je mogućnost aktivnog učestvovanja žena u političkom životu. Istraživanja pokazuju da pravo glasa žena, a kasnije i sva ostala garantovana prava iz političkog i javnog života, nisu u većoj meri izmenila prirodu politike, pa tako i pored prava:

- da budu birane bez diskriminacije i pod jednakim uslovima u sva politička tela na javnim izborima,
- da učestvuju, kreiraju i sprovode politiku vlade,
- da obavljaju javne funkcije na svim nivoima vlasti,
- da se nalaze na svim rukovodećim položajima,
- da predstavljaju svoje vlade na međunarodnom nivou,
- da učestvuju u radu međunarodnih organizacija,
- da učestvuju u radu organizacija i udruženja koja se bave javnim i političkim životom države
- žene su izrazita, upadljiva manjina u javnom i političkom svetu.

U najvećem broju zemalja članica Saveta Evrope žene su zastupljene sa manje od 30% mesta u parlamentu. Izuzetak su nordijske zemlje (Norveška, Švedska, Danska, Finska), Holandija i Nemačka. U preostalom broju država članica Saveta Evrope zastupljenost žena je oko 14,8%, a čak jedna trećina nacionalnih parlamentara broji manje od 10% žena.

Žene i pravo glasa

Žene na Novom Zelandu su prve u svetu dobile pravo glasa 1893. godine, zatim, u Evropi, u Finskoj 1906. god, u Norveškoj 1913. god, Danskoj 1915. god, Island, Austrija, Estonija, Latvija, Nemačka, Poljska, Rusija, Velika Britanija 1918. god., Belgija, Holandija, Luksemburg, Ukrajinu, Švedska 1919. god., Albanija, Češka, Slovačka 1920. god., Litva 1921. god., Rumunija 1929. god., Turska 1930. god., Portugalija, Španija 1931. god., Bugarska, Francuska 1944. god., Italija 1945. god., države bivše Jugoslavije 1946. god., Malta 1947. god., Grčka 1952. god., Mađarska 1953. god., San Marino 1959. god., Kipar 1960. god., Monako 1962. god., Andora 1970. god., Švajcarska 1971 god., Moldavija 1978. god., i Lihtenštajn 1984. godine.

Ni statistika na svetskom nivou nije nimalo ohrabrujuća.

Zastupljenost žena u nacionalnim skupštinama u svetu ukupno iznosi 13,7%. U svetskim razmerama regionalno najveća zastupljenost žena je u već pomenutim nordijskim zemljama, dok je najniža u arapskim zemljama, samo 4,6%, Amerika sa 15,3% i Azija sa 14,85% imaju približno jednakе vrednosti, dok su na nešto nižem mestu Afrike sa 12% i Pacifika sa 11,9% zastupljenosti žena u parlamentu.

Istraživanja pokazuju da se zemlje istočne i srednje Evrope suočavaju sa nestajanjem žena iz javnog života i sve većom diskriminacijom žena. Komunistički režimi su fingirali "punu" ravnopravnost polova. Politička participacija žena bila je kontrolisana od vrhova komunističkih partija, koji su unapred donosili i sprovodili različite političke mere u korist žena. "Isplanirane" kvote za žene i "režirana" hijerarhijska zastupljenost žena u političkim organima govore o jednom "lažnom obliku političke emancipacije". Dobar ilustrativni primer je zastupljenost žena u parlamentima, koja je bila pod odlučujućim ideološkim monopolom Saveza komunista.

- Žene su činile 31% poslanika u parlamentu u Sovjetskom Savezu 1984. godine, da bi se na višestrašnim izborima 1989. godine njihov broj prepolovio na 16%.
- Parlament SFRJ je 1963. imao 19,55% žena, 1974. imao je 13,6% žena, a 1986. imao je 16,23% žena,
- Na prostorima bivše Jugoslavije, posle prvih višestrašnih izbora 1990. u zemljama bivše Jugoslavije, prisustvo žena u parlamentima: u Sloveniji 13% su žene, u Hrvatskoj 4,5%, u Bosni i Hercegovini 2,9%, Makedoniji 3,3%, Crnoj Gori 4%, i u Srbiji 1,6%..

Danas se te zemlje bore sa problemima tranzicije i nasleđene ideo-logije formalne, *de jure* ravnopravnosti, pokušavaju da respektuju interes i standarde demokratske Evrope, a da nisu postigle da u svojim zakonodavnim telima imaju više žena. Sindrom odnosa žena i politike je postojanje "piramidalne zakonitosti", gde sa porastom količine moći i nivoa odlučivanja opada učešće žena u javnim i političkim organima i institucijama. Političke promene koje je tranzicija obećavala čini se da pre oslobađaju i šire postojeće nejednakosti nego što ih eliminisu. Statistika pokazuje da žene sada imaju marginalan politički uticaj. Broj ženopolitičara i žena na rukovodećim mestima u vlasti je isuvise mali, a u parlamentima ih ima, negde više ili manje, oko 10%.

Politička zastupljenost žena u bivšim socijalističkim evropskim državama

Parlament:

Rumunija 7%, Mađarska, 8%, Bugarska 11%, Slovačka 13%, Češka 14%, Poljska 13%, Ruska Federacija 8%, Hrvatska 21%, Albanija 7%, Slovenija 8%, Makedonija 7,5%;

Vlada:

Poljska 21,43%, Bugarska 18,75%, Albanija 16,67%, Makedonija 14,81%, Slovačka 10,00%, Rusija 8,33%; vlade bez zastupljenosti žena postoje u Češkoj, Mađarskoj, Rumuniji i Sloveniji. U regionu Balkana žene su 2000. godine zauzimale 9,3% ministarskih mesta, 13,4% mesto zamenica ministara i 18,8% mesta pomoćnica ministara.

Žene, ljudska prava žena i politika u Srbiji

Istraživanja pokazuju da je diskriminacija žena u politici u Srbiji očigledna, bilo da posmatramo zastupljenost žena u parlamentima na svim nivoima, ili da analiziramo stavove o muškarcima i ženama u politici. Možemo reći da se stanje suštinski ne menja od donošenja Ustava 1946. U tom pedesetogodišnjem periodu socijalizma odvijalo se "ideološko pokrivanje" socijalističke zamisli ženske emancipacije. Suštinska ženska ljudska prava - pravo na obrazovanje, na rad, na razvod, pravo na abortus i pravo na političku participaciju, data su ženama kao neosporan vid promena i liberalizacije prava. Bio je to put promocije emancipacije žena i ravnopravnosti polova.

Žene su bez pogovora prihvatale "socijalistički modifikovanu patrijarhalnu sudbinu", opterećenost radom i obavezama u porodici i nesmanjeni rad i dužnosti na poslu i u javnom angažovanju. One su iz te "programske socijalističke emancipacije" izašle kao "pasivna politička bića". Nisu imale priliku da se aktivno i samosvesno suoče sa starim, bivšim sistemom i tako se pripreme za novi, nadolazeći period "demokratskih" promena i zamaha tranzicijskih procesa.

U bivšoj Jugoslaviji učešće žena u političkim institucijama nije bilo ravnomerno, pogotovo ako se posmatraju različiti nivoi političkih struktura. U 1958. godini udeo žena u skupštinama bio je relativno nizak; u saveznoj skupštini bilo je 7,0% žena, u republičkim 10,3% žena, a u opštinskim 4,5% žena. U 1963. godini beleži se rekordno prisustvo žena u svim skupštinama, izuzev opštinskih skupština: u Saveznoj skupštini bilo je 19,6% žena, u republičkim 20,8%, u opštinskim 5,1%. Od 1978. godine do izbora 1989/1990. godine, učešće žena u Saveznoj skupštini se kretalo na nivou od oko 17%, kao i u opštinskim skupštinama, dok je u republičkim skupštinama procenat žena bio nešto iznad 18%.

Politička pasivnost žena i njena pozicija autsajdera ponajbolje su se uočavale u konцепcijama političke i društvene transformacije nadolazećih višestračkih sistema vlasti. Njihov tradicionalni, patrijarhalni, konzervativni i seksistički model društvenog života poništo je gradanina, pojedinca i razbio gradanski potencijal bivšeg socijalističkog društva. Nacionalistička ideologija, kao zamena za demokratiju donela nam je apokaliptičnu viziju ljudskih prava u kojoj smo živeli poslednjih godina XX veka. U vremenima kada su ljudi i njihova prava potrošna i prodajna roba, prva na udaru za "odstrel" su ženska prava. Sveobuhvatni nacionalistički ideološki zanos pravljenja i ispravljanja istorije pervertirao je sudbinu žene i njena prava. Rat, sankcije, kriza i patrijarhalna mitologija oštro su izdvojili ona mesta u društvu gde su se zloupotrebljavala ili minimizirala ženska prava - porodica, tržiste rada, zdravlje i politika.

Prvi višestrački izbori 1990. godine završeni su tako da je u Narodnoj skupštini Srbije bilo svega 1,6% žena, odnosno 3,2% u Crnoj Gori. Nakon saveznih izbora 1992. god. u Saveznoj skupštini je od 178 poslanika bilo svega 7 žena, odnosno 3,9%. Iste godine u Narodnoj skupštini Republike Srbije bilo je 4% žena, a u Crnoj Gori 7,05%. Zatim, nakon vanrednih republičkih izbora 1993. godine u Skupštini Srbije ima 6,4% žena, a posle izbora 1997. godine u Narodnoj skupštini Srbije bilo je 5,2% žena.

Prema izveštaju Saveta Evrope pre izbora 2000. godine po zastupljenosti žena u Saveznom parlamentu Jugoslavija se nalazila na samom dnu liste sa 5,1%, posle nje bile su samo Moldavija sa 4,8%, Lihtenštajn 4,1% i Turska sa 2,4%.

Danas, kada više nema drustvene regulacije, i dalje ima malo žena u politici. I još uvek su na snazi isti razlozi: "dupli posao" (kuća, porodica i posao, javni život) kao deo svakodnevnog života žena, predrasude i stereotipi o rodnim ulogama i ograničenim sposobnostima žena za preuzimanje političke odgovornosti, nedostatak interesa samih žena za politiku, da žene ne mogu da prepoznaju sebe u "prljavim vodama" politike, da se slika ženskog političkog angažmana još uvek stvara na ovim prostorima, da i dalje postoji atmosfera u društvu koja ne podržava rešavanje problema žena kao političkih problema, da je prisutna odbojnost žena prema "političkom radu". kao i nezainteresovanost i "slaba komunikacija" žena i političkih stranaka.

Ženske političke grupe u Srbiji:

*Beogradski ženski lobi (Ženski lobi), 1990,
Ženska stranka (ŽEST), 1990 - 1991,
Ženski parlament, 1991 - 1993,
Grupa za promociju ženskih političkih prava , 2000,
Glas razlike, 2000 i
Zenska politička mreža, 2000. god.*

Žene ovde nisu zapažene ni brojčano ni suštinski u institucionalnom političkom životu, ali to ne znači da su one apolitične. "Jedna tanka nit razvoja građanske subjektivnosti", u ovim godinama "izmedu", pokrenula je razvoj ženskog pokreta, začela novi vid ženskog političkog aktivizma i dala šansu novoj perspektivi sagledavanja odnosa žena i politike.

Žena i dalje ima više na alternativnoj političkoj sceni, u ženskim nevladinim organizacijama, nego što učestvuju u radu političkih tela koja vrše stvarnu vlast. Veliki broj žena radi u NVO mreži, a na čelu nekih velikih i uticajnih nalaze se žene, na primer Centra za slobodne izbore i demokratiju (CESID), Jugoslovenskog pravničkog odbora za ljudska prava (JUKOM), Međunarodnog pravnog centra, Helsinškog odbora za Ijudska prava i Centra za kulturnu dekontaminaciju. Poslednje prave promene 2000.god. iznеле su žene učestvujući u opozicionim pokretima i civilnim protestima, dosledno ispunjavajući feministički aksiom "lično je političko", i u 69% glasale za političke promene. Kampanje "Izadi i glasaj" i "Vaš glas. glas razlike" bile su usmerene na povećanje učešća žena u političkim procesima. Tako je "Grupa za promociju ženskih političkih prava" vodila predizbornu kampanju u 30 gradova Srbije, i tom prilikom su razgovarale sa preko 45.000 ljudi i razdelile 486.000 letaka. Žene su pitane, tokom kampa-nje, da li znaju kada će se održati izbori, da li planiraju da glasaju na izborima i da li veruju da izbori predstavljaju put ka promenama u Srbiji. Izveštaj pokazuje da je oko 93% žena znalo datum održavanja izbora, preko 83% je izjavilo da će glasati, a 66% je tvrdilo da glasanje predstavlja put ka promenama. Akcija "Žene to mogu", koju su organizovale ženske političke grupe 2001. godine, bila je orijentisana ka edukaciji i aktivnjem učeštu žena u politici. Ovi programi su obuhvatili žene iz NVO, sindikata, političkih stranaka i medija.

U Obrenovcu je septembra 1927. godine održan veliki Zbor Ženske stranke, sa koga je Narodnoj skupštini Kraljevine SHS prosleđen zahtev za donošenje zakona o ženskom pravu glasa. Izražena je spremnost žena, svesnih svojih građanskih i političkih dužnosti i prava, da pokrenu akciju u svim slojevima naroda za ostvarenje obećanog prava u članu 70. Vladovdanskog ustava iz 1920.

Politički ciljevi ženskog pokreta u Srbiji su svih ovih godina bili usmereni na rešavanje problema svakodncvnog života, brige za prava i kvalitet života pojedinca/pojedinke (mировне акције, "žene u crnom", protesti majki, "žene u belom", građanski i studentski protesti). Kontinuirani otpor i borba protiv ugrožavanja ljudskih prava i specifičnih ženskih prava (žene žrtve nasilja, žene sa posebnim potrebama, žene drugih etničkih grupa, žene izbeglice i dr.) razvili su političku samosvest žena i dali impuls stvaranju budućeg građanskog društva. Iako postoje istraživanja koja tvrde da su ženske grupe u ovoj zemlji "politički potpuno neuticajne i nedelotvorne", mi, ipak, mislimo da su one matrica ženskog političkog identiteta i novih, modernih, civiñih veza žena i politike.

Januara 1926. Narodni ženski savez je tadašnjem Ministarstvu pravde uputio zahtev da se u savetodavni odbor za izradu zakona primi i jedna predstavnica Ženskog saveza. Po njima zakoni, a naročito oni koji se odnose na žene u imovinskom pogledu, neće odgovarati "duhu narodnom ako se polovina stanovnika isključi iz saradnje".

Politički prostor rada ženskih grupa pokriva veliko polje borbe i lobiranja za ženska prava, pronalaženje novih zakonodavnih rešenja (izmena krivičnog zakona, nacrti porodičnog zakona, zakona o radu, izbornog zakona, predlog zakona protiv trgovine ljudima, predloga zakona o rodnoj ravnopravnosti, izrada procedura za uvodenje mehanizama i instrumenata za rodnu ravnopravnost) kao metoda korekcije institucionalne politike, kojoj nedostaje autonomna inicijativa da bi se unapredila prava žena.

Može se reći da se saradnja između NVO ženskih grupa i vlade generalno poboljšava. Međutim, zvanične institucije tvrde da su ove grupe fokusirane na previše uske oblasti intresovanja i da ne razumeju političke procese, a sa druge strane, NVO grupe smatraju da vlada ne postupa transparentno i očekivano, i da ih često izostavlja iz političkog procesa.

Poslednje decenije su, na međunarodnom i nacionalnom planu, obeležene akcijama za stvarnu i suštinsku ravnopravnost muškaraca i žena, što i jeste pretpostavka i pokazatelj nivoa razvoja jednog društva - mereno stepenom razvoja ljudskih prava i slobode žena u njemu. Na međunarodnom planu najznačajniji dokument kojim se štite i unapređuju prava žena, između ostalih i prava žena u političkom i javnom životu, jeste Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 18. decembra 1979. godine, stupila na snagu 1981. godine, a koju je SFRJ ratifikovala bezuslovno 1982. godine i time prihvatile sve obaveze koje Konvencija predviđa.

Princip zabrane diskriminacije, koji garantuju svi međunarodni dokumenti o ljudskim pravima, kao i najviši domaći pravni akti, Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Državne zajednice Srbije i Crne Gore i Ustav Republike Srbije, konkretizovan je u oblasti političkog i javnog života univerzalnim pravom na učešće u političkom i javnom životu. Povelja o ljudskim pravima i pravima manjina i Ustav Srbije obezbeđuju ženama i muškarcima ista glasačka prava, kao i vrsenje političkih funkcija. Povelja u članu 33. i Ustav Srbije u članu 42. garantuju mogućnost da svaki građanin stariji od 18 godina ima pravo da bude izabran u državna tela, čime se i ženama i muškarcima daje isto pravo na rad u javnim telima. Srpski zakon (Krivični zakonik Srbije, član 80) predviđa da kršenje opštег prava na učešće u političkom životu može biti kažnjivo. Ali u isto vreme srpski zakon ne zabranjuje na izričit način polnu diskriminaciju u javnom i političkom životu. Međutim, srpsko društvo je po broju izabranih žena za nosioce političkih funkcija među poslednjima u Evropi, veoma mali broj žena u političkim partijama je u rukovodstvu stranaka, što zajedno ima za posledicu da su žene uskraćene da učestvuju u definisanju vladine politike i da utiču na nju.

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

Član 7.

Države potpisnice će preduzimati sve odgovarajuće mere da se eli-miniše diskriminacija žena u političkom i javnom životu zemlje i, posebno, obezbediće da žene pod jednakim uslovima kao i muškarci imaju pravo da:

- a) glasaju na svim izborima i javnim referendumima i da imaju pravo da budu birane u sva javna izborna tela;*
- b) da učestvuju u formulisanju vladine politike i njenoj primeni i da budu imenovane na javne funkcije i da vrše sve javne funkcije na svim nivoima vlasti;*
- c) da učestvuju u nevladinim organizacijama i udruženjima koja se bave javnim i političkim životom zemlje.*

Član 8.

Države potpisnice će preduzeti odgovarajuće mere da obezbede da žene, pod jednakim uslovima kao i muškarci, bez ikakve diskriminacije, dobiju priliku da predstavljaju svoje vlade na međunarodnom nivou i da učestvuju u radu međunarodnih organizacija.

Posle saveznih i lokalnih izbora 2000. godine i republičkih izbora 2001. godine u Skupštini Republike Srbije od ukupno 250 poslaničkih mesta samo je 27 mesta, ili 10,8% pripalo ženama. Odnos kandidovanih i izabranih žena različitih političkih opcija nije ravnomernan. Koalicija DOS je kandidovala 14% žena, a izabrano je 13,6% žena, Srpska radikalna stranka kandidovala je 8,8% žena, izabrano 8,7% žena, Socijaliistička partija Srbije kandidovala je 5,2% žena, dok je broj izabranih žena bio samo 2,7%, Stranka srpskog jedinstva je kandidovala najveći broj žena, 20%, ali žene nisu zauzele ni jedno mesto od ukupno 14, koliko je ova stranka osvojila u parlamentu. Mnogo više zabrinutosti izaziva slika zastupljenosti žena u opštinskim skupštinama u Srbiji. Od ukupno 160 opština u Republici Srbiji, u 38 opština (24%) nije izabrana ni jedna žena, dok je u 40 opština (25%) izabrana samo po jedna žena. Najviše žena je izabrano u beogradskoj opštini Stari grad 37,5%. Žene su najzastupljenije u Beogradu, 17,6%, a najmanja zastupljenost žena je u Jablaničkom okrugu, 0,8%, gde od ukupno 6 opština u ovom okrugu u 5 opština nije izabrana ni jedna žena, sem Leskovca, gde su izabrane 2 žene. Od ukupnog broja izabranih žena 60% je iz beogradskih ili vojvodanskih opština.

Drugi po redu, demokratski izbori decembra 2003. "uveli" su u Parlament Srbije 31 ženu, što je 12,4% od ukupnog broja poslanika. Broj žena poslanica iz političkih stranaka koje su formirale Parlament skoro da je ujednačen, sem jednog izuzetka: SRS ima 5 žena poslanica od 82 poslanička mesta, DSS 7 od 53 mesta, DS 5 od 37 mesta, G17 11 od 34 mesta, SPO/NS 2 od 22 mesta, i SPS 1 žena poslanica od ukupno 22 poslanička mesta. Jedina partija koja se dosledno pridržavala predizborne kampanje i priče o kvotama za političku participaciju žena je G17, koja je i imenovala najveći broj poslanica. Ni na jednoj kandidacionoj listi nije bilo 30% ili više žena. Kandidovanih žena je bilo ukupno 225, a imenovana je 31 žena. U izborima 2003. godine pokrenuto je, u predizbornim kampanjama, pitanje učešća žena u parlamentarnom životu, što s obzirom na dosadašnje okolnosti, kada se globalni karakter ženskih prava suočava sa lokalnim uslovima u kojima ih treba realizovati, predstavlja dugo očekivano ohrabrenje.

Politička prava žena kao demokratski interes društva

"Prosvеćeni interes" svake, pa i naše, države i društva je ravnopravna zastupljenost žena u politici. Zakonito pravo žena je da ravnopravno sa muškarcima, pravo koje je garantovano ustavom svim građankama i građanima, učestvuju u upravljanju društvenim poslovima i podelae odgovornost u vršenju vlasti. Ali za ostvarenje tog prava potrebno je ustanoviti neke instrumente kojima će ono biti i praktično realizovano. Jedan od načina je da se učestvuje na izborima, ali ne samo korišćenjem prava glasa (aktivno pravo glasa), nego i pravom da se bude kandidatkinja na izborima (pasivno pravo glasa). To pravo moguće je ostvariti i posebnim kvotama za manje zastupljen pol na kandidatskim listama. Kvote, kao mera afirmativne akcije, podstiču političke stranke da na listama kandidata istaknu više žena. Istraživanja pokazuju da

se u slučaju ženskog učešća od 30% do 35%, generalno nazvano "kritičnom masom", postiže uticaj na stil politike i sadržaj odluka, a da se uz to revitalizuje i politički život (Izveštaj Odbora CEDAW za primenu Konvencije).

Jun 2002. godine Srbija je donela zakon po kome na izbornim listama opštinskih stranaka treba da bude najmanje 30% kandidata manje zastupljenog pola na listama. U zakonu se govori o "manje zastupljenom polu," i jasno je da su to žene, ali zakonska odredba je opšta i odnosi se na oba pola. Ovaj zakon garantuje samo kvote na listama. Međutim, sledeći korak je uvođenje drugih neophodnih instrumenata (npr. određeno mesto na kandidatskoj listi političke stranke) kojima bi se ostvarila istinska zastupljenost žena od najmanje 30% mesta u predstavničkim telima.

Kvote na listama za manje zastupljeni pol propisuje i CEDAW, čije odredbe obavezuju i našu državu kao potpisnicu ove konvencije.

Na nivou Republike Srbije postoji Odbor za ravnopravnost polova u Narodnoj skupštini, a formiran je i Savet za rodnu ravnopravnost kao vladino telo, ali još nije konstituisan. Na institucionalnom, državnom nivou po pitanju rodne ravnopravnosti prvi, veliki korak napravljen je u Vojvodini. Pri Pokrajinskoj vladi postoji telo za rodnu ravnopravnost, to je Sekretarijat za rad, zaposljavanje i ravnopravnost polova, u okviru koga postoji i posebno savetodavno telo, Savet za ravnopravnost polova.

Takvo telo, još uvek, ne postoji ni na republičkom nivou, ni na nivou Državne zajednice Srbije i Crne Gore. Takođe je u Vojvodini uspostavljena institucija narodnog advokata ili ombuda, čiji je zadatak da nadzire da li se efektivno ostvaruju ženska prava. Na nivou lokalnih samouprava, uz podršku OSCE, formirane su kancelarije za rodnu ravnopravnost u nekoliko opština Srbije i Vojvodine. U Nišu je 2003. godine formirana Komisija za rodnu ravnopravnost i jednake mogućnosti pri Izvršnom odboru grada Niša.

Zakon o lokalnim izborima Republike Srbije (Član 20.)

Na izbornoj listi među svaka četiri kandidata po redosledu na listi (prva četiri mesta, druga četiri rnesta, i tako do kraja liste) mora biti po jedan kandidat pripadnik onog pola koji je manje zastupljen na listi, a ukupno na izbornoj listi mora biti najmanje 30% kandidata manje zastupljenog pola nu listi.

CEDAW traži, za funkcionisanje i realizaciju rodne ravnopravnosti i ženskih prava, poštovanje četiri, osnovna standarda: 1. postojanje mehanizama za rodnu ravnopravnost, 2. ustav koji garantuje rodnu ravnopravnost, 3. zakon o rodnoj ravnopravnosti, i 4. korišćenje nediskriminatorskog jezika sa stanovisa rodne ravnopravnosti u zakonodavstvu. U Povelji o ljudskim i manjiskim pravima i slobodama stoji da se ratifikovane i prihvocene medunarodne konvencije smatraju sastavnim delom unutrašnjeg prava i neposredno se primenjuju. Rečju, naše zakonodavstvo, znanje i ponašanje moramo prilagoditi odredbama ove konvencije.

Kada donosimo zakone i menjamo institucije koje ce podržavati ženska prava, mi činimo samo prvi korak ka menjanju celokupnog kulturnog konteksta. Jasno je da je u kulturnoj praksi i političkoj kulturi Srbije još uvek kulturno neprihvatljivo bavljenje profesijom političarki.

PRAVA ŽENA U PORODICI*

1. Ljudska prava žena u kontekstu porodičnih odnosa

Odnosi u porodici, koji tradicionalno uživaju tretman privatne sfere života, obično se ne sagledavaju u kontekstu ostvarivanja ljudskih prava žena jer se smatra da je porodični život privatni domen pojedinki i pojedinaca, u koji država nema pravo da se meša. Činjenica je, međutim, da položaj žena u porodici u velikoj meri utiče na ostvarivanje njihovih građanskih, političkih, ekonomskih i svih ostalih kategorija ljudskih prava, s obzirom da privatna i javna sfera života nisu potpuno odvojene, već međusobno povezane tako da podređenost žena u porodičnom okruženju uzrokuje njihov podređen status u svim drugim sferama života. S druge strane, iako se očekuje da u intimnom porodičnom “prostoru” svi članovi porodice budu bezbedni i nesmetano uživaju svoja prava, iskustvo pokazuje da je u odnosu na žene porodica “mesto” u kome se najčešće krše mnoga njihova prava, kao što su pravo na život, pravo na slobodu i ličnu sigurnost, pravo na ljudsko dostojanstvo, pravo na slobodan lični razvoj i samoostvarivanje dr.

Nesumnjivo je da je podređenost žene u svakodnevnom porodičnom životu, kao posledica viševекovnih i duboko ukorenjenih kulturnih, religijskih, političkih i društvenih modela ponašanja, u sukobu sa univerzalnim principom zabrane polne diskriminacije. Za ostvarivanje pune ravnopravnosti žena i muškaraca kao građanki/gradana nije, međutim, dovoljno postići formalnu (zakonsku) ravnopravnost, već je neophodno menjati tradicionalne obrasce ponašanja u porodičnim odnosima i negativne stereotipe i predrasude o ulozi žene u porodici i društvu kako bi se postigla njihova istinska ravnopravnost. To je put kojim se mora krenuti kako bi se prevazišlo stanje u društvu u kome žene nisu građanini u punom značenju ovog pojma, već imaju status nižerazrednog, “ženskog građanina”. U protivnom, kao i u drugim sferama društvenog života, formalna jednakost nejednakih stvorice samo nove nejednakosti i nove nepravde.

U poslednjih dvadesetak godina na međunarodnom i nacionalnom planu dostizanje stvarne ravnopravnosti muškaraca i žena unutar porodice postalo je uslov i jedno od “merila” po kojima se ocenjuje da li se i u kojoj meri jedna društvena zajednica približila idealu demokratske države, zasnovane na poštovanju ljudskih prava svih njenih građanki i građana. U savremenom društvu rodna ravnopravnost u sferi privatnog, porodičnog života priznata je kao jedna od osnovnih društvenih vrednosti, postala je deo javne politike, a diskriminacije žena unutar porodičnih odnosa prerasnula je okvire “ženskog” i postala prvorazredno opštedruštveno i političko pitanje, od čijeg rešavanja zavisi budući demokratski i uravnotežen razvoj društva. Neravnopravnost muškaraca i žena u porodičnom okruženju danas se sagledava kao problem kršenja ljudskih prava i čine se napor i kako bi se odnos muškarca i žene u porodici transformisao u partnerstvo zasnovano na ravnopravnosti u vršenju prava i preuzimanju porodičnih odgovornosti, uz puno uvažavanje njihovih specifičnih potreba i interesa. Ipak, nejednak status i inferiorni položaj žena u porodici pojedine države još uvek nisu spremne da eliminišu, tako da su u pojedinim delovima sveta i dalje na snazi mnogi diskriminatorski zakoni vezani za status i položaj žena u porodici.

Uopšteno posmatrano, može se reći da su zakoni kojima je danas u Republici Srbiji regulisan porodičnopravni status žena u skladu sa pravnim standardima u ovoj oblasti i da se

* Rad je preuzet iz knjige: Ljudska prava za žene“, Odbor za građansku inicijativu, Niš, 2004, str. 49-66;

ne može izdvojiti nijedna norma kojom se nelegitimno ograničava ljudsko pravo žena i vrši njihova direktna zakonska diskriminacija. Međutim, položaj žena u savremenoj porodici u mnogo većoj meri određuju činioci koju su izvan sfere prava. Patrijarhalni model muško-ženskih odnosa, opšte osiromašenje društva, talas neokonzervativizma i retradicionalizma, jačanje klerikalizma, negativni efekti tranzicije i drugi negativni uticaji koji su obeležili poslednjih petnaest godina društvenog života u Srbiji, u svojoj ukupnosti doprineli su pogoršanju položaja žena u porodici. Zato su žene u Srbiji danas u situaciji da "osvajaju" stare, jednom već dostignute pozicije. Položaj žene u savremenoj Srbiji nalik je, kako duhovoto primećuje jedna naša pravna stručnjakinja, položaju Pepeljuge jer "Niko Pepeljuzi nije rekao da ne može da ide na bal. Ako bi obrisala podove, oprala sudove, opeglala veš, te uspela da nađe haljinu i prevoz, onda bi možda mogla da prisustvuje balu".

Ovaj rad ima za cilj da tematizuje one segmente svakodnevnog porodičnog života, u kojima žene doživljavaju najveći stepen diskriminacije i marginalizacije. Da bi se sagledali problemi sa kojima se žene u porodici suočavaju, neophodno je imati u vidu propise koji regulišu odnose unutar porodice, kao i pravne mere kojima se pospešuje ostvarivanje pojedinih funkcija porodice. Pod lupom se, međutim, mora, pre svega, naći svakodnevni realni porodični život, koji je u mnogo većoj meri oblikovan duboko ukorenjenim običajima i religijskim stavovima nego zakonima.

Evidentno je da porodični odnosi u našem društvu nisu bili predmet ozbiljnih i sveobuhvatnih istraživanja izvršenih na način koji obezbeđuje uvid u sve pravne aspekte odnosa muškaraca i žena kao članova porodice. Ne postoji, takođe, ni odgovarajući statistički pokazatelji koji bi demaskirali diskriminaciju žena u pojedinim sferama porodičnih odnosa jer se državna statistika u našoj zemlji vodi polno neutralno. Zato je prilikom sagledavanja stvarnog položaja žene u porodici, neminovno oslanjanje na ženska iskustva prikupljena unutar mreže ženskih nevladinih organizacija u Srbiji, do nedavno jedinih javnih zagovornika i protagonisti ideje rodne ravnopravnosti i ljudskih prava žena.

2. Zabrana diskriminacije u domenu porodičnih odnosa

Analiza važećih propisa pokazuje da je naše porodično zakonodavstvo, u celini posmatrano, zanovano na načelu ravnopravnosti žene i muškarca. Ovaj osnovni moralni i pravni princip proklamovan je najvišim pravnim aktima i izvire iz odredbi kojima je se zabranjuje diskriminacija po bilo kom osnovu, tj. deklariše da su svi građani pred zakonom jednaki. Princip zabrane diskriminacije, koji garantuju svi međunarodni dokumenti o ljudskim pravima, kao i najviši domaći normativni akti, Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Državne zajednice Srbija i Crne Gore i Ustav Republike Srbije, konkretizovan je u domenu porodičnih odnosa propisivanjem pravila o jednakosti muškarca i žene kao bračnih supružnika. Na međunarodnom planu najpotpunije odredbe o ravnopravnosti u braku i porodici sadrži Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 18. decembra 1979. godine, koju je SFR Jugoslavija ratifikovala bez ikakvih rezervi 1982. i time preuzeila sve obaveze koje Konvencija predviđa. Takodje, relevantan je i Protokol br. 7. Protokol br. 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, od 22. novembra 1984., kojim je predviđena jednakost supružnika.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Član 23.

Države ugovornice ovog Pakta predučeće odgovarajuće mere radi obezbeđenja jednakosti u pravima i dužnostima supružnika u odnosu na brak, za vreme trajanja braka i prilikom njegovog raskida. U slučaju razvoda braka doneće se posebne odluke kako bi se deci obezbedila posebna zaštita.

braka zasnivaju se na ravnopravnosti supružnika.

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

Član 16.

Države potpisnice će preuzeti sve odgovarajuće mere da se eliminiše diskriminacija žena u svim pitanjima bračnih i porodičnih odnosa i pre svega će obezbediti, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena:

- a) ista prava da se stupi u brak;
- b) ista prava da se slobodno odabere supružnik i stupi u brak samo slobodnom voljom i uz ličnu saglesnost;
- c) ista prava i odgovornosti tokom trajanja braka i kad se on raskida;
- d) ista prava i odgovornosti kao roditelja, nezavisno od bračnog stanja, u pitanjima koja se odnose na njihovu decu; u svim slučajevima na prvo mesto će se stavljati interesi dece;
- e) ista prava da slobodno i odgovorno odluče o broju dece i razmaku između njih, kao i isti pristup informacijama, obrazovanju i sredstvima da im se omogući da ta prava ostvare;
- f) ista prava i odgovornosti kada se radi o starateljstvu, štićeništvu, povereništvu i usvajanju dece ili u sličnim situacijama gde takvi koncepti postoje u nacionalnom zakonu; a u svim slučajevima na prvo mesto će se staviti interesi dece;
- g) ista lična prava muža i žene, uključujući prava da se izabere prezime, zanimanje i profesija;
- h) ista prava za oba supružnika kada se radi o vlasništvu, sticanju, upravljanju, uživanju i prodaju svojine, bilo da se to radi besplatno ili iz materijalnih razloga.

2. Verenički status i sklapanje braka dece neće imati pravno dejstvo i moraju se preduzeti sve mere, uključujući i zakonske, da se navede najraniji uzrast u kome se može stupiti u brak i da se upis u registar sklopljenih brakova (matične knjige) učini obaveznim.

Protokol 7. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Čl. 5.

Jednakost među supružnicima

U vezi sa brakom, u toku braka i u slučaju njegovog raskida, supružnici su ravnopravnii pogledu međusobnih gradjanskopravnih prava i obaveza i u svom odnosu prema deci. Ovim članom države se ne sprečavaju da preduzimaju neophodne mere u interesu dece.

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Srbije i Crne Gore ("Sl. list SCG", br. 6/2003)

Član 25.

Jemči se pravo na sklapanje braka na osnovu slobodno datog pristanka budućih supružnika. Sklapanje, trajanje i raskid braka zasnivaju se na ravnopravnosti supružnika.

3. Pravo na brak i pravo na zasnivanje porodice

Pravo brak i pravo na zasnivanje porodice spadaju u grupu neotudivih ljudskih prava, koja su garantovana Univerzalnom deklaracijom o pravima čoveka (čl. 16) i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (čl. 23), Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (čl. 12), kao i najvišim domaćim pravnim aktom u domenu ljudskih prava, Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama Srbije i Crne Gore (čl. 25).

Iako se u medjunarodnim dokumentima obično pojavlju u paru, što je izraz favorizovanja braka kao osnova poželjnog oblika porodice, pravo na brak i pravo na zasnivanje porodice su dva zasebna, odvojena prava jer se pravo na zasnivanje porodice može ostvariti i bez sklapanja braka. Pravo na brak, kao i pravo na zasnivanje porodice, uključuje pravo svake pojedinke/pojedinca da stupi u brak, odnosno da zasnuje porodicu, što, naravno, podrazumeva mogućnost da se brak, odnosno porodica uopšte ne zasnuje. Pravo na brak obuhvata 1) pravo na slobodan izbor partnera i 2) stupanje u bračni odnos na osnovu sopstvene i slobodno izražene volje. Pojedinke/pojedinci slobodni su da izaberu oblik

porodične zajednice koju će zasnovati, tako da se mogu opredeliti za zasnivanje bračne, vanbračne, porodicu po usvojenju i dr.

Ostvarivanje prava na brak regulisano je propisivanjem zakonskih prepostvki za sklapanje braka, uređivanjem specijalnog postupka i forme zaključenja braka, čime se obezbeđuje da brak bude sklopljen saglasnom voljom budućih supružnika. Pored toga, u našem pravu obavezan je tzv. građanski brak, koji se sklapa pred matičarem, po posebnoj zakonom uređenoj proceduri. Sklapanje braka, kao njegov razvod, evidentira se u posebnom registru – matičnoj knjizi venčanih.

Prema važećim zakonskim propisima, brak mogu sklopiti muškarac i žena ukoliko su punoletni, tj. stariji od 18 godina, dok maloletna lica starija od 16 godina mogu zaključiti brak samo uz dozvolu suda, pod uslovom da postoji opravdan razlog za zaključenje braka i da je lice psiho-fizički zrelo za vršenje prava i dužnosti u braku. Maloletnici mlađi od 16 godina ne mogu sklopiti brak, a za slučaj da je brak sklopljen, može se tražiti njegov poništaj. U praksi, međutim, nisu retki slučajevi da premlade devojke stupaju u maloletničke brakove, a najčešći razlog zbog koga sud dozvoljava sklapanje braka maloletnica sa punoletnim licem jeste trudnoća maloletnice. Pod uticajem porodice, maloletne devojke često zasnivaju i vanbračne zajednice, pri čemu je ova pojava naročito česta u ruralnim sredinama i među romskim stanovništvom.

Iako je dužnost države da spreči sklapanje vanbračnih zajednica maloletnih lica sa punoletnim licima jer se one nepovoljno odražavaju na njihov psihofizički razvoj i zdravlje, izuzetno su retki slučajevi pokretanja krivičnog postupka protiv punoletnih muškaraca koji žive sa maloletnicama, čak i kad je zajednica zasnovana primenom prevare, pretnje ili upotrebljene sile i kad postoji prijava roditelja maloletnice. Praksa ugovaranja brakova, kupovine i otmice žena, davanja miraza i sl., uglavnom je napuštena, ali su u pojedinim krajevima Srbije ovi običaji još uvek živi, posebno među seoskim i romskim stanovništvom. Ni Ministarstvo za socijalni rad, kao ni lokalni centri za socijalni rad, kao nosioci društvene brige o porodici, ne preduzimaju nikakve aktivnosti kako bi uticali na promenu zastarelih običaja, koji su višestruko štetni i nepovoljno utiču na ostvarivanje prava devojaka i mladih žena.

U našem pravnom sistemu zabranjeno je da žena i muškarac istovremeno imaju veći broj supružnika (poligamija, odnosno poliandrija), već je dopušteno postojanje braka između samo jedne žene i jednog muškarca. Ipak, u nerazvijenim sredinama zabeleženi su slučajevi zajednice života muškarca i dveju žena, od kojih jedna, po pravilu, ima status bračne, a druga vanbračne supruge. Najčešći povod za uspostavljanje ovakvih životnih zajednica ogleda se nastojanju muškarca da stvori potomstvo u situaciji kad njegova bračna supruga ne može da rodi. Iako je ovakav vid kohabitacija suprotan zakonu, on u pojedinim krajevima ne nailazi na osudu javnosti i mnoge žene pristaju na ovakav način suživota, smatrajući da su krive zbog nemogućnosti rađanja, da nisu ispunile svoju osnovnu bračnu dužnost, te da su, zato, dužne da žive sa mužem i ženom koji je on doveo radi rađanja dece.

U pogledu slobode u zasnivanju braka, odnosno porodične zajednice, evidentno je da na donošenje odluke o sklapanju braka i obliku porodice utiču ekonomski faktori, kao i društveni i religijski običaji i predrasude.

Iako je procenat zaposlenih žena u Srbiji relativno visok, mali je broj žena na dobro plaćenim poslovima koji im omogućavaju da sebe izdržavaju. S druge strane, društveni pritisak na ženu da postane supruga veoma je jak jer je udaja i dalje osnovni način na koji većina žena može da stekne društveno priznati status. Pri tome treba imati u vidu da rođenje vanbračnog deteta najčešće nailazi na osudu porodice i šire društvene zajednice, posebno u ruralnim i malim gradskim sredinama, što potvrđuje činjenica da se veliki broj neudatih žena opredeljuje za abortus u situaciji kad nema izgleda za zasnivanje bračne zajednice. Žene koje se opredеле za samostalni život još uvek nisu prihvaćene ni u svojoj primarnoj porodici, niti u širem okruženju, tako da još uvek nemaju prihvatljivu društvenu poziciju. Zato se može reći da su u našoj sredini, na početku 21. veka, žene još uvek kolektivno prinudene na brak, iako je svaka žena slobodna da ostane neudata.

Iako je osamdestih godina 20. veka u Srbiji bio zabeležen trend povećanja broja različitih oblika neformalnih životnih zajednica muškaraca i žena, kao što su vanbračne

zajednice, građanski rat na tlu bivše Jugoslavije označio je početak jačanja konzerva-tivizma i tradicionalizma i nametanja prevaziđenih patrijarhalnih modela življanja. Poslednjih godina posebnu ulogu u ovom procesu retradicionalizacije ima Pravoslavna crkva, koja agresivnije nego do sada propagira i veliča brak i tradicionalne obrasce bračnih odnosa kao “čvrste” vrednosti kojima se društvo mora vratiti.

Na slobodu izbora oblika porodice utiču i sami zakoni. U našem pravu vanbračna zajednica izjednačena je sa bračnom samo u pogledu imovinskih odnosa supružnika (Videti više u delu ovog rada “Imovinski odnosi u bračnoj i vanbračnoj zajednici”). Vanbračnom supružniku nisu, međutim, priznata prava iz penzijskog osiguranja, on nije zakonski naslednik svog vanbračnog partnera, ne stiče automatski prvo na zakup stana nakon smrti vanbračnog partnera, niti je vanbračna zajednica relevantna činjenica prilikom ostvarivanja beneficija iz oblasti stambenog prava. Stepen pravnog ignorisanja vanbračne zajednice možda najbolje ilustruje podatak da zakonski propisi ne priznaju preživelom vanbračnom supružniku čak ni pravo da nakon smrti svog vanbračnog partnera koristi predmete za svakodnevnu upotrebu iz domaćinstva u kojem je sa njim živeo. S druge strane, ne postoje bilo kakvi državni registri vanbračnih zajednica, što posebno otežava položaj žena nakon prestanka vanbračna zajednice jer su, po pravilu, one te koje u sudskom postupku ostvaruju svoja imovinska prava prema ranijem partneru, pravo na ideo u zajednički stečenoj imovini i pravo na izdržavanje. To podrazumeva obavezu žene da dokazuje postojanje vanbračne zajednice u postupku pred sudom, što je ponekad veoma teško i ponižavajuće.

4. Lična prava i družnosti supružnika

U našem pravu zakonom su regulisana lična prava i dužnosti samo bračnih supružnika, dok lični odnosi vanbračnih supružnika nisu ni na koji način predmet regulisanja, čime je manifestovan stav da je vanbračna zajednica nepoželjni oblik kohabitacije, koji ne treba da uživa zakonsku zaštitu, izuzev kad su u pitanju imovinski odnosi vanbračnih supružnika i njihova međusobna prava i družnosti prema zajedničkoj deci.

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (čl. 23. st. 4), Ustavom Srbije, kao i Porodičnim zakonom, bračnim supružnicima priznato je pravo na ravnopravnost u braku, tako što je predviđeno da su “bračni drugovi ravnopravni u svim ličnim i imovinskim odnosima”. U domenu ličnih odnosa bračnih supružnika to podrazumeva pravo i dužnost međusobnog poštovanja ličnosti i dostojanstva, vernosti i razvijanja osećanja međusobne solidarnosti. Takođe, bračni supružnici su, po zakonu, slobodni da bez pristanka drugog supružnika izaberu zanimanje, da slobodno razvijaju svoje radne, duhovne i druge sposobnosti i sklonosti, što je veoma značajno s aspekta njihove lične i ekonomске sigurnosti i nezavisnosti.

Prema važećim propisima, bračni supružnici sporazumno određuju prezime prilikom sklapanja braka, pri čemu svako od njih može zadržati svoje prezime, uzeti prezime drugog supružnika ili svom prezimenu dodati prezime drugog supružnika. Nakon razvoda braka, bračni supružnici nisu po zakonu dužni da promene prezime, ukoliko su prilikom sklapanja braka uzeli prezime supružnika. Takođe, Zakonom je predviđeno da supružnici sporazumno određuju mesto stanovanja. Kad je u pitanju vođenje zajedničkog domaćinstva, tj. obavljanje svakodnevnih poslova u domaćinstvu radi zadovoljavanja potreba članova porodičnog domaćinstva, Zakonom je predviđeno da se bračni supružnici o tome sporazumevaju, pri čemu nemogućnost sporazumevanja, kao i ponašanja suprotna sporazumu nisu direktno pravno sankcionisana.

Iako je na nivou zakonodavstva postignut visok stepen ravnopravnosti u ličnim odnosima bračnih supružnika, u realnom životu odnosi bračnih i vanbračnih partnera uglavnom se još uvek odvijaju prema tradicionalnim običajnim pravilima, tako da je, generalno posmatrano, u ličnim odnosima supružnika evidentna izrazita neravnopravnost.

Većina žena i muškaraca još uvek ima tradicionalna, stereotipna gledišta o bračnom odnosu i ulozi supružnika. Ovu konstataciju ilustruje činjenica da se prilikom sklapanja braka najveći broj žena i dalje opredeljuje da promeni svoje dotadašnje prezime i uzme prezime muža, dok obrnut slučaj do sada nije zabeležen. Prema jednom istraživanju koje je u sklopu

OEBS-ovog projekta “Uspostavljanje mehanizama za rodnu ravnopravnost i jednakе mogućnosti pri opština u Srbiji”, sprovedeno krajem 2000. godine, stav “muškarac i žena treba da budu ravnopravni u braku, ali je ipak bolje da muškarac bude glava porodice”, eksplicitno podržava nešto manji broj žena (22,7%) u odnosu na broj muškaraca (24,9%), ali ga implicitno podržava veći broj žena (30,2%) u odnosu na broj muškaraca (26,9%).

Evidentno je da se u većini domaćinstava raspodela kućnih poslova zasniva na jasnoj podeli muških i ženskih poslova u kući i oko dece i najčešće ne zavisi od stepena obrazovanja i zaposlenosti supružnika. Danas u Srbiji, kao i pre jednog veka, najveći broj kućnih poslova obavljuju žene. Od žene koja je zaposlena van kuće, kao i od one koja to nije, očekuje se da obavi najveći broj tradicionalno “ženskih” kućnih poslova jer se oni smatraju njenim “prirodnim” i primarnim zadatkom. Procenjuje se da u proseku žene ostvare oko 15 punih radnih dana mesečno, radeći kućne poslove prosečno dva sata dnevno, odnosno devet časova nedeljno, dok se muževi u Srbiji bave kućnim i porodičnim poslovima 7 radnih dana u mesecu.

Za većinu žena u Srbiji porodica je mesto besplatnog rada, mesto eksploracije njihove radne snage jer je rad u kući podcenjen i nedovoljno društveno vrednovan. Rad na održavanju domaćinstva, staranje o deci i starima, “rad iz ljubavi”, kako se on ponekad naziva, dovodi do tzv. dvostrukе opterećenosti zaposlene žene. U takvim uslovima, mnoge zaposlene žene, od kojih i porodica i poslodavci očekuju punu posvećenost, u neprekidnom balansiranju između mnogobrojnih obaveza, ozbiljno narušavaju svoje fizičko i psihičko zdravlje, što se negativno odražava na sve aspekte njihovog života. Problem dvostrukе opterećenosti žena posebno je izražen u uslovima konstantnog smanjenja obima i kvaliteta socijalne brige o porodici. Najveći teret ove pojave, koja u Srbiji traje skoro pune dve decenije, podnose upravo žene, što za posledicu ima pogoršanje njihovog ukupnog društvenog položaja.

Nesumnjivo je da u postojećim uslovima društvena reprodukcija u Srbiji u znatnoj meri zavisi od neplaćenog i nedovoljno vrednovanog ženskog rada u kući. To je i razlog što se problem dvostrukе opterećenosti žena, iako je u direktnoj vezi sa konceptom ravnopravnosti i jednakih mogućnosti, još uvek sagledava kao privatni problem, a ne kao opštedruštveni problem.

5. Roditeljsko staranje

Pravila međunarodnog i domaćeg prava kojima su ustanovljeni standardi u domenu ljudskih prava jasno određuju da su muškarac i žena ravnopravni u pravima i dužnostima prema svojoj zajedničkoj deci, bez obzira na bračno stanje. Ustavom Srbije (čl. 28. i 29.), predviđeno je da porodica, majka i dete uživaju posebnu zaštitu društva i države, te da je zajamčeno pravo majke na podršku i zaštitu države u zakonom propisanom periodu, pre i posle porođaja.

Važeći Zakon o braku i porodičnim odnosima određuje da roditelji zajednički i sporazumno vrše roditeljsko pravo, što podrazumeva sporazumno donošenje odluka o svim pitanjima koja se tiču čuvanja, negovanja, vaspitanja, obrazovanja, zastupanja izdržavanja i upravljanja imovinom deteta (čl. 123. st. 1).

U svakodnevnim životnim odnosima praksa roditeljstva proizvod je tradicionalnih stavova i običaja, koji ostavljaju malo prostora za ostvarivanje istinske ravnopravnosti majke i oca. Bez obzira što roditeljstvo po svojoj prirodi nije polno specifično, u našoj sredini ono se ne realizuje neravnomerno u odnosu na pol u pogledu obaveza i neposredne praktične odgovornosti. Organizacija svakodnevnog života i staranje o deci “u opisu” su “ženskih” aktivnosti. Pored monotonog iscrpljujućeg rada na održavanju domaćinstva, pripremanju hrane i sl., od žena se očekuje da obave i najveći deo poslova oko odgajanja dece. Briga o deci smatra se isključivom sposobnošću i društvenom obavezom žene. Bez obzira da li radi van kuće ili se bavi isključivo poslovima u kući, ženina je primarna obaveza da ostvari svoju “osnovnu” ulogu – ulogu majke. Istražvanje koje je u organizaciji OEBS-a izvršeno krajem 2000. godine pokazalo je da je medju pristalicama radikalno konzervativnog stava o ulozi žene u porodici, veća zastupljenost žena (25,3%) u odnosu na muškarce (22%).

Kulturni stereotip i društvenu predrasudu da je roditeljska uloga majke primarna podržavaju i državne i društvene institucije, kao što su sud i centar za socijalni rad, što je najvidljivije kad nakon prestanka zajednice života roditelja odlučuju o tzv. poveravanju dece na čuvanje i vaspitanje - u većini slučajeva deca se poveravaju majci na čuvanje i vaspitanje, dok očevi stiču pravo i dužnost da doprinose izdržavanju deteta, da sa njim održavaju lične kontakte i da sporazumno sa drugim roditeljem odlučuju o bitnim pitanjima vezanim za život deteta. Suštinski posmatrano, ovakav stav u suprotnosti je sa principom rodne ravnopravnosti i podjednako diskriminiše muškarce i žene.

Istraživanja pokazuju da su nakon prestanka zajednice života bračnih i vanbračnih partnera žene kojima su deca poverena na čuvanje i vaspitanje u mnogo nepovoljnijem ekonomskom i socijalnom položaju u odnosu na muškarce. U posebno teškom položaju su nezaposlene žene. Mnoge od njih su na ivici egzistencije, prinudene da povremenim radom "na crno" obezbede elementarne potrebe svojoj deci. Izuzetno težak je, takođe, i položaj samohranih majki, koje ne uživaju adekvatnu pomoć i podršku društva i spadaju u kategoriju najsiromašnjeg sloja stanovništva. Zbog opšteg osiromašenja, novčani iznosi koje očevi isplaćuju na ime doprinosu za izdržavanje svoje dece po pravilu su nedovoljni, a ne retko žene su prinudene da sudskim putem ostvaruju pravo deteta na izdržavanje. Sudska zaštita nije, međutim, dovoljno efikasna, i podrazumjava plaćanje sudske taksi i skupih advokatskih usluga, što još više osiromašuje skroman kućni budžet.

U proteklom periodu u više navrata bio je istican zahtev da se obezbedi poseban alimentacioni fond, iz koga bi se isplaćivalo izdržavanje dece, uz mogućnost da isplaćeni iznos državni organi kasnije potražuju od nesavesnih roditelja. Ovakav zahtev nije, međutim, nikada prihvaćen, niti ima nagoveštaja da je ova ideja predmet ozbiljnog razmatranja.

Postoјaća praksa roditeljstva višetruko šteti ne samo očevima i majkama, već i njihovoj deci. Stoga su sve jači zahtevi za novim zakonskim regulisanjem roditeljskog prava, u skladu sa konceptom zajedničkog roditeljskog staranja o deci i nakon prestanka braka, odnosno vanbračne zajednice. Promoviše se politika ravnoteže u roditeljskom angažovanju radi prevazilaženja načina života u kome su majke "žrtve" svog materinstva, osuđene da dugogodišnje balansiranje između kuće i posla, a očevi izopšteni i irelevantni za svoju decu.

Poslednjih godina jedan od ključnih zahteva u sferi rada i zapošljavanja usmeren je ka odgovarajućim izmenama u organizovanju procesa rada i uvođenju i primeni fleksibilnih oblika rada koji omogućavaju da zaposlene majke i očevi usklade porodične i profesionalne obaveze i obaveze vezane za odgajanje dece. Ideal je stvaranje zakonskih uslova za ravnopravnu raspodelu porodičnih aktivnosti između majki i očeva, tj. stvaranje uslova za primenu koncepta roditeljstva (umesto koncepta materinstva), koji pruža šanse majkama i očevima da u uspehom ostvare i pravo na efikasan profesionalni rad i pravo na odgovorno roditeljstvo. U tom smislu na nivou Međunarodne organizacije rada i Evropske unije doneto doneto je nekoliko konvencija i direktiva, kao što je Konvencija o zaposlenima sa porodičnim obavezama, Direktiva o roditeljskom odustvu i dr.

Novim Zakonom o radu u Srbiji od 2002. godine promovisan je koncept roditeljstva, tako što je odustvo sa posla podeljeno na porodiljsko odustvo, koje traje tri meseca, i na odustvo radi nege deteta, koje traje do isteka 365 dana od dana njegovog rođenja. Dok je porodiljsko odsustvo u funkciji zaštite zdravlja žene i može ga koristiti majka, odsustvo radi nege deteta je period plaćenog odustva kojim se stvara zaštita deteta. Prema važećim propisima, ukoliko su oba roditelja zaposlena, sporazumno određuju koji će od njih koristiti pravo na odsustvo radi nege deteta. Ukoliko jedan od roditelja nije zaposlen, drugi roditelj nema pravo na korišćenje ovog odustva, što pokazuje da pravo na odusustvo radi nege deteta nije koncipirano kao pravo zaposlenog da kao roditelj brine o detetu u prvoj godini njegovog života.

Prva iskustva u primeni Zakona o radu pokazuju da odustvo radi nege deteta po pravilu koriste majke, čak i onda kad obavljaju bolje plaćene poslove u odnosu na očeve. Za razliku od drugih država koje nastoje da odgovarajućim merama motivišu, pa čak i prinude muškarce da u većem broju koriste odustvo radi nege deteta, u našem pravu ostavljena je potpuna sloboda supružnicima da se o tome sporazumju, što u patrijarhalnom modelu strogo podeljenih uloga rezultira zanemarljivo malim brojem očeva koji se opredeljuju za korišćenje

odsutva radi nege deteta. Tako su se, npr. na teritoriji Grada Nisa, od stupanja na snagu Zakona o radu, za korišćenje odustva radi nege deteta opredelila samo 3 muškaraca. Tome doprinosi i nerazvijena primena fleksibilnih oblika rada, kao što je rad sa nepunim radnim vremenom, rad kod kuće radnika i dr., kao i nepostojanje odgovarajućih propisa kojima bi, u skladu sa preporukom Međunarodne organizacije rada i po ugledu na rešenja u stranim pravnim sistemima, bilo predviđeno pravo zaposlene žene na pauze radi dojenja deteta i dužnost poslodavca da obezbedi prostor za dojenje na radnom mestu ili u njegovoj blizini.

6. Imovinski odnosi bračnih i vanbračnih partnera

Važećim Zakonom o braku i porodičnim odnosima regulisani su imovinski odnosi bračnih i vanbračnih partnera u toku trajanja zajednice života i nakon njenog prestanka, čime je, u jednom segmentu društvenih odnosa, konkretizovano pravo na imovinu, kao elementarno ljudsko pravo. Zakonskim normama uređeno je sticanje, korišćenje i raspolaaganje imovinskim pravima u toku braka, odnosno vanbračne zajednice, deoba zajedničke imovine, kao i međusobno izdržavanje bračnih i vanbračnih supružnika.

Analiza zakonskih propisa pokazuje da su imovinski odnosi bračnih i vanbračnih partnera u našem pravu regulisani na principu ravnopravnosti, te da ne postoji nijedna pravna norma kojom su žene direktno diskriminisane. Pre svega, prema Zakonu o braku i porodičnim odnosima, imovina stečena radom bračnih, odnosno vanbračnih partnera u toku trajanja njihove zajednice predstavlja njihovu zajedničku imovinu, kojom zajednički i sporazumno upravljaju i raspolažu (čl. 323, 324), pri čemu mogu ugovoriti da upravljanje i raspolaaganje bude prepušteno jednom od njih.

Međutim, praksa pokazuje da u pogledu ostvarivanja imovinskih prava mnoge žene imaju neravnopravan položaj u odnosu na muškarce i da su izložene raznovrsnim vidovima ekonomskog nasilja. Podaci govore da je tokom trajanja bračne, odnosno vanbračne zajednice muškarac taj koji najčešće upravlja i raspolaže zajedničkom imovinom, kao i imovinom koju predstavlja ženinu posebnu imovinu, stečenu pre sklapanja braka. Patrijarhalni model bračnih odnosa podrazumeva da ovaj vid poslova "prirodno" pripada mužu, "glavi porodice," i da žena ne treba da se "meša" u ovu vrstu "muškog" posla. Zato veliki broj žena uopšte ne učestvuje u donošenju odluka vezanih za trošenje i ulaganje sredstava iz kućnog bužeta. Prilikom kupovine nepokretnosti tokom zajednice života, one se u javnim knjigama najčešće "upisuju" na ime muža, što važi i za pokretne stvari, kao što su automobili, poljoprivredne mašine i dr. U vreme otkupa društvenih stanova muškarci su mnogo češće u odnosu na žene sklapali ugovore o otkupu jer su u većini slučajeva oni bili nosioci stanarskog prava. Bio je to svojevrsni vid društvene nepravde, s obzirom da su zaposlene žene takodje ulagale u stambene fondove iz kojih je finansirana izgradnja društvenih stanova. Takođe, prilikom izgradnje privatnih kuća za stanovanje i poslovnih objekata iz sredstava porodičnog budžeta, uglavnom se muškarci javljaju kao korisnici prava korišćenja građevinskog zemljišta, tako da građevinske dozvole glase na njihovo ime, što je slučaj i sa porodičnim telefonskim brojevima i električnim brojilima.

Diskriminaciji u domenu imovinskih odnosa izložen je veliki broj žena. Među njima nisu samo nezaposlene žene (domaćice), koje ne ostvaruju sopstvene prihode van kuće, već i one koje radom u kući i van kuće u mnogo većoj meri doprinose sticanju imovine tokom trajanja braka u odnosu na muškarce. U naročito teškom položaju su žene na selu koje nemaju svoju posebnu imovinu jer su, kako istraživanja pokazuju, skoro u potpunosti eliminisane iz poslova upravljanja i raspolaaganja poljoprivrednim imanjem, bez obzira na to što svojim radom na imanju i obavljanjem kućnih poslova i poslova oko dece značajno doprinose sticanju imovine.

Deoba imovine stečene u toku braka, odnosno vanbračne zajednice, do koje obično dolazi nakon razvoda braka, odnosno predstanka vanbračne zajednice, izuzetno je nepovoljna za većinu žena i stavlja ih u izrazito neravnopravan položaj. Tome, pre svega, doprinosi okolnost da je u Srbiji najveći broj nepokretnosti u zemljišnim knjigama i drugim javnim registrima upisan na "ime" muževa. (Procenjuje se da su samo 17% žena u Srbiji vlasnice stanova, dok su muškarci vlasnici 31% stanova). To podrazumeva da su žene mnogo češće u

odnosu na muškarce prinuđene da pred sudom traže podelu zajedničke imovine. U sudskom postupku, koji ne retko traje preko deset i više godina, žena treba da dokaže čime je i koliko doprinela sticanju zajedničke imovine jer je osnovni kriterijum za deobu zajedničke imovine doprinos u njenom sticanju. U posebno teškom položaju su nezaposlene žene jer njihov rad u kući nije u potpunosti merljiv i nedovoljno je vrednovan kao doprinos u sticanju zajedničke imovine. Takođe, mnoge žene za vreme trajanja postupka za deobu zajedničke imovine nisu u mogućnosti da koriste zajedničke pokretne i nepokretne stvari jer su one veoma često u posedu njihovih biviših partnera, što još više otežava položaj žena i mnoge dovodi do ruba egzistencija.

U našem pravu ne postoji tzv. institucija porodičnog doma, tj. nije predviđena mogućnost da nakon razvoda braka, odnosno vanbračne zajednice dete i roditelj koji se o njemu stara, imaju pravo da nastave da žive u porodičnom domu. Zato za mnoge žene prestanak braka, odnosno vanbračne zajednice znači početak borbe za golu egzistenciju. Neravnopravan i izuzetno loš imovinski položaj žena jedan je od osnovnih razloga zbog kojih mnoge žene ostaju u bračnim i vanbračnim zajednicama i kad su izložene najdrastičnijim vidovima psihičkog, fizičkog i ekonomskog nasilja.

Međusobno izdržavanje bračnih i vanbračnih partnera takođe je zakonom regulisano u skladu sa principom ravnopravnosti jer su predviđeni isti uslovi pod kojima ovo pravo ostvaruju jedan prema drugome. U praksi su žene u neuporedivo većem broju primaoci, a ne davaoci izdržavanja. Zbog strogih zakonskih uslova pod kojima se stiče pravo na izdržavanje, mnoge od njih ostaju bez ikakvih sredstava za život i upućene su na socijalnu pomoć, koja, po pravilu, ne zadovoljava ni osnovne egzistencijalne potrebe.

Lošem imovinskom položaju velikog broja žena u Srbiji značajno doprinosi i okolnost da su žene diskriminisane u domenu nasleđivanja. Naime, iako je zakonskim normama predviđena potpuna jednakost žena i muškaraca u nasleđivanju, tradicionalna običajna pravila isključuju žensku decu iz nasleđivanja porodične imovine. Kad u porodici ima muške dece, od ženske dece se očekuje da se odreknu nasledstva u korist braće. Roditelji često vrše raspodelu imovine za života, ostavljavajući čerkama neuporedivo manji deo porodične imovine. Ova običajna pravila važe i kad je reč o imovini stečenoj u širim porodičnim zajednicama koje obuhvataju veći broj generacija.

7. Razvod braka

Na zakonodavnom planu ostvarena je potpuna jednakost u pogledu prava na razvod braka. Razlozi zbog kojih se može tražiti razvod braka isti su i za žene i za muškarce, kojima je razvod pođednako dostupan. Supružnici su ovlašćeni da se sporazumeju o razvodu braka ili da svako do njih pred sudom zatraži razvod.

Iako je razvod braka je veoma raširena pojava, društvene službe za pomoć porodicama u prevazilaženju porodičnih problema nisu dovoljno razvijene i stručno osposobljene za pružanje adekvatne pomoći i podrške.

Generalno posmatrano, u praksi se pravo na razvod braka ostvaruje na principima ravnopravnosti supružnika, ali posledice koje razvod izaziva mnogo više pogadaju žene nego muškarce. Socijalni i ekonomski status razvedenih žena znatno je nepovoljniji u odnosu na status muškaraca. Razvedene žene koje su preuzele brigu o deci imaju neuporedivo niži životni standard u odnosu na standard koji su imale u braku, kao i u odnosu na životni standard koji nakon razvoda braka imaju njihovi bivši bračni partneri.

Prof. dr Slobodanka Konstantinović Vilić
Prof. dr Nevena Petrušić

NASILJE U PORODICI*

1. Oblici i vrste nasilja u porodici

Dugo se smatralo da je primena nasilja prema članovima porodice, posebno između bračnih i vanbračnih partnera, porodična i privatna stvar, dobro čuvana "porodična tajna", daleko od društvenog saznanja. Od žrtava ovog oblika nasilja, najčešće žena, često se čuje: "sramota me je da o tome pričam", "niko mi ne može pomoći", "sama sam kriva", a od najbližih rođaka i poznanika "to je njihova privatna stvar", "ne želim da u tome učestvujem". Jasno je, međutim, da se porodično nasilje, kao i svako drugo nasilje, ne može društveno tolerisati i da je aktivno suprotstavljanje nasilju jedna od osnovnih obaveza svake demokratske države.

U svim međunarodnim aktima posvećenim društvenom poločaju i pravima žena, nasilje u porodici apostrofirano je kao kršenje osnovnih ljudskih prava na život i zdravlje. Tako je, npr. Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija podnela je specijalni izveštaj 1994. u kome se ističe neophodnost da se "preporuče mere, načini i sredstva na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou u cilju eliminisanja nasilja protiv žena i otklanjanja uzroka nasilja". Postoje razne međunarodni konsenzusi i standardi koji imaju za cilj da spreče nasilje prema ženama u porodici. Pomenućemo *DEVAW- Deklaraciju o eliminisanju porodičnog nasilja nad ženama, Preporuku br. 19 CEDAW Komiteta za eliminisanje svih oblika nasilja nad ženama, Bečku deklaraciju i Pekinšku deklaraciju i platformu za akciju* iz 1995. godine. U međunarodnim dokumentima se od država zahteva preduzimanje zakonskih reformi, niza zaštitnih mera, edukacionih programa, obezbedenje usluga i službi podrške radi sprečavanja nasilja u porodici.¹

Primena nasilja u porodičnim odnosima svakako nije privatna stvar jer su, pored ostalog, posledice primene nasilja u porodici razorne: nestaje odnos poverenja i privrženosti, mladi članovi porodice – deca mogu početi sa vršenjem krivičnih dela, bežanjem od kuće, upotrejom alkohola i opojnih droga, a takođe dolazi i do značajnog pogoršanja fizičkog i psihičkog zdravlja zlostavljenih članova porodice. Porodice u kojima postoji nasilje društveno su "neupadljive", zatvorene su za svoju okolinu, ali one u široj socijalnoj sredini dobro funkcionišu tako da se postojanje nasilja najčešće ne primećuje. Postojanje nasilja u porodici ne primećuje se zbog toga što žena koja trpi nasilje smatra da je to njena sudbina i privatna stvar njene porodice. Zbog toga se o ovom problemu ne govori javno niti se nasilje zvanično prijavljuje. Psiholozi su utvrdili da žena koja trpi nasilje bira način na koji će se ponašati i time izražava svoj stav o nasilju. Ona može da: negira problem, preoblikuje problem očekujući da će "biti bolje", traži opravdanje i optužuje sebe za izazivanje nasilja, bira postupke i reči da ne bi izazvala nasilnika (samokontrola i kontrola drugih), traži podršku od prijatelja i rodbine ili aktivno rešava problem.²

* Preuzeto iz studije: „Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji”, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, Niš. 2004.,

¹ Mršević, Z.: *Ženska prava u međunarodnom pravu*, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, Haški parlament građana, Udržene žene, Banja Luka, 2000, str. 129.

² Pavleković, G., Ajduković, M., Mamula, M.: *Nasilje nad ženom u obitelji: osobni, obiteljski ili javnozdravstveni problem?*, Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000, str. 18-19.

Postojanje nasilja se ne primećuje jer ga članovi porodice čuvaju kao tajnu, smatrajući da je to što se dešava u porodici deo njihove privatnosti i da je primena nasilja "porodična stvar" za koju okolina ne sme da sazna. Bez obzira na to što trpi nasilje, žena smatra da porodica prema spoljnoj okolini treba da sačuva izgled stabilnosti i sigurnosti. Nasilnik se često različito ponaša u javnosti i privatno, u okviru porodice, ispoljavajući svoju agresivnost samo kod kuće. Međutim, dugotrajna, kontinuirana primena fizičke i psihičke sile i pretnje, koja pogarda veoma bliske članove porodice među kojima bi trebalo da postoji razumevanje, privrženost, iskrenost i emocionalna povezanost, ne bi smela da ostane u okvirima porodice.

Posledice nasilja su veoma ozbiljne u odnosu na sve članove porodice, pa se u literaturi konstatiše de je "porodica je najnasilnija grupa u društvu, sa izuzetkom policije i vojske". U porodici imate više šansi da budete ubijeni, povređeni ili psihički napadnuti nego u bilo kojoj drugoj društvenoj situaciji" (Roech, 1984). Prema podacima OUN, prvi uzrok smrti ili invalidnosti među ženama od 15-45 godina nisu bolesti ili saobraćajne nesreće, već nasilje, a najopasnije mesto za ženu je njen sopstveni dom. Posledice nasilja u porodici najviše pogadaju decu koja su svedoci konfliktnih odnosa i zbog toga trpe psihičko nasilje. Generalno posmatrano, porodica nije raj koji pruža sigurnost od opasnosti, niti primena nasilja prema ženi u braku predstavlja isključivo lični problem bračnih partnera. Privatnost porodice zaista je nepriskosnovena ukoliko neko od njenih članova nije izložen brutalnom nasilju. Ukoliko u porodici postoji fizičko, seksualno ili psihičko nasilje, to više nije privatna stvar njenih članova, već kriminalitet koji treba da bude društveno (krivičnopravno) sagledan i tretiran.

Sukob između društvenog interesa da se štite štite osnovne vrednosti (život i zdravlje, fizički integritet, čast itd.) i prava na zaštitu privatnog i intimnog porodičnog života, često ne omogućava svestrano fenomenološko i etiološko izučavanje ove pojave i preventivno delovanje. Stoga je neophodno naglasiti da društvena intervencija ne može i ne sme da bude isključena ako se radi o porodici čiji su članovi nasilni.

U naučnoj literaturi, nasilje se definiše kao upotreba sile, pretnje ili zloupotreba moći prema drugom licu, dok se pod nasiljem u porodici podrazumeva se kontinuirana primena fizičke i psihičke sile prema članovima porodice uz ugrožavanje i povređivanje domena sigurnosti i odnosa poverenja i ispoljavanje kontrole i moći nad članovima porodice, bez obzira da li je u važećem zakonodavstvu predviđeno kao krivično delo i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja.

Dosadašnja istraživanja o nasilju u porodici u oblasti psihologije, sociologije i kriminologije, nesumnjivo su utvrdila:

- da je porast nasilja u društvu direktno povezan sa porastom nasilja u porodici;
- da osoba može biti izložena nasilju u porodici tokom celog svog života od detinjstva do duboke starosti;
- da su najčešće žrtve nasilja u porodici žene, deca i stare osobe;
- da nasilje u porodici obuhvata veliki broj ponašanja koja jedan član porodice preduzima prema drugom da bi uspostavio moć ili kontrolu ili zadovoljio neke svoje potrebe na štetu drugog člana;
- da su posledice izloženosti nasilju brojne i bitno utiču na mentalno zdravlje onih koji su im neposredno izloženi, ali i onih koji ga posmatraju;
- da je pojava nasilja u porodici rezultat interaktivnog delovanja niza činilaca, individualnih i društvenih; količina nasilja doživljena u detinjstvu doprinosi razvoju i pribegavanju nasilju u međuljudskim sukobima u odrasлом dobu života.³

Nasilje u porodici može se javiti u više oblika: nasilje u braku, nasilje prema članovima zajedničkog domaćinstva, nasilje prema deci. Svaki od ovih oblika ukazuje na

³ Ajduković, M.: *Određenje i oblici nasilja u obitelji*, Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000, str.11.

povredivanje i ugrožavanje domena sigurnosti i odnosa poverenja, a manifestuje moć i kontrolu nad žrtvom. Ispoljava se kroz kontinuiranu primenu fizičke i psihičke sile, dugotrajno je i pogoda veoma bliske članove porodice među kojima bi trebalo da postoji slaganje, privrženost, iskrenost, emotivna povezanost.

Pod nasiljem u braku podrazumeva se fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko zlostavljanje koje vrši muž nad ženom, nezavisno od toga da li je ono prijavljeno i da li je bilo predmet krivičnog ili prekršajnog gonjenja ili presuđenja.⁴ Nasilje u braku je fenomen koji se može multidisciplinarno analizirati jer je o reč o kompleksnoj društvenoj i pojedinačnoj pojavi, koja ima različite uzroke i posledice. S medicinskog aspekta, nasilje u braku sagledava se u sklopu kvalifikacije povreda prouzrokovanih nasiljem. Pravni aspekt nasilja u braku veoma je slojevit jer je nasilje povod za vodenje raznovrsnih postupaka na građanskopravnom i krivično-pravnom terenu. Na individualnom planu, u velikom broju slučajeva nasilje u braku dovodi do pojave niza trajnih psihičkih trauma kod žrtve, što podrazumeva nužnost sagledavanja nasilja u braku i sa psihološkog aspekta. Konačno, nasilje u braku, njegovi društveni koren, oblici društvene reakcije i sl., jesu prvorazredna politička pitanja jer je ovaj vid nasilja manifestacija ispoljavanja dominacije, kontrole i moći muškarca nad ženom.

2. Teorijske koncepcije o nasilju u porodici

Teorijska objašnjenja nasilja u porodici su mnogobrojna i različita i mogu se podeliti u dve grupe. U prvoj grupi su objašnjenja po kojima se nasilje u porodici može objasniti individualnim faktorima vezanim za ličnost nasilnika (psihološke teorije, psihanalitički pristup, psihijatrijske i sociopsihološke teorije), a u drugoj grupi su teorijska objašnjenja koja polaze od toga da je nasilje u porodici prouzrokovano društvenim faktorima i uticajima (sociološke, ekonomske i feminističke teorije).

Psihološke teorije posmatraju nasilje kao izraz slabe kontrole impulsa, nerazvijenog ega i frustracija u detinjstvu. Psihijatrijske teorije polaze od individualne patologije psihe muškarca ili žene. Nasilnici su, prema ovoj teoriji, ili mentalno bolesni ili psihopate sa slabom kontrolom impulsa, nerazvijenim egom i frustracijama u detinjstvu (Morgan, 1982; Pizzey, 1974, Faulk, 1974, Gayford, 1975)⁵. Postoji i teorija koja je povezana sa psihičkim stanjem muškarca, to je teorija "kontrole besa". Prema ovoj teoriji, osnovni impuls koji podstiče muškarca da gubi kontrolu i ispolji nasilje prema ženi je bes za koji je jedini krivac – žena.

Psihološka i psihijatrijska objašnjenja nasilja polaze i od patologije žene-žrtve, koja se ogleda u njenom odstupanju od "normalnog ženskog ponašanja", u njenoj agresivnosti ili u ženskom mazohizmu, koji proističe iz dubokih unutrašnjih konflikata. U osnovi ovakvih shvatanja su Frojdove postavke o prirodnoj predodređenosti žena da budu mazohistkinje koji su kasnije bili široko prihvaćeni od strane Helen Deutsch u njenoj poznatoj knjizi "Psihologija žene".⁶

U okviru psihanalitičkih teorijskih koncepcija o nasilju u porodici opisuju se roditelji, koji su u primarnoj porodici bili zlostavljeni i koji se identifikuju sa agresorom u porodici koju su sami zasnovali.

Socio-psihološki pristup ima teorija socijalnog učenja koju je postavio 1969. godine Albert Bandura u knjizi "Principi promene ponašanja". U okviru teorije socijalnog učenja, posmatra se nekoliko međusobno povezanih faktora: nasilje u primarnoj porodici supružnika, agresija kao stil ponašanja ličnosti, stres, upotreba i zloupotreba alkohola i nezadovoljstvo bračnom vezom.⁷

⁴ Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V.: *Kriminologija*, SKC, 1998, str. 122.

⁵ Smith, L.: *Domestic Violence: An Overview of the Literature*, Home office research and planning unit report, London, 1989, str. 23., cit. prema: Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V.: *Kriminologija*, str. 126.

⁶ Deutch, H.: *La psychologie des femmes*, Presses Universitaire de France, Paris, 1959. cit. prema: Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V.: *Kriminologija*, str. 126.

⁷ Žegarac, N., Brkić, M.: *Nasilje u porodici - mogućnosti zaštite i prevencija*, Nasilje nad decom, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1998., str. 84.

Pristalice ekonomске teorije smatraju da je glavni razlog nasilja u porodici loše materijalno stanje - niska plata, nezaposlenost ili delimična zaposlenost, loši stambeni uslovi, veliki broj dece ili pripadnost nacionalnoj manjini. Iako su empirijska istraživanja uglavnom potvrdila postavke ove teorije, istraživanja tamne brojke (neotkrivenog kriminaliteta) ukazuju da nasilje nije retkost ni u brakovima bogatijih.⁸

Sociološka objašnjenja nasilja u porodici obuhvataju kako teorijska proučavanja interpersonalnih odnosa i socijalnih grupa, tako i socijalnu strukturu društva i različite kulture. Ove teorije se javljaju kao: *teorija resursa*, koja razmatra blisku vezu između moći i reursa u porodici; *teorija razmene i socijalne kontrole*, koja polazi od toga da se ljudi ponašaju na određen način da bi zadobili poštovanje ili izbegli kaznu; *teorija subkultura*, koja razmatra nasilje kao mogući normativni standard određenih subkultura koje postoje paralelno sa dominantnom kulturom u društvu; *teorija konflikta*, koja razmatra konflikt kao jednu od univerzalnih formi socijalne interakcije; *patrijarhalna perspektiva*, koja razmatra nasilje u porodici kao pitanje moći, s tim što je autoritet osnovni izvor moći u patrijarhalnim odnosima.⁹

Prema opštoj sistemskoj teoriji, nasilje u porodici je sistematski, kontinuirani elemenat društvene interakcije. Straus¹⁰ smatra da uzroke nasilja nad ženom u braku treba tražiti u samoj strukturi društva i njegovog porodičnog sistema. Od faktora koji najsnažnije deluju pominju se: porodica kao društvena grupa sa visokim nivoom konflikata, visok nivo nasilja u društvu, porodična socijalizacija, odnosno vaspitanje dece uz pomoć nasilja, kulturne norme i seksistička organizacija društva. Osim toga, kulturne norme dozvoljavaju i opravdavaju upotrebu nasilja od strane muža a seksistička organizacija društva i njegovog porodičnog sistema značajno utiču na visok nivo nasilja prema ženama u braku.

Feminističke teorije najpotpunije objašnjavaju nasilje prema ženama i, za razliku od prethodnih, koje nisu imale posebnu praktičnu vrednost i primenu, jedine su uticale na promenu prakse u institucijama. U mnogim zemljama u svetu (SAD, Austrija, Švedska, Velika Britanija, Kanada, Australija i dr.) na osnovu feminističke teorije i prakse, promenjene su zakonske odredbe i uvedeni standardi i protokoli za postupanje u slučajevima nasilja u porodici.

Feminističke teorije se zasnivaju na konkretnim akcionim istraživanjima i iskustvima žrtava porodičnog nasilja. One polaze od toga da je odnos moći u društvu uvek u korist muškarca i da je taj odnos moći u društvu reflektovan u porodici odnosno braku. U patrijarhalno organizovanom društvu gleda se blagonaklono na muško nasilje u braku i sprečava efikasna reakcija institucija kreiranih pod okriljem patrijarhalnog društvenog sistema. Zbog toga je neophodno i nužno potrebno da se problemima pretučenih žena bave alternativne, na feminističkim principima organizovane grupe i organizacija (S.O.S. telefoni za žene i decu žrtve nasilja, skloništa i sigurne kuće za pretučene žene i sl.). Ove grupe daju ženama podršku i pomoć koju institucije ne mogu da pruže i svojim shvatanjima i radom utiču na menjanje postojeće seksističke organizacije društva, patrijarhalnog morala i ideologije koja je opravdava nasilje u braku.¹¹

Sveobuhvatan Program za intervencije prilikom ispoljavanja nasilja u porodici donet je u Dulutu (Minnesota, SAD). Interventni program za nasilje nad ženom u porodici (Domestic Abuse Intervention Project) predviđen je za primenu u lokalnim zajednicama. Zadatak ovog programa, pored ostalog, je da koordiniše rad mnogih institucija i profesionalaca koji se bave nasiljem u porodici.

⁸ Dobash, R. E., Dobash, R. P.: *Women, Violence and Social Change*, Routledge: London-New York, 1992, str. 5. Cit. prema: Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V.: Kriminologija, str. 127.

⁹ Žegarac, N., Brkić, M., op. cit., str. 91.

¹⁰ Straus, M.: Wife Beating: *How Common and Why*, Victimology, 3-4, 1978-79. Cit prema: Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V.: Kriminologija, str. 128.

¹¹ Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V.: *Kriminologija*, SKC, 1998.

U Programu se predviđa pet ključnih principa intervencije:

- suprotstavljanje izvršiocima nasilja, primena i sproveđenje određenih mera prema njima treba da vrši zajednica, a ne žrtva,
- korenite promene u reagovanju zajednice na nasilje nad ženama moguće su samo ako pojedine institucije saraduju i deluju sinhronizovano, rukovodeći se standardizovanim procedurama,
- intervencija treba da bude adekvatna šteti koja je naneta primenom nasilja, a ne da se sprovodi od slučaja do slučaja ili da se svede na kaznenu proceduru,
- u slučaju sukobljavanja dva cilja intervencije, na prvom mestu je sigurnost žrtve,
- interventne procedure moraju da u prvi plan stave žrtvu i brigu o njoj jer preduzete individualne i zajedničke akcije prvenstvano i najviše utiču na njen život.

Kao rezultat iskustva u radu sa zlostavljenim ženama, objašnjen je uticaj i delovanje moći i kontrole kroz "točak moći i kontrole". Fizičko i seksualno nasilje prema ženama dovedeno je u direktnu vezu sa centrom moći i kontrole kroz različite kontrolne taktike: pretnje i prinuda, zastrašivanje, psihološko i emotivno zlostavljanje, ekonomsko zlostavljanje, korišćenje muških privilegija, korišćenje dece, umanjivanje, poricanje i okrivljavanje i izolacija. Krug moći i kontrole napravile su žrtve nasilja u porodici, koje su identifikovale taktike korišćene prema njima u ciklusu ispoljavanja nasilja.

U mnogim zemljama, interventni Dulut program primenjuje se niz godina. Pripreme za njegovu primenu sprovode se u i većim gradovima Srbije (Beograd, Niš, Leskovac i dr.), kroz edukaciju profesionalaca zaposlenih u policiji, centrima za socijalni rad i domovima zdravlja.

3. Rasprostranjenost i obim nasilja u porodici

Iako je tamna brojka nasilja u porodici ogromna, ipak je moguće doći do izvesnih podataka o rasprostranjenosti ovog oblika kriminaliteta. U jednoj od najsveobuhvatnijih studija koja je proučavala rasprostranjenost različitih formi porodičnog nasilja u 14 društava Saharske Afrike, 10 iz Srednjeg Istoka, sedam iz Evrope (uključujući Srbiju), 17 iz Severne i 16 iz Južne Amerike, 13 iz Okeanije i 13 Azijских zajednica, tako što su antropolozi živeli sa porodicama i neposredno posmatrali njihov porodični život, konstatovano je:

- od svih oblika nasilja, najčešće je zlostavljanje supruge; ono se pojavljuje u 84,5% ispitivanih kultura,
- u 70% posmatranih zajednica nasilje se obično ispoljava kada je suprug trezan, u 8,9% zajednica, kada je u pijanom stanju, a u 5,6% podednako i kada je pijan i kada je trezan,
- u 45,5% kultura, glavni razlog nasilja nad suprugom je sumnja u njenu vernost, odnosno ljubomora,
- u 46,6% proučavanih društava, nasilje nad ženom okončava se smrću ili ozbiljnim povredama,
- nasilje nad mužem je nezamisliva pojava u 73,1% društava, retko se dešava u 20,2% a često u samo 6,7% ispitivanih kultura,
- ubistvo dece je izuzetno redak oblik nasilja, ali se u 78,5% zajednica dešava isključivo u onim kulturama u kojima postoji nasilje nad ženom i fizičko kažnjavanje dece.

Precizni podaci o obimu nasilja u braku takođe nedostaju zbog izuzetno visoke tamne brojke. Žene retko prijavljuju nasilje policiji, retko se vodi sudski postupak, a u jednom broju zemalja nema zakona koji tretiraju nasilje u braku kao kriminalni akt.

Prema prvoj nacionalnoj anketi o viktimizaciji žena sprovedenoj u Kanadi, nasiljem na uzorku od 12.300 žena uzrasta od 18 i više godina, tri od deset udatih ili razvedenih žena izjavile su da su bar jedanput bile žrtve fizičkog ili seksualanog nasilja od strane svojih

partnera. nacionalna anketa o nasilju nad ženama koja je 1998. sprovedena u SAD, pokazala je da je 25% žena nasuprot 8% muškaraca prijavilo da su bile fizički i psihički zlostavljanje od strane supruga, vanbračnog partnera ili mladića, odnosno devojke. Ili, drugačije rečeno, 1,5 milion žena i 834.700 muškaraca godišnje je silovano i/ili fizički zlostavljanje od strane partnera/partnerke.

Analiza statističkih podataka o ubistvima žena u Engleskoj i Velsu u periodu 1986-1996. pokazala je da je u većini slučajeva ubistava žena ubica u porodičnoj vezi sa žrtvom. u svega 15,5% ubistava žena od strane muškaraca, ubica i žrtva nisu bili ni u kakvoj vezi.¹² Jedna od učesnica Interbalkanske konferencije o zakonskim strategijama borbe protiv porodičnog nasilja,¹³ Robin Phillips, istakla je da je nasilje u braku glavni način povredivanja žena u SAD i kad bi se sve žene nad kojima je vršeno nasilje udružile, njihova kolona bi se protezala od Njujorka do Los Andelesa i dalje. Ona je, takođe, naglasila da je najmanje 25% žena žrtava porodičnog nasilja bilo fizički maltretirano dok su bile u drugom stanju i da deca zlostavljenih majki imaju šest puta veću mogućnost da izvrše samoubistvo i pet puta veću mogućnost da koriste alkohol od dece čije majke nisu zlostavljanje. Slično je u u Velikoj Britaniji gde je procenjeno da se dešava najmanje pola miliona slučajeva nasilja u porodici godišnje i da se u 80% tih slučajeva radi o ženama žrtvama.

Iako ne postoje pouzdani statistički podaci, raspoloživa saznanja ukazuju da je nasilje u porodici u značajnoj meri rasprostranjeno i u našoj zemlji, da ima sve ozbiljnije posledice, kao i da su njegove žrtve daleko češće žene i deca nego odrasli muškarci. O tome govore, kako podaci o broju poziva za pomoć, koji se upućuju organizacijama za podršku žrtvama domaćeg nasilja, tako i rezultati istraživanja. SOS službama i savetovalištima za žene i decu žrtve nasilja, koji postoje u skoro svim većim gradovima u Srbiji, godišnje se javi preko hiljadu žena i dece žrtava nasilja. Prema rezultatima istraživanja o porodičnom nasilju u Srbiji, koje je obavljeno na uzorku od 700 anketiranih žena starijih od 18 godina u sedam gradova (Beograd, Subotica, Novi Sad, Niš, Užice, Vrnjačka Banja i Zaječar), skoro svaka druga ispitanica žena (46,1%) doživljjava neki oblik psihičkog nasilja u porodici, svaka treća žena (30,6%) doživi fizički napad od nekog člana porodice, dok se svakoj četvrtoj (26,3%) preti nasiljem.¹⁴

4. Strategije preventivnog delovanja

Prva skloništa za pretučene žene otvorena su sedamdesetih godina, u SAD, Engleskoj i drugim zemljama Zapadne Evrope. Na taj način je po prvi put pružena društvena podrška ženama koje su tražile zaštitu od nasilnika. Aktivistkinje Pokreta za pomoć pretučenim ženama tada su upoznale javnost sa do tada nepoznatim podacima o rasprostranjenosti porodičnog nasilja, kao i ozbiljnosti povreda koje se tom prilikom nanesu. One su osporile tradicionalno viđenje ovog problema kao poremećaja odnosa između partnera koje treba ostaviti psihiyatrima i bračnim savetovalištima. Njihov zahtev za organizovanom društvenom akcijom bio je, pre svega, upućen zakonodavcu i organima kriivičnog gonjenja. Tako je počelo lobiranje zakonodavca, angažovanje medija i senzibilisanje javnosti u SAD i zapadnoevropskim zemljama.

Prvi programi edukacije i obuke za profesionalce, koji se u svom radu sreću sa porodičnim nasiljem, ustanovljeni su u SAD 1977. godine. Zakon kojim su data ovlašćenja policiji da privede i zadrži nasilnika ukoliko postoje osnovi sumnje da je počinio neko od nasilnih dela u porodici usvojen je 1978. godine u Minesoti. Jedan od prvih zakona o nasilju u porodici donet je u ovoj državi 1979. godine. Posle toga je više puta menjan i danas predstavlja jedan od najnaprednijih modela pravne zaštite od nasilja u porodici. U Velikoj Britaniji, početkom osamdesetih godina XX veka, građansko-pravna zaštita od porodičnog nasilja dobila je formu zakona. Ubrzo zatim, počelo se sa izricanjem mere obavezne

¹² Nikolić-Ristanović, V.: *Od žrtve do zatvorenice*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2000, str. 17.

¹³ *Inter-Balkan Conference on Legal Strategies to Combat Domestic Violence*, Sofia, Bulgaria, 1997.

¹⁴ *Porodično nasilje u Srbiji* (ur. Nikolić Ristanović V.), Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2002, str. 13.

intervencije policije u situacijama svađe ili tuče među članovima porodice. Danas je u Kanadi kao krivično delo predviđena upotreba fizičke sile ili pretnje da će se ona primeniti prema bilo kom licu. Krivični zakoni Pensilvanije, Arkanzasa, Kalifornije u Americi i krivični zakoni Švajcarske, Španije, Portugalije, Poljske sadrže krivična dela kojima se inkriminiše psihičko i fizičko nasilje u braku i porodici. Austrija je 1997. godine donela Zakon o nasilju u porodici, po kome policija prilikom dolaska na lice mesta u slučaju nasilja u porodici može da udalji nasilnika iz stana. Nasilnik posle toga ne sme deset dana da se približava jer je označen kao opasan za porodicu. Na zakonodavnom planu zaštita žrtava nasilja u porodici razvijala se u dva pravca: kroz građanskopravne mehanizma i krivičnopravnu regulativu.

U našoj zemlji, zahvaljujući, pre svega, radu i zalaganju aktivistkinja ženskog pokreta, nasilje u porodici, posebno nasilje u braku, preneto je na društvenu sferu posmatranja i reagovanja. Aktivistkinje ženskih grupa ohrabrivale su žrtve nasilja ističući da: "nema opravdanja za nasilje", "nasilje nije privatna stvar", "svaka situacija nasilja ima rešenje" i sl.

Feministički ili ženski pristup nasilju obuhvata znanja koja su stekle žene razmenjujući svoja iskustva i slušajući jedne druge u okviru ženskog pokreta. Osnovne postavke ovog pristupa su:

- žene ne vole nasilje, one su u okviru svoje kulture naučene da se ne suprotstavljaju muškarcima;
- muško nasilje nad ženama je zločin;
- muško nasilje nad ženama nije individualni, lični problem žena, već društveni problem;
- imenovanje nasilja je politički čin, proizvod nejednake raspodele moći među polovima i patrijarhalne politike diskriminacije žena;
- nasilje nad ženama je mehanizam kontrole žena.¹⁵

U organizaciji ženskih grupa osnovana su prva skloništa za žene i decu žrtve porodičnog nasilja, a kao rezultat višegodišnjeg zagovaranja i lobiranja ženskih grupa, nasilje u porodici inkriminisano je kao posebno krivično delo, što ima dalekosežne pravne i društvene posledice.

5. Predrasude i stereotipi o nasilju u porodici

O nasilju u porodici postoji veliki broj predrasuda, zabluda i stereotipnih shvatanja. Posebno je veliki broj zabluda u pogledu samih nasilnika i žrtava nasilja. Istraživanja pokazuju da veliki broj pravnih profesionalaca robuje mnogim predrasudama u stereotima, što rezultira njihovim visokim pragom tolerancije na nasilje i nedovoljnom senzibilisanošću za probleme koje nasilje u porodici izaziva.

Posebno opasne su predrasude i zablude sudija jer dovode do pogrešnog sagledavanja situacije nasilja, negativno utiču na pravilno utvrđivanje činjeničnog stvari, na prikupljanje i ocenu dokaza i na samu interpretaciju i primenu pravnih normi. Kad su u pitanju ostali pravni poslenici, javni tužioci, advokati, pravnici u centrima za socijalni rad i dr., koji imaju određene uloge u postupku, njihove predrasude i zablude o porodičnom nasilju, žrtvama i izvršiocima nasilja negativno se odražavaju na njihovu procesnu delatnost, na uspostavljanje adekvatnog odnosa prema žrtvi nasilja i dr. Zbog stoga je od izuzetne važnosti da se pravnim profesionalcima pomogne da lakše i brže prevaziđaju sopstvene predrasude i zablude o nasilju u porodici.

Početna tačka u procesu prevazilaženja zabluda je upoznavanje i prihvatanje naučnih saznanja o fenomenu nasilja u porodici. Sledi lista tipičnih predrasuda, uz navođenje naučno fundirane istine u pogledu činjenica i stavova na koje se predrasuda odnosi.

¹⁵ Mlađenović, L.: *Feministički principi SOS-a, feministički principi rada sa ženama iz marginalizovanih grupa, Žene za život bez nasilja, S.O.S. telefon za žene i decu žrtve nasilja u Beogradu*, II dopunjeno izdanje, Beograd, 1999, str. 24-31.

Predrasuda	Istina
Nasilje u porodici nije velikog obima.	Nasilje u porodici, uključujući i nasilje u braku, široko je rasprostranjeno, posebno u zemljama u tranziciji.
Žene žrtve nasilja potiču iz socijalno ugroženih slojeva, one su neobrazovane i nekvalifikovane.	Žena žrtava nasilja ima u svim društvenim slojevima i različitog su obrazovanja i profesionalnog statusa.
Žena je kriva za nasilje koje trpi, ona je svojim postupcima prouzrokovala nasilje i zasluguje da bude kažnjena.	Nasilje najčešće nije posledica neprilagođenog ponašanja žene i najveći broj žena preduzima sve da smiri partnera i izbegne nasilje.
Zlostavljanja žena uživa u zlostavljanju jer ostaje da živi sa nasilnikom.	Razlozi zbog kojih žena ostaje u postojećoj vezi sa nasilnikom nisu vezani za osećanje prijatnosti i uživanja u nasilju, već za druge objektivne i subjektivne okolnosti.
Žena žrtva nasilja u porodici uvek može da napusti nasilnika i tada će nasilje prestati.	Žene žrtve nasilja posebno su ugrožene u momentu kad odluče da napuste nasilnike, a mnogi ekonomski, socijalni i emocionalni faktori sprečavaju ih da napuste nasilnika.
Fizičko nasilje u partnerskim odnosima izolovan je dogadjaj i mala je verovatnoća da će se ponoviti.	Fizičko nasilje koje vrši muškarac prema ženi u partnerskom odnosu najčešće se ponavlja i postaje sve brutalnije.
Deci je potreban otac iako je nasilan prema njihovoј majci; žena treba da ostane sa nasilnim partnerom za dobrobit svoje dece.	Odrastanje dece u porodici u kojoj postoji nasilje ima niz štetnih posledica za njihov emocionalni i socijalni razvoj i dovodi do međugeneracijske transmisije nasilja.
Verbalna pretnja nije zlostavljanje.	Pretnje predstavljaju oblik emocionalnog zlostavljanja i ne treba ih olako shvatiti.
Žaljenje i kajanje koje nasilnik pokazuje izvesno vreme posle izvršenog nasilja znače da se on više neće vršiti nasilje.	Žaljenje i kajanje nasilnika samo je jedna od faza u ciklusu ispoljavanja nasilja, tzv. faza "medenog meseca"; posle nje, ponovo nastupa prva faza i započinje novi ciklus nasilja.
Alkohol je glavni uzrok nasilja u porodici.	Alkoholizam je najčešće uslov, podsticajna okolnost za ispoljavanje nasilja, a retko direktni i neposredan uzrok nasilja.
Da je nasilje zaista ozbiljno, žena bi tražila pomoć institucija.	Utvrđeno je da se žene boje odmazde nasilnika, a mnoge misle da im nikو neće verovati ili da ih neće ozbiljno shvatiti.
Nasilje u porodici je «kućni incident», a ne pravi zločin.	Nasilje u porodici je zločin, koji najčešće dovodi do ozbiljnog narušavanja zdravlja i do smrti žrtve.
Žena bi napustila partnera da je nasilje ozbiljno.	Žene ozbiljno veruju pretnjama da će, ukoliko napuste nasilnika, biti pronađene i ubijene. To verovanje je opravdano jer istraživanja pokazuju da do najvećeg broja porodičnih ubistava dolazi u vreme kada žena napušta partnera.

PORODIČNOPRAVNA ZAŠTITA OD NASILJA U PORODICI U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

Porodičnopravna zaštita od nasilja regulisana je tako što je zakonodavac u izričito zabranio nasilje u porodici, članovima porodice priznao pravo na zaštitu od nasilja u porodici (čl. 10. PZ), regulisao mere porodičnopravne zaštite i uslove pod kojima se one određuju i predvideo (odredbe čl. 197- 200. PZ) i uredio poseban postupak po čijim se pravilima postupa u parnici koja se vodi radi zaštite od nasilja u porodici (odredbe čl. 283-289. PZ).¹

Operacionalna definicija nasilja u porodici

Nasilje u porodici definisano je odredbom čl. 197, tako što je u prvom stavu određeno da se pod nasiljem u porodici podrazumeva "*Ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice*", a dok su u drugom stavu, samo primera radi, navedeni karakteristični slučajevi nasilja u porodici, koji se u praksi najčešće ispoljavaju: nanošenje telesnih povreda; pokušaj nanošenja telesnih povreda, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje je nije navršilo 14. godinu života ili sa nemoćnim licem, ograničavanje sloboda kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vredanje (imenovani oblici nasilja), kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje (neimenovani oblici nasilja).

Evidentno je da je zakonska definicija nasilja u porodici veoma široka jer obuhvata sve moguće vidove ispoljavanja nasilja, tj. svako drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje, kojim se ugrožavaju osnovne vrednosti ljudskog bića: njegov telesni integritet, duševno zdravlje i spokojstvo. Apstraktno i široko definisanje pojma nasilja u porodici bilo je neophodno kako bi se omogućila pravovremena reakcija institucija sistema na nasilje u porodici, tj. određivanje mera zaštite od nasilja u porodici dok ono još uvek nije poprimilo teže oblike, jer se time može prekinuti proces eskalacije nasilja.

U svakom postupku za zaštitu od nasilja u porodici sud treba da ispita da li je i kako je nasilje ispoljeno. Bez obzira na to da li se utvrđuje imenovani oblik nasilja ili nasilje koje zakonodavac nije imenovao, sud ima zadatku da utvrdi da li je konkretno ponašanje lica za koje se tvrdi da je izvršilac nasilja, koje se sastoji u određenim radnjama (telesnim aktima, izgovaranju reči i sl.), propuštanju (nečinjenju), gestikulaciji i sl., zaista ispoljeno i da, potom, kvalifikuje to ponašanje.

Kad su u pitanju neimenovani oblici nasilja u porodici, sud ima veoma složen zadatak jer treba ne samo da utvrdi da li je konkretna radnja zaista preduzeta, već i da oceni da li se preduzeta radnja, odn. ispoljeno ponašanje može smatrati *drskim, bezobzirnim i zlonamernim ponašanjem*, s obzirom na to u čemu se radnja, odn. ponašanje sastoji, šta je cilj radnje i kakve je neposredne posledice izazvala u odnosu na lice koje tvrdi ili za koje se tvrdi da je žrtva nasilja. Drskost, bezobzirnost i zlonamernost su, zapravo, komponente "nasilja u

¹ S obzirom da se novi PZ primenjuje tek nešto više od godinu dana, još uvek nije formiran dovoljan kvantum sudske prakse, koji bi omogućio validna empirijska istraživanja. Zbog toga se zaključci u radu baziraju na normativnoj analizi izvršenoj primenom uobičajenih metoda interpretacije pravnih normi.

porodici", njegova suštinska obeležja, koja ga jasno razlikuju od dozvoljenog ponašanja. Radi se o socijalnim konstrukcijama, zasnovanim na određenim vrednosnim pretpostavkama i socio-kulturnim standardima, koji definišu odnos prema članu porodice. „Drskost“, „bezobzirnost“, „zlonamernost“, ispoljeni u ponašanju člana porodice prema drugom članu porodice, jesu standardi čija se sadržina može odrediti samo relacijski – u odnosu na opšte društvene norme i vrednosti. Zbog toga se može javiti sukob između porodičnog i društvenog sistema vrednosti, posebno kad član porodice u svom ponašanju prema drugom članu porodice odstupa od kulturnih obrazaca ponašanja i zahteva koji se postavlja kao izričita zabrana određenog ponašanja.

Pojmovi „drsko ponašanje“, „bezobzirno ponašanje“ i „zlonamerno ponašanje“, koji su korišćeni prilikom formulisanja pravne norme, predstavljaju tipične pravne standarde, čiju sadržinu sud treba da popuni svojim sudom vrednosti. Iako sud ima široka ovlašćenja u konkretizaciji pravnih standarda, to ne znači da je lišen bilo kakvih ograničenja i da proizvoljno može popunjavati njihovu sadržinu. Ono što se uopšteno može reći kad je u pitanju konkretizacija pravnih standarda, važi i za standarde koje je zakonodavac upotrebio prilikom definisanja pojma nasilja u porodici: sud je taj koji će, koristeći objektivna merila i uzimajući u obzir sve specifične objektivne i subjektivne okolnosti konkretnog slučaja, zauzeti stav da li je konkretna radnja, odn. ponašanje takvo da se može smatrati drskim, bezobzirnim i zlonamernim ponašanjem.

Kao što su u sudskej praksi izgrađeni ujednačeni kriterijumi i merila za konkretizaciju pravnih standarda u drugim sferama prava, očekuje se da tokom vremena sudska praksa izgradi pouzdana i relevantna merila na osnovu kojih će se procenjivati kada se ponašanje člana porodice ima smatrati drskim, bezobzirnim i zlonamernim. Da bi ovi kriterijumi u praksi doveli do adekvatne i pravovremene reakcije na nasilje u cilju njegovog sprečavanja, neophodno je da sudije pokažu „nultu toleranciju“ na nasilje, što podrazumeva da svako ponašanje koje odstupa od standarda „normalnog“ ophodenja i komuniciranja sa članovima porodice kvalifikuju kao nasilje u porodici. Za slučaj da se u pravnoj praksi pojave eventualne proizvoljnosti u konkretizaciji pravnih standarda, koje mogu da dovedu do nejednakosti u ostvarivanju pravne zaštite od nasilja u porodici ili, pak, do sužavanja dometa porodičnopravne zaštite, biće neophodno koristiti standardne mere za ujednačavanje i usmeravanje pravne prakse.

Prilikom kvalifikacije dela nasilja u porodici, treba imati u vidu da je ispoljavanje nasilja prema deci jedan od razloga za lišenje roditeljskog prava, kao najteže porodičnopravne sankcije, koja se izriče roditeljima radi zaštite deteta. Prema čl. 81. PZ, roditelj će biti potpuno lišen roditeljskog prava ako zloupotrebljava prava ili grubo zanemaruje dužnosti iz sadržine roditeljskog prava, što, pored ostalog, uključuje fizički, seksualno ili emocionalno zlostavljanje deteta.² Eventualno pokretanje postupka za lišenje roditeljskog prava zbog ispoljenog nasilja roditelja prema detetu ne isključuje mogućnost da zbog istog akta nasilja prema roditelju bude izrečena i odgovarajuća mera zaštite deteta od nasilja.³

² Odredbama Opštег protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja od 31. avgusta 2005. godine, koji je usvojila Vlada RS, definisani su raznovrsni oblici zlostavljanja i zanemarivanja dece (zloupotreba ili zlostavljanje deteta, fizičko zlostavljanje deteta, seksualna zloupotreba deteta, emocionalna zloupotreba deteta i dr.), saglasno kriterijumima Svetске zdravstvene organizacije. (Detaljno: Draškić, M., *Porodično pravo i prva deteta*, Autor, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 306-307).

³ Prema tome, uz zahtev za lišenje roditeljskog prava nad detetom može biti istaknut i zahtev za određivanje mere zaštite deteta od nasilja u porodici protiv tog roditelja, ako je to potrebno radi zaštite deteta. Ako su ispunjeni zakonski uslovi, sud će doneti odluku o lišenju roditeljskog prava i odluku kojom određuje jednu ili više mera zaštite deteta od nasilja u porodici. Ove odluke sud može doneti i po službenoj dužnosti, kad se pred njim vodi postupak u pojedinim bračnim parnicama i parnicama iz odnosa roditelja i dece.

Titulari prava na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici

Krug subjekata kojima pripada pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici određen je tako što je definisano ko se, za potrebe pružanja ove vrste zaštite, smatra članom porodice. Prema odredbi čl. 197. st. 3. PZ, u krug ovih subjekata spadaju: supružnici ili bivši supružnici; deca, roditelji i ostali krvni srodnici, kao i lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo, lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.⁴

Prilikom određivanja titulara prava na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici, zakonodavac je nastojao da omogući zaštitu ne samo osoba koje povezuje "klasičan" porodični odnos, već i osoba koje su u kvaziporodičnim odnosima, za koje se zna da mogu biti podloga nasilničkom ponašanju.⁵

Mere porodičnopravne zaštite

U svim pravnim sistemima u kojima su mere porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici predvidene, suština ovih mera sastoji se u ograničenju ili privremenoj zabrani održavanja ličnih odnosa nasilnika sa žrtvom nasilja. Polazi se od toga da je izvršeno porodično nasilje, bez obzira na intenzitet i oblik ispoljavanja, dovoljan razlog za izricanje ovih mera i da je privremena zabrana kontakta jedini način da se predupredi novo nasilje. Pri tome se ima u vidu da porodično nasilje, po pravilu, ima uzlaznu liniju u pogledu oblika ispoljavanja i posledica koje izaziva, te da je, zato, neophodno izricanje mera zaštite onda kad nasilje još uvek nije poprimilo teže oblike. Isto tako, izricanju mera zaštite od porodičnog nasilja ima mesta i u periodu "primirja", naročito ako se ima u vidu da je za ovu specifičnu vrstu nasilja karakterističan ciklus u ispoljavanju: nakon faze "primirja", u kojoj se nasilnik "iskreno" kaje i obećava da će promeniti, nastupa faza "gomilanja besa", koja posle određenog vremena kulminira i prerasta u pravu erupciju nasilničkog ponašanja, da bi posle toga opet nastupila faza "primirja".⁶

Imajući u vidu uporednopravna rešenja i iskustva u njihovoј primeni, prilikom kreiranja mera porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, u čl. 198. st. 2. PZ predviđeno je pet posebnih mera zaštite: 1. izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odn. zakupa nepokretnosti; 2. izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; 3. zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; 4. zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice i 5. zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.⁷

Mere su određene takšativno, po sistemu enumeracije, tako da sud nije ovlašćen da odredi bilo koju drugu meru.

⁴ Iako je u toku javne diskusije o Nacrtu PZ bilo primedbi da je ovako širok krug aktivno stvarno legitimisanih subjekata kojima pripada pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici, navodno, neprimeren i da je pojam "član porodice" proširen licima među kojima ne postoje bilo kakav porodičnopravni odnos, kakav je slučaj, npr. sa licima u emotivnoj vezi koja ne žive niti su živela zajedno, ove primedbe nisu prihvaćene. Naprotiv, u konačnoj verziji teksta PZ definicija pojma "član porodice" još više je proširena time što je ovaj pojam obuhvatio i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

⁵ Tako i: Draškić, M., op. cit., str. 57. Prof. Ponjavić ukazuje na teškoće u dokazivanju emotivne ili seksualne veze, odn. drugog ličnog odnosa na koje se poziva osoba koja traži zaštitu od nasilja u porodici. (Ponjavić, Z., *Porodično pravo*, Kragujevac, 2005, str. 395).

⁶ Prema jednom broju autora, ciklus nasilja, koji se ponekad označava i kao "točak nasilja", sastoji šest faza: stvaranje tenzije, faza kontrole, faza eksplozije, "pokajnička faza", faza ubedivanja i faza "medenog meseca" (Videti: Petrušić, N., Konstantinović Vilić S., op. cit., str. 27).

⁷ U „Modelu PZ“ Centra za unapređenje pravnih studija bile su predviđene još dve mere: obavezno lečenje od alkoholizm i drugih bolesti zavisnosti i obavezno savetovanje ili psihijatrijsko lečenje. U „Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici VDS“ takođe su bile predviđene još dve mere: obavezno lečenje od alkoholizma i drugih bolesti zavisnosti i obavezno psihološko savetovanje ili tretman. Na žalost, zakonodavac je ove mere izostavio iz konačnog teksta takona, iako se radi o merama koje mogu značajno da doprinesu sprečavanju nasilja u porodici.

Svrha zaštitnih porodičnopravnih mera jeste da se njihovom primenom spreči ponovno izvršenje nasilja u porodici, da se obezbedi nužna zaštita fizičkog i psihičkog integriteta, zdravlja i lične bezbednosti člana porodice izloženog nasilju, kao i da se otklene okolnosti koje pogoduju ili podstiču ponavljanje nasilja, odn. izvršenje drugih vidova nasilja. Suština ovih mera ogleda u ograničavanju ili privremenoj zabrani održavanja ličnih odnosa izvršioca nasilja sa žrtvom nasilja, što uključuje i ograničavanje izvesnih prava i sloboda izvršioca nasilja. Polazi se od toga da je u slučaju nasilja nad članom porodice privremena zabrana kontakta izvršioca nasilja sa žrtvom jedini način da se predupredi novo nasilje.

Odredbama PZ nije predviđeno ograničenje u pogledu broja mera koje se mogu tražiti, odnosno izdati, već one mogu biti kombinovane i prilagođene okolnostima konkretnog slučaja.

U pogledu naloga za iseljenje iz porodičnog stana, odn. kuće (porodičnog doma) i naloga za useljenje u porodični dom,⁸ zakonodavac je izrčito predviđao da ove mere mogu biti izrečene nezavisno od prava svojine odnosno zakupa na stanu, odn. kući, što podrazumeva da ove mere mogu biti izdate i kad je stan, odn. kuća u isključivoj svojini izvršioca nasilja.

U toku javne rasprave povodom Nacrta PZ bilo je mišljenja da nalog za iseljenje iz porodičnog doma nije primeren i legitiman u situaciji kad je stan, odn. kuća u isključivoj svojini nasilnika jer se time, navodno, nelegitimno ograničava njegovo pravo svojine, garantovano međunarodnim i najvišim domaćim aktima. Ovakav prigovor nije opravдан jer samo pravo svojine nije apsolutno pravo, već podleže različitim ograničenjima u javnom, odn. opštem interesu.⁹ S druge strane, nalog da se izvršilac nasilja iseli iz porodičnog stana, odn. kuće ne lišava ga prava svojine na toj nepokretnosti već samo umanjuje krug njegovih svojinskih ovlašćenja; ovaj nalog za iseljenje samo onemogućava da izvršilac nasilja i dalje stanuje u porodičnom domu jer je svojim nasilničkim ponašanjem ugrožio život, zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice, koji i sam ima pravo da stanuje u porodičnom stanu, odn. kući. U situaciji kad postoji realna opasnost da će se nasilje ponoviti, opravdano je da se izvršiocu nasilja za

⁸ Nalog za useljenje u porodični stan, donosno kuću nije bio predviđen u "Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici VDS" kao posebna mera zaštite od nasilja u porodici.

⁹ Pravo svojine uživa tretman osnovnog ljudskog prava i, kao takvo, garantovano je čl. 1. dodatnog Protokola br. 1. uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Reč je, međutim, o jednom kvalifikovanom pravu, pravu koje je podložno raznovrsnim ograničenjima, uključujući i mogućnost da, pod određenim uslovima, bude u potpunosti oduzeto. Prema ustaljenoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, ograničavanje svojine dopušteno je i legitimno, ako je izvršeno radi ostvarivanja legitimnog opštег, odn. javnog interesa, pri čemu se pojmom "opšti interes", tumači veoma široko, a državama se priznaje diskreciono pravo da same procenjuju koji su to opšti interesi koje treba da budu zadovoljeni i na koji način se oni mogu zadovoljiti. Evropski sud za ljudska prava, razmatrajući druga ograničenja svojine, stoji na stanovištu da je „mešanje države u socijalno-ekonomski pitanja, kao što je stanovanje, veoma često potrebno radi ostvarivanja socijalne pravde i javne dobrobiti i da na tom području sloboda procene koju države imaju u sprovodenju socijalne i ekonomske politike nužno mora biti široka“. Po mišljenju Evropskog suda, ova sloboda procene mora se priznati ne samo domaćem zakonodavcu, već i sudskim i drugim organima, koji su pozvani da tumače i primenjuju važeće zakonske propise. Ovaj stav Evropskog suda izražen je u brojnim sudskim odlukama: *James and Others v. UK*, A 98, (1986); *Scollo v. Italy* A 315-C (1995); *Handyside v. the United Kingdom*, A24 i dr. (<http://echr.coe.int>). Detaljno: Videti: Van Dijk, P., Van Hoof, G. J. H.: *Theory and Practice of European Convention on Human Rights*, London, Kluwer Law Int, 1998, pp. 619-625; Peukert, W., *Protection of Ownership under Article 1 of the First Protocol to the European Convention on Human Rights*, Human Rights Law Journal, 12/1981, p. 3238; Coban, A. R., *Protection of Property Rights Within the European Convention on Human Rights*, Ashgate Pub Co, 2004; Gomien, D.: *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, Strasbourg Cedex, 2000; Čok, V., *Pravo na imovinu*, u: Dimitrijević, V. i dr., *Ljudska prava*, „Beogradski centar za ljudska prava“, „Dosiće“, 2004. elektronsko izdanje, <http://www.bgcentar.org.yu.>; Petrušić, N., *Ograničenja prava svojine u javnom interesu – standardi Evropskog suda za ljudska prava*, u: „Pravni sistem Republike Srbije – usaglašavanje sa pravom Evropske unije“, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, 2005, str. 295-314.

izvesno vreme uskrati pravo stanovanja u porodičnom stanu, odn. kući jer takvo ograničenje opravdava interes zaštite žrtve nasilja,¹⁰ koji je istovremeno i opšti interes društva.

U pogledu naloga za useljenje u porodični stan, donosno kuću, zbog izraza koji su upotrebljeni u formulaciji zakonske odredbe čl. 198. st. 2. t. 2, PZ pojavljuje se niz spornih pitanja. Pre svega, postavlja se pitanje na koga se uopšte odnosi mera zaštite od nasilja u porodici: na nasilnika, tuženog u parnici, ili na tužioca, žrtvu porodičnog nasilja. S obzirom da se porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici pruža u parnici, koja ima strogu dvostranačku konstrukciju, nalog za useljenje u porodični stan, odnosno kuću može se izdati samo protiv tuženog (izvršioca nasilja), ukoliko su ispunjeni zakonom propisani uslovi za pružanje porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, budući da u parnici tužilac ne može biti osuđen ni na šta drugo osim na naknadu troškova postupka. Nemoguće je, međutim, zamisliti da nasilje u porodici bude delotvorno prevenirano izdavanjem naloga da se tuženi useli u porodični stan, odn. kuću. S druge strane, nalog tuženom da se useli u porodični dom bio bi u suprotnosti i sa elementarnim pravom pojedinca na slobodan izbor mesta stanovanja, odn. prebivališta, pa makar to bio i član porodice koji se nasilnički ponaša prema ostalim članovima svoje porodice. (Pre)ostaje, stoga, da se zaključi da se useljenje u porodični stan može odnositi samo na tužioca, žrtvu porodičnog nasilja. Ako je ovaj zaključak ispravan, onda je odredbu čl. čl. 198. st. 2. t. 2, PZ trebalo drukčije redigovati jer suština zaštitne mere nije u nalogu za useljenje, već u nalogu tuženom da tužiocu "dopusti" useljenje,¹¹ tj. da se uzdrži od radnji kojima sprečava useljenje tužioca, žrtve nasilja u porodici.

Mera zaštite od nasilje u porodici može se sastojati u nalogu tuženom da se uzdrži od približavanja tužiocu, žrtvi nasilja, na određenoj udaljenosti, kao i u nalogu tuženom da se uzdrži od pristupanja u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada tužioca. Ove zaštitne mere sastoje se zabrani (uskraćivanju prava) izvršiocu nasilja da se u određenom vremenskom periodu približava žrtvi nasilja na određenoj udaljenosti, odn. njenom mestu stanovanja i/ili mestu rada i u izdavanju naloga izvršiocu nasilja u porodici da se uzdrži od ponašanja suprotnog izrečenoj zabrani.

Svrha ovih mera je da se predupredi novo nasilje i žrtvi nasilja u porodici omogući slobodno i bezbedno kretanje, obavljanje svakodnevnih životnih aktivnosti bez straha da će je izvršilac nasilja uzneniravati samim svojim pojavljivanjem, uhodenjem i drugim sličnim ponašanjem. Mera zabrane približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti i mere zabrane pristupa u prostor oko mesta stanovanja i mesta rada imaju preventivni karakter i njihovo određivanje opravdano je kad postoji opasnost da će izvršilac nasilja ponovo izvršiti nasilje. Uslovi za određivanje ovih mera postoje, međutim, ne samo kad postoji opasnost da će žrtva nasilja biti (ponovo) fizički povređena, već i onda kad se proceni da bi i samo približavanje izvršioca nasilja žrtvi nasilja bilo akt nasilja, s obzirom da, u je izvesnim situacijama, samo pojavljivanje izvršioca nasilja, odn. njegovo približavanje žrtvi, vid ispoljavanja psihičkog nasilja jer kod žrtve nasilja izaziva uznenirenje, opravdan strah od ponavljanja nasilja i brojne druge psihičke posledice.

Određivanje mere zabrane približavanja žrtvi nasilja, odn. pristupa u prostor oko mesta stanovanja i/ili mesta rada podrazumeva da sud utvrdi udaljenost ispod koje se izvršilac nasilja u porodici ne sme približiti žrtvi. Kolika će biti ta udaljenost, određuje sud, imajući u vidu niz okolnosti: gde se nalazi mesto stanovanja i mesto rada izvršioca nasilja i žrtve, da li se radi o gradskom, prigradskom ili seoskom području na kome su izvršilac nasilja i žrtva nastanjeni i dr.

Zabrana daljeg uzneniravanja člana porodice je najblaža mera zaštite, koja se sastoji u nalogu tuženom da se uzdrži od daljeg uzneniravanja člana porodice, što podrazumeva da se uzdrži od svakog ponašanja koje, prema zakonskoj definiciji, predstavlja akt ispoljavanja

¹⁰ U pojedinim situacijama izdavanje naloga za iseljenje iz zajedničkog stana, odn. kuće, predstavlja meru kojom se štiti i interes samog izvršioca nasilja, a ne samo žrtve, jer se time sprečava da u afektu izvrši teži oblik nasilja.

¹¹ U praksi su česti slučajevi da žrtva nasilja pod prinudom napusti porodični dom ili to učini u akutnoj situaciji nasilja, radi spašavanja svog života i zdravlja ili života i zdravlja svoje dece.

nasilja. Ova zaštitna mera može biti odredena i kao jedina mera zaštite, ali se ona redovno kombinuje sa drugim zaštitnim merama, kao prateća mera.¹²

Koju će meru zaštite sud odrediti, zavisi od raznovrsnih okolnosti: od toga koji je vid nasilja ispoljen i kako je došlo do ugrožavanja telesnog, odn. psihičkog integriteta žrtve, kakve su životne prilike žrtve i izvršioca nasilja, koji je stepen opasnosti od daljeg ispoljavanja nasilja i dr. U svakom slučaju, izbor mera zaštite od nasilja u porodici mora biti takav da obezbedi adekvatnu reakciju na nasilja u porodici i žrtvi nasilja pruži maksimalno moguću zaštitu u datim okolnostima.

Izbor mera zaštite podrazumeva procenu stepena opasnosti (rizika) od ponavljanja nasilja. Prilikom izbora mera zaštite koje će biti određene, sud mora da uzme u obzir i maksimalno uvaži mišljenje same žrtve o nivou opasnosti koja joj preti jer je upravo žrtva ta kojoj se zaštita pruža, tako da njena subjektivna procena, zasnovana na iskustvu, predstavlja ključni faktor prilikom izbora mere zaštite koja će u konkretnom slučaju biti određena.

Prilikom određivanja mera zaštite od nasilja u porodici, treba imati u vidu njihov zajednički cilj, svrhu svake pojedinačne mere i okolnosti u kojima će svaka pojedinačna mera biti ispunjena. Radi sprečavanja daljeg ispoljavanja nasilja prema članu porodice putem mera porodičnopravne zaštite, po pravilu je neophodno da kumulativno bude određeno više mera, a u pojedinim slučajevima i sve zakonom predviđene mere.¹³

Trajanje, produženje i prestanak mera zaštite od nasilja u porodici

Mere zaštite od nasilja u porodici, po prirodi stvari, imaju privremeni karakter, te je, zato, neophodno da već prilikom izricanja one budu vremenski ograničene. Prema odredbi čl. 198. st. 3, sud, po svojoj oceni, određuje dužinu trajanja svake izrečene mере, pri čemu je maksimalni rok za svaku meru godinu dana.

Odredbom čl. 198. st. 4. PZ izričito je propisano da se vreme provedeno u pritvoru, kao i svako lišenje slobode u vezi s krivičnim delom, odnosno prekršajem uračunava u vreme trajanja mere zaštite od nasilja u porodici. Prilikom propisivanja pravila o uračunavanju vremena provedenog u pritvoru, odn. zatvoru u vreme trajanja mere zaštite od nasilja u porodici, zakonodavac nije precizirao koje je to krivično delo, odn. prekršaj povodom koga je izvršilac nasilja bio lišen slobode. Zbog nepostojanja bilo kakvog određenja u pogledu krivičnog dela, odn. prekršaja, moglo bi se zaključiti da se u vreme trajanja mere porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici ima uračunati vreme koje je izvršilac nasilja

¹² Svrha zaštitne mere je da spreči dalje ispoljavanje nasilja prema članu porodice. Načini uzmemiravanja žrtve nasilja veoma su raznovrsni i nemoguće je unapred odrediti koje su to sve radnje, odn. ponašanje čije bi preduzimanje predstavljalo akt uzmemiravanja žrtve nasilja. Izvršilac nasilja može promeniti svoju strategiju i, umesto onih vidova nasilja koje je već izvršio, započeti sa vršenjem drugih oblika nasilja, koje do tada nije vršio. Ukoliko bi se u sudskoj odluci zabrana uzmemiravanja člana porodice precizirala navodenjem samo izvršenog, odn. izvršenih vidova nasilja, onih koji su uzrokovali potrebu za pokretanjem postupka zaštite, dometi ove zaštitne mere bili bi suženi. Zbog toga u odluci suda nije potrebno posebno navoditi vidove ispoljavanja nasilja na koje se mera odnosi, već izvršiocu nasilja treba zabraniti svako dalje uzmemiravanje žrtve i naložiti mu da se, dok traje mera zabrane, uzdržava od svakog drskog, zlonamernog i bezobzirnog ponašanja kojim ugrožava njen telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo.

¹³ Da bi se ostvarili postulirani ciljevi propisa o zaštiti od nasilja u porodici i žrtvama ovog oblika nasilja pružila adekvatna pravna zaštita, neophodno je da sud, na osnovu utvrđenog stanja stvari, sagledavajući konkretnu životnu situaciju i prilike u kojima žrtva nasilja i izvršilac nasilja žive, kao i sve okolnosti vezane za njihov međusobni odnos, odredi takvu "kombinaciju" zaštitnih mera, da one budu jedna drugoj kompatibilne i da, sve zajedno, pruže maksimalno moguću zaštitu od nasilja u porodici. Analiza malobrojnih odluka koje su mi bile dostupne pokazuje da prilikom određivanja mera zaštite pojedini sudovi ne vode dovoljno računa o njihovoj međusobnoj uskladenosti i prenebregavaju činjenicu da određivanje jedne mere zaštite, po prirodi stvari, podrazumeva određivanje druge, kompatibilne mere. Takođe, pojedini sudovi ne pokazuju spremnost da prilikom određivanja mera zaštite koriste svoja oficijelna ovlašćenja.

proveo u pritvoru, odn. zatvoru, bez obzira na to koje je delo i izvršio i koje je lice oštećeno tim delom. Imajući, međutim, u vidu cilj zakonske norme o uračunavanju, nesumnjivo je da uračunavanje treba vršiti samo ako je u pitanju lišenje slobode izvršioca nasilja povodom krivičnog dela, odn. prekršaja koji je on izvršio prema onom članu svoje porodice, radi čije se zaštite vodi parnica u kojoj se odlučuje o merama zaštite od nasilja u porodici. Pri tome je irelevantna kvalifikacija samog dela: – delo može biti kvalifikovano kao krivično delo nasilja u porodici, kao neko drugo krivično delo ili kao prekršaj. Bitno je da se radi o delu sa elementom nasilja i da je delo bilo upereno upravo protiv onog lica radi čije se zaštite vodi parnica za zaštitu od nasilja u porodici.

Odredbama čl. 199. PZ predviđena je mogućnost produžavanja trajanja izrečene mere, sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je mera bila određena. Saglasno tome, postupci za produženje trajanja mere mogu se sukcesivno pokretati neograničeni broj puta.

U parnicima za produžavanje trajanja mere zaštite od nasilja u porodici može se tražiti produžavanje trajanja samo onih mera koje su pravnosnažnom odlukom suda već određene. Ukoliko postoji potreba za izdavanjem nove mere zaštite, pokreće se novi postupak u kome se ispituju sve one okolnosti na osnovu kojih se može utvrditi ispunjenost uslova za izdavanje mere zaštite. Postupak za produžavanje trajanja mere zaštite pokreće se pre nego što istekne vreme na koji je mera određena. Za slučaj da postupak do tog trenutka nije pokrenut, a izvršilac nasilja je nastavio da ispoljava nasilje prema članu porodice, može se pokrenuti postupak za zaštitu od nasilja u porodici, čiji predmet nije zahtev za produžavanje trajanja izrečene mere, već zahtev za ponovno određivanje mere zaštite, s tim što to mogu biti mere koje su ranijom sudskom presudom bile odredene ili neke druge mere.

Mera zaštite od nasilja u porodici ima za cilj da se šrtvi nasilja pruži zaštita od daljeg nasilja i da se pozitivno utiče na buduće ponašanje izvršioca nasilja. Za slučaj da je pre isteka vremena na koji je mera određena prestanu razlozi zbog kojih je ona određena, postoji mogućnost da se traži njen prestanak.

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici

U parnicama za zaštitu nasilja u porodici primenjuje se poseban parnični postupak koji je zakonodavac regulisao tako što je kreirao jedan broj posebnih procesnih pravila sadržanih u čl. 283-289 PZ¹⁴ i predvideo supsidijarnu primenu Zakona o parničnom postupku¹⁵ (čl. 202. PZ).

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici primenjuje se u parnicama u kojima sud, na zahtev ovlašćenih lica, odnosno organa ili po službenoj dužnosti, određuje jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici, u kojima odlučuje o produženju trajanja mere zaštite od nasilja u porodici posle isteka vremena na koji je mera određena, kao i u parnicama u kojima sud, na zahtev lica protiv koga je mera zaštite određena, odlučuje o prestanaku ove mере pre nego što je isteklo vreme na koje je ona određena.

¹⁴ Prilikom regulisanja postupka za određivanje porodičnopravnih mera zaštite od nasilja u porodici, zakonodavac se opredelio za parnicu kao metod pravne zaštite. U „Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici“ Viktimoškog društva Srbije bila je predviđena primena vanparničnog postupka. Radna grupa bila je mišljenja da je, s obzirom na prirodu i cilj koji se izricanjem ovih mera ostvaruje, najprimereniji ovaj tip procedure jer su vanparnična pravila elastičnija i jednostavnija u odnosu na parnična procesna pravila, tako da bi njihova primena omogućila bi da se na brz i efikasan način pruži pravna zaštita i predupredi dalje nasilje, a sam postupak u potpunosti prilagodi sadržini pravne stvari i cilju pravne zaštite koja se ostvaruje. Isto tako, prilikom opredeljivanja za vanparnični postupak kao metod pravne zaštite imalo se u vidu da se izricanjem mera zaštite od porodičnog nasilja štite ne samo privatni interes, već i javni interes. Nesumnjivo je, naime, da se javni interes u postupku može bolje ostvariti u vanparničnom postupku, nego u parnici, s obzirom na konstrukciju same parnice i načela na kojima se ona zasnovana.

¹⁵ Zakon o parničnom postupku od 15. novembra 2004. god. „Sl. glasnik RS“, 125/2004, (u daljem tekstu „ZPP“).

Nadležnost i sastav suda

U parnicama za zaštitu od nasilja u porodici stvarno je nadležan opštinski sud¹⁶ dok je mesno nadležan sud opšte mesne nadležnosti i sud na čijem području ima prebivalište, odn. boravište član porodice prema kome je nasilje izvršeno (čl. 283. PZ). Pravilo o izbornoj mesnoj nadležnosti u interesu je člana porodice prema kome je nasilje izvršeno jer mu pruža mogućnost da pokrene postupak pred sudom na čijem je području njegovo prebivalište, odn. boravište.

U ovim parnicama u prvom stepenu odlučuje veće sastavljeni od jednog sudije i dvoje sudije porotnika, a u postupku po žalbi, veće sastavljeni od troje sudija (čl. 203. st. 1. PZ).

Pravne stvari zaštite od nasilja u porodici, kao i ostale pravne stvari iz bračnih i porodičnih odnosa, veoma su kompleksne i zato postoji potreba da u ovim pravnim stvarima postupaju posebno stručno osposobljene i kvalifikovane sudije. Zbog toga je postupanje u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici povereno specijalizovanom veću. Specijalizovano čine posebno stručno osposobljene i kvalifikovane sudije profesionalci, koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta, i sudije porotnici, koji se biraju iz redova stručnih lica sa iskustvom u radu sa decom i mladima.¹⁷

Načela postupka

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici predstavlja poseban parnični postupak, koji je zasnovan na modifikovanim parničnim procesnim načelima i time prilagođen prirodi pravnih stvari u kojima se primenjuje.

Prema izričitoj odredbi sadržanoj u čl. 285. PZ, postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici naročito je hitan. Ako se postupak odnosi na dete ili na roditelja koji vrši roditeljsko pravo, tužba se ne dostavlja tuženom na obavezan odgovor (čl. 204. st. 2. PZ), a sud je dužan da postupak sproveđe na najviše dva ročišta (čl. 204. st. 3. PZ). Prvo ročište treba da bude održano u roku od osam dana od dana prijema tužbe u sudu, a drugostepena odluka treba da bude doneta u roku od 15 dana od dana kad je žalba dostavljena drugostepenom суду (čl. 285. PZ).

U postupku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici načelo dispozicije bitno je suženo. Sud nije vezan granicama tužbenog zahteva i može odrediti meru zaštite od nasilja u porodici koju tužilac nije tražio, ako oceni da se takvom merom najbolje postiže zaštita člana porodice prema kome je nasilje izvršeno (čl. 287. PZ). Odstupanje od načela dispozicije ogleda se u tome što sud po službenoj dužnosti može da pokrene adhezioni postupak za zaštitu od nasilja u porodici uz postupak u bračnim parnicama (čl. 226. st. 3. PZ), u maternitetskim i paternitetskim parnicama (čl. 260. st. 3. PZ), u parnicama za zaštitu prava deteta, u parnicama za vršenje roditeljskog prava, kao i u parnicama za lišenje i vraćanje roditeljskog prava (čl. 273. st. 3. PZ).

U pogledu prikupljanja procesnog materijala, dominira istražno načelo u odnosu na raspravno načelo (čl. 205. PZ). Sud ima aktivnu ulogu u prikupljanju činjeničnog i dokaznog materijala i dužan je da podstiče stranke da iznose činjenice i nude dokaze, a ovlašćen je i da samostalno istražuje i prikuplja činjenice koje stranke nisu iznеле i proverava istinitost i onih činjenica koje među strankama nisu sporne. Sud je, takođe, ovlašćen da izvodi i one dokaze koje stranke nisu predložile.

Saglasno istražnom načelu, sud na usmenoj raspravi nije samo onoj ko rukovodi raspravom stranaka, već aktivni podstrekavši stranačke procesne delatnosti i aktivni "tragač" za relevantnim činjenicama. Zato je neophodno da prilikom izviđanja stanja stvari sud

¹⁶ Čl. 21. st. 2. Zakona o uređenju sudova RS, „Sl. glasnik RS“, 63/2001, 42/2002, 27/2003 i 29/2004.

¹⁷ Pravila o specijalizaciji suda počela su da se primenjuju od 1. jula 2006. god., posle realizacije programa edukacije sudija, koji je utvrđen Pravilnikom o programu i načinu sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta sudija koji sude u postupcima u vezi sa porodičnim odnosima, („Sl. glasnik RS“, 44/2006).

premanentno ima na umu da je primarno odgovoran za rezultate izviđanja. U tom smislu, sud je dužan da podstiče stranke da iznesu sve pravnorelevantne činjenice, da dopune svoje navode i izjasne se o navodima protivnika, da pruže potrebna objašnjenja i ponude sve raspoložive dokaze. Ulogu aktivnog podstrelka stranačke aktivnosti sud vrši tako što strankama postavlja pitanja i traži neophodna razjašnjenja i dopune navoda radi utvrđivanja stanja stvari. U parnicama za zaštitu od nasilja u porodici sud sam istražuje činjenice i u podlogu svoje odluke može da uzme i onu pravnorelevantnu činjenicu na koju se nijedna stranka nije pozvala. U skladu sa načelom kontradiktornosti, neophodno je, međutim, da strankama pruži mogućnost da se o toj činjenici izjasne.

U toku usmene rasprave dolazi do punog izražaja načelo saslušanja i načelo jednakosti stranaka. Radi ostvarivanja ovih načela, neophodno je da stranke budu upoznate ne samo sa navodima i zahtevima svog protivnika, već i sa stavovima suda od kojih zavisi usmeravanje postupka i tok samog raspravljanja.

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u parnici zasnovan je na principima tzv. otvorenog pravosuđenja.¹⁸ Sud je dužan da stranke permanentno upoznaje sa svojim hipotezama, radnim kvalifikacijama i ocenama u pogledu pravne stvari, da bez ikakve rezerve saopštava strankama svoje stavove, pravna shvatanja i koncepciju kojom se rukovodi prilikom prikupljanja i ocenjivanja procesne građe. Sud je, isto tako, dužan da u toku čitavog postupka strankama pruža potrebna razjašnjenja i upoznaje ih sa svojim viđenjima pravne stvari i da zajedno sa njima razmotri sve činjenične i pravne aspekte istaknutog pravozaštitnog zahteva. Iznošenjem svojih stavova i motiva kojima se rukovodi prilikom preduzimanja procesnih radnji, sud pruža strankama priliku da se izjasne i o njegovim stavovima i tezama. Sud je, takođe, dužan da stranke upozori na one elemente pravne stvari o kojima je dužan da vodi računa po službenoj dužnosti i da ih pozove da iznesu svoje primedbe. U cilju donošenja zakonite i odluke, sud treba da upozna stranke i sa svojim stavom o konkretnoj materijalnopravnoj normi koju bi, po njegovom mišljenju, trebalo primeniti, kao i sa svojom interpretacijom sadržine pravne norme.

S obizrom da sud nije vežan tužbenim zahtevom, tj. da može odlučivati ultra i extra petitum u pogledu mere zaštite koju će odrediti, potrebno je da sud postavi radnu tezu u pogledu mere koju namerava da odredi i da sa tim otvoreno upozna stranke, kako bi im omogućio da o tome raspravlaju. Od posebne važnosti je da sud strankama objasni smisao i svrhu svake od mera zaštite od nasilja u porodici, kao i posledice određivanja mera zaštite od nasilja u porodici..

U postupku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici javnost je zakonom isključena i važi načelo diskrecije, koje je konkretnizovano pravilom da podaci iz sudskih spisa predstavljuju službenu tajnu, koju su dužni da čuvaju svi učesnici kojima su ti podaci dostupni (čl. 206).

Ostala parnična procesna načela, koja važe u opštem parničnom postupku, u neizmenjenom vidu važe i u postupku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici.

Pokretanje postupka

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici redovno se pokreće tužbom aktivno legitimisanih lica, odn. organa i vodi se kao osnovni postupak. Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja porodici može se voditi i kao adhezioni (pridruženi) postupak uz postupak u bračnim parnicama¹⁹ u maternitskim i paternitskim parnicama,²⁰ u parnicama za zaštitu prava deteta, u parnicama za vršenje roditeljskog prava, kao i u parnicama za lišenje i vraćanje roditeljskog prava.²¹

¹⁸ O konceptu otvorenog pravosuđenja, detaljno, Triva, S., Belajec, V., Dika, M., *Novo parnično procesno pravo*, Zagreb, 1977.

¹⁹ Čl. 226. st. 3. PZ.

²⁰ Čl. 260. st. 3. PZ.

²¹ Čl. 273. st. 3. PZ.

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici, kao adhezionalni postupak, može pokrenuti neka od parničnih stranaka u osnovnom postupku ili sam sud, ex officio. Potreba da sud po službenoj dužnosti pokrene postupak za zaštitu od nasilja u porodici postoji kad sud, na osnovu rezultata izvrđanja i raspravljanja u osnovnom postupku, koji se vodi u nekoj od bračnih parnica ili parnica iz roditeljsko-dečijeg odnosa, dove do saznanja da postoji potreba za pružanjem pravne zaštite od nasilja u porodici, a da nijedan od aktivno legitimisanih subjekata nije zatražio određivanje mere zaštite.

Prema odredbi čl. 284. st. 2. PZ, aktivno procesno legitimisani u parnicama za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici i u parnicama za produžavanje trajanja mera zaštite član porodice prema kome je nasilje izvršeno, njegov zakonski zastupnik, javni tužilac i organ starateljstva. Aktivna legitimacija u parnici u kojoj se traži prestanak mera zaštite od nasilja u porodici pre isteka vremena na koji je ona određena, prema izričitoj zakonskoj odredbi, pripada isključivo licu protiv koga je mera određena (čl. 200. PZ).

Sadržina i pravna priroda tužbe

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici pokreće se tužbom.²² U pogledu sadržine tužbe u ovim parnicama, u svemu važe pravila ZPP kojima je regulisana formalna sadržina ove inicijalne parnične radnje u opštem parničnom postupku.²³

Centralni deo tužbe za zaštitu od nasilja u porodici je tužbeni zahtev, koji može biti jednostavan i složen, u zavisnosti od toga da li se traži izdavanje jedne ili više mera zaštite. Tužbeni zahtev treba da bude precizno i jasno određen i opredeljen i u subjektivnom i u objektivnom smislu. To podrazumeva da tužilac odredi: lice protiv koga se mera ima odrediti, lice radi čije se zaštite mera određuje, vrstu mere čije se određivanje traži, uključujući sve one elemente koji su potrebni za njenu konkretizaciju, kao i dužinu trajanja tražene mere.

Svaka tužba u parnici za zaštitu od nasilja u porodici kojom se traži određivanja mera zaštite ima i kontitutivni i kondemnatorni element. Konstitutivni element tužbe ogleda se u zahtevu tužioca da sud svojom odlukom izrekne određenu promenu, čija je suština, bez obzira na vrstu mere, u tome da se tuženom zabrani vršenje određenog prava, odn. ponašanja i time unese promenu u postojeće odnose stranaka. Kondemnatorni element tužbe ogleda se u traženju da su izrekne konkretnu zapovest tuženom, tj. da mu naloži da, saglasno izrečenoj zabrani, nešto učini ili da se uzdrži od nekog činjenja.

Uloga organa starateljstva

U parnicama za zaštitu od nasilja u porodici organ starateljstva sudeluje u različitim procesnim ulogama i ostvaruje različite funkcije i zadatke.²⁴

Pre svega, organ starateljstava ima položaj stranke (tužioca) u parnici za zaštitu od nasilja u porodici. Položaj tužioca u ovoj parnici organ starateljstva stiče kad pokrene postupak ili kad se u toku postupka pridruži tužiocu i time naknadno stekne položaj jedinstvenog suparničara.

Ukoliko organ starateljstva nije sam pokrenuo ovaj postupak, on u postupku koji su pokrenuli drugi ovlašćeni subjekti ili sud, ex officio, može da se javi kao specifičan veštak, kao pomoćni organ suda i kao saradnik suda.

Organ starateljstva ima položaj specifičnog veštaka kad daje svoje mišljenje o svrsishodnosti tražene mere zaštite od nasilja u porodici. Sud može da zatraži od organa starateljstva da da svoje mišljenje o svrsishodnosti mere zaštite od nasilja u porodici ukoliko organ starateljstva nije sam pokrenuo postupak (čl. 286. PZ). Mišljenje organa starateljstva ne vezuje sud, već sud slobodno ocenjuje mišljenje organa starateljstva, tako da može da ga uvaži u celosti, samo delimično ili da ga uopšte ne uvaži. Organ starateljstva u parnici može

²² Čl. 284. st. 1. PZ.

²³ Čl. 187. ZPP.

²⁴ Videti: Stanković, G., Petrušić, N., *Novine u građanskom procesnom pravu*, Udruženje za građansko procesno pravo, „Sven“, Niš, 2005, str. 43.

kumulativno stecí i ulogu pomoćnog istražnog organa suda. Takvu ulogu on ima kad, po nalogu suda, pruža sudu pomoć u pribavljanju potrebnih dokaza (čl. 286. PZ). Tako je organ starateljstva dužan da, na zahtev suda, prikupi i sudu stavi na uvid podatke do kojih je došao primenom različitih metoda socijalnog rada sa pojedinim članovima porodice. Organ starateljstva je saradnik suda kada, na zahtev suda, pruža stručnu pomoć u utvrđivanju mišljenja deteta (čl. 65. st. 6. PZ).

Sadržina i pravna priroda presude

Sud donosi meritormu odluku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici u formi presude.²⁵ Meritorne odluke kojima je određena mera zaštite od nasilja u porodici su, s obzirom na tip i sadržinu zaštite koja se njome pruža, kompleksne prirode jer imaju obeležja i kontitutivnih i kondemnatornih sudske odluka.

Konstitutivni elemenat presude kojom je određena mera zaštite od nasilja u porodici ogleda se u tome što se određivanjem mere tuženom oduzima određeno pravo, odn. uskraćuje određena sloboda i time unosi promena u postojeći pravni odnos stranaka. Tako, kad su u pitanju presude kojima se određuje mera zabrane približavanja žrtvi nasilja u porodici, odn. zabrana pristupa u prostor oko mesta rada i/ili masta stanovanja, konstitutivni deo ovih presuda sadrži pojedinačnu pravnu normu, kojom sud, koristeći svoja zakonska ovlašćenja, izvršiocu nasilja privremeno zabranjuje određeno ponašanje (približavanje žrtvi nasilja), čime ga ograničava u vršenju jednog od njegovih osnovnih ljudskih prava i sloboda – prava na slobodu kretanja. Kondemnatorni element presude kojom je određena mera zaštite od nasilja u porodici sastoji se iz konkretnog naloga (zapovesti) tuženom da, u skladu sa izrečenom promenom, nešto učini, da nešto trpi ili da propušta da čini i time svoje buduće ponašanje, dok traje mera zaštite, uskladi sa sadržinom kontitutivnog dela dispozitiva.

Prilikom redakcije dispozitiva presude kojom se određuje mera zaštite od nasilja u porodici, neophodno je da sud vodi računa o činjenici da se radi o presudi dvojake pravne prirode, tj. o presudi koja ima i konstitutivni i kondemnatorni elemenat. Iz formulacije i stilizacije konstitutivnog dela presude treba da bude jasno vidljivo kog je konkretnog prava, odn. slobode tuženi lišen, tj. u čemu se ova promena ogleda i za koji će vremenski period ona važiti. Prilikom redakcije kondemnatornog dela presude, sud mora koristiti one formulacije koje su uobičajene kad su u pitanju kondemnatorne odluke, kako bi bilo sasvim jasno i nedvosmisleno kako se tuženi ima ponašati da bi njegovo ponašanje bilo saobrazno naređenju iz sudske odluke.

U pogledu redakcija dispozitiva presuda, u delu sudske prakse sreću se presude čiji prvi stav sadrži autoritativno utvrđenje suda da je tuženi određenog dana preuzeo konkretnu radnju prema tužiocu, čime je izvršio delo nasilja u porodici predviđeno odredbama PZ.²⁶ Nesumnjivo je da se radi o pogrešnoj praksi koja je suprotna važećim propisima, s obzirom da predmet autoritativnog utvrđenja ne mogu biti činjenice. Saglasno čl. 188. ZPP, predmet utvrđenja mogu biti postojanje, odn. nepostojanje nekog prava ili pravnog odnosa ili istinitost, odn. neistinitost neke isprave. S druge strane, tzv. deklarativna preambula, koju sadrže i konstitutivne i kondemnatorne odluke, ne unosi se u dispozitiv presude, već u njeno obrazloženje.

U pojedinim sudske odlukama presude uopšte ne sadrže konstitutivni deo, već samo kondemnatorni deo, koji obično započinje rečima: „*Usvaja se tužbeni zahtev tužioca BB, pa*

²⁵ Kad se postupak za zaštitu od nasilja u porodici vodi kao osnovni (samostalni) postupak, presuda kojom se odlučuje o merama zaštite od nasilja u porodici izraduje se u formi posebnog pisma. Ukoliko se, međutim, postupak vodi kao adhezioni, presuda kojom je odlučeno o merama zaštite redovno se unosi u pismenu u kome je sadržana presuda o tužbenom zahtevu u osnovnom postupku. Radi se, međutim, o dvema posebnim odlukama, koja se potpuno nezavisne jedna od druge u pogledu pobijanja, stupanja na pravnu snagu i dr.

²⁶ U pojedinim elektronskim paketima pravnih propisa ponuđeni su modeli presuda čiji dispozitivi takođe sadrže ovaku vrstu utvrđenja. Tako je npr. u paketu „Paragraf Net“, ovaj deklarativni deo dispozitiva presude formulisan tako što je navedeno: „*Usvaja se tužbeni zahtev tužilje NN iz B i utvrđuje se da je tuženi SS iz B dana xx godine yy, izvršio nasilje u porodici na taj način što je ugrozio telesni integritet svoje supruge – tužilje NN iz B, tako što joj je naneo laku telesnu povredu u predelu leđa, čime je izvršio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 1. Porodičnog zakona.*“

se tuženi AA obavezuje da ...“. Ovakva formulacija i stilizacija dispozitiva nije korektna. Pre svega, neophodno je da dispozitiv presude sadrži konstitutivni deo jer se upravo na osnovu ovog dela odluke, kojim je izvršena promena u pogledu pravnog odnosa stranaka, izriče konkretna zapovest tuženom. Pored toga, ne postoji potreba da se sud izjašnjava o tome da zahtev tužioca usvaja, posebno ako se ima u vidu da sud u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici nije vezan tužbenim zahtevom u pogledu vrste zaštitne mере коју ће у konkretnom slučaju odrediti i da ovaj postupak, као adhezioni, може pokrenuti по službenoj dužnosti. Korišćenje pravnotehničkog izraza „obavezuje se...“ u formulaciji kondemnacije nije adekvatno jer se ne radi о обавезivanju tuženog, већ у издavanju sudskog nalaga (zapovesti) tuženom да се на одређени начин понаша, а употреба повратне заменice „се“ је gramatički pogrešna i nelogična jer se ne radi о самоobavezivanju tuženog.

Kondemnatorni deo dispozitiva presude kojom sud određuje meru zaštite od nasilja u porodici treba da bude formulisan i stilizovan tako da on bude sažet, precizan, potpun i jasan. Od izuzetne je važnosti da kondemnatorni deo presude bude jasno i precizno određen, na način koji je uobičajen kad su u pitanju kondemnatorne presude, kako bi se obezbedila potpuna izvesnost u pogledu obaveza izvršioca nasilja, što olakšava prepoznavanje ponašanja suprotnog izrečenom sudskom nalogu i utvrđivanje pretpostavki за eventualno prinudno izvršenje presude. Osim toga, tome treba imati u vidu da se kondemnatornim delom dispozitiva presude određuju predmet, obim i granice eventulanog prinudnog izvršenja. Konačno, precizno i jasno određen i opredeljen sudski nalog u pogledu mere zabrane približavanja žrtvi značajan je i zbog toga što prekršaj mere zaštite od nasilja u porodici, коју је суд odredio na osnovu zakona, predstavlja poseban oblik krivičnog dela nasilja u porodici, за који је запреćena novčana kazna ili zatvor do šest meseci.²⁷

U sudskoj praksi uobičajeno je da se, u vidu posebnog stava, u dispozitiv presude unosi konstatacija да mere заštite mogu biti produžavane, sve dok ne prestanu razlozi zbog којих су одредene. Iako, striktno posmatrano, unošenje ове pouke nije neophodno, praktični razlozi opravdavaju да ovaj vid upozorenja i poučavanja stranaka буде sadržan u sudskoj presudi.

Pravni lekovi

Izričitim zakonskim propisima predvideno je да џалба у парничама за заштиту од насилja u porodici ne zadržava izvršenje presude o određivanju ili produženju mere zaštite od nasilja u porodici. Protiv odluka u ovim parnicama revizija je dozvoljena.²⁸

Troškovi postupka, dostavljanje odluke i evidencija o nasilju

O troškovima postupka sud odlučuje o slobodnoj oceni, vodeći računa о razlozima pravičnosti.²⁹

Presudu u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici sud dostavlja strankama. Sud je dužan da presudu odmah dostavi i oraganu starateljstva na čijoj teritoriji ima prebivalište, odnosno boravište član porodice prema kome je nasilje izvršeno i organu starateljstva na čijoj teritoriji има prebivalište odnosno boravište član porodice protiv koga je mera заštite odredena.³⁰ Organ starateljstva dužan je da vodi evidenciju i dokumentaciju како о licima prema којима је извршено, тако и о licima protiv којих је одређена mera заštite.³¹

²⁷ Čl. 194. ст. 5. Krivičnog zakonika Republike Srbije.

²⁸ Čl. 228. PZ i čl. 208. PZ.

²⁹ Čl. 207. PZ.

³⁰ Čl. 289. PZ.

³¹ Čl. 289. ст. 2. i 3. PZ. Način vođenja evidencije regulisan је Pravilnikom о evidenciji i dokumentaciji о licima prema којима је izvršeno nasilje u porodici i о licima protiv којих је određena mera заštite od nasilja u porodici ("Sl. glasnik RS", br. 56/2005).

KRIVIČNO DELO NASILJE U PORODICI

Krivičnopravna inkriminacija

Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije od 28.2.2002. u čl. 118a prvi put je inkriminisano krivično delo "nasilje u porodici".

Krivičnim zakonikom Republike Srbije («Službeni glasnik RS» br. 85/2005), koji je stupio na snagu 1.1.2006. godine, u okviru Glave devetnaeste – «Krivična dela protiv braka i porodice» predvideno je krivično delo nasilje u porodici (čl. 194).

Prema odredbi čl. 194 KZ RS krivično delo «nasilje u porodici» sastoji se u ugrožavanju spokojsvta, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana svoje porodice primenom nasilja, pretnjom da će se napasti na životili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Radnja ovog krivičnog dela izražena je upotrebom trajnog glagola, što znači da krivično delo postoji bez obzira na to da li je radnja učinjena jednom ili više puta prema istom pasivnom subjektu (čl. 112 tač. 30 KZ RS). Za postojanje krivičnog dela, prema tome, nije bitno postojanje kontinuiteta u vršenju nasilja, dovoljno je da je nasilje izvršeno samo jednom. Broj ponovljenih radnji može biti od značaja samo za odmeravanje kazne.

Pasivni subjekt prema kome se vrši krivično delo je «član porodice». Krivičnim zakonikom nije precizno određeno koja se lica smatraju članovima porodice, izuzev što je u čl. 112 st. 28. navedeno da se kao članovi porodice smatraju i bivši supružnici i njihova deca, kao i roditelji bivših supružnika. S obzirom da zakon nije predviđao druge članove porodice, može se protumačiti da se podrazumeva da porodicu čine bračni, vanbračni supruzi i njihova deca. Svakako da bi ovaj krug članova porodice, prilikom praktične primene zakona, trebalo proširiti shodno odredbi čl. 197 st.3 Porodičnog zakona, prema kojoj se članovima porodici smatraju: supružnici ili bivši supružnici; deca, roditelji i ostali krvni srodnici, lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo; lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu; vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri; lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

Postoji pet oblika izvršenja krivičnog dela nasilje u porodici:

Radnja prvog oblika krivičnog dela se sastoji u primeni nasilja ili ozbiljne pretnje da će se napasti na život ili telo, kao i u drskom ili bezobzirnom ponašanju sa istim ciljem. Posledica takve radnje je ugrožavanje spokojsvta, telesnog ili duševnog integriteta člana svoje porodice. Ovom odredbom pruža se zaštita članu porodice - žrtvi psihičkog nasilja i/ili fizičkog nasilja koje ima za posledicu laku telesnu povredu. Za ovaj oblik je predviđeno kažnjavanje novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

Iskustva žena koje su bile izložene fizičkom nasilju pokazuju da se fizičko nasilje vrši na različite načine i različitim sredstvima. Ono obuhvata: batinjanje, udaranje pesnicama po glavi i telu, čupanje kose, povrede oštrim i tupim predmetima, šutiranje nogama, davljene, bacanje na zid ili pod, nanošenje opekovina cigaretom, upaljačem, vatrom, vrelom vodom, pegлом ili drugim vrelim predmetima, savijanje i lomljene ruke, nosa, vilice, udaranje kaišem, drvenim, metalnim ili drugim predmetima itd.

Usled primene fizičkog nasilja, može da dođe do nanošenja luke telesne povrede (modrica - hematoma, kontuzija, čvoruga, ogrebotina i sl.) i lakog narušavanja zdravlja žrtve. Postoje dva oblika luke telesne povrede: "obična" i "opasna" laka telesna povreda. "Obična" laka telesna povreda postoji u sledećim slučajevima: kada usled telesne povrede odnosno

narušavanja zdravlja nije doveden u opasnost život povređenog niti je prouzrokovana opasnost za njegov život; kada nije uništen ili trajno ili u znatnoj meri oslabljen nijedan deo tela ili organ; kada nije prouzrokovana trajna ili privremena nesposobnost za rad povređenog niti trajna nesposobnost za rad koji predstavlja glavno zanimanje povređenog; kada zdravlje povređenog nije trajno, ni teško narušeno; kada nije prouzrokovana unakaženost niti deformisanost telesnog izgleda povređenog.

Psihičko nasilje, u smislu odredbe ovog člana, sastoji se u ozbilnoj pretnji da će se napasti život ili telo člana porodice i/ili u drskom ili bezobzirnom ponašanju čime se ugrožava spokojstvo ili duševno stanje člana porodice. Pretnja treba da bude objektivno ozbiljna i da subjektivno izazove osećanje ugrožene sigurnosti. Subjektivno osećanje ugrožene sigurnosti zavisi od psihičkih karakteristika lica kome se preti, što znači da jedna ista pretnja neće izazvati isti osećaj ugrožavanja sigurnosti kod lica različitih psihičkih osobina.

Radnja ovog oblika krivičnog dela obuhvata različite oblike verbalne agresije kao što su: pretnje batinama, ubistvom, izbacivanjem iz stana, oduzimanjem dece, slanjem u psihiatrijsku bolnicu; kao i zastrašivanjem; ucenjivanjem; kontrolisanjem kretanja, zabranom izlaženja van kuće, i sl. Psihičko nasilje nije spolja vidljivo, ali su posledice psihičkog nasilja dugotrajne i negativno utiču na celokupan psihički život.

Ostali oblici psihičkog nasilja (verbalna uvreda, realna uvreda, simbolična uvreda, kleveta), ako je žrtva član porodice, takođe se mogu smatrati ovim oblikom krivičnog dela.

Drugi oblik izvršenja krivičnog dela nasilje u porodici postoji ako je pri izvršenju dela iz st.1 ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. Posledica radnje izvršenja u ovom slučaju može da bude nanošenje lake telesne povrede, koja dobija kvalifikaciju "opasne lake telesne povrede" jer je prilikom izvršenja dela korišćeno oružje ili oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. Za ovaj oblik predviđeno je kažnjavanje zatvorom od tri meseca do tri godine.

U oba slučaja vrlo je važno da se žrtva posle povredivanja što pre javi lekaru i da traži lekarsko uverenje u kome će detaljno biti opisane povrede. Lekarsko uverenje se podnosi državnom tužiocu.

Treći oblik postoji u slučaju kada je izvršeno nasilje prouzrokovalo tešku telesnu povredu ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku.

Radnja izvršenja ovog oblika krivičnog dela ista je kao kod prva dva oblika, ali se posledica razlikuje. Posledica je nastupanje teške telesne povrede ili teškog narušavanja zdravlja člana porodice. S obzirom da u ovoj odredbi zakona nisu navedene druge teže posledice teškog telesnog povredivanja ili narušavanja zdravlja člana porodice, kao što je to učinjeno u čl. 121 st. 2, može se, na prvi pogled, zaključiti da se u ovom slučaju radi o tzv- "običnoj teškoj telesnoj povredi" i da se osobito teška telesna povreda člana porodice kvalifikuje prema čl. 121 st. 2 KZ RS. Međutim, s obzirom da je za oba krivična dela zaprećena ista kazna – zatvor od jedne do osam godina, nesumnjivo je da u slučaju nanošenja teške telesne povrede ili teškog narušavanja zdravlja, koji su imali za posledicu dovođenje u opasnost života člana porodice, uništenje ili trajno i u znatnoj meri oštećenje ili oslabljenje nekog važnog dela tela ili organa ili prouzrokovanje trajne nesposobnosti za rad ili trajno i teško narušavanje zdravlja ili unakaženost, postoji osobito teška telesna povreda člana porodice i krivično delo nasilje u porodici u smislu odredbe čl. 194 st. 3.

Drugi vid ispoljavanja ovog kvalifikovanog oblika nasilja u porodici postoji u slučaju kada je pasivni subjekt izvršenja dela maloletno lice. Kriminološka istraživanja pokazuju da su maloletna lica u porodici izložena kako direktnom nasilju, tako i posrednom nasilju, kada žive u degradiranoj porodici sa lošim porodičnim odnosima. Inkriminisanjem zapuštanja i zlostavljanja maloletnika (čl..193 KZ RS) ne postiže zaštita maloletnih lica od psihičkog i fizičkog nasilja kome su izloženi u porodici. Zlostavljanje se u teoriji određuje kao delovanje na telo kojim se stvara neprijatnost ili bol, ali ne predstavlja nanošenje telesnih povreda ili narušavanje zdravlja. U čl. 194 st. 3 KZ RS predviđena je zaštita maloletnih lica, članova porodice, od fizičkog i psihičkog nasilja koje može prouzrokovati ugrožavanje spokojstva, telesnog integriteta (lake i teške telesne povrede) ili duševnog stanja maloletnika.

Za ovaj oblik krivičnog dela predviđena je kazna zatvora od jedne do osam godina.

Najteži oblik krivičnog dela nasilje u porodici čl. 194 st. 4 postoji u slučaju kada nasilje dovede do smrti člana porodice. Poslednjih godina, kako istraživanja pokazuju, zabeležen je porast broja slučajeva nasilja u porodici koji se završavaju smrtnim ishodom. Žrtve su najčešće žene koje su prethodno, dugo godina, trpele nasilno ponašanje svojih muževa ili drugih muških srodnika i koje nisu dobile odgovarajuću zaštitu institucija ili drugih službi kada je nasilje prema njima počelo da se ispoljava. Ovom odredbom inkriminiše se nasilje koje ima za posledicu smrt člana porodice, tako da ovaj oblik nasilja ima sva obeležja krivičnog dela ubistva iz čl. 113 KZ RS. Za ovaj oblik nasilja u porodici predviđena je kazna zatvora od tri do dvanaest godina, dok je za tzv. obično ubistvo iz čl. 113 KZ RS predviđena kazna zatvora od pet do petnaest godina. Ostaje nejasno zbog čega je zakonodavac napravio ovu razliku u kažnjavanju i predviđao niže kazne za krivično delo nasilje u porodici.

Jedan od oblika teških ubistava predviđenih Krivičnim zakonom je lišenje života člana porodice koji je prethodno zlostavljan (čl. 114 tač. 8 KZ RS). Posledica ovog krivičnog dela ista je kao posledica krivičnog dela nasilje u porodici sa smrtnim ishodom. Radnje izvršenja se, međutim, razlikuju. Kod krivičnog dela teškog ubistva iz čl. 114 tač. 8, radnja izvršenja se sastoji u prethodnom zlostavljanju, dok se kod krivičnog dela nasilje u porodici iz čl. 194 st. 4 KZ RS radnja izvršenja sastoji u primeni nasilja, korišćenju oružja, opasnog oruđa ili drugog sredstva podobnog da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. Smrt člana porodice u ovom slučaju može da nastupi kao posledica telesnog povređivanja ili teškog narušavanja zdravlja. Prema tome, da bi se delo pravilno kvalifikovalo potrebno je proučiti sve okolnosti izvršenja dela i prethodno ponašanje izvršioca. Ovo tim pre što je zakonom predviđena znatno strožija kazna za izvršenje krivičnog dela iz čl. 114 tač. 8 - kazna zatvora najmanje deset godina ili trideset do četrdeset godina, dok je za krivično delo nasilja u porodici sa smrtnim ishodom predviđena kazna zatvora od tri do dvanaest godina.

Peti oblik krivičnog dela nasilje u porodici postoji u slučaju da izvršilac nasilja, kome je sud izrekao meru zaštite od nasilja u porodici, prekrši ovu meru zaštite. Mere zaštite od nasilja u porodici predviđene su Porodičnim zakonom u čl. 198 i njih sud može da izrekne u postupku za zaštitu od nasilja u porodici. Prema čl. 194 tač. 5 KZ RS lice koje prekrši meru zaštite od nasilja u porodici kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci.

U sklopu porodičnog nasilja treba pomenuti seksualno nasilje, koje se često javlja zajedno sa fizičkim i psihičkim nasiljem. U čl. 194 KZ RS nije predviđeno seksualno nasilje kao oblik porodičnog nasilja, pa se, ukoliko je žrtva član porodice, primenjuju odredbe glave XVII - krivična dela protivpolne slobode,

Nasilje u seksualnim deliktima ispoljava se: kao prinuda na obljudbu upotrebom sile ili pretnje, polna zloupotreba i zlostavljanje dece i mladih osoba, zloupotreba odnosa nadmoći i zavisnosti, primena nasilja u grupi, uz telesno oštećenje i lišavanje života žrtve. Ovoj grupi pripadaju sledeća krivična dela: silovanje (čl. 178 KZ RS), obljava nad nemoćnim licem (čl. 179 KZ RS), obljava sa detetom (čl. 180 KZ RS), obljava zloupotrebom položaja (čl. 181 KZ RS), nedozvoljene polne radnje čl. 182 KZ RS), podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (čl. 183 KZ RS), posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 184 KZ RS) i prikazivanje pornografskog materijala i iskorisćavanje dece za pornografiju (čl. 185 KZ RS).

Iz opisa krivičnog dela silovanja (prinuda na obljudbu ili sa njom izjednačen čin, upotreba sile ili pretnje da će se neposredno napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica) može se zaključiti: da se krivično delo može izvršiti nad licem oba pola, da izvršilac može biti takođe lice oba pola i da pasivan subjekt može da bude i bračni drug izvršioca.

S obzirom da čl. 178 KZ RS inkriminisano silovanje u braku, postavlja se niz praktičnih pitanja, među kojima je najznačajnije vezano za otpor koji žrtva pruža silovatelju: ili da li postoji silovanje ako žrtva, bračna ili vanbračna supruga, ne pruža otpor izvršiocu?

Iz zakonske definicije silovanja proizilazi da se radi o nepravom krivičnom delu koji je sastavljeno iz jednog krivičnog dela - prinude i jednog inače dozvoljenog ponašanja - obljube. Prinuda je neophodan elemenat za postojanje krivičnog dela silovanja, a kao dokaz primenjene prinude zahteva se postojanje otpora žrtve. Međutim, pravilno se primećuje da nepružanje otpora ne znači istovremeno pristanak žrtve. Pojam otpora mora biti ekstenzivnije shvaćen u tom smislu da pristanak žrtve ne postoji u slučajevima kada ona iz nekih razloga

(stanja u kome se nalazila, straha, nesrazmere u fizičkoj snazi između nje i učinioca) nije bila u stanju da pruži otpor ili je otpor pružala, ali nisu ostali tragovi tog otpora na telu učinioca. Kod pružanja otpora, njegove spoljne manifestacije mogu da budu veoma različite, a otpor treba da se kreće u granicama fizičke snage žrtve i njenih konkretnih mogućnosti za odbranu. Smatra se da otpor postoji i onda kada je žrtva u fizičkoj ili psihičkoj nemogućnosti da daje otpor, a pasivno trpljenje žrtve iznuđeno pretnjom ili silom očigledno ne predstavlja dobrovoljni pristanak na obljubu koji bi isključivao postojanje krivičnog dela silovanja.

S obzirom na odredbu zakona da se gonjenje za krivična dela silovanja (čl. 178. KZ RS) i obljuba nad nemoćnim licem (čl. 179. KZRS), kao i za krivično delo nedozvoljene polne radnje (182. st. 1. KZRS), preduzima po predlogu za krivično gonjenje, ako su ova krivična dela učinjena prema bračnom srugu, može se očekivati veći broj neprijavljenih slučajeva. Poseban problem je i dokazivanje izvršenja ovog krivičnog dela. I pored toga što su kriminološka istraživanja pokazala da silovanje u braku može da se javi samostalno, bez drugih oblika nasilja, ali i zajedno sa ostalim nasilničkim ponašanjima kao najčešći oblik agresije, veoma je teško dokazati postojanje silovanja u braku. U odnosima koji se karakterišu teškim nasilništvom, žestok seksualni napad se može desiti čak nekoliko puta mesečno. Seksualni napad je naročito težak oblik bračnog nasilja. Moguće je nanošenje intenzivnog fizičkog bola u toku dužeg vremenskog perioda, telesnih povreda od površinskih modrica i oderotina do unutrašnjih povreda i unakaženosti. Psihičko dejstvo seksualnog napada takođe može da bude ekstremno - zabeleženi su slučajevi teških emocionalnih kriza, depresija, sklonosti samoubistvu. Kao posebno teški, zabeleženi su slučajevi silovanja, koje su izvršili bračni partneri prema ženi tokom trudnoće.

Krivičnoprocesna regulativa

Na koji način i ko pokreće krivični postupak

Za sve oblike nasilja u porodici predviđene KZ RS goni se po službenoj dužnosti, što znači da krivični postupak pokreće i vodi državni tužilac. Ova promena u zakonskoj regulativi veoma je značajna jer pokazuje da žrtva ima suštinski drugačiju poziciju i da je država preuzela odgovornost za gonjenje učinilaca krivičnog dela nasilje u porodici. Na taj način je uvažen jedan od osnovnih zahteva pokreta za jednak tretman I jednaku reakciju na nasilje bez obzira gde se ono dešava. Preuzimanjem gonjenja država pokazuje da nasilje u porodici nije više privatna stvar pojedinca već kriminalitet na koji društvo mora reagovati.

Državni tužilac pokreće krivični postupak na osnovu podnete krivične prijave. U vezi sa podnetom krivičnom prijavom, državni tužilac prikuplja potrebne informacije o događaju, posle čega odlučuje da li će odbaciti krivičnu prijavu ili će pokrenuti postupak podnošenjem optužnog akta.

U praksi su se javili problemi vezani za odsustvo saradnje žrtve sa tužilaštvom. Istraživanja su pokazala da je za tužilaštvo jedna od ozbiljnih prepreka pokretanju I vođenju postupka odustajanje žrtve od svedočenja u postupku, odnosno poricanje iskaza koji je žrtva dala policiji, tužilaštvu ili istražnom sudiji. Osnovno pitanje koje se postavlja u slučaju da žrtva ne želi da svedoči (razlozi za to su mnogobrojni: osećanje nezaštićenosti i nesigurnosti, straha od budućeg nasilja, emotivna i ekonomski vezanost za partnera, proteklo vreme od momenta podnošenja kriv.prijave do pokretanja postupka i zakazivanja glavnog pretresa) su da li tužilac treba da nastavi gonjenje ukoliko nema drugih dokaza osim iskaza žrtve ili treba da obustavi postupak. U praksi se postupak najčešće obustavlja.

Uslovi za određivanje pritvora

U važećem krivičnoprocesnom zakonodavstvu u Srbiji ne postoje posebne odredbe koje se odnose na mere ograničenja slobode kretanja i lične slobode kada se radi o izvršiocima krivičnog dela nasilje u porodici. Kao i za sva druga krivična dela, primenjuju se opšte odredbe Zakonika o krivičnom postupku iz Glave osme koje se odnose na mere obezbeđenja prisustva okrivljenog i za nesmetano vođenje krivičnog postupka. U Zakoniku o

krivičnom postupku (čl. 142 ZKP RS) predviđeno je da će se pritvor odrediti protiv lica za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo za koje je po zakonu propisana kazna zatvora od 40 godina, ako je to opravданo zbog posebno teških okolnosti dela; protiv optuženog kome je presudom prvostepenog suda izrečena kazna zatvora od pet godine ili teža kazna, ako se optuženi već ne nalazi u pritvoru, a to je opravданo zbog načina izvršenja ili drugih posebno teških okolnosti krivičnog dela. U ovim slučajevima se govori o obaveznom pritvoru.

Medjutim, istim članom je predviđeno da se pritvor može odrediti i to je tzv. fakultativni pritvor, u nekoliko slučajeva: ako se lice krije ili ako se ne može utvrditi njegova istovetnost ili ako postoje druge okolnosti koje ukazuju na opasnost od bekstva; ako postoje okolnosti koje ukazuju da će uništiti, sakriti, izmeniti ili falsifikovati dokaze ili tragove krivičnog dela ili ako osobite okolnosti ukazuju da će ometati postupak uticanjem na svedoke, saučesnike ili prikrivače; ako osobite okolnosti ukazuju da će ponoviti krivično delo, ili da će učiniti krivično delo kojim preti; ako uredno pozvani optuženi očigledno izbegava da dođe na glavni pretres; ako je za krivično delo propisana kazna zatvora preko deset godina i ako je to opravданo zbog načina izvršenja ili drugih posebno teških okolnosti krivičnog dela.

S obzirom na činjenicu da se nasilje u porodici najčešće ne javlja samo jednom, već postoji vremenski kontinuitet javljanja nasilja i trajno ponašanje nasilnika, takvo stanje se može smatrati kao osobita okolnost koja ukazuje na to da će izvršilac ponoviti izvršenje krivičnog dela, što je osnov za određivanje pritvora (čl. 142 st. 2 tač. 3 ZKP RS). U tim slučajevima, kao i u slučajevima kada lice prekši izrečene mere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona, takođe postoji mogućnost da ovo lice bude zadžano od strane ovlašćenih službenih lica organa unutrašnjih poslova (čl. 227 st.1 ZKP RS). Ovaj oblik zadržavanja do odluke istražnog sudske (čl. 228 ZKP RS), predstavlja policijsku meru koja može biti efikasna da se nasilnik za kratko vreme odstrani iz porodice. Dalje zadržavanje i određivanje pritvora zavisi od istražnog sudske kome policija, kako zakon predviđa, mora da sprovede lice lišeno slobode.

PRILOZI

MEĐUNARODNI STANDARDI ZAŠTITE I UNAPREĐENJA PRAVA ŽENA I RODNE RAVNOPRAVNOSTI

UJEDINJENE NACIJE

KAMENI TEMELJCI UJEDINJENIH NACIJA ZA POBOLJŠANJE POLOŽAJA ŽENA*

- 1945 Preambula Povelje Ujedinjenih nacija reafirmaže „u svemu osnovna ljudska prava... u jednaka prava muškaraca i žena“.
- 1946 Ustanovljena je Komisija za status žena sa mandatom da izučava status žena i Generalnoj skupštini daje predloge iz "oblasti qudskih prava koja se posebno tiču prava žena"
- 1948 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima se suprotstavlja diskriminaciji nad ženama.
- 1951 Međunarodna organizacija rada (ILO) usvaja Konvenciju o jednakim naknadama za muškarce i žene radnike za rad iste vrednosti.
- 1952 Međunarodna konvencija o političkim pravima žena prva na globalnom nivou uvodi u zakon jednaka politička prava za oba pola.
- 1963 Generalna skupština UN poziva na usvajanje Deklaracije o eliminaciji svih vidova diskriminacije nad ženama. Ova konvencija, poznata kao CEDAW, usvojena je 1979.godine.
- 1975 Međunarodna godina žena. Održana je i Prva svetska konferencija o ženama u Meksiku Sitiju. Generalna skupština proglašava narednu deceniju prvom Decenijom za žene: jednakost, razvoj, mir.
- 1976 Osnivaju se UN Razvojni fond za žene - UNIFEM i UN Međunarodni institut za istraživanje i edukaciju za poboljšanje položaja žena - INSTRAVV.
- 1980 Održana je Druga svetska konferencija o ženama u Kopenhagenu na kojoj je usvojen Program akcije.
- 1985 Održana je Treća svetska konferencija o ženama u Najrobiju; usvojene Strategije za poboljšanje položaja žena; poziva se na povećanu participaciju žena.
- 1986 Objavljeno je prvo svetsko istraživanje UN o ulozi žena u razvoju.
- 1990 Svetski samit za decu (Njujork) ukazuje na prepreke sa kojima se susreću devojčice.
- 1991 "Žene sveta: trendovi i statistički podaci", u izdanju UN.
- 1992 Konferencija UN o okolini i razvoju (UNCED), održana u Rio de Žaneiru, ukazuje na značaj uloge žena u održivom razvoju.
- 1994 Međunarodna konferencija o stanovništvu i razvoju (ICPD) u Kairu promoviše osnaživanje žena kao osnovni uslov za stabilizaciju stanovništva i održivi razvoj.
- 1995 Održana je Četvrta svetska konferencija o ženama (Peking) koja poziva vlade sveta na ispunjenje i preuzimanje obaveza u vezi sa poboljšanjem položaja žena.

* Izvor: Gender Equity - Concepts and Tools for Development, The Centre for Development and Population activities (CEDPA), Washington USA 1996. Priprema: *Glas razlike - grupa za promociju ženskih političkih prava* glas.razlike@sezampro.yu

**ZAKON O RATIFIKACIJI KONVENCIJE O ELIMINISANJU SVIH OBLIKA
DISKRIMINACIJE ŽENA***
("Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori", br 11/81)

Član 1

Ratificuje se Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, usvojena 18. decembra 1979. godine u Njujorku, u originalu na arapskom, kineskom, engleskom, francuskom, ruskom i španskom jeziku.

Član 2

Tekst Konvencije u originalu na engleskom jeziku i u prevodu na srpskohrvatskom jeziku glasi:

KONVENCIJA O ELIMINISANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA

Države članice ove konvencije,

Konstatujući da Povelja Ujedinjenih nacija ponovo proglašava veru u osnovna prava čoveka, dostojanstvo i vrednost čovekove ličnosti i u ravnopravnost muškaraca i žena,

Konstatujući da Opšta deklaracija o pravima čoveka potvrđuje načelo nedopustivosti diskriminacije i proglašava da su svi ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima, i da svakom pripadaju sva prava i slobode koje su tamo navedene, bez ikakvih razlika, uključujući i razliku u pogledu pola,

Konstatujući da države potpisnice Međunarodnog pakta o pravima čoveka imaju obavezu da obezbede ravnopravnost muškaraca i žena u pogledu svih ekonomskih, društvenih, kulturnih, građanskih i političkih prava,

Imajući u vidu međunarodne konvencije zaključene pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija i specijalizovanih agencija koje se odnose na ravnopravnost muškaraca i žena,

Imajući, takođe, u vidu rezolucije, deklaracije i preporuke koje su usvojile Ujedinjene nacije i specijalizovane agencije koje se odnose na ravnopravnost muškaraca i žena,

Zabrinute, međutim, zbog činjenice da i pored svih ovih instrumenata i dalje postoji široka diskriminacija žena,

Podsećajući da se diskriminacijom žena krše načela ravnopravnosti i poštovanja ljudskog dostojanstva, da to predstavlja prepreku ravnopravnom učešću žena u političkom, društvenom, ekonomskom i kulturnom životu njihovih zemalja, sputava dalji napredak društva i porodice i otežava potpun razvoj sposobnosti žena da učestvuju u službi svojih zemalja i čovečanstva,

Zabrinute zbog činjenice da su, u uslovima siromaštva, ženama najmanje dostupni hrana, zdravstvena zaštita, obrazovanje, obuka i zapošljavanje i zadovoljenje drugih potreba,

* *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* (CEDAW), u daljem tekstu "Konvencija". Konvenciju je usvojila Generalna skupština UN, 18. decembra u Njujorku i ona se danas primenjuje u 186 država sveta, na osnovu ratifikacije, potpisivanja, odnosno sukcesije. SFRJ je ratifikovala Konvenciju *Zakonom o ratifikaciji konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena*, ("Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori", br 11/81). Konvencija je u SRJ i državnoj zajednici SCG važila po osnovu sukcesije, a po istom osnovu važi i u Republici Srbiji. Naime, posle istupanja Crne Gore iz državne zajednice SCG, nije bilo potrebno da Republika Srbija ponovo pristupa Opcionom protokolu jer je ona, kao pravni sledbenik državne zajednice, u skladu sa čl. 60. Ustavne povelje državne zajednice SCG, nasledila njen međunarodno-pravni subjektivitet i međunarodne dokumente. Ova činjenica je konstatovana na sednici Drugog vanrednog zasedanja Narodne skupštine Republike Srbije, održanoj 5. juna 2006. godine (napomena pripređivačice).

Uverene da će uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, zasnovanog na ravnopravnosti i pravičnosti, znatno doprineti ostvarenju ravnopravnosti muškaraca i žena, Naglašavajući da je likvidacija apartheida, svih oblika rasizma, rasne diskriminacije, kolonijalizma, neokolonijalizma, agresije, strane okupacije, dominacije i mešanja u unutrašnje stvari drugih država od bitne važnosti za potpuno ostvarenje prava muškaraca i žena. Potvrđujući da će jačanje međunarodnog mira i bezbednosti, popuštanje međunarodne zategnutosti, međusobna saradnja svih država, bez obzira na njihov društveni i ekonomski sistem, opšte i potpuno razoružanje, posebno nuklearno razoružanje pod strogom i efikasnom međunarodnom kontrolom, afirmacija principa pravičnosti, ravnopravnosti i uzajamne koristi u odnosima među zemljama, ostvarenje prava naroda pod stranom i kolonijalnom dominacijom i stranom okupacijom na samoopredeljenje i nezavisnost, kao i poštovanje nacionalnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta, doprineti društvenom napretku i razvoju, a time i ostvarenju potpune ravnopravnosti muškaraca i žena.

Uverene da potpun i svestran razvoj zemalja, blagostanje sveta i stvar mira zahtevaju najveće učešće žena, ravnopravno s muškarcima, u svim sferama života,

Imajući u vidu veliki doprinos žena blagostanju porodice i razvoju društva, što do sada nije u potpunosti priznato, društveni značaj materinstva i ulogu oba roditelja u porodici i podizanju dece, i svesne da uloga žene u rađanju ne treba da bude osnov za diskriminaciju, već da podizanje dece treba smatrati zajedničkom odgovornošću muškaraca i žena i društva u celini, Svesne da je potrebno izmeniti tradicionalnu ulogu muškarca, kao i ulogu žene u društvu kako bi se ostvarila potpuna ravnopravnost muškaraca i žena,

Rešene da primene principe sadržane u Deklaraciji o eliminisanju diskriminacije žena, kao i da u tu svrhu usvoje mere potrebne za otklanjanje te diskriminacije u svim njenim vidovima i manifestacijama,

Saglasile su se o sledećem:

Deo I

Član 1

Za svrhe ove konvencije, izraz "diskriminacija žena" označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu pola, što ima za posledicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena.

Član 2

Države članice osuđuju diskriminaciju žena u svim vidovima, saglasne su da sprovode svim odgovarajućim sredstvima koja im stoje na raspolaganju i bez odlaganja, politiku otklanjanja diskriminacije žena i radi toga se obavezuju:

- (a) da unesu princip ravnopravnosti muškaraca i žena u svoje nacionalne ustave ili odgovarajuće zakone, ako to već nisu učinile, kao i da obezbede, zakonskim ili drugim odgovarajućim merama, praktičnu primenu tog principa;
- (b) da usvoje odgovarajuće zakonske i druge mere, uključujući i sankcije kad je potrebno, kojima se zabranjuju svi vidovi diskriminacije žena;
- (c) da uvedu pravnu zaštitu prava žena na ravnopravnoj osnovi s muškarcima i da preko nadležnih nacionalnih sudova i drugih javnih institucija obezbede efikasnu zaštitu žena od svakog postupka kojim se vrši diskriminacija;
- (d) da se uzdrže od svakog postupka ili prakse diskriminacije žena i da obezbede da javni organi i institucije postupaju u skladu s ovom obavezom;
- (e) da preduzmu sve potrebne mere za otklanjanje diskriminacije žena od strane bilo kog lica, organizacije ili preduzeća;
- (f) da preduzmu sve podesne mere, uključujući i zakonodavne, radi izmene ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju žena;
- (g) da stave van snage sve unutrašnje kaznene odredbe kojima se vrši diskriminacija žena.

Član 3

Države članice preuzimaju u svim oblastima, posebno političkoj, društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj, sve prikladne mere, uključujući zakonodavne, da bi obezbedile potpun razvoj i napredak žena, kako bi im se garantovalo ostvarivanje i uživanje prava čoveka i osnovnih sloboda, ravnopravno s muškarcima.

Član 4

1. Usvajanje posebnih privremenih mera od strane država članica, čiji je cilj da se ubrza ostvarenje ravnopravnosti, muškaraca i žena *de facto*, ne smatra se diskriminacijom kako je definisana u ovoj konvenciji, ali ne sme ni na koji način imati za posledicu nejednaka ili različita merila; a ove mere će prestati da važe kada se ostvari cilj da se svima pruže jednakе mogućnosti i tretman.
2. Usvajanje posebnih mera od strane država članica, uključujući i mere sadržane u ovoj konvenciji čiji je cilj zaštita materinstva, ne smatra se diskriminacijom.

Član 5

Države članice preuzimaju sve podesne mere:

- (a) radi izmene društvenih i kulturnih običaja u pogledu ponašanja muškaraca i žena da bi se otklonile predrasude, kao i uobičajena i svaka druga praksa zasnovana na shvatanju o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola ili tradicionalnoj ulozi muškaraca, odnosno žena;
- (b) da porodično vaspitanje obuhvati i pravilno shvatjanje materinstva kao društvene funkcije i priznanje zajedničke odgovornosti muškaraca i žena u podizanju i razvoju dece, podrazumevajući da se u svim slučajevima mora, pre svega, voditi računa o interesima deteta.

Član 6

Države članice preuzimaju sve podesne mere, uključujući i zakonodavne, radi suzbijanja svih oblika trgovine ženama, kao i iskorišćavanja prostitucije žena.

Deo II

Član 7

Države članice preuzimaju sve podesne mere za otklanjanje diskriminacije žena u političkom i javnom životu zemlje, a posebno su dužne da obezbede, pod jednakim uslovima kao i muškarcima, pravo žena da:

- (a) glasaju na svim izborima i javnim referendumima i da budu birane u sva tela koja se biraju putem javnih izbora;
- (b) učestvuju u kreiranju i sprovodenju vladine politike i da zauzimaju rukovodeće položaje i obavljaju sve javne funkcije na svim nivoima vlasti;
- (c) učestvuju u radu nevladinih organizacija i udruženja koja se bave javnim i političkim životom u zemlji.

Član 8

Države članice preuzimaju sve podesne mere da bi obezbedile ženama mogućnost da pod jednakim uslovima s muškarcima, bez diskriminacije, predstavljaju svoje vlade na međunarodnom nivou, kao i da učestvuju u radu međunarodnih organizacija.

Član 9

1. Države članice priznaju ženama jednakata prava kao i muškarcima da steknu, promene ili zadrže svoje državljanstvo. One se posebno staraju da sklapanje braka sa stranim

državljaninom ili promena državljanstva muža za vreme trajanja braka nema automatski za posledicu promenu državljanstva žene, niti da ona postane lice bez državljanstva, odnosno da bude prisiljena da uzme državljanstvo muža.

2. Države članice obezbeđuju ženama jednaka prava kao i muškarcima u pogledu državljanstva dece.

Deo III

Član 10

Države članice preduzimaju sve podesne mere radi otklanjanja diskriminacije žena da bi im obezbedile jednak prava kao i muškarcima u pogledu obrazovanja, a posebno da bi na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena obezbedile:

- (a) jednake uslove u pogledu karijere i profesionalnog usmeravanja, u pogledu mogućnosti za učenje i sticanje diploma u obrazovnim ustanovama svih kategorija, kako u seoskim tako i u gradskim sredinama; ova ravnopravnost se obezbeđuje u pogledu predškolskog, opštег, tehničkog i stručnog obrazovanja, kao i višeg tehničkog obrazovanja i svih vrsta profesionalnog usmeravanja;
- (b) dostupnost jednakih nastavnih programa, jednakih ispita i nastavnog osoblja koje ima kvalifikacije istog nivoa, kao i školskih prostorija i opreme istog kvaliteta;
- (c) otklanjanje tradicionalnog shvatanja o ulogama muškaraca i žena na svim stepenima i u svim oblicima obrazovanja podsticanjem stvaranja mešovitih odeljenja i drugih vrsta obrazovanja koji mogu doprineti postizanju tog cilja, posebno revizijom udžbenika i školskih programa i prilagođavanjem nastavnih metoda;
- (d) jednak mogućnosti korišćenja stipendija i drugih vrsta bespovratne pomoći za studije;
- (e) jednak mogućnosti pristupa programima permanentnog obrazovanja, uključujući programe za obrazovanje odraslih i funkcionalne programe za opismenjavanje, posebno one čiji je cilj da se u što je moguće kraćem vremenu smanji jaz u stepenu obrazovanja između muškaraca i žena;
- (f) smanjenje stope napuštanja škole od strane ženske omladine i organizacija programa za devojke i žene koje su prerano napustile školu;
- (g) jednak mogućnosti aktivnog bavljenja sportom i fizičkog vaspitanja;
- (h) dostupnosti posebnih informacija iz oblasti obrazovanja radi pružanja pomoći u obezbeđenju zdravlja i blagostanja porodice, uključujući informacije i savete o planiranju porodice.

Član 11

1. Države članice preduzimaju sve podesne mere radi eliminisanja diskriminacije žena u oblasti zapošljavanja kako bi se na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena obezbedila jednak prava, a posebno:

- (a) pravo na rad kao neotudivo pravo svih ljudi;
- (b) pravo na jednak mogućnosti zapošljavanja, uključujući i primenu jednakih kriterijuma pri izboru kandidata za radno mesto;
- (c) pravo na slobodan izbor profesije i zaposlenja, pravo na unapređenje, sigurnost zaposlenja i sva prava i uslove koji proističu iz rada, kao i pravo na stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju, uključujući učenje u privredi, više stručno osposobljavanje i povremeno dodatno osposobljavanje;
- (d) pravo na jednaku nagradu uključujući beneficije, kao i na jednak tretman za jednak rad i jednak tretman pri ocenjivanju kvaliteta rada;
- (e) pravo na socijalnu zaštitu, posebno u slučaju odlaska u penziju, nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, starosti i druge nesposobnosti za rad, kao i pravo na plaćeno odsustvo;
- (f) pravo na zdravstvenu zaštitu i zaštitu na radu, uključujući i zaštitu bioloških i reproduktivnih funkcija žena.

2. Radi sprečavanja diskriminacije žena zbog stupanja u brak ili materinstva i obezbeđivanja njihovog stvarnog prava na rad, države članice preduzimaju odgovarajuće mere radi:

- (a) zabrane, pod pretnjom preduzimanja sankcija, davanja otkaza zbog trudnoće ili porodiljskog odsustva i diskriminacije prilikom otpuštanja s posla zbog bračnog stanja;
- (b) uvodenja plaćenog porodiljskog odsustva ili sličnih socijalnih beneficija, bez gubljenja prava na ranije radno mesto, primanja po osnovu staža i socijalna primanja;
- (c) podsticanja obezbeđenja potrebnih pomoćnih društvenih službi kako bi se roditeljima omogućilo da usklade porodične obaveze s obavezama na radnom mestu i učešćem u društvenom životu, posebno podsticanjem osnivanja i razvoja mreže ustanova za brigu o deci;
- (d) obezbeđenja posebne zaštite žena za vreme trudnoće na onim radnim mestima za koja je dokazano da su štetna za trudnice.

3. Mere zakonske zaštite koje se odnose na pitanja obuhvaćena u ovom članu preispisuju se periodično, u svetu naučnih i tehnoloških saznanja, i prema potrebi revidiraju, ukidaju ili produžuju.

Član 12

1. Države članice preduzimaju odgovarajuće mere radi eliminisanja diskriminacije žena u oblasti zdravstvene zaštite kako bi, na osnovi ravnopravnosti žena i muškaraca, obezbedile dostupnost zdravstvenih usluga, uključujući one koje se odnose na planiranje porodice.
2. Bez obzira na odredbe stava 1. ovog člana, države članice obezbeđuju odgovarajuće zdravstvene usluge ženama za vreme trudnoće, porodaja i u periodu posle rođenja deteta, obezbeđivanjem besplatnih usluga, kada je to potrebno, kao i odgovarajuće ishrane za vreme trudnoće i dojenja.

Član 13

Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mere radi eliminisanja diskriminacije žena u drugim oblastima privrednog i društvenog života kako bi im se, na osnovi ravnopravnosti žena i muškaraca, obezbedila jednakna prava, a posebno:

- (a) pravo na porodična davanja;
- (b) pravo na bankarske zajmove, hipotekarne i druge vrste finansijskih kredita;
- (c) pravo na učešće u rekreativnim aktivnostima, sportu i svim oblicima kulturnog života.

Član 14

1. Države članice uzeće u obzir posebne probleme s kojima se suočava žena na selu, kao i značajnu ulogu koju ona ima u ekonomskom opstanku svoje porodice, uključujući njen rad u sektorima privrede u kojima se ne ostvaruje dohodak i preduzeće sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile da se odredbe ove konvencije primenjuju na žene na selu.

2. Države članice će preduzeti sve odgovarajuće mere radi eliminisanja diskriminacije žena u seoskim područjima kako bi obezbedile da one, na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena, učestvuju u razvoju sela i da od toga imaju koristi, posebno da bi obezbedile njihovo pravo na:

- (a) učešće u izradi i sprovođenju planova razvoja na svim nivoima;
- (b) pristup odgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti, uključujući informacije, savete i usluge u vezi s planiranjem porodice;
- (c) direktno korišćenje programa socijalne zaštite;
- (d) sticanje svih vrsta obuke i obrazovanja, formalnog i neformalnog, uključujući opismenjavanje, kao i pristup svim uslugama u okviru mesne zajednice, kao i savetodavnim uslugama, *inter alia*, radi proširenja njihovih opštih tehničkih znanja;
- (e) organizovanje grupa za samopomoć i zadruga kako bi ostvarile jednak pristup privrednim delatnostima putem zapošljavanja ili obavljanja samostalne delatnosti;
- (f) učešće u svim aktivnostima mesne zajednice;
- (g) dostupnost poljoprivrednih kredita i zajmova, olakšica za prodaju proizvoda, odgovarajuće tehnologije i jednakog tretmana u zemljišnoj i agrarnoj reformi, kao i programa za ponovno naseljavanje;
- (h) adekvatne životne uslove, posebno u pogledu stanovanja, higijenskih uslova, električne energije i snabdevanja vodom, saobraćaja i veza.

deo IV

Član 15

1. Države članice priznaju ženama jednaka prava pred zakonom kao i muškarcima.
2. Države članice priznaju ženama jednaku pravnu sposobnost u građanskim stvarima kao i muškarcima i daju im jednakе mogućnosti da se njome koriste. One posebno daju ženama jednak prava na zaključenje ugovora i upravljanje imovinom i tretiraju ih ravnopravno u svim fazama postupka pred sudom.
3. Države članice su saslušane da se svi napor i svi drugi privatni instrumenti bilo koje vrste čije pravno dejstvo ima za cilj da ograniči pravnu sposobnost žena smatraju ništavim i nevažećim.
4. Države članice priznaju ženama i muškarcima jednak prava u pogledu zakona o kretanju lica i slobode izbora mesta boravka i prebivališta.

Član 16

1. Države članice preduzimaju sve odgovarajuće mere radi otklanjanja diskriminacije žena u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose, a posebno obezbeđuju, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena:
 - (a) jednak pravo na sklapanje braka;
 - (b) jednak pravo na slobodan izbor bračnog druga i sklapanje braka samo po slobodnoj volji i uz potpunu saglasnost;
 - (c) jednak prava i odgovornosti u braku i prilikom razvoda;
 - (d) jednak roditeljska prava i obaveze u odnosu na decu, bez obzira na bračni status. U svim ovim slučajevima interesi dece moraju biti na prvom mestu;
 - (e) jednak prava da slobodno i odgovorno odlučuju o planiranju porodice, kao i da imaju pristup informacijama, obrazovanju i sredstvima koja će im omogućiti da se koriste ovim pravima;
 - (f) jednak prava i odgovornosti u pogledu starateljstva, tutorstva, upravljanja imovinom i usvajanja dece ili sličnih institucija ako postoje u nacionalnom zakonodavstvu. U svim slučajevima interesi dece moraju biti na prvom mestu;
 - (g) jednak lična prava muža i žene, uključujući pravo na izbor porodičnog imena, profesije i zanimanja;
 - (h) jednak prava oba bračna druga u pogledu vlasništva nad imovinom, odnosno sticanja, upravljanja, uživanja i otuđivanja imovine, bez obzira na to da li se ovo obavlja besplatno ili za znatnu materijalnu nagradu.
2. Veridba i stupanje deteta u brak ne može imati nikakvih pravnih posledica a preduzeće se sve potrebne mere, uključujući zakonodavne, radi utvrđivanja minimalnih godina života za sklapanje braka, kao i uvođenje obaveze da se brak sklopi u zvaničnom matičnom uredu.

deo V

Član 17

1. Radi praćenja napretka ostvarenog u primeni ove konvencije, obrazovaće se Komitet za eliminisanje diskriminacije žena (u daljem tekstu: Komitet), koji će prilikom stupanja Konvencije na snagu imati 18, a posle ratifikacije ili pristupanja 35. države članice, 23 stručnjaka visokih moralnih kvaliteta i stručnosti za oblast na koju se odnosi ova konvencija. Države članice među svojim državljanima biraju stručnjake koji će u radu Komiteta učestvovati u ličnom svojstvu. Pri izboru članova Komiteta vodiće se računa o ravnopravnoj geografskoj zastupljenosti, kao i o tome da budu izabrani stručnjaci koji predstavljaju razne civilizacije i glavne pravne sisteme.
2. Članovi Komiteta biraju se tajnim glasanjem na osnovu spiska kandidata koje su imenovale države članice. Svaka država članica može imenovati jednog svog državljanina.

3. Prvi izbori će se održati šest meseci od dana stupanja ove konvencije na snagu. Najmanje tri meseca pre datuma svakih izbora generalni sekretar Ujedinjenih nacija uputiće poziv državama članicama da podnesu predloge u roku od dva meseca. Generalni sekretar će pripremiti spisak svih na taj način imenovanih lica, po azbučnom redu, s nazivima država članica koje su ih imenovale, i dostaviti ga državama članicama.
4. Izbori za članove Komiteta održaće se na sastanku država članica koji će sazvati generalni sekretar Ujedinjenih nacija i koji će se održati u sedištu Ujedinjenih nacija. Na tom sastanku, na kome kvorum sačinjavaju dve trećine članica, biće izabrani oni kandidati koji dobiju najveći broj glasova i apsolutnu većinu glasova prisutnih predstavnika država članica koji glasaju.
5. Članovi Komiteta se biraju na četiri godine, Međutim, mandat devetorice članova koji budu izabrani na prvom glasanju ističe posle dve godine, odmah posle prvih izbora, predsednik Komiteta će žrebom izabrati imena ove devetorice članova.
6. Izbori za pet dodatnih članova Komiteta održaće se u skladu s odredbama st. 2, 3. i 4. ovog člana, posle saopštenja o tridesetpetoj ratifikaciji ili pristupanju Konvenciji. Mandat dvojice dodatnih članova Komiteta koji budu izabrani tom prilikom ističe posle dve godine. Ova dva člana bira predsednik Komiteta žrebom.
7. Za popunjavanje eventualnih praznih mesta, država članica čijem je predstavniku prestala funkcija u svojstvu člana Komiteta imenuje drugo lice iz redova svojih državljana pod rezervom odobrenja Komiteta.
8. Članovi Komiteta će, uz saglasnost Generalne skupštine, primati nagrade iz sredstava Ujedinjenih nacija, pod uslovima koje odredi Generalna skupština imajući u vidu značaj zadataka koje obavlja Komitet.
9. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija obezbeđuje potrebno osoblje i uslove za efikasno vršenje funkcija Komiteta u okviru ove konvencije.

Član 18

1. Države članice se obavezuju da generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija podnesu, radi razmatranja u Komitetu, izveštaj o zakonodavnim, sudskim, upravnim ili drugim merama koje su usvojile radi primene odredaba Konvencije, kao i napretku ostvarenom u tom periodu;
 - (a) u roku od godinu dana posle stupanja Konvencije na snagu u odnosnoj državi;
 - (b) najmanje svake četvrte godine posle toga i uvek kad to Komitet zatraži.
2. U izveštajima se mogu navesti faktori i teškoće koji utiču na to do koje mere se izvršavaju obaveze koje proističu iz ove konvencije.

Član 19

1. Komitet usvaja poslovnik o radu.
2. Komitet bira svoje funkcionere za period od dve godine.

Član 20

1. Komitet se obično sastaje jednom godišnje u trajanju od najviše dve nedelje, radi razmatranja izveštaja podnetih u skladu s članom 18. ove konvencije.
2. Sastanci Komiteta se obično održavaju u sedištu Ujedinjenih nacija ili na bilo kom drugom odgovarajućem mestu koje odredi Komitet.

Član 21

1. Komitet, preko Ekonomskog i Socijalnog saveta, svake godine izveštava Generalnu skupštinu o svom radu i može davati predloge i opšte preporuke na osnovu razmotrenih izveštaja i informacija koje je primio od država članica. Takvi predloži i opšte preporuke unose se u izveštaj Komiteta zajedno sa eventualnim primedbama država članica.
2. Izveštaj Komiteta generalni sekretar dostavlja Komisiji za položaj žena, radi informisanja.

Član 22

Specijalizovane agencije imaju pravo da prisustvuju sastancima prilikom razmatranja primene onih odredaba ove konvencije koje spadaju u njihov delokrug rada. Komitet može zatražiti da specijalizovane agencije podnesu izveštaje o primeni odredaba Konvencije u oblastima koje spadaju u delokrug njihovog rada.

deo VI

Član 23

Nijedna odredba ove konvencije ne sme uticati na bilo koje odredbe koje efikasnije vode postizanju ravnopravnosti muškaraca i žena, a koje mogu biti sadržane u:

- (a) zakonodavstvu države članice; ili
- (b) u bilo kojoj drugoj međunarodnoj konvenciji, ugovoru ili sporazumu koji je na snazi u odnosnoj državi članici.

Član 24

Države članice se obavezuju da usvoje sve potrebne mere na unutrašnjem planu radi potpunog ostvarenja prava priznatih u ovoj konvenciji.

Član 25

1. Ova konvencija je otvorena za potpisivanje svim državama.
2. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija je određen za depozitara Konvencije.
3. Ova konvencija podleži ratifikaciji. Ratifikacioni instrumenti se deponuju kod generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.
4. Ova konvencija je otvorena za pristupanje svim državama. Pristupanja se vrše deponovanjem instrumenata o pristupanju kod generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.

Član 26

1. Zahtev za reviziju Konvencije može podneti svaka država članica, u svako doba, putem saopštenja u pismenoj formi upućenog generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija.
2. Generalna skupština Ujedinjenih nacija odlučuje o eventualnim merama koje treba preduzeti u vezi sa zahtevom.

Član 27

1. Ova konvencija stupa na snagu tridesetog dana računajući od dana deponovanja kod generalnog sekretara Ujedinjenih nacija dvadesetog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju.
2. Za svaku državu koja ratificuje ovu konvenciju ili joj pristupi posle deponovanja dvadesetog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju, Konvencija stupa na snagu tridesetog dana računajući od dana deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju.

Član 28

1. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija prima i dostavlja svim državama tekst rezervi koje države izjave prilikom ratifikacije ili pristupanja.
2. Rezerva koja nije spojiva s predmetom i ciljevima ove konvencije nije dozvoljena.
3. Rezerve se mogu povući u svako doba putem saopštenja upućenog generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija, koji o tome obaveštava sve države. Takvo saopštenje stupa na snagu počev od datuma prijema.

Član 29

1. Svaki eventualni spor između dve ili više država članica u pogledu tumačenja ili primene ove konvencije koji se ne reši putem pregovora podnosi se na arbitražu na zahtev jedne od njih. Ako u roku od šest meseci od datuma podnošenja zahteva za arbitražu države članice ne uspeju da se slože o organizaciji arbitraže, svaka strana se može obratiti Međunarodnom sudu pravde radi rešavanja spora zahtevom koji se podnosi u skladu sa Statutom Suda.
2. Svaka država članica može prilikom potpisivanja ili ratifikovanja ove konvencije ili prilikom pristupanja Konvenciji izjaviti da se ne smatra obaveznom shodno stavu 1. ovog člana. Druge države članice neće biti obavezne shodno stavu 1. ovog člana u odnosu na svaku državu članicu koja je izjavila takvu rezervu.
3. Svaka država članica koja je izjavila rezervu u skladu sa stavom 2. ovog člana može u svako doba povući rezervu putem saopštenja generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija.

Član 30

Ova konvencija je sačinjena na arapskom, kineskom, engleskom, francuskom, ruskom i španskom jeziku, pri čemu su svi tekstovi jednakoveličanstveni i deponovaće se kod generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.

U potvrdu čega su dole potpisani propisno ovlašćeni u tu svrhu potpisali ovu konvenciju.

Član 31

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom listu SFRJ".

**ZAKON O POTVRĐIVANJU OPCIONOG PROTOKOLA UZ KONVENCIJU O
ELIMINISANJU SVIH OBЛИKA DISKRIMINACIJE ŽENA***
("Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 13/2002)

Član 1

Potvrđuje se Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih obлиka diskriminacije žena, koja je zaključena 6. oktobra 1999. godine u Njujorku, u originalu na arapskom, engleskom, kineskom, ruskom francuskom i španskom jeziku.

Član 2

Tekst Protokola u originalu na engleskom jeziku i u prevodu na srpski jezik glasi:

**OPCIONI PROTOKOL UZ KONVENCIJU O ELIMINISANJU SVIH OBЛИKA
DISKRIMINACIJE ŽENA**

Države članice ovog protokola,

Konstatujući da Povelja Ujedinjenih nacija ponovo proglašava veru u osnovna prava čoveka, dostojanstvo i vrednost čovekove ličnosti i u ravnopravnost muškaraca i žena,

Takođe konstatujući da Opšta deklaracija o pravima čoveka proglašava da su svi ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima i da svakom pripadaju sva prava i slobode koje su tamo navedene, bez ikakvih razlika, uključujući i razlike u pogledu pola,

Podsećajući da međunarodni paktovi o ljudskim pravima i drugi međunarodni instrumenti koji se tiču ljudskih prava zabranjuju diskriminaciju u pogledu pola,

Takođe podsećajući na Konvenciju o eliminisanju svih obлиka diskriminacije žena (u daljem tekstu: Konvencija), u kojoj države članice osuđuju diskriminaciju žena u svim oblicima i saglasne su da primenjuju, svim odgovarajućim merama i bez odlaganja, politiku eliminisanja diskriminacije žena,

Ponovo naglašavajući svoju odlučnost da se ženama obezbedi potpuno i jednak uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda i da se preduzme efikasna akcija u sprečavanju kršenja ovih prava i sloboda,

Saglasile su se o sledećem:

Član 1

Države članice ovog protokola (u daljem tekstu: Države članice) prihvataju nadležnost Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena (u daljem tekstu: Komitet) da prima i razmatra predstavke podnete u skladu sa članom 2.

Član 2

Predstavke mogu biti podnete od strane ili u ime pojedinca ili grupe pojedinaca koji se nalaze u nadležnosti Države članice, a tvrde da su žrtve kršenja, od strane Države članice, nekog od

* *Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, poznat i kao Fakultativni protokol, (u daljem tekstu „Opcioni protokol“), usvojen je 6. oktobra 1999. godine u Njujorku, na sednici Generalne skupštine UN, a stupio na snagu 22. decembra 2000. godine. Do do kraja 2006. godine 103 države su postale članice Opcionog protokola. SRJ je usvojila Zakon o potvrđivanju Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminisanju svih obлиka diskriminacije žena (Sl. List SRJ - Međunarodni ugovori", 13/2002) i Opcioni protokol važi od 28. decembra 2002. godine. U Srbiji Opcioni protokol važi na osnovu sukcesije jer je Srbija pravni sledbenik državne zajednice Srbija i Crna Gora (napomena pripredivačice).

prava navedenih u Konvenciji. Ukoliko se predstavka podnosi u ime pojedinaca ili grupe pojedinaca, to mora biti učinjeno uz njihov pristanak, osim ako podnositac opravdava postupanje u njihovo ime bez takvog pristanka.

Član 3

Predstavke moraju biti pismene i ne mogu biti anonimne.

Komitet neće prihvati ni jednu predstavku koja se odnosi na Državu članicu Konvencije, a koja nije članica ovog protokola.

Član 4

1. Komitet neće razmatrati predstavku ukoliko prethodno ne utvrdi da su iscrpljena sva dostupna unutrašnja pravna sredstva, osim ako se primena tih sredstava neopravdano prolongira ili nije verovatno da će pomoći biti efikasna.

2. Komitet će proglašiti predstavku neprihvatljivom u sledećim slučajevima:

(a) ukoliko je Komitet isto pitanje već razmatrao, ili je ono bilo razmatrano ili se razmatra u

postupku pred nekim drugim međunarodnim organom za ispitivanje ili rešavanje;

(b) ako nije u skladu sa odredbama Konvencije;

(c) ukoliko je očigledno neosnovana ili nije dovoljno potkrepljena dokazima;

(d) ukoliko je u pitanju zloupotrebe prava na podnošenje predstavke;

(e) ako su činjenice koje su predmet predstavka nastupile pre stupanja na snagu ovog protokola u odnosu na Državu članicu koje se tiče predstavka, osim ukoliko se postojanje ovih činjenica nastavilo i posle tog datuma.

Član 5

1. U svakom trenutku nakon prijema predstavke, a pre nego što je doneta odluka o njenom predmetu, Komitet može podneti Državi članici na koju se predstavka odnosi, na hitno razmatranje, zahtev da Država članica preduzme neophodne unutrašnje mere kako bi se izbeglo nastupanje eventualne nenadoknadive štete po žrtvu ili žrtve navodnog kršenja.

2. Ukoliko Komitet koristi svoje pravo u skladu sa stavom 1 ovog člana, to ne prejudicira odluku o prihvatljivosti ili o predmetu predstavke.

Član 6

1. Izuzev ukoliko Komitet odluči da je predstavka neprihvatljiva bez upućivanja iste Državi članici na koju se odnosi, i ukoliko pojedinac ili pojedinci prihvate da se njihov identitet saopšti odnosnoj Državi članici, Komitet će, u poverenju, upoznati tu Državu članicu sa svakom predstavkom podnetom u skladu sa ovim protokolom.

2. U roku od šest meseci, Država članica koja je primila predstavku, podneće Komitetu pismeno objašnjenje ili izjavu u kojoj razjašnjava predmet predstavke ili navodi pravno sredstvo, ukoliko takvo postoji, koje je moglo biti iskorišćeno u toj Državi članici.

Član 7

1. Komitet će razmatrati predstavke primljene u skladu sa ovim protokolom, imajući u vidu sve dostupne informacije pružene od strane ili u ime pojedinaca ili grupe pojedinaca i od strane odnosne Države članice, uz obavezu da ove informacije prosledi zainteresovanim stranama.

2. Komitet će predstavke, primljene u skladu sa ovim protokolom, razmatrati na zatvorenim sastancima.

3. Nakon razmatranja predstavke, Komitet će svoje mišljenje o predstavci, uključujući i preporuke, ukoliko ih ima, proslediti zainteresovanim stranama.

4. Države članice dužne su da uzmu u razmatranje mišljenje Komiteta, uključujući i preporuke, ukoliko ih ima, i da, u roku od šest meseci, podnesu Komitetu pismeni odgovor,

uključujući i informaciju o bilo kojoj radnji preduzetoj u skladu sa mišljenjem i preporukama Komiteta.

5. Komitet može pozvati Državu članicu da, u narednom izveštaju u skladu sa članom 18 Konvencije, pruži dodatnu informaciju o bilo kojim merama koje je preduzela kao odgovor na mišljenje i preporuke Komiteta, ukoliko su takve mere preduzimane, uključujući i one koje je Komitet ocenio kao odgovarajuće.

Član 8

1. Ukoliko Komitet primi pouzdanu informaciju koja ukazuje na teško ili sistematsko kršenje, od strane Države članice, prava navedenih u Konvenciji, Komitet će pozvati Državu članicu da sarađuje u ispitivanju tačnosti informacije i da u tom cilju podnese primedbe koje se tiču predmetne informacije.

2. Uzimajući u obzir primedbe koje je podnela Država članica, kao i sve druge dostupne pouzdane informacije, Komitet može imenovati jednog ili više svojih članova da sprovedu istragu i da o tome hitno obaveste Komitet. Kada okolnosti to zahtevaju i uz pristanak Države članice, istraga može da uključi i posetu njenoj teritoriji.

3. Nakon razmatranja nalaza takve istrage, Komitet će ove nalaze, uključujući i sve komentare i preporuke, proslediti odnosnoj Državi članici.

4. U roku od šest meseci od prijema nalaza, komentara i preporuka prosleđenih od strane Komiteta, odnosna Država članica će svoje primedbe podneti Komitetu.

5. Takva istraga se sprovodi u poverenju i saradnja Države članice neophodna je tokom svih faza postupka.

Član 9

1. Komitet može pozvati odnosnu Državu članicu da, u svoj izveštaj u skladu sa članom 18 Konvencije, uključi pojedinosti o svim merama preduzetim u odgovoru na istragu sprovedenu u skladu sa članom 8 ovog protokola.

2. Po isteku roka od šest meseci predviđenog stavom 4 člana 8, Komitet može, ukoliko je to potrebno, da pozove odnosnu Državu članicu da ga izvesti o merama preduzetim u odgovoru na ovu istragu.

Član 10

1. Svaka država članica može, u trenutku potpisivanja, ratifikacije ili pristupanja ovom protokolu, izjaviti da ne prihvata nadležnost Komiteta predviđenu čl. 8 i 9.

2. Svaka Država članica koja je učinila izjavu u skladu sa stavom 1 ovog člana, može, u svaku dobu, povući ovu izjavu notifikacijom Generalnom sekretaru.

Član 11

Države članice predučeće sve odgovarajuće korake kako bi obezbedile da pojedinci u njihovoj nadležnosti ne budu podvrgnuti maltretiranju ili zastrašivanju zbog njihovog obraćanja Komitetu u skladu sa ovim protokolom.

Član 12

Komitet će, u svoj godišnji izveštaj u skladu sa članom 21 Konvencije, uključiti i rezime svojih aktivnosti po ovom protokolu.

Član 13

Svaka Država članica obavezuje se da da publicitet i učini opštepoznatom Konvenciju i ovaj protokol, kao i da omogući pristup informacijama o mišljenjima i preporukama Komiteta, a posebno o stvarima koje se tiču te Države članice.

Član 14

Komitet će doneti svoj poslovnik o radu koji će primenjivati prilikom obavljanja funkcija koje su mu poverene ovim protokolom.

Član 15

1. Ovaj protokol je otvoren za potpisivanje svim državama koje su potpisale, ratifikovale ili pristupile Konvenciji.
2. Ovaj protokol podleže ratifikaciji od strane svake države koja je ratifikovala ili pristupila Konvenciji. Ratifikacioni instrumenti se deponuju kod Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.
3. Ovaj protokol otvoren je za pristupanje svim državama koje su ratifikovale ili pristupile Konvenciji.
4. Pristupanje se vrši deponovanjem instrumenata o pristupanju kod Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.

Član 16

1. Ovaj protokol stupa na snagu po proteku tri meseca od dana deponovanja, kod Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, desetog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju.
2. Za svaku državu koja ratificuje ovaj protokol ili mu pristupi posle njegovog stupanja na snagu. Protokol stupa na snagu po proteku tri meseca od dana deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju.

Član 17

Rezerve na ovaj protokol nisu dozvoljene.

Član 18

1. Svaka Država članica može predložiti izmene i dopune na ovaj protokol i njihov tekst dostavlja Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija će potom proslediti sve predložene izmene i dopune Državama članicama, sa zahtevom da mu saopšte da li žele sazivanje konferencije Država članica radi razmatranja tih predloga i glasanja o njima. Ako se najmanje jedna trećina Država članica izjasni u prilog ovog sazivanja, Generalni sekretar će sazvati konferenciju pod okriljem Ujedinjenih nacija. Sve izmene i dopune koje je usvojila većina Država članica prisutnih na konferenciji i koje učestvuju u glasanju podležu Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.
2. Izmene i dopune stupaju na snagu kad ih odobri Generalna skupština Ujedinjenih nacija i prihvati dve trećih Država članica ovog protokola, u skladu sa njihovim ustavnim postupcima.
3. Kada izmene i dopune stupe na snagu, one su obavezne za sve Države članice koje su ih prihvatile, dok druge Države članice ostaju vezane odredbama ovog protokola i svim izmenama i dopunama koje su ranije prihvatile.

Član 19

1. Svaka Država članica može, u svako doba, otkazati ovaj protokol putem pismene notifikacije upućene Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija. Otkaz proizvodi dejstvo šest meseci od dana kada je Generalni sekretar primio notifikaciju.
2. Otkaz neće sprečiti primenu odredaba ovog protokola na svaku predstavku podnetu u skladu sa članom 2 ili na istragu pokrenutu u skladu sa članom 8, pre datuma od kojeg otkaz proizvodi dejstvo.

Član 20

Generalni sekretar Ujedinjenih nacija obavestiće sve države o:

- (a) potpisivanju, ratifikaciji i pristupanju shodno ovom protokolu;
- (b) datumu stupanja na snagu ovog protokola i svake izmene i dopune shodno članu 18;
- (c) svim otkazima koji su učinjeni shodno članu 19.

Član 21

1. Ovaj protokol, čiji su tekstovi na arapskom jeziku, kineskom jeziku, engleskom jeziku, francuskom jeziku, ruskom jeziku i španskom jeziku podjednako verodostojni, biće deponovan u arhivi Ujedinjenih nacija.
2. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija dostaviće overene prepise ovog protokola na koje se odnosi član 25 Konvencije.

Član 22

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom listu SRJ - Međunarodni ugovori".

Obrazac za predstavke predviđene Opcionim protokolom uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena

Predstavka upućena:

Committee on the Elimination of Discrimination against Women
c/o Division for the Advancement of Women, Department of Economic and Social Affairs
United Nations Secretariat
2 United Nations Plaza
DC-2/12th Floor
New York, NY 10017
USA
Fax: xx 1-212-963 3463

Podneta na razmatranje na osnovu Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena

1. Informacije o podnosiocu/podnosiocima

Prezime Ime

Datum i mesto rođenja

Nacionalnost/državljanstvo.....

Broj pasoša/lične karte (ako postoje).....

Pol.....

Porodični status/deca.....

Zanimanje

Etničko poreklo, pripadnost religiji, socijalnoj grupi (ako je relevantno)

Sadašnja adresa

.....
.....

E-mail adresa za poverljivu korespondenciju (ako je različita u odnosu na sadašnju adresu)

.....

Fax Telefon

E-mail.....

Navedite da li predstavku podnosite kao:

(a) Navodna žrtva/žrtve

(Ako je grupa pojedinaca navodna žrtva, obezbediti informacije o svakom pojedincu)

(b) U ime navodne žrtve/žrtava

(Obezbediti dokaz o pristanku žrtve/žrtava ili razloge koji opravdavaju postupanje bez takvog pristanka)

**2. Ingormacije koje se odnose na navodnu žrtvu/žrtve
(ako sama žrtva ne podnosi predstavku)**

Prezime..... Ime.....

Datum i mesto rođenja.....

Nacionalnost/državljanstvo.....

Pasoš/lična karta (ako su dostupni).....

Pol..... Porodični status/deca.....

Zanimanje.....

Etničko poreklo, pripadnost religiji, društvenoj grupi (ako je relevantno)
.....

Sadašnja adresa
.....

E-mail adresa za poverljivu korespondenciju (ako je različita u odnosu na sadašnju adresu)
.....

Fax..... Telefon.....
E-mail.....

3. Informacije koje se odnose na državu članicu

Ime države članice (zemlje)
.....

4. Priroda navodne povrede/povreda

Obezbediti detaljne informacije koje potvrđuju osnovanost predstavke, uključujući:

Opis navodne povrede/povreda i navodnog izvršioca/izvršioce
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Datum/datumi i mesto/mesta
.....

Odredba Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena koja je navodno povređena. Ako se predstavka odnosi na veći broj odredbi, opишite povredu svake odredbe posebno
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Koraci preduzeti u cilju iscrpljivanja domaćih sredstava

Opisati aktivnosti koje su preduzete u cilju iscrpljivanja domaćih sredstava; na primer, pokušaj da se izdejstvuju politička ili programska pravna, administrativna ili zakonka sredstva, uključujući:

Vrsta/vrste traženih mera (uključujući relevantan datum/datume i mesto/mesta)

.....
.....
.....
.....

Ko je preuzeo inicijalnu radnju

.....

Kojoj vlasti ili telu je bila upućena

.....

Naziv suda koji je odlučivao o predmetu (ako je bilo koji sud odlučivao)

.....
.....

Ako domaća sredstva nisu iscrpljena, objasniti zašto nisu:

.....
.....
.....
.....

Obratiti pažnju: Priložiti kopije svih relevantnih dokumenata.

6. Druge međunarodne procedure

Da li je ista pravna stvar već bila razmatrana ili se razmatra pred nekim drugim međunarodnim organom? Ako jeste, navedite:

Vrsta procedure/procedura

.....

Datum/datumi i mesto/mesta

.....

Rezultat (ako ga ima)

.....
.....
.....
.....

Obratiti pažnju: Priložiti kopije svih relevantnih dokumanata

7. Datum i potpis

Datum i mesto:.....

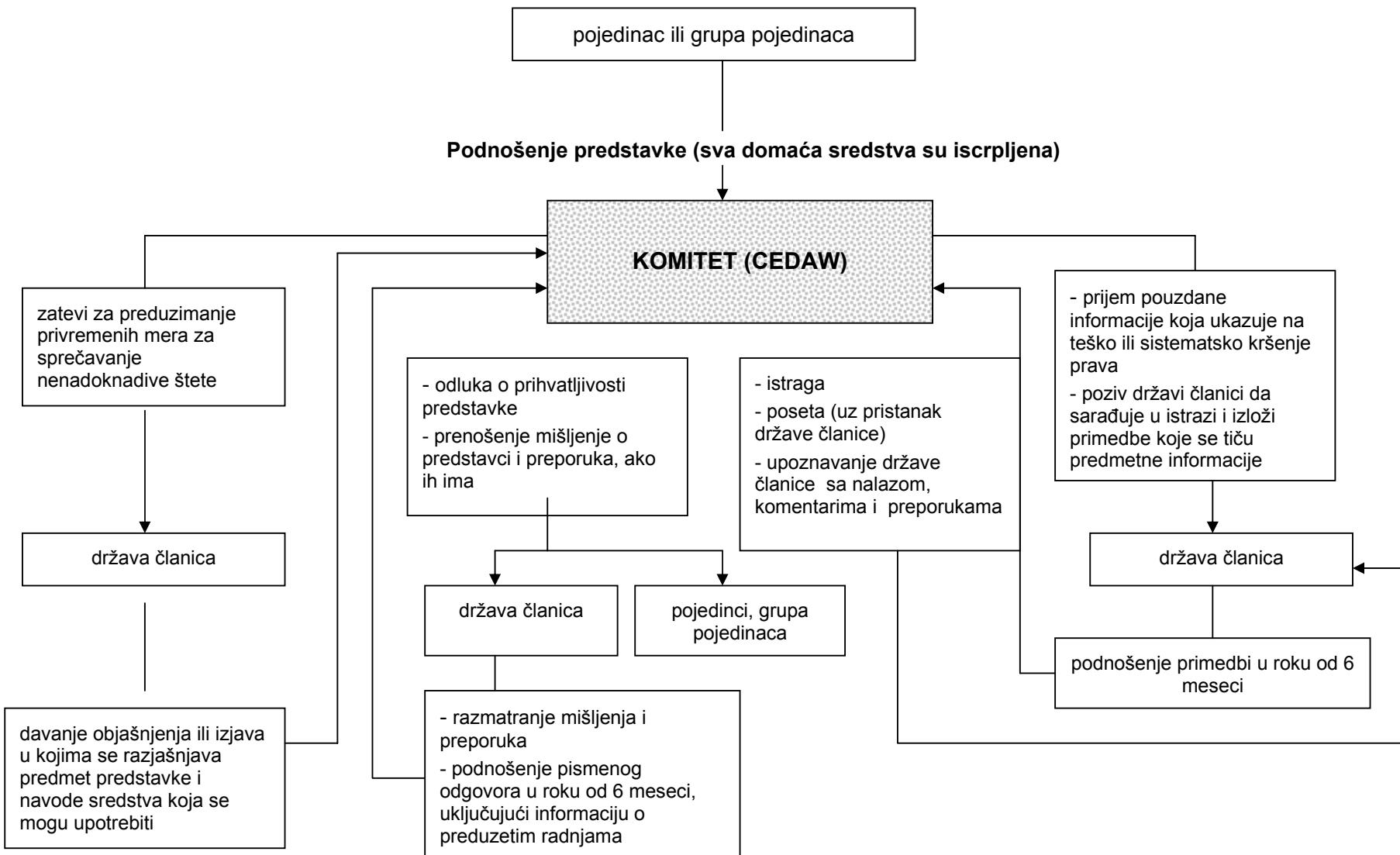
Potpis podnosioca/podnositelja i/ili žrtve/žrtava:

.....
.....

8. Lista priloženih dokumenata (ne slati originale, samo kopije)

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena: Postupak po individualnoj predstavci

IZVODI IZ OPŠTIH PREPORUKA KOMITETA ZA ELIMINACIJU DISKRIMINACIJE ŽENA*

Opšta preporuka br. 5 (Sedmo zasedanje 1988.)

Specijalne privremene mere

*Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, primetivši da izveštaji, uvodne opaske i odgovori država članica otkrivaju da, mada je postignut značajan napredak u pogledu ukidanja i izmene diskriminatorskih zakona, još uvek postoji potreba da se preduzmu koraci u cilju potpunog sprovođenja Konvencije, tako što će se uvesti mere koje će *de facto* promovisati ravnopravnost muškaraca i žena, podsećajući na član 4.1. Kovencije, preporučuje da države potpisnice više koriste privremene posebne mere kao što su pozitivno delovanje, povlašćen odnos ili proporcionalni sistemi, kako bi se ubrzao proces integracije žena u obrazovanju, ekonomiji, politici i sistemu zapošljavanja.*

Opšta preporuka br. 6 (Sedmo zasedanje 1988.)

Efikasni nacionalni mehanizmi i publicitet

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, razmotrivši izveštaje država članica koje su potpisale Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, uzevši u obzir rezoluciju 42/60 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 30. novembra 1987. preporučuje da države potpisnice:

1. Stvore i/ili ojačaju delotvoran nacionalni mehanizam, institucije i procedure na visokom državnom nivou, sa odgovarajućim novčanim sredstvima, obavezama i ovlašćenjima koje će:
a) Iznositi mišljenje o uticaju svih postupaka vlasti na žene; b) Sveobuhvatno nadgledati položaj žena; c) Pomagati da se formulisu novi politički potezi i da se delotvorno sprovedu strategije i mere za ukidanje diskriminacije;
2. Preduzmu odgovarajuće korake da obezbede širenje Konvencije, izveštaja država potpisnica u vezi sa članom 18. kao i izveštaja Komiteta na jeziku dotične države;
3. Traže pomoć generalnog sekretara i Odeljenja za informisanje javnosti kako bi obezbedile prevode Konvencije i izveštaja Komiteta;
4. Uključe u svoje uvodne i periodične izveštaje korake preduzete u cilju sprovođenja ove preporuke.

Opšta preporuka br. 8 (Sedmo zasedanje 1988.)

Primena člana 8. Konvencije

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, razmotrivši izveštaje država članica dostavljene u skladu sa članom 18. Konvencije, preporučuje da države potpisnice preduzmu dalje direktne mere u skladu sa članom 4. Konvencije kako bi obezbedile potpuno sprovođenje člana 8. Konvencije i kako bi ženama pružile mogućnost da, ravnopravno sa muškarcima i bez ikakve diskriminacije, predstavljaju svoju vladu na međunarodnom nivou i da učestvuju u radu međunarodnih organizacija.

* Tekst opštih preporuka Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena preuzet iz: *Ocenjivanje položaja žena, Uputstvo za pisanje izveštaja prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena*, dopunjeno i prevedeno od strane Kancelarije Viskog komesara za ljudska prava, Misije u Srbiji i Crnoj Gori, UN, 2003.

Opšta preporuka br. 9

(Osmo zasedanje 1989.)

Statistički podaci o položaju žena

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, uzevši u obzir činjenicu da su statistički podaci apsolutno neophodni kako bi se shvatio pravi položaj žena u svakoj od država članica koje su potpisale Konvenciju, primetivši da mnoge od država članica koje svoje izveštaje predaju Komitetu na razmatranje ne obezbeđuju statističke podatke, preporučuje da države potpisnice učine sve napore kako bi obezbedile da njihove nacionalne statističke službe odgovorne za propise stanovništva i druge društvene i ekonomski komentare formulisu upitnike tako da podaci mogu da se razluče prema polu, kako u pogledu apsolutnih brojeva tako i u pogledu procenata, kako bi zainteresovani korisnici mogli lako da pronađu podatke o položaju žena u određenom sektoru koji ih zanima.

Opšta preporuka br. 12

(Osmo zasedanje 1989.)

Nasilje nad ženama

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, s obzirom na to da članovi 2, 5, 12. i 16.

Konvencije zahtevaju od država članica da deluju u cilju zaštite žena od bilo koje vrste nasilja unutar porodice, na radnom mestu ili u bilo kojoj drugoj oblasti društvenog života, uzevši u obzir rezoluciju 1988/27 Ekonomsko-društvenog saveta, preporučuje državama članicama da u svoje periodične izveštaje Komitetu uključe i informacije o:

1. Zakonima na snazi koji štite žene od ispoljavanja bilo koje vrste nasilja u svakodnevnom životu (uključujući seksualno nasilje, zlostavljanje u porodici, seksualno uzinemiravanje na radnom mestu, itd.);
2. Ostalim merama preduzetim protiv ove vrste nasilja;
3. Postojanju službi pomoći ženama žrtvama nasilja ili zlostavljanja;
4. Statističkim podacima o ispoljavanju bilo koje vrste nasilja nad ženama i o ženama žrtvama nasilja.

Opšta preporuka br. 13

(Osmo zasedanje 1989.)

Jednaka naknada za rad iste vrednosti

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, podsećajući na Konvenciju Međunarodne organizacije za rad br. 100, koja se tiče jednakosti radnika muškog i ženskog pola za rad jednakih vrednosti, a koju je ratifikovala velika većina država članica koje su potpisale Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, podsećajući takođe da je razmotrio uvodni i 5 drugih periodičnih izveštaja država članica od 1983. do danas, s obzirom na to da, prema izveštajima država članica, iako je princip jednakosti za rad jednakih vrednosti prihvacen u zakonodavstvu mnogih zemalja, još mnogo toga treba da se uradi kako bi se obezbedila primena ovog principa u praksi i prevazišla polarizovanost tržišta rada prema polnoj pripadnosti, preporučuje državama članicama koje su potpisale Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena da:

1. U cilju omogućavanja punog sprovođenja Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena podstiču države koje još uvek nisu ratifikovale Konvenciju br. 100 Međunarodne organizacije za rad da to učine;
2. Razmotre mogućnost proučavanja, razvijanja i prihvatanja sistema procene rada zasnovanih na kriterijumima koji bi bili neutralni u odnosu na polnu pripadnost i koji bi olakšali upoređivanje onih poslova u kojima sada preovlađuju žene sa poslovima u kojima preovlađuju muškarci; informacije o postignutim uspesima trebalo bi da budu uključene u izveštaje Komitetu za eliminaciju diskriminacije žena;
3. Podrže, u meri u kojoj je to izvodivo, stvaranje mehanizma sprovođenja ovog principa i da podrže napore potpisnika kolektivnih ugovora da u okviru svoje nadležnosti obezbede primenu principa jednakosti za rad jednakih vrednosti.

**Opšta preporuka br. 16
(Deseto zasedanje 1991.)**

Žene - besplatni radnici u seoskim i gradskim porodičnim preduzećima

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, imajući u vidu članove 2. (c) i 11. (c), (d) i (e) Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Opštu preporuku br. 9 (Osmo zasedanje, 1989.) o statističkim podacima u vezi sa položajem žena, uvezvi u obzir činjenicu da veliki procenat žena u državama članicama radi bez plate, socijalnog osiguranja i društvenih pogodnosti, u poslovnim preduzećima čiji je vlasnik obično neki muški član porodice, primetivši da se izveštaji dostavljeni Komitetu za eliminaciju diskriminacije žena uglavnom ne bave problemom žena - besplatnih radnika u porodičnim preduzećima, tvrdeći da je neplaćen rad oblik iskorištavanja žena, suprotan Konvenciji, preporučuje da države potpisnice: a) Uključe u svoje izveštaje Komitetu informacije o pravnom i društvenom položaju žena koje besplatno rade u porodičnim preduzećima;

b) Prikupe statističke podatke o ženama koje rade bez plate, socijalnog osiguranja i društvenih pogodnosti u preduzeću čiji je vlasnik član porodice, i da te podatke uključe u svoj izveštaj Komitetu;

c) Preduzmu neophodne korake koji će garantovati platu, socijalno osiguranje i društvene pogodnosti ženama koje rade bez tih pogodnosti u preduzeću čiji je vlasnik član porodice.

Opšta preporuka br. 17

(Deseto zasedanje 1991.)

Određivanje mere i količine neplaćenog rada žena u domaćinstvu i njegovog priznavanja u bruto nacionalnom proizvodu

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, imajući u vidu član 11. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, podsećajući na paragraf 120. Dalekosežnih strategija unapređenja žena, održanih u Najrobiju, tvrdeći da će merenje i kvantitativno određivanje neplaćenih aktivnosti žena u domaćinstvu, koje doprinose razvoju svake zemlje, pomoći da se de facto utvrdi ekonomski uloga žena, ubedeni da takvo merenje i kvantitativno određivanje pruža osnovu za stvaranje buduće politike u vezi sa unapređenjem žena, primetivši diskusije Komisije za statistiku na njenom dvadesetprvom zasedanju, o reviziji sistema nacionalnih obračuna koja je u toku i razvoju statistike o ženama, preporučuje da države potpisnice:

- a) Podstiču i podržavaju istraživanja i eksperimentalne studije koje će izmeriti i proceniti neplaćeni rad žena u domaćinstvu; na primer, izvođenje komentara iskorišćenog vremena u okviru programa nadgledanja domaćinstava i prikupljanje statističkih podataka, razdvojenih prema polovima, o vremenu provedenom u domaćinstvu i na tržištu rada;
- b) Preduzmu korake, u skladu sa Konvencijom o ukidanju svih oblika diskriminacije žena i Dalekosežnim strategijama unapređenja žena (iz Najrobija), kako bi odredile i uključile u bruto nacionalni proizvod neplaćene aktivnosti žena u domaćinstvu;
- c) Uključe u svoje izveštaje, dostavljene u vezi sa članom 18. Konvencije, informacije o istraživanjima i eksperimentalnim studijama preduzetim kako bi se izmerio i procenio neplaćen rad u domaćinstvu, kao i informacije o napretku učinjenom u uključivanju neplaćenih aktivnosti žena u domaćinstvu u nacionalne obračune.

Opšta preporuka br. 18

(Deseto zasedanje 1991.)

Žene invalidi

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, razmatrajući naročito član 3. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, razmotrivši više od 60 periodičnih izveštaja država članica, i primetivši da pružaju malo informacija o nemoćnim ženama, zabrinut zbog položaja bespomoćnih žena, koje trpe dvostruku diskriminaciju zbog svojih posebnih uslova života, podsećajući na paragraf 296. Dalekosežnih strategija unapređenja žena (iz Najrobija), u kojem se nemoćne žene tretiraju kao osjetljiva grupa pod naslovom „Oblasti koje zahtevaju posebnu brigu”, potvrđujući svoju podršku Svetskom programu za delovanje u korist nemoćnih lica (1982.), preporučuje da države potpisnice u svojim periodičnim izveštajima

dostave informacije o nemoćnim ženama i o merama preduzetim u vezi sa njihovim specifičnim položajem, uključujući tu i posebne mere koje im čine jednako dostupnim obrazovanje i zaposlenje, zdravstvene usluge i socijalno osiguranje i koje im omogućuju da učestvuju u svim oblastima društvenog i kulturnog života.

**Opšta preporuka br. 19
(Jedanaesto zasedanje 1992.)**

Nasilje nad ženama

Opšti podaci

1. Nasilje zasnovano na razlici polova je oblik diskriminacije koji ozbiljno umanjuje mogućnosti da žene koriste prava i slobode na osnovu ravnopravnosti sa muškarcima.
2. 1989. godine, Komitet je preporučio da države uključe u svoje izveštaje informacije o nasilju i o merama preduzetim u borbi s nasiljem (Opšta preporuka 12, Osmo zasedanje).
3. Na Desetom zasedanju Komiteta 1991. odlučeno je da se deo Jedanaestog zasedanja posveti diskusiji i proučavanju člana 6. i drugih članova Konvencije, koji se odnose na nasilje nad ženama i na seksualno uzinemiravanje i zlostavljanje žena. Ova tema je odabrana u očekivanju Svetske konferencije o ljudskim pravima 1993. koju je Generalna skupština sazvala svojom rezolucijom 45/155 od 18. decembra 1990. 4. Komitet je zaključio da svi izveštaji država članica nisu adekvatno prikazali blisku povezanost diskriminacije žena, nasilja zasnovanog na razlici polova i kršenja ljudskih prava i sloboda. Za potpuno sprovođenje Konvencije potrebno je da države uvedu stvarne mere u cilju suzbijanja svih oblika nasilja nad ženama.
5. Komitet je predložio državama članicama da u razmatranju svoje politike i zakona i u dostavljanju izveštaja u skladu sa Konvencijom vode računa o sledećim komentarima Komiteta u vezi sa nasiljem zasnovanog na razlici polova.

Opšti komentari

6. U članu 1. Konvencije definiše se pojam diskriminacije žena. Definicija diskriminacije uključuje nasilje zasnovano na razlici polova, to jest, nasilje koje je usmereno prema ženi zato što je žena ili nasilje koje u većoj meri utiče na žene nego na muškarce. Ono uključuje dela koja nanose fizički, mentalni ili seksualni bol ili patnju, pretnje takvim delima, prinudu i druge vidove ograničavanja slobode. Nasilje zasnovano na razlici polova može da prekrši određene odredbe Konvencije, bez obzira na to da li se u ovim odredbama izričito spominje nasilje.

7. Nasilje zasnovano na razlici polova, koje šteti ili negira ženama uživanje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda prema opštem međunarodnom pravu ili prema konvencijama o ljudskim pravima, jeste diskriminacija prema članu 1. Konvencije.

Ova prava i slobode uključuju:

- a) pravo na život,
- b) pravo da se ne bude žrtva mučenja ili okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg odnosa ili kazne;
- c) pravo na jednaku zaštitu prema humanitarnim normama za vreme međunarodnog ili unutrašnjeg oružanog sukoba;
- d) pravo na slobodu i bezbednost ličnosti;
- e) pravo na jednaku zakonsku zaštitu;
- f) pravo na ravnopravnost u porodicu;
- g) pravo na najviši dostupan standard fizičkog i mentalnog zdravlja;
- h) pravo na pravedne i prihvatljive uslove rada.

8. Konvencija se primenjuje na nasilje počinjeno od strane vlasti. Takva dela nasilja mogu da prekrše obaveze države prema Opštem međunarodnom pravu i prema drugim konvencijama, pored toga što krše ovu Konvenciju.

9. Treba, međutim, naglasiti da se diskriminacija prema Konvenciji ne svodi samo na dela počinjena od strane ili u ime vlasti (vidi članove 2. e, 2. f i 5.). Na primer, pod članom 2. e Konvencija poziva države potpisnice da preduzmu sve odgovarajuće mere kako bi suzbile nasilje nad ženama od strane bilo koje osobe, organizacije ili preuzeća. Prema opštem međunarodnom pravu i pojedinačnim Paktma o ljudskim pravima, države mogu takođe da

budu odgovorne za dela pojedinaca ukoliko ne deluju s dužnom revnošću da bi sprečile kršenje prava ili da bi istražile i kaznile počinioce nasilnih dela, kao i ukoliko obezbede nadoknadu.

Opšta preporuka br. 21

(Trinaesto zasedanje 1994.)

Jednakost u braku i rodbinskim vezama

1. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (rezolucija Generalne skupštine br. 34/180, aneks) potvrđuje jednakost ljudskih prava žena i muškaraca u društvu i porodici. Konvencija zauzima značajno mesto među međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima.

2. Ostale konvencije i deklaracije takođe pridaju veliki značaj porodici i položaju žene u njoj. Među njima su Opšta deklaracija o ljudskim pravima (rezolucija Generalne skupštine br. 217/A III), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (rezolucija 2200 A (XXI), aneks), Konvencija o državljanstvu udatih žena (rezolucija 1040 (XI), aneks), Konvencija o pristajanju na brak, minimalnoj starosnoj dobi za brak i o registraciji brakova (rezolucija 1763A (XVII)) i kasnije Preporuke u vezi sa ovom konvencijom (rezolucija 2018 (XX)) i Dalekosežne strategije unapređenja žena - Najrobi.

3. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena poziva se na neotuđiva prava žena koja su već sadržana u pomenutim konvencijama i deklaracijama, ali ide dalje uvidajući značaj kulture i tradicije u oblikovanju načina razmišljanja i ponašanja muškaraca i žena, kao i značajan ideo koji one imaju u ograničavanju ostvarenja osnovnih prava žena.

Opšti podaci

4. Rezolucijom 44/82 Generalna skupština odredila je 1994. godinu za Međunarodnu godinu porodice. Komitet želi da iskoristi ovaj povod da naglasi značaj prihvatanja osnovnih prava žena u okviru porodice kao jedne od mera koje će da pomognu i podstaknu predstojeće međunarodne proslave.

5. Pošto je odlučeno da se na ovaj način obeleži Međunarodna godina porodice, Komitet želi da pruži analizu tri člana koji su od posebnog značaja za položaj žene u porodici:

Član 9.

1. Države potpisnice treba da garantuju ženama jednak prava kao i muškarcima da dobiju, promene ili zadrže svoju nacionalnost. Naročito treba da obezbede da ni brak sa stranim državljaninom ni promena nacionalnosti od strane supruga ne mogu automatski da promene nacionalnost supruge, da je učine apatridom niti da joj nametnu muževljevu nacionalnost.

2. Države potpisnice treba da garantuju ženama jednak prava kao i muškarcima u pogledu nacionalne pripadnosti dece.

Komentar

6. Nacionalna pripadnost je presudan činilac za potpuno učešće u bilo kom društvu. Uopšteno gledajući, država daje nacionalnost onima koji su u njoj rođeni. Nacionalnost takođe može da se dobije radi stalnog nastanjenja ili da se dodeli iz humanitarnih razloga (npr. apatrida).

Ukoliko nemaju status pripadnika nacije ili državljanina, žene nemaju pravo da glasaju i da se kandiduju za obavljanje javnih funkcija, a može i da im bude uskrácen pristup opštim dobrima i pravo na izbor mesta stalnog boravka. Odrasla žena trebalo bi da ima pravo da promeni nacionalnost; nacionalnost ne bi trebalo proizvoljno da se oduzima zbog stupanja u brak ili razvoda braka, ili zato što je njen suprug ili otac promenio nacionalnost.

Član 15.

1. Države potpisnice pružiće ženama ravnopravan tretman pred zakonom kao i muškarcima.

2. Države potpisnice pružiće ženama u okviru građanskog prava jednak pravnu moć kao i muškarcima i jednak mogućnosti za korišćenje ove moći. Ženama naročito treba da daju jednak prava na zaključivanje ugovora i raspolađanje svojinom i na ravnopravan tretman u sudovima i tribunalima.

3. Države potpisnice su saglasne da će svi ugovori i svi drugi privatni dokumenti sa bilo kakvom pravnom posledicom usmerenom na ograničavanje pravne moći ženama biti smatrani nevažećim.

4. Države potpisnice pružiće muškarcima i ženama jednak prava prema zakonima koji se tiču preseljenja pojedinaca i prava na izbor mesta stalnog boravka i domicila.

Komentar

7. Ukoliko žena uopšte ne može da potpiše ugovor ili joj nije dostupan finansijski kredit, ili ako to može da učini samo uz saglasnost ili garanciju supruga ili muškog člana porodice, ona nema pravnu nezavisnost. Svako takvo ograničenje onemogućuje ženi da bude jedini vlasnik imovine i unapred je isključuje iz pravnog vođenja sopstvenog posla ili stupanja u bilo koji vid ugovora. Takva ograničenja ozbiljno umanjuju ženi mogućnost da izdržava sebe i one koji od nje zavise.

8. Pravo žene da podigne optužnicu ograničeno je u nekim zemljama zakonom ili time što su joj nedostupni pravni saveti, ili pak time što ne može da zatraži pomoć suda. U drugim zemljama, ženi svedoku i njenom iskazu pridaje se manje poštovanja ili značaja nego muškarčevom. Takvi zakoni i običaji u praksi onemogućavaju pravo žene da traži ili zadrži ravnopravan Deo imovine i slabe njen položaj kao nazavisnog, odgovornog i cenjenog člana zajednice. Kada zemlje zakonima ograničavaju pravnu moć žene, ili dopuštaju pojedincima ili institucijama da to čine, one negiraju ženama pravo na ravnopravnost sa muškarcima i ograničavaju im sposobnost da izdržavaju sebe i one koji od njih zavise.

9. Domicil je u zemljama sa opštim pravom pojam koji se odnosi na onu zemlju u kojoj osoba namerava trajno da boravi i čijoj pravnoj nadležnosti će da se potčini. Domicil dete stiče preko roditelja, ali, kod odraslih ljudi on označava zemlju u kojoj osoba obično oravi i u kojoj namerava trajno da se nastani. Kao i u slučaju nacionalnosti, proučavanje izveštaja zemalja članica pokazuje da ženi nije uvek zakonom dozvoljeno da sama bira domicil. Domicil bi, kao i nacionalnost, odrasla žena trebalo da može da promeni svojom voljom, bez obzira na bračno stanje. Svako ograničenje prava žene da bira svoj domicil po istom osnovu kao i muškarac može da joj ograniči pristup sudovima u zemlji u kojoj živi ili da joj onemogući da slobodno ulazi i izlazi iz zemlje.

10. Žene privremeno nastanjene i zaposlene u drugoj zemlji treba da imaju ista prava kao i muškarci da sa sobom povedu supružnike, partnere i decu.

Član 16.

1. Države potpisnice preduzeće sve odgovarajuće mere kako bi suzbile diskriminaciju žena po svim pitanjima u vezi sa brakom i porodičnim odnosima i naročito će, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, da obezbede:

- a) Jednako pravo na stupanje u brak;
- b) Jednako pravo na slobodan izbor bračnog druga i na stupanje u brak samo sopstvenom slobodnom voljom;
- c) Jednaka prava i obaveze tokom braka i nakon razvoda;
- d) Jednaka prava i obaveze u svojstvu roditelja, bez obzira na bračno stanje, po svim pitanjima koja se tiču dece; interesi dece treba da budu od najvećeg značaja u svim slučajevima;
- e) Jednaka prava na slobodno i odgovorno odlučivanje o broju dece i vremenskom razmaku između porođaja i pravo na dostupnost informacija, obrazovanja i sredstava za ostvarenje ovih prava;
- f) Jednaka prava oko starateljstva, nadzora i usvajanja dece ili takvih institucija tamo gde ovi koncepti postoje prema nacionalnom zakonodavstvu; interesi dece treba da budu od najvećeg značaja u svim slučajevima;
- g) Jednaka lična prava u svojstvu supružnika, uključujući pravo na izbor prezimena, profesije i zanimanja;
- h) Jednaka prava oba supružnika u pogledu posedovanja svojine, nabavljanja, upravljanja, administracije i korišćenja imovine, kao i prepuštanja imovine drugome, bilo besplatno ili uz nadoknadu vrednosti.

2. Veridba i venčanje deteta neće imati pravnih posledica; biće preduzeto sve što je neophodno, uključujući i stvaranje odgovarajućih zakona, kako bi se odredila minimalna starosna dob za sklapanje braka i kako bi se uvela obaveza zavodenja svih brakova u zvanične matične knjige.

Komentar

Javni i privatni život

11. Istoriski gledano, na ljudske delatnosti u javnom i privatnom životu različito se gledalo i one su prema tome bile i regulisane. U svim društvima se na delatnosti žena, koje su izvršavale svoje tradicionalne uloge u oblasti privatnog i domaćeg života, dugo gledalo kao na delatnosti niže vrednosti.

12. Pošto su ove delatnosti od neprocenjivog značaja za opstanak društva, nema nikakvog opravdanja za primenu različitih idiskriminatorskih zakona ili običaja na njih. Izveštaji država članica otkrivaju da još uvek postoje zemlje u kojima ravnopravnost *de jure* ne postoji. Time se sprečava da žene imaju jednak pristup novčanim sredstvima i da uživaju ravnopravan status u porodici i društvu. Čak i tamo gde postoji ravnopravnost *de jure*, sva društva ženama određuju drugačije uloge nego muškarcima, i na njihove uloge se gleda kao na manje vredne. Na taj način narušavaju se principi pravde i Jednakosti koji su naročito sadržani u članu 16, kao i u članovima 2, 5. i 24. Konvencije.

Razni vidovi porodica

13. Vid i koncepcija porodice mogu da se razlikuju od države do države, pa čak i među različitim krajevima iste države. Kakav god da je vid porodice, i kakav god da je pravni sistem, religija, običaji i tradicija u zemlji, tretman žene u porodici mora i pred zakonom i u privatnom životu da bude u skladu sa principima jednakosti i pravde za sve, kao što nalaže član 2. Konvencije.

Član 16. (1) (e)

21. Obaveze koje žene imaju oko rađanja i odgajanja dece utiču na njihovo pravo na obrazovanje, zaposlenje i druge aktivnosti vezane za lični razvoj. Ove obaveze takođe nameću ženama teret neravnomerno raspoređenog rada. Broj dece i vremenski razmak između porođaja ima sličan učinak za živote žena i takođe utiče na njihovo fizičko i mentalno zdravlje, kao i na zdravlje njihove dece. Iz ovih razloga, žene imaju pravo da odluče o broju dece i o vremenskom razmaku između porođaja.

22. Neki izveštaji otkrivaju da postoje slučajevi prisile koji imaju ozbiljne posledice po žene, kao što su prisilne trudnoće, abortusi ili sterilizacije. Odluka o tome da li će žena imati decu ili ne, mada je poželjno da se donosi uz konsultovanje sa bračnim drugom ili partnerom, ipak ne sme da bude ograničena od strane supruga, roditelja, partnera ili vlade. Kako bi mogle da donešu ispravnu odluku o bezbednim i pouzdanim kontraceptivnim merama, žene treba da budu obaveštene o kontraceptivnim merama i njihovoj upotrebi, i da im budu zagarantovani obrazovanje o seksu i usluga oko planiranja porodice, kao što je navedeno u članu 10. (b) Konvencije.

23. Postoji opšta saglasnost da se, tamo gde su dostupne odgovarajuće mere za svojevoljnu kontrolu rađanja, zdravlje, napredak i dobrobit svih članova porodice poboljšavaju. Štaviše, takve usluge poboljšavaju opšti kvalitet života i zdravlja stanovništva, a dobrovoljna kontrola porasta stanovništva pomaže da se očuva

okolina i da se postigne održiv nivo ekonomskog i društvenog razvoja.

Član 16. (1) (g)

24. Stabilna porodica je ona porodica koja je zasnovana na principima jednakosti, pravde i ličnog ostvarenja svakog njenog člana. Svaki od partnera mora, prema tome, da ima pravo da izabere profesiju ili zaposlenje koje najviše odgovara njegovim ili njenim sposobnostima, sposobljenosti i željama, kao što nalaže član 11. (a) i (c) Konvencije. Dalje, svaki od partnera treba da ima pravo da bira svoje ime i da time sačuva svoju individualnost i identitet u zajednici i da se razlikuje od ostalih članova društva. Kada zakon ili običaji nalažu ženi da promeni prezime prilikom sklapanja ili razvoda braka, njoj su ova prava uskraćena.

Član 16. (1) (h)

25. Prava koja ovaj član obezbeđuje preklapaju se i dopunjaju prava iz člana 15 (2), u kojem se državama nameće obaveza da ženama daju jednaka prava da zaključuju ugovore i da raspolažu imovinom.

26. Član 15.(1) garantuje ženama jednakost sa muškarcima pred zakonom. Pravo na posedovanje, upravljanje, korišćenje i raspolaganje imovinom je od suštinskog značaja za

pravo žene na ekonomsku nezavisnost, i u mnogim zemljama je presudno za njenu sposobnost da zarađuje za život i da obezperi odgovarajući smeštaj i ishranu za sebe i svoju porodicu.

27. U zemljama u kojima je u toku sprovodenje programa agrarnih reformi ili reraspodele zemlje između različitih etničkih grupacija, treba strogo da se vodi računa o pravu žene na posedovanje te preraspodeljene zemlje ravnopravno sa muškarcima, bez obzira na njen bračno stanje.

28. U većini zemalja značajan procenat žena žive same ili su razvedene, a mnoge same snose odgovornost za izdržavanje porodice. Očigledno, nerealna je svaka diskriminacija prilikom raspodele imovine koja počiva na premisi da je muškarac jedini odgovoran za izdržavanje žena i dece u svojoj porodici i da samo on može časno da se nosi sa ovom odgovornošću. Prema tome, svaki zakon ili običaj koji muškarcu garantuje pravo na veći deo imovine nakon razvoda braka ili *de facto* veze, ili nakon smrti člana porodice, diskriminatoran je i imaće ozbiljnog uticaja na praktičnu sposobnost žene da se razvede od supruga, da izdržava sebe ili svoju porodicu i da živi dostoјanstveno kao samostalna osoba.

29. Sva ova prava treba da budu zagarantovana bez obzira na bračno stanje žene.

Svojina stečena u braku

30. Ima zemalja koje ne priznaju pravo žene da poseduje jednak deo imovine kao i muž tokom braka ili *de facto* veze ili po njihovom završetku. Mnoge zemlje ovo pravo priznaju, ali njegovo sprovodenje u praksi ograničava ishod prethodnih sličnih slučajeva ili ga ograničavaju običaji.

31. Čak i kada žene imaju ova zakonska prava, i sudovi ih primenjuju, imovinom koju žena poseduje tokom braka ili prilikom razvoda može da upravlja muškarac. U mnogim državama, uključujući tu i one u kojima postoji društveno vlasništvo, ne postoji pravna obaveza da se žena konsultuje kada se prodaje ili na neki drugi način otuđuje imovina koju su supružnici posedovali u braku ili *de facto* vezi.

32. U nekim zemljama, prilikom podele imovine stečene u braku veći naglasak se stavlja na finansijski doprinos pri sticanju imovine, dok se umanjuje značaj ostalih vidova doprinosa, kao što je podizanje dece, briga o starijim rođacima i izvršavanje obaveza u domaćinstvu. Takvi ženini doprinosi nematerijalne prirode često omogućavaju mužu da zarađuje i stiče imovinu. I finansijski i nefinansijski doprinosi treba da imaju istu težinu.

33. U mnogim zemljama se na imovinu stečenu tokom *de facto* veze ne gleda isto kao na imovinu stečenu u braku. Ukoliko se veza završi, žena bez izuzetka dobija značajno manji deo imovine od partnera. Zakoni koji na ovaj način diskriminiraju udate i neudate žene, ili žene sa decom i bez dece, treba da budu opozvani.

Nasleđivanje

34. Izveštaji država članica treba da sadrže komentare o zakonskim i običajnim propisima u vezi sa zakonima o nasleđivanju i o njihovom uticaju na položaj žena, kao što je navedeno u Konvenciji i u rezoluciji 884D (XXXIV) Ekonomsko - društvenog saveta, u kojoj je Savet preporučio državama da obezbede da muškarci i žene u istom stepenu srodstva sa pokojnikom imaju pravo na jednake delove imovine i na isti položaj u pogledu nasleđivanja. Ova odredba nije sveopšte sprovedena.

35. U mnogim zemljama zakon i praksa oko nasleđivanja i imovine dovode do ozbiljne diskriminacije žena. Kao posledica ovog neravnopravnog tretmana, žene dobijaju manji deo imovine preminulog supruga ili oca nego što bi dobio udovac ili sin pokojnice ili pokojnika. U nekim slučajevima, žene imaju ograničena i strogo kontrolisana prava i dobijaju samo prihod od imovine pokojnika. Prava nasleđivanja za udovice često ne slede principe ravnopravnog posedovanja imovine stečene tokom braka. Ovakve odredbe su u suprotnosti sa Konvencijom i treba ih ukinuti.

Član 16. (2)

36. U Bečkoj deklaraciji i programu delovanja koja je usvojena na zasedanju Svetske konferencije o ljudskim pravima održanom u Beču od 14. do 25. juna 1993. godine, države se pozivaju da opozovu postojeće zakone i odredbe i da suzbiju običaje i postupke koji diskriminiraju i nanose zlo ženskom detetu. Član 16.(2) i odredbe Konvencije o pravima deteta unapred zabranjuju državama članicama da dozvole ili daju pravnu važnost braku između maloletnih osoba. Prema Konvenciji o pravima deteta, „dete je svako ljudsko biće ispod 18

godina starosti osim ako se, po zakonima koji se odnose na decu, punoletstvo ne stiče pre te dobi". Bez obzira na ovu definiciju, i imajući u vidu odredbe Bečke deklaracije, Komitet smatra da najniža starosna dob za stupanje u brak, kako za muškarca tako i za ženu, treba da bude 18 godina. Kada se muškarac i žena venčaju, oni preuzimaju na sebe veliku odgovornost. Stoga ne treba dozvoliti brak pre nego što je dostignuta puna zrelost i sposobnost delovanja. Prema izveštajima Svetske zdravstvene organizacije, kada se maloletna lica, naročito devojčice, venčaju i rade decu, to ima štetne posledice po njihovo zdravlje i predstavlja prepreku u obrazovanju. Kao posledica toga, ograničena im je ekonomска nezavisnost.

37. Ovo ne samo da lično utiče na ženu već joj ograničava i razvijanje sposobnosti i nezavisnosti, a umanjuje joj i mogućnost zapošljavanja, pa tako štetno deluje i na njenu porodicu i na čitavu zajednicu.

38. U nekim zemljama postoji razlika u starosnoj dobi neophodnoj za brak kod muškaraca i kod žena. Pošto takve odredbe polaze od pogrešne pretpostavke da intelektualni razvoj žena ne ide istom brzinom kao kod muškaraca, ili da je kod žene stepen fizičke i intelektualne razvijenosti nebitan za brak, treba da budu ukinute. U drugim zemljama dozvoljeno je da se devojčice vere ili da im članovi porodice ugovaraju vezu. Takve mere ne samo da su u suprotnosti sa Konvencijom, već i sa pravom žene da slobodno bira partnera.

39. Države potpisnice treba takođe da zahtevaju zvanično registrovanje svih brakova, bez obzira na to da li su građanski ili su sklopljeni prema običajnom ili verskom pravu. Time će država moći da obezbedi da se poštuje Konvencija i da se utvrди ravnopravnost partnera, minimalna starosna dob za brak, zabrana bigamije ili poligamije i zaštita prava dece.

PEKINŠKA DEKLARACIJA*

1. Mi, Vlade učesnice Četvrte svetske konferencije o ženama,
2. Okupljene ovde u Pekingu u septembru 1995. g., u godini pedesete godišnjice osnivanja Ujedinjenih nacija,
3. Odlučne da unapredimo ciljeve jednakosti, razvoja i mira u korist svih žena u svetu i u interesu celog čovečanstva,
4. Poštjući glasove svih žena u svetu i uzimajući u obzir različitost žena i njihovih uloga i prilika u kojima se nalaze, iskazujući počast ženama koje su popločale put i inspirisane nadom koju sobom nosi omladina sveta,
5. Svesne da je status žena bio poboljšan u nekim važnim aspektima tokom prethodne decenije, ali da je taj napredak bio neravnomerni, da još postoji nejednakosti između muškaraca i žena, kao i velike prepreke, što sve ima ozbiljne posledice po dobrobit svih ljudi,
6. Svesne takođe da ovu situaciju dalje pogoršava rastuće siromaštvo koje ima negativan uticaj na život većine svetskog stanovništva, a posebno žena i dece, a koje nastaje kako iz pojedinačnih državnih tako i medjunarodnih uzroka,
7. Bezrezervno se posvećujemo radu na rešavanju ovih ograničenja i prepreka, time ubrzavajući i poboljšavajući napredak i jačanje položaja žena širom sveta, saglasne u tome da ovo zahteva hitnu akciju u duhu odlučnosti, nade, saradnje i solidarnosti, kako sada tako i one koje će nas voditi u naredno stoljeće.

Ponovo potvrđujemo naše zalaganje za:

8. Jednakost prava i urođenog ljudskog dostojanstva žena i muškaraca, kao i druge ciljeve i principe date u Povelji Ujedinjenih nacija, Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima i drugim međunarodnim instrumentima u vezi ljudskih prava, posebno Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Konvenciji o pravima deteta, kao i Deklaraciji o eliminaciji nasilja nad ženama i Deklaraciji o pravu na razvoj;
9. Obezbeđenje pune implementacije ljudskih prava žena i ženske dece kao neotudjivog, nedeljivog i sastavnog dela svih ljudskih prava i osnovnih sloboda;
10. Dalje nadogradnjanje na osnovu konsenzusa i napredka postignutog u predhodnim konferencijama i samitima Ujedinjenih nacija o ženama u Najrobiju 1985.g., o deci u Njujorku 1990.g., o zaštiti okoline i razvoju u Rio de Ženeiru 1992.g., o ljudskim pravima i Beču 1993. g., o stanovništvu i razvoju u Kairu 1994. g., te o društvenom razvoju u Kopenhagenu 1995. g., sa ciljem postizanja jednakosti, razvoja i mira;

* Pekinška deklaracija i Platforma za akciju usvojene su na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama koja je održana 1995 godine u Pekingu.

11. Postizanje potpune i efikasne implementacije budućih Strategija u vezi unapređenja žena, iz Najrobita;
12. Davanje većih ovlašćenja i napredovanje žena, uključujući i pravo na slobodu misli, savesti, veroispovijesti i uverenja, što doprinosi moralnim, etičkim, duhovnim i intelektualnim potrebama žena i muškaraca, pojedinačno ili u zajednici s a drugima, time im garantujući mogućnost ostvarenja njihovih punih potencijala u društvu i oblikovanja njihovih života u skladu sa njihovim vlastitim aspiracijama.

Uverene smo da:

13. je davanje većih ovlašćenja ženama u njihovo puno učešće na osnovu jednakosti u svim sferama društva, uključujući i učešće u procesu donošenja odluka i strukturama vlasti, od osnovne važnosti za postizanje jednakosti, razvoja i mira;
14. su ženska prava ljudska prava;
15. su jednakaka prava, mogućnosti i pristup sredstvima, ravnopravna podela odgovornosti za porodicu na muškarce i žene, kao i skladno partnerstvo između njih, od presudne važnosti za njihovu dobrobit i dobrobit njihovih porodica, kao i za učvršćivanje demokratije;
16. iskorenjivanje siromaštva putem održivog ekonomskog razvoja, društvenog razvoja, zaštite okoline i društvene pravde zahteva učešće žena u ekonomskom i društvenom razvoju, jednakost mogućnosti i potpuno i ravnopravno učešće žena i muškaraca kao nosilaca i korisnika održivog razvoja okrenutog čoveku;
17. su izričito priznanje i potvrda prava svih žena da vladaju svim aspektima svoga zdravlja, posebno svojom sopstvenom plodnošću, od osnovne važnosti za jačanje njihove uloge u društvu;
18. je mir na lokalnom, državnom, regionalnom i globalnom nivou moguće postići i da je on neodvojivo povezan sa napretkom žena, koje su osnovna snaga u preuzimanju vodeće uloge u rešavanju konflikata i unapredjenju trajnog mira na svim nivoima;
19. je od bitne važnosti sačinjiti, implementirati i pratiti, uz puno učešće žena, efikasne, efektivne i međusobno potkrepljujuće politike i programe koji vode računa o pitanju pola, uključujući i razvojne politike i programe, na svim nivoima, kojima će se podupirati veća kvalifikovanost i napredak žena;
20. je učešće i doprinos svih faktora građanskog društva, posebno ženskih grupa i mreža, kao i drugih nevladinih organizacija i organizacija u okviru lokalne zajednice, uz puno poštovanje njihove autonomije, u saradnji sa vladama, važno za efikasnu implementaciju i dalju primjenu Platorme za akciju.

SAVET EVROPE*

ČETVRTA EVROPSKA KONFERENCIJA MINISTARA O JEDNAKOSTI IZMEĐU ŽENA I MUŠKARACA (Istanbul, 13-14. novembar 1997)

DEKLARACIJA O JEDNAKOSTI IZMEDU ŽENA I MUŠKARACA KAO FUNDAMENTALNOM KRITERIJUMU DEMOKRATIJE

Ministri država učesnici na 4. evropskoj Konferenciji ministara o jednakosti između žena i muškaraca (Istanbul, 13-14. Novembar 1997)

- smatrajući da principi pluralističke demokratije, vladavina zakona i poštovanje ljudskih prava – sto su vodeći principi Saveta Evrope - čine osnov njihove saradnje;
- imajući na umu glavne političke promene koje su se dogodile u Evropi posljednjih godina i koje su dovele do uvecanja Saveta Evrope i do velike transformacije evropskih društava;
- uzimajući u obzir da su šefovi država i vlada članica Saveta Evrope na sastanku u Strazburu 10. i 11. oktobra 1997. godine, na drugom samitu organizacije, naglasili "važnost izbalansiranije zastupljenosti muškaraca i žena u svim sektorima društva, uključujući politički život" i pozvali na "kontinuirani progres s ciljem da se postigne efektivna jednakost u pogledu mogućnosti za žene i muškarce";
- podsjećajući se na obaveze preuzete od strane država članica Saveta Evrope u okviru evropske Konvencije o ljudskim pravima i Deklaracije o jednakosti žena i muškaraca od 16. novembra 1988. godine, ponovljenih u poruci Odbora ministara (11. jul 1995.) upućenoj na 4. svetskoj konferenciji Ujedinjenih nacija o ženama (Peking, septembar 1995.);
- ponavljajući posvećenost ciljevima i preporukama pomenutim u tekstovima koje je usvojila međunarodna zajednica na svjetskim konferencijama Ujedinjenih nacija održanim tokom 90-ih godina, posebno onih sadržanih u strategijskim ciljevima Platforme za akciju usvojene na konferenciji u Pekingu, kao i onih sadržanih u ciljevima Regionalne Platforme za akciju usvojene na regionalnom uvodnom sastanku na visokom nivou 4. svjetske Konferencije o ženama (Bec, oktobar 1994.);
- primećujući, međutim, sa zabrinutošću, da su, uprkos znacajnim promjenama u statusu, uloga i doprinos žena u društvu tokom druge polovine ovog vijeka, raspodjela moci, odgovornosti i pristupa resursima između žena i muškaraca još uvek veoma nejednaki;
- uzimajući kao svoje polazište tekstove usvojene na 1., 2. i 3. evropskoj konferenciji ministara o jednakosti između žena i muškaraca (Strazbur, 1986., Bec, 1989. i Rim, 1993) kao i rezultate konferencije "Ravnopravnost i demokratija: Utopija ili izazov?" (Strazbur, februar 1995) i generalno rad Saveta Evrope na temu ravnopravnosti i demokratije;
- podsjećajući se na preporuku br. R (96) 5 Odbora ministara Saveta Evrope o uskladivanju rada i porodicnog života;
- naglašavajući da, pošto se društvo sastoji od podjednakog broja žena i muškaraca i kako je jedna od najvećih strukturalnih razlika među ljudima pol, balansirana zastupljenost žena i muškaraca kod donošenja političkih odluka, osigurala bi bolje funkcionisanje demokratskog društva;
- naglašavajući da rad na postizanju jednakosti između žena i muškaraca ne bi trebalo više da se smatra ženskim pitanjem vec trebalo bi da uključi sve članove društva, žene i muškarce u potpunosti i postane briga društva kao cjeline;
- uzimajući u obzir potrebu za vecim doprinosom muškaraca u promovisanju jednakosti između žena i muškaraca;

* Izbor dokumenata Saveta Evrope: *Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju*, Niš. Tekst dokumenata adaptiran prema neslužbenom hrvatskom prevodu Ureda za ravnopravnost spolova Vlade RH.

SLAŽU SE U SLEDEĆEM:

Jačanje demokratije zahtijeva da njeni principi budu produbljeni i razjašnjeni u stalnom dinamickom procesu traganja za i posvećenosti punom unapredjenju i zaštiti ljudskih prava – građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih – za sve ljude;

Postizanje jednakosti između žena i muškaraca jeste integralni deo procesa koji vodi stvarnoj demokratiji. Kao preduslov, učešće svih članova društva, žena i muškaraca, u svim sferama života, mora da bude u potpunosti obezbedeno. Demokratija mora da postane svjesna pitanja pola i osjetljiva na pitanje pola;

Ovo uključuje izbalansiranu zastupljenost oba pola kao zahtjeva pravde i potrebe za dostizanjem istinske demokratije, koja više ne može sebi da priušti ignorisanje kompetencije, umijeća i kreativnosti žena;

Neke od barijera na koje žene nailaze u vezi sa njihovim učešćem i izbalansiranim zastupljenjušću polova u političkom i javnom životu tisu se strukture i funkcionalisanja izbornih sistema i političkih institucija, vecinom političkih stranaka. Promjene na ovom polju mogu da se dese jedino kroz osposobljavanje žena i konstruktivni dijalog sa muškarcima što će uciniti da muškarci shvate urgentnost korjenite reforme u smislu zastupljenosti u političkom životu i donošenju odluka gde se sada primjenjuje manja zastupljenost žena; Marginalizacija žena u javnom životu i demokratiji je strukturalni faktor koji je povezan sa nejednakom raspodjeljom ekonomske i političke moci između žena i muškaraca i stereotipnim stavom u vezi sa socijalnim ulogama žena i muškaraca. Ove stereotipne socijalne uloge ogranicavaju mogućnosti i žena i muškaraca da ostvare svoje potencijale;

Jednakost zahtijeva pozitivno, dinamično suocavanje sa ustanovljenim strukturama moci i stereotipnim ulogama polova kako bi se postigla strukturalna promjena na svim nivoima i, konačno, novi socijalni poredak; Muškarci treba da odigraju znacajnu ulogu u dostizanju jednakosti između žena i muškaraca, posebno kada su oni ti koji donose odluke;

Veće učešće muškaraca u sferi privatnog života, posebno u svakodnevnoj brizi o deci, porodici i domu, kao i ravnopravnije dijeljenje odgovornosti kod donošenja odluka u političkom, javnom i profesionalnom životu sa ženama poboljšalo bi kvalitet života za sve.

Ministri,

1. SE SLAŽU da cilj mora biti dostizanje demokratije u kojoj su žene i muškarci ravnopravni, sto će dovesti do dubljeg razumijevanja pravde i univerzalnih ljudskih prava, kao i do obogacivanja demokratije kroz izbalansiranu zastupljenost polova;
2. SE SLAŽU da ovaj cilj treba da se dostigne putem specifičnih, multidisciplinarnih strategija vezanih za politički i javni život i ostale životne sfere, kroz osposobljavanje žena i kroz partnerstvo žena i muškaraca koji rade na zajednickom cilju – postizanju jednakosti;
3. POTVRDUJU da ostvarivanje ravnopravnosti između žena i muškaraca nije samo zadatak vlada, već i društva kao cjeline;
4. NAGLAŠAVAJU potrebu uključivanja pitanja pola u glavne tokove svih delatnosti i programa na svim nivoima da bi se identifikovao uticaj koji to ima na žene i muškarce i da bi se poboljšalo i razvilo donošenje odluka;
5. PODVLAČE da treba da se obezbijedi dodjeljivanje adekvatnih ljudskih i finansijskih resursa za uvodenje trenda jednakosti među polovima iz svih izvora radi uspješnog prenošenje ovog koncepta u praksu;
6. NAGLAŠAVAJU, kao važan preduslov za uvodenje ovog trenda, potrebu da se poboljša znanje o ženama i muškaracima u svim životnim uslovima popularizacijom studija i statistike o muškarcima i ženama iz perspektive pola;
7. PODVLAČE ulogu koju muškarci treba da odigraju u ostvarivanju jednakosti i slažu se da treba da se razviju posebne strategije za muškarce;
8. SLAŽU se da nove aktivnosti koje imaju za cilj promovisanje uloge muškaraca u ostvarivanju jednakosti treba da budu komplementarne sa trenutnim aktivnostima na polju jednakosti između žena i muškaraca;

9. SLAŽU se oko indikativne liste multi-disciplinarnih strategija, dodate ovoj Deklaraciji, koje imaju za cilj jednakost između žena i muškaraca kao fundamentalni kriterijum demokratije;

10. PODRŽAVAJU vlade, i sve relevantne institucije i grupe, posebno socijalne partnerne i više državne službenike, da implementiraju, ojacaju i podrže inicijative koje se baziraju na strategijama dodatim ovoj deklaraciji;

11. PREPORUCUJU da Odbor ministara Saveta Evrope preduzme sve neophodne mere za postizanje ciljeva pomenutih u ovoj Deklaraciji, a posebno:

na polju saradnje između vlada:

- osmisli, lansira i podstice javne kampanje da bi se javno mnjenje informisalo o korisnosti i prednostima koje bi ravnopravna zastupljenost polova u donošenju odluka imala za društvo kao cjelinu;

- podržava i organizuje sakupljanje informacija i iskustava između država članica o dobrim primjerima i procjeni uticaja preduzetih mjera da bi se postigla izbalansirana zastupljenost žena i muškaraca u donošenju odluka;

- podstice i pokrene istraživanje, uključujući procjenu uticaja pripadnosti određenom polu u izbornim sistemima da bi se identifikovale mere za suprostavljanje manjoj zastupljenosti zena u donošenju odluka;

- organizuju sastanke, seminare i konferencije, na kojima bi muškarci i žene diskutovali o raznim pitanjima iz perspektive jednakosti, s ciljem da se napravi elaborat vizije za buducnost, vizije post-patrijarhalnog društva;

- u okviru rada na suzbijanju nasilja nad zenama, razmotri pripremanje evropskog pravnog instrumenta na ovu temu;

- pozovu Savet za kulturnu saradnju (CDCC) i njegov Odbor za obrazovanje (CCED) da bi se stvorila zajednicka grupa strucnjaka uz Upravni odbor za jednakost između žena i muškaraca (CDEG) s ciljem da se promoviše obrazovanje koje neće praviti diskriminaciju u odnosu na pol i koje neće biti stereotipno, na svim nivoima obrazovnog sistema;

u okviru Sekretarijata Saveta Evrope:

- promovišu izbalansiranu zastupljenost žena i muškaraca na svim nivoima u Savetu Evrope;

- podsticu ciljeve kojima će se postići kriticne mase žena na pozicijama gde se donose odluke u okviru Saveta Evrope;

Nadalje, ministri preporučuju da Odbor ministara:

- promoviše uključivanje trenda jednakosti među polovima u glavne tokove svih organa i aktivnosti Saveta Evrope i podrži sve organe koji se bave programom i budžetskim pitanjima da obezbede, u svom radu, vidljivo uključivanje trenda jednakosti među polovima;

- obezbijedi da ostvarivanje jednakosti između žena i muškaraca bude deo monitoringa ispunjavanja demokratskih obaveza država članica.

IZJAVA O JEDNAKOSTI ŽENA I MUŠKARACA U KONTEKSTU 50. GODIŠNICE SAVETA EVROPE

Ministri država učesnica 4. evropske konferencije ministara o jednakosti žena i muškaraca koja je održana u Istanbulu 13. i 14. novembra 1997. godine;

Uz primjedbu da su šefovi država i vlada članica Saveta Evrope, na sastanku u Strasburu 10. i 11. oktobra 1997. godine, na drugom samitu organizacije, naglasili "znacaj izbalansiranje zastupljenosti muškaraca i žena u svim sektorima društva, uključujući politički život," i pozvali na "kontinuirani progres s ciljem da se dostigne efektivna jednakost u pogledu mogućnosti za žene i muškarce",

Podsjecajući se na obaveze preuzete od strane država učesnica na 4. svetskoj konferenciji Ujedinjenih nacija o ženama, održanoj u Pekingu 1995. godine, kao i doprinosa Saveta Evrope toj konferenciji,

Uz primjedbu da 1999. godina označava pedesetu godišnjicu Saveta Evrope, POTVRĐUJU potrebu pažljivog razmatranja progrusa koji se dogodeo kod država članica i ulaganja većih zajednickih napora u implementiranje Platforme za akciju usvojene na 4. svetskoj konferenciji o ženama, i izražavaju cvrsto vjerovanje da će se ovim pitanjem pozabaviti na odgovarajući nacin u kontekstu 50. godišnjice Saveta Evrope,

PODVLAČE znacaj jasanja saradnje između vlada u okviru Saveta Evrope na polju jednakosti žena i muškaraca i posebno uloge muškaraca u ovom procesu.

PREPORUKA REC (2003)3 ODBORA MINISTARA DRŽAVAMA ČLANICAMA O URAVNOTEŽENOJ PARTICIPACIJI ŽENA I MUŠKARACA U POLITIČKOM I JAVNOM ODLUČIVANJU

(Usvojio Odbor ministara 12. mart 2003. godine, na 831. sastanku zamenika ministara)

Odbor ministara, na osnovu odredbi člana 15.b Statuta Saveta Evrope,

- imajući u vidu da žene čine više od polovine stanovništva i biračkog tela u državama članicama, ali su i dalje ozbiljno podzastupljene u donošenju političkih i javnih odluka u velikom delu država članica;
- imajući u vidu da je, uprkos postojanju de jure ravnopravnosti, raspodela moći, odgovornosti i pristupa privrednim, društvenim i kulturnim resursima između žena i muškaraca još uvijek vrlo neravnopravna zbog ukorijenjenosti uobičajenih tradici-onalnih rodnih uloga;
- bojeći se da funkcionisanje izbornih sistema i političkih institucija, uključujući političke stranke, može ograničiti participaciju žena u političkom i javnom životu;
- smatrajući da je uravnotežena participacija žena i muškaraca u donošenju političkih i javnih odluka pitanje potpunog uživanja ljudskih prava, socijalne pravde te nužan uvjet za bolje funkcionisanje demokratskog društva;
- smatrajući da bi ostvarenje uravnotežene participacije žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju doprinelo boljem i delotvornijem stvaranju javnih politika kroz ponovnu definiciju političkih prioriteta i stavljanjem novih tema na politički dnevni red, kao i poboljšanju kvaliteta života za sve;
- smatrajući da je uravnotežena participacija žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju potrebna za razvoj i stvaranje Evrope zasnovane na ravnopravnosti, društvenoj koheziji, solidarnosti i poštovanju ljudskih prava;
- podsećajući na Deklaraciju usvojenu na Drugom samitu Saveta Evrope (oktobar, 1997) na kojem su predsednici država i vlada Saveta Evrope naglasili "važnost uravnoteženije participacije žena i muškaraca u svim društvenim područjima, uključujući politički život", i pozvali na "stalni napredak s obzirom na postizanje delotvorne jednakosti u mogućnostima žena i muškaraca";
- imajući na umu Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) i njene Protokole;
- imajući u vidu Europsku socijalnu povelju (1961) i izmenjenu Europsku socijalnu povelju (1996) kao i Dodatni protokol Evropske socijalne povelje koji pruža Sustav kolektivnih pritužbi (1995.);
- imajući u vidu dokumente koje je usvojila Evropska ministarska konferencija o ljudskim pravima održana u Rimu 2000. godine;
- imajući u vidu sledeće Preporuke Odbora ministara državama Članicama Saveta Evrope: Preporuku br. R(85)2 o pravnoj zaštiti od polne diskriminacije; Preporuku br. R(96)5 o uskladivanju radnog i porodičnog života i Preporuku br. R(98)14 o uvođenju načela ravnopravnosti polova;
- imajući u vidu sledeće dokumente koje je usvojila Parlamentarna skupština: Preporuka 1229 (1994) o jednakosti prava između žena i muškaraca; Preporuku 1269 (1995) o postizanju stvarnog napretka u ženskim pravima od 1995 i Preporuku 1413 (1999) o jednakoj zastupljenosti u političkom životu;
- imajući u vidu Opštu deklaraciju o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda i Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima;
- podsećajući na Konvenciju Ujedinjenih nacija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, 1979.), naročito na Članke 7.i 8.;

- podsećajući također na obveze iz Pekinške platforme za delovanje kao i Završnih dokumenata Posebnog zasedanja Opšte skupštine Ujedinjenih naroda 2000. godine (Peking +5);
- smatrujući da demokratija više ne može dopustiti zanemarivanje sposobnosti, znanja i kreativnosti žena nego mora postati rodno osetljiva i uključiti žene različitog podrekla i različitih dobnih skupina u političko i javno odlučivanje na svim nivoima;
- poštujući visoki prioritet koji Vjeće Evrope daje unapredjenju demokratije i ljudskih prava, preporučuje vladama država članica:
 - I. da se obavežu na unapređenje uravnotežene zastupljenosti žena i muškaraca javno priznajući da ravnopravno deljenje vlasti u odlučivanju između žena i muškaraca različitog podrekla i dobi, jača i obogaćuje demokratiju;
 - II. da štite i unapređuju jednaka građanska i politička prava žena i muškaraca, uključujući izbor na političke položaje i slobodu udruživanja;
 - III. da obezbede ženama i muškarcima uživanje individualnog biračkog prava, te da, u istu svrhu, preduzmu sve potrebne mere za ukidanje prakse porodičnog glasanja;
 - IV. da izmene svoje zakonodavstvo i praksu, s ciljem obezbeđivanja da se strategije i mere opisane u ovoj Preporuci primjenjuju i sprovode;
 - V. da unapređuju i potiču posebne mere za stimulisanje i podršku volje žena da participiraju u političkom i javnom odlučivanju;
 - VI. da razmotre postavljanje vremenski određenih ciljeva u svrhu postizanja uravnotežene participacije žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju;
 - VII. da osiguraju da se ova Preporuka da na znanje svim relevantnim političkim institucijama i javnim i privatnim telima, naročito nacionalnim parlamentima, lokalnim i regionalnim vlastima, političkim strankama, javnim službama, javnim i polujavnim organizacijama, preduzećima, sindikatima, udruženjima poslodavaca i nevladnim organizacijama;
 - VIII. da nadziru i ocenjuju napredak u postizanju uravnotežene participacije žena i muškaraca u političkom i javnom životu, te da redovito izvještavaju Odbor ministara o preduzetim merama i postignutom napretku na ovom području.

Prilog Preporuci Rec(2003)3

U smislu ove Preporuke, smatra se da uravnotežena participacija žena i muškaraca znači da zastupljenost bilo žena bilo muškaraca u bilo kojem telu koje odlučuje u političkom ili javnom životu ne bi smela pasti ispod 40%. Na osnovu toga, vlade država članica pozvane su da razmotre sledeće mere:

A. Zakonodavne i administrativne mere

Države članice trebalo bi da:

1. razmotre moguće ustavne i/ili zakonske izmjene, uključujući mere pozitivne akcije, koje bi olakšale uravnoteženiju participaciju žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju;
2. prihvate administrativne mere kako bi službeni jezik odražavao uravnoteženu podelu vlasti između žena i muškaraca;
3. da razmotre donošenje zakonskih reformi kako bi se uveli paritetni pragovi za kandidate u izborima na lokalnim, regionalnim, nacionalnim i nadnacionalnim nivoima.
Tamo gde postoje razmerne liste, treba razmotriti uvođenje sistema "zatvarača";
4. razmotriti delovanje kroz javno financiranje političkih stranaka kako bi ih se podstakle na unapređenje ravnopravnosti spolova;
5. ako se pokaže da su izborni sistemi imali negativan učinak na političku zastupljenost žena u izabranim telima, prilagoditi ili reformirati te sisteme kako bi se unapredila polno uravnotežena zastupljenost;

6. razmotriti donošenje odgovarajućih zakonskih mera usmerenih na ograničavanje istodobnog obnašanja nekoliko izbornih političkih dužnosti odjednom;
7. usvojiti odgovarajuće zakone i/ili administrativne mere za poboljšanje radnih uslova izabralih predstavnika na lokalnim, regionalnim, nacionalnim i nadnacionalnim nivoima kako bi se osigurao demokratičniji pristup izabranim telima;
8. usvojiti odgovarajuće zakonske i/ili administrativne mere za podršku u usklađivanju porodilnih i javnih dužnosti izabralih predstavnika, te, naročito, podstaknuti parlamente i lokalne i regionalne vlasti da obezbede takvo radno vrijeme i radne metode koje omogućavaju izabranim predstvincima oba pola da usklade svoj radni i obiteljski život;
9. razmotriti donošenje odgovarajućih zakonskih i/ili administrativnih mera kako bi obezbedili postojanje polno uravnotežene zastupljenosti u svim imenovanjima koje obavlja ministar odnosno vlada u javne odbore;
10. obezbediti postojanje polno uravnotežene zastupljenosti na položajima ili funkcijama čiji su nosioci imenovani od strane vlade ili drugih javnih institucija;
11. obezbediti da postupci izbora, zapošljavanja i imenovanja za vodeće položaje u javnom odlučivanju budu rođno osjetljivi i transparentni;
12. javnu upravu učiniti dobrim primerom u smislu polno uravnotežene raspodele položaja gde se donose odluke i u jednakom profesionalnom razvoju za žene i muškarce;
13. razmotriti usvajanje odgovarajućih zakonskih i/ili administrativnih mera kako bi obezbedili postojanje polno uravnotežene zastupljenosti u svim delegacijama, međunarodnim organizacijama i forumima;
14. uzeti u obzir polnu ravnotežu prilikom imenovanja predstavnika u međunarodne odbore za posredovanje i pregovore, naročito kod mirovnih procesa ili okončavanja sukoba;
15. razmotriti poduzimanje zakonskih i/ili administrativnih mera usmerenih na podsticanje i podršku poslodavcima kako bi se omogućilo osobama koje participiraju u političkom i javnom odlučivanju pravo na službeno odsustvo, a da za to ne budu kažnjeni;
16. obezbediti, tamo gde je to potrebno, podršku i ojačati rad nacionalnih mehanizama za ravnopravnost u ostvarenju uravnotežene participacije u političkom i javnom životu;
17. podstaži parlamente na svim nivoima da uspostave parlamentarne odbore ili delegacije za prava žena i jednakе mogućnosti, te da uvedu načelo ravnopravnosti polova u čitav svoj rad;

B. Mere podrške

Države članice trebalo bi da:

18. podrže, svim odgovarajućim merama, programe usmerene na podsticanje ravnoteže polova u političkom životu i u javnom odlučivanju koje iniciraju ženske organizacije, kao i sve organizacije koje rade u prilog ravnopravnosti polova;
19. razmotre uspostavljanje baze podataka žena voljnih da rade na položajima gde se donose političke i javne odluke;
20. podrže i razvijaju političku delatnost žena pružanjem prilike ženama koje su izabrane kao predstavnice da stvore mreže na lokalnim, regionalnim, nacionalnim i nadnacionalnim nivoima;
21. razvijaju i podržavaju programe mentorstva, izgradnje samopouzdanja, programe vodenja i obuke za žene koje razmatraju ulazak u političko i javno odlučivanje;
22. podstiću obuku kandidatkinja i izabralih predstavnica u primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija;
23. u školske nastavne planove i programe uvedu obrazovne i vaspitne aktivnosti usmerene na podizanje svesti mladih ljudi o ravnopravnosti spolova i njihovu pripremu za demokratsko građanstvo;
24. unapređuju participaciju mladih ljudi, naročito mladih žena, u udruženjima kako bi im se omogućilo prikupljanje iskustva, znanja i sposobnosti koje se mogu preneti u područje institucionalne i posebno političke participacije;
25. podstiću organizacije mladih da obezbede uravnoteženu participaciju žena i muškaraca u svojim strukturama koje odlučuju;

26. podstiču veću uključenost etničkih i kulturnih manjina, a posebno žena iz tih manjina, u odlučivanje na svim nivoima;
27. obaveštavaju političke stranke o različitim strategijama koje se koriste u raznim zemljama za unapređenje uravnotežene participacije žena i muškaraca u izabranim predstavničkim telima; podstaći ih da sprovode jednu ili više takvih strategija i da unapređuju uravnoteženu participaciju žena i muškaraca na položajima gde se donose odluke unutar stranačke strukture;
28. podržati programe koje iniciraju socijalni partneri (organizacije poslodavaca i radnika) za unapređenje uravnotežene participacije žena i muškaraca na odgovornim i odlučujućim položajima, unutar svojih redova i u kontekstu kolektivnog pregovaranja;
29. podstiću preduzeća i udruženja da obezbede uravnoteženu participaciju žena i muškaraca u svojim telima koja donose odluke, naročito u takvim koje primaju državnu pomoć za pružanje javnih službi ili sprovođenje javnih politika;
30. unapređuju kampanje usmerene na celokupnu javnost kako bi se podigla svest o važnosti polno uravnotežene zastupljenosti u političkom i javnom odlučivanju kao preduslov za istinsku demokratiju;
31. unapređuju kampanje usmerene na podsticanje podele odgovornosti između žena i muškaraca u privatnoj sferi;
32. unapređuju kampanje usmerene na specifične grupe, naročito na političare, socijalne partnere i one koje zapošljavaju i imenuju političke i javne odlučitelje, kako bi se podigla njihova svest o važnosti polno uravnotežene participacije u političkom i javnom odlučivanju;
33. organizuju interaktivne seminare o ravnopravnosti polova za ključne osobe u društvu, kao što su vodeći i visoki funkcionери, kako bi se podigla njihova svijest o važnosti uravnotežene participacije žena i muškaraca na svim nivoima odlučivanja;
34. podržavaju nevladine organizacije i istraživačke institute da sprovode studije o participaciji i učinku participacije žena na odlučivanje i na okolinu u kojoj se odluke donose;
35. sprovode istraživanja o raspodjeli glasova prema ispitivanjima javnog mnijenja kako bi se odredili obrasci glasovanja žena i muškaraca;
36. unapređuju istraživanje o zaprekama koje onemogućuju pristup žena političkom i javnom odlučivanju na različitim razinama i objaviti rezultate;
37. unapređuju istraživanje o participaciji žena u odlučivanju u socijalnom i volonterskom sektoru;
38. unapređuju rodno usmerena istraživanja o ulogama, funkcijama, statusu i radnim uslovima izabranih predstavnika na svim nivoima;
39. unapređuju uravnoteženu participaciju na položajima gde se odlučuje u medijima, uključujući upravna, programska, obrazovna, edukativna, istraživačka i regulatorna tela;
40. podržavaju obuku i podizanje svesti studenata novinarstva i medijskih profesionalaca o pitanjima vezanim uz ravnopravnost spolova te o tome kako izbjegći seksističke stereotipe i seksizam;
41. podstiču medijske stručnjake da obezbede kandidatkinjama i kandidatima, kao i izabranim predstavnicima, da dobiju jednaku prisutnost u medijima, posebno tokom za vrijeme izbornog razdoblja.

C. Nadzor

Države Članice trebalo bi da:

42. razmotre uspostavljanje nezavisnih tela, kao što su posmatrači za nadzor pariteta ili posebnog nezavisnog posredničkog tela, koje bi pratilo vladinu javnu politiku na području uravnotežene participacije žena i muškaraca u političkom i javnom životu, ili poveriti taj zadat� nacionalnom mehanizmu za ravnopravnost;
43. razmotre uspostavljanje i primenu pokazatelja za nadzor i vrednovanje uravnotežene participacije žena i muškaraca u odlučivanju na osnovu međunarodno uporedivih podataka razvrstanih po spolu;
44. razmotre usvajanje sledećih pokazatelja za merenje napretka u području donošenja političkih i javnih odluka;

- I. procenat žena i muškaraca izabralih za predstavnike u parlamentima (nadnacionalnim/nacionalnim/federalnim/regionalnim) i lokalnim predstavničkim telima, a prema političkoj stranci kojoj pripadaju;
- II. procenat žena i muškaraca izabralih za predstavnike u parlamentima (nadnacionalnim/nacionalnim) u poređenju s brojem kandidata, a prema političkoj stranci kojoj pripadaju (uspeh na izborima);
- III. procenat žena i muškaraca u nacionalnim delegacijama u imenovanim predstavničkim telima, kao što su Parlamentarna skupština Saveta Evrope i Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope, kao i u međunarodnim organizacijama i forumima;
- IV. procenat žena i muškaraca u nacionalnim, federalnim i regionalnim vlastima;
- V. broj žena i muškaraca koji su ministri/zamjenici ministara u različitim područjima delovanja (portfelji/ministarstva) u nacionalnim, federalnim i regionalnim vlastima država članica;
- VI. procenat najviše pozicioniranih žena i muškaraca u javnim službama, kao i njihova raspodela u različitim područjima djelatnosti;
- VII. procenat sudija i sutkinja u Vrhovnom sudu;
- VIII. procenat žena i muškaraca u telima koje imenuje vlada;
- IX. procenat žena i muškaraca u telima političkih stranaka na nacionalnom nivou u kojima se odlučuje;
- X. procenat žena i muškaraca koji su članovi udruženja poslodavaca, radnika i profesija, kao i procenat žena i muškaraca u njihovim telima na nacionalnom nivou u kojima se donose odluke;
- 45. podnose, svake druge godine, izveštaj svojim nacionalnim parlamentima o preduzetmernama i učinjenom napretku prema gore navedenim pokazateljima;
- 46. objave, svake druge godine, izveštaj o preduzetim merama i učinjenom napretku u uključenosti žena u odlučivanje, kao i da široko distribuiraju te izvještaje;
- 47. objave i učine lako dostupnim statističke podatke o kandidatima za političke položaje i o izabranim predstavnicima, koji sadrže informacije o polu, dobi, zaposlenju, sektoru zaposlenja (privatni/javni), obrazovanju;
- 48. podstiću redovnu analizu prisutnosti i prikazivanja žena i muškaraca u nacionalnim vestima i programima o tekućim događajima, osobito za vrijeme održavanja izbornih kampanja.

KONGRES

LOKALNIH I REGIONALNIH VLASTI

Savet Evrope

F -67075 Strasbourg Cedex

Tel.: +33 (0)3 88 41 20 00

Faks: +33 (0)3 88 41 27 51/ 37 47

<http://www.coe.int/cpire>

Jedanaesto plenarno zasedanje

Strasbourg, 27. maj 2004.

Privremeno izdanje

JEDANAESTO ZASEDANJE (Strasbourg, 25.-27. maj 2004.)

Rezolucija 176 (2004)1 o uvođenju načela ravnopravnosti polova na lokalni i regionalni nivo: strategija unapređenja ravnopravnosti žena i muškaraca u gradovima i regijama

Raspravljena i usvojena 27. maja 2004. od strane Kongresa, na Trećem zasedanju (vidi dok. CG (11) 10), predlog rezolucije koji je predstavila Britt-Marie Lövgren, Švedska, L, NR, izvestiteljica).

Kongres,

1. Podsećajući da je cilj Savet Evrope postizanje većeg jedinstva među svojim članicama u svrhu očuvanja i unapređenja idealna i načela koja su dio njihovog zajedničkog naslijeda;
2. Podsećajući da je postizanje delotvorne jednakosti između žena i muškaraca integralan deo tih idealna i načela, kao i da je jednakost žena i muškaraca osnovna dimenzija zaštite i unapređenja ljudskih prava koja predstavlja snažan pokazatelj kvalitete demokratije;
3. Uzimajući u obzir Deklaraciju o jednakosti žena i muškaraca, koju je usvojio Odbor ministara 16. januara 1988.;
4. Uzimajući u obzir da je Deklaraciju o jednakosti žena i muškaraca kao osnovni kriterijum demokratije, usvojila Evropska ministarska konferencija o jednakosti žena i muškaraca (Istanbul, studeni 1997);
5. Podsećajući na Preporuku R (98) 14 Odbora ministara Vijeća Evrope državama članicama o uvođenju načela ravnopravnosti spolova i Preporuke Rec (2003) 3 o Uravnoteženoj participaciji žena i muškaraca u političkom i javom donošenju odluka;
6. Podsećajući na svoj rad u unapređivanju participacije žena u lokalnim i regionalnim jedinicama, naročito kroz izvještaj Patrizie Dini, Rezolucije 85 (1999) i Preporuke 68 (1999) o participaciji žena u političkom životu Europskih regija;
7. Imajući obzira za nalaze izvještaja o misijama posmatranja izbora koje su sproveli Parlamentarna skupština, Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Vijeća Evrope i OSCE poslednjih godina, koje su osvetile praksi porodilčnog glasanja u petnaestak evropskih zemalja;
8. Podsećajući da bratimljenje i partnerstvo lokalnih i regionalnih vlasti Evrope takođe može doprineti međusobnom približavanju žena iz različitih zajednica, omogućiti im da podele iskustva izbornog procesa i uključe se u neformalni proces podizanja svesti prava žena kao građanki;
9. Nadglašavajući ulogu lokalnih i regionalnih vlasti u podržavanju lokalnih inicijativa kako bi se ohrabrla participacija žena u politici i javnom životu;
10. Uveren da je jedna od glavnih strategija za postizanje delotvorne jednakosti žena i muškaraca upravo uvođenje načela ravnopravnosti polova;

11. Pozdravljujući izvještaj o uvođenju principa ravnopravnosti spolova, koji je podneo Glavni odbor za jednakost žena i muškaraca (CDEG), uspostavljajući pojmovni okvir za uvođenje načela ravnopravnosti spolova i metodologiju za njegovo sprovođenje, s dodatkom primera dobre prakse;
12. Uveren da sprovođenje strategije uvođenja načela ravnopravnosti polova neće samo unapređivati delotvornu jednakost žena i muškaraca i delotvornije odgovarati na želje i potrebe različitih kategorija građana, nego da će takođe za rezultat imati bolju upotrebu ljudskih i novčanih resursa, poboljšati donošenje odluka i ojačati funkcioniranje demokratije;
13. Verujući da je najvažniji preduslov kako bi uvođenje načela ravnopravnosti polova bilo delotvorno politička volja;
14. Pozdravljujući inicijativu Evropske mreže obrazovnih organizacija (ENTO) da posveti deo svog Godišnjeg seminara u 2004. godini, koji će se održati u Coimbri (Portugal) pitanju uvođenja načela ravnopravnosti spolova;

15. Poziva lokalne i regionalne vlasti da:

- a. se javno obavežu na jednakost spolova, delotvornije odgovaraju na želje i potrebe različitih kategorija građana, usvoje politiku uvođenja načela ravnopravnosti polova kako bi unapređivali delotvornu jednakost žena i muškaraca, delotvornije raspodeljivali ljudske i novčane resurse, poboljšali donošenje odluka i ojačali demokratiju;
- b. vrednuju trenutnu situaciju uključenosti muškaraca i žena kroz prikupljanje statističkih podataka (statističkih podataka razvrstanih po polu) kako bi procenile uticaj koji pol ima na to ko ima ili nema koristi od određenih politika;
- c. koriste ove informacije, kao i slučajeve dobre prakse na području uvođenja načela ravnopravnosti polova, uvere političare i građane u potrebu usvajanja politike uvođenja načela ravnopravnosti polova;
- d. omoguće obuku političarima kako bi mogli razumeti važnost ovog pristupa i toga kako on funkcioniše;
- e. usvoje politiku ravnopravnosti polova i razviju lokalne i regionalne planove delovanja kako bi sprovele jednakost žena i muškaraca i unapređivale uvođenje načela ravnopravnosti spolova kao strategiju, u okviru definicije, sprovođenja i vrednovanja politika i delatnosti koje preduzima vlasta;
- f. usvoje preporuke i specifične mere iznesene u Preporuci Rec (2003) Odbora ministara Saveta Evrope o uravnoteženoj participaciji žena i muškaraca u političkom i javnom donošenju odluka kako bi se povećala participacija žena i muškaraca u svim odlukama koje na njih utiču;
- g. usvoje specifične metode konsultacija kako bi otkrile poglede, želje i potrebe žena i muškaraca o politikama i uslugama za koje su odgovorni, kako bi poboljšale participaciju žena i muškaraca u donošenju odluka koje ih se tiču;
- h. procene nove i postojeće politike u smislu njihovog uticaja na žene i muškarce i promene ih ako je to potrebno da bi se obezbedila pravednost;
- i. nadziru politike kako bi videle imaju li rezultati promena željeni utjecaj;
- j. uspostave ili ojačaju strukture ili mašineriju, kako bi se osigurali potrebnii novčani i ljudski resursi za sprovođenje ovih delatnosti;
- k. razmotre upotrenu postojećih procesa *performance* menadžmenta kako bi se uspostavili ciljevi prilikom uvođenja načela ravnopravnosti spolova;
- l. usvoje različite mere podizanja svesti javnih službenika na lokalnom i regionalnom nivou o uticaju njihovih postupaka i prakse na žene i muškarce korisnike i da ohrabruju i usađuju promenu;
- m. uvedu delotvorne i trajne programe obuke za javne službenike na lokalnom i regionalnom nivou, kako bi mogli prikupiti i interpretirati pokazatelje jednakosti polova, spontano ih uzeti u obzir u njihovom području delovanja i preduzeti delotvorne konsultativne vežbe, predveti procenu utjecaja pola kad definišu, sprovode i vrednuju politike i delatnosti i uspostave delotvoran nadzor i vrednovanje kako bi procenili napredak;

- n.* šire informacije o promenama nastalim primenom načela ravnopravnosti polova građanima, lokalnim i regionalnim akterima, izabranim funkcionerima i službenicima na lokalnom i regionalnom nivou kao način pružanja podrške;
- o.* doprinesu prikupljanju slučajeva dobre prakse u području uvođenja načela ravnopravnosti polova;
- p.* rade sa i podržavaju Odbor žena Opština i regija Saveta Evrope (CEMR), nevladine organizacije i druge stručnjake u oblasti, kako bi nadgradile i poboljšale postojeće informacije i praksu o uvođenju načela ravnopravnosti polova;
- q.* unapređuju praksu uvođenja načela ravnopravnosti polova kroz politike nabavke i s drugim organizacijama koje upravljaju javnim službama;
- r.* unapređuju podizanje svesti o važnosti i delotvornosti uvođenja načela ravnopravnosti polova u medijima i kroz obrazovanje na svim nivoima;

16. Traži od evropskih obrazovnih organizacija

- a.* da uključe uvođenje načela ravnopravnosti polova kao sredstvo obezbeđivanja boljeg pružanja javnih usluga na lokalnom i regionalnom nivou u obuku za izabrane predstavnike i javne službenike;
- b.* predlože specifični program obuke o ovom pitanju svojim članovima;
- c.* šire primere dobre prakse i upotrebe slučajeve dobre prakse razvijene u drugim evropskim obrazovnim organizacijama;

17. Poziva Kancelariju Kongresa

- a.* da ohrabri Stalne odbore Kongresa da imaju na umu dimenziju uvođenja načela ravnopravnosti polova kad ohrabruju lokalne i regionalne vlasti;
- b.* da podrži i aktivno pridonese organizaciji Sedamnaestog godišnjeg ENTO seminara;
- c.* razmotri pripremu i objavljivanje priručnika s primerima dobre prakse u uvođenju načela ravnopravnosti polova na lokalnoj i regionalnoj razini;
- d.* da ima na umu načela postavljena u ovoj Rezoluciji u bilo kojoj budućoj reviziji Statuta Kongresa koja bi obezbedila uravnoteženu participaciju žena i muškaraca u radu Kongresa.

**PREPORUKA REC (2002)5 ODBORA MINISTARA
ZEMLJAMA ČLANICAMA O ZAŠTITI ŽENA OD NASILJA**
(*Usvojio Odbor ministara 30. aprila 2002. god.
na 794. sednici pomoćnika ministara*)

Odbor ministara po odredbama Člana 15b Statuta Saveta Evrope,
Ponovo potvrđuje da je nasilje nad ženama rezultat nepostojanja ravnoteže moći između muškaraca i žena i vodi ka ozbiljnoj diskriminaciji prema ženskom polu, kako u društvu, tako i u porodici;
Potvrđujući da nasilje nad ženama predstavlja i kršenje i narušavanje ili potiranje njihovih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda;
Ističući da nasilje nad ženama predstavlja kršenje njihovog fizičkog, fiziološkog i/ili seksualnog integriteta;
Ističući sa zabrinutošću da su žene često podvrgnute višestrukoj diskriminaciji po osnovu pripadanja rodu kao i porijeklu, ali i žrtve tradicionalnog ili običajnog ponašanja koje je nespojivo sa njihovim ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama;
Imajući u vidu da je nasilje nad ženama u suprotnosti sa uspostavljanjem jednakosti i mira, i predstavlja glavnu prepreku bezbjednosti građana i demokratiji u Evropi;
Sa zabrinutošću primećujući stepen nasilja nad ženama u porodici, bez obzira u kojem se obliku dešavalо, i na svim nivoima društva;
Smatrajući hitnim borbu protiv ovog fenomena koji pogadja sva evropska društva i tiče se svih njenih članica;
Podsećajući se na Finalnu deklaraciju usvojenu na Drugom samitu Saveta Evrope (Strazbur, 1997. god.) u kojoj šefovi država i vlada država članica potvrđuju njihovu odlučnost da se bore protiv nasilja nad ženama i svih oblika seksualne eksploracije žena;
Imajući na umu odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima (1950. god.) i sudsku praksu koja iz nje proističe, koje štite, između ostalog, pravo na život i pravo da ne budete podvrgnuti torturi ili nehumanom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni, pravo na slobodu i bezbjednost i pravo na pošteno sudjenje;
Imajući u vidu Evropsku socijalnu povelju (1961. god.) i revidiranu Evropsku socijalnu povelju (1996. god.), posebno odredbe koje se u njima odnose na jednakost između žena i muškaraca u pogledu zapošljavanja, kao i Dopunski protokol Evropskoj socijalnoj povelji kojim se obezbeđuje sistem kolektivnih žalbi;
Podsećajući na sledeće preporuke Komiteta ministara zemljama članicama Saveta Evrope: Preporuka Br. R(79) 17 koja se odnosi na zaštitu djece od lošeg postupanja prema njima; Preporuka Br. R(85) 4 o nasilju u porodici; Preporuka Br. R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog zakona i krivičnog postupka; Preporuka Br. R (87) 21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije; Preporuka Br. R (90) 2 o socijalnim mjerama koje se odnose na nasilje u porodici; Preporuka Br. R (91) 11 koja se odnosi na seksualnu eksploraciju, pornografiju i prostituciju i trgovinu djecom i mladim ljudima; Preporuka Br. R (93) 2 o medicinsko-socijalnim aspektima zlostavljanja djece; Preporuka Br. R (2000) 11 o djelovanju protiv trgovine ljudima za potrebe seksualnog eksplorisanja i Preporuka Rec (2001) 16 o zaštiti djece od seksualnog eksplorisanja.
Podsećajući takođe na deklaracije i preporuke usvojene na 3. Evropskoj ministarskoj konferenciji o jednakosti žena i muškaraca Saveta Evrope (Rim, 1993. god.);
Imajući na umu Deklaraciju Ujedinjenih nacija o eliminisanju nasilja nad ženama (1993.), Konvenciju Ujedinjenih nacija o eliminisanju svih oblika diskriminacije nad ženama (1979.), Konvenciju Ujedinjenih Nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i njen Protokol za sprečavanje, potiskivanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom (Peking, 1995.), Platformu za akciju usvojenu na 4. Svjetskoj konferenciji o ženama (Peking, 1995.) i Rezoluciju o daljim aktivnostima i inicijativama u primjeni Pekinške

platforme za akciju usvojene od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (23. vanredna sjednica, Njujork, 5-9 jun, 2000.);

Imajući na umu Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1989.), kao i Opcioni protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji (2000);

Takodje imajući na umu Konvenciju Medjunarodne organizacije rada Br. 182 koja se odnosi na Zabranu i hitno djelovanje na eliminaciji svih oblika rada djece (1999.) i Preporuku (R 190) o najgorim oblicima rada djece (1999.);

Podsećajući na osnovne principe međunarodnog humanitarnog prava, posebno 4. Ženevsku konvenciju koja se odnosi na zaštitu civila u toku rata (1949.) i 1. i 2. dopunskog Protokola iste;

Podsećajući takođe na uključivanje rodno orijentisanih krivičnih djela i seksualnog nasilja u Statut Medjunarodnog krivičnog suda (Rim, 17. jul 1998.);

Preporučuje da vlade država članica:

I Izvrše reviziju njihovih zakona i programskih politika sa ciljem da

1. garantuju ženama priznanje, uživanje, korišćenje i zaštitu ljudskih prava i fundamentalnih sloboda;
2. preduzmu neophodne mere, tamo gde je to adekvatno, da obezbede da žene mogu slobodno i istinski da koriste svoja ekonomska i socijalna prava;
3. obezbede da se u cijeloj zemlji koordiniraju sve mere i da iste budu usredsrijedene na potrebe žrtava i da relevantne državne institucije kao i ne-vladine organizacije budu uključene u definisanje i implementaciju neophodnih mjer, posebno onih koje su pomenute u ovim preporukama;
4. podsticati na svim nivoima rad nevladinih organizacija uključenih u borbu protiv nasilja nad ženama i uspostaviti aktivnu saradnju sa ovim nevladnim organizacijama, uključujući odgovarajuću logističku i finansijsku pomoć;

II Priznati da države imaju obavezu da upotrijebe odredjene mere da spreče, istraže i kazne nasilja, bilo da su ih izvršila država ili fizičko lice i da žrtvama obezbijedi zaštitu.

III Priznati da je nasilje muškaraca nad ženama nešto što je glavni strukturalni i društveni problem koji počiva na nejednakom odnosu snaga između žena i muškaraca i, zbog toga, podsticati aktivno učešće muškaraca u aktivnostima koje imaju za cilj borbu protiv nasilja nad ženama;

IV Podržati sve relevantne institucije koje imaju posla sa nasiljem nad ženama (policiju, zdravstvene i socijalne ustanove) da prave srednjoročne i dugoročne koordinirane akcione planove koji će omogućiti realizaciju aktivnosti na suzbijanju nasilja i zaštitu žrtava;

V Unaprediti istraživanja, prikupljanje podataka i udruživanje institucija na nacionalnom i internacionalnom nivou;

VI Promovisati osnivanje programa visokog obrazovanja i istraživačkih centara na nivou univerziteta da se bave pitanjima jednakosti, posebno nasiljem nad ženama;

VII Unaprediti interakcije između naučne zajednice, ne-vladinih organizacija u toj oblasti, političkih faktora i zakonodavnih, medicinskih, obrazovnih, socijalnih ustanova i policije sa ciljem da se osmisle koordinirane aktivnosti protiv nasilja;

VIII Usvojiti i primijeniti mere opisane u dodatku ove preporuke na način koji se smatra najadekvatnijim u svjetlu prilika u zemlji i preovlađujućih prioriteta, ali razmisliti i o pravljenju nacionalnog plana djelovanja na suzbijanju nasilja nad ženama;

IX Informisati Savjet Evrope o tome kakve su aktivnosti napravljene u odnosu na odredbe ove preporuke na nacionalnom nivou.

Dodatak na Preporuku Rec (2002)5

Definicija

1. Za potrebe ove preporuke termin »nasilje nad ženama« ima se shvatiti kao svako nasilje koje ima u osnovi rodno obeležje a koje za rezultat ima ili bi moglo da ima fizičku, seksualnu ili psihološku štetu ili patnju žene, uključujući prijetnju od takvih radnji, prisilu ili samovolju, bez obzira na to da li se to dešava u javnom ili privatnom životu. Ovo uključuje, ali se ne svodi samo na sledeće:
 - a. nasilje koje se dešava u porodici ili domaćinstvu uključujući, između ostalog, fizičku i mentalnu agresiju, emocionalnu i psihološko nasilje, silovanje i seksualno iskorističavanje, incest, silovanje bračnog druga, redovnih ili povremenih pratnera ili u okviru vanbračne zajednice, krivična djela počinjena u ime časti, sakaćenje genitalija kod žena i seksualno sakaćenje, kao i druge tradicionalne radnje koje nanose štetu ženi, poput ugovorenih brakova;
 - b. nasilje koje se dešava u široj zajednici uključujući, između ostalog, silovanje, seksualno iskorističavanje, seksualno zlostavljanje i zastrašivanje na radnom mjestu, u institucijama ili na drugim mjestima, trgovina ženama za potrebe seksualnog i ekonomskog iskorističavanja, i seksualni turizam;
 - c. nasilje koje počine ili oproste država ili njeni činovnici;
 - d. kršenje ljudskih prava žena u slučajevima oružanog konflikta, posebno uzimanja talaca, nasilna iseljenja, sistematska silovanja, seksualno ropstvo, nasilno zatrudjivanje i trgovina ljudima za potrebe seksualnog i ekonomskog iskorističavanja.

Opštne mere koje se odnose na nasilje nad ženama

2. Na državama je odgovornosti i interes, ali i prioritet u nacionalnim politikama da štite prava žena kako one ne bi bile predmet nasilja bilo koje vrste ili od bilo kojeg subjekta. U ovom cilju se države ne mogu pozivati na običaj, religiju ili tradiciju kao sredstvo za izbjegavanje ove obaveze.
3. Države članice trebalo bi da uvedu, razviju i/ili ondje gde je potrebno poboljšaju nacionalne programske politike protiv nasilje koje će se zasnovati na:
 - a. maksimalnoj sigurnosti i zaštiti žrtava;
 - b. osnaženju žena žrtava optimalnim strukturama podrške i pomoći da bi se izbjegla sekundarna viktimizacija;
 - c. prilagodjavanju krivičnog i građanskog prava uključujući i sudski postupak;
 - d. podizanju svesti javnosti i obrazovanju djece i mladih;
 - e. obezbjeđivanju posebne obuke za stručnjake koji se srijeću sa nasiljem nad ženama;
 - f. prevenciju u svakoj oblasti ponaosob;
4. U ovom okviru biće neophodno da se gde god je moguće na nacionalnom nivou i u saradnji, gde je neophodno, sa regionalnim i lokalnim vlastima, osniva vladina institucija ili tijelo za koordiniranje zaduženo za primjenu mjera za borbu protiv nasilja nad ženama kao i za redovni monitoring i evaluaciju svake vrste pravne reforme ili novog oblika intervencije u oblasti aktivnosti protiv nasilja, u konsultaciji sa nevladinim organizacijama i akademskim i drugim institucijama.
5. Trebalo bi napraviti istraživanje, prikupljanje podataka i umrežavanje na nacionalnom i međunarodnom nivou, posebno u sledećim oblastima:
 - a. priprema statistike klasifikovane po polu, integrisanoj statistici i zajedničkim indikatorima kako bi se bolje procijenio stepen nasilja nad ženama;
 - b. srednjeročne i dugoročne posledice napada na žrtve;
 - c. posledice koje nasilje ima na svjedočke, između ostalog, u okviru porodice;
 - d. zdravlje, socijalne i ekonomske cene nasilja nad ženama;

- e. procene efikasnosti pravosudnog i pravnog sistema u borbi protiv nasilja nad ženama;
- f. uzroci nasilja nad ženama tj. razlozi koji kod muškaraca izazivaju nagon za nasilje i razlozi zbog kojih društvo opravdava takvo nasilje;
- g. izrade kriterijuma za repere na planu nasilja.

Informacije, svijest javnosti, obrazovanje i obuka

Države članice trebalo bi da:

- 6. sakupe i javnosti stave na raspolaganje odgovarajuće informacije koje se odnose na različite tipove nasilja i njihove posledice po žrtve, uključujući integrisane statističke podatke, koristeći sve raspoložive medije (štampa, radio i televizija itd.);
- 7. mobilisu javno mnjenje organizujući ili podržavajući konferencije i informativne kampanje kako bi društvo bilo svjesno problema i njegovih pogubnih posljedica po žrtve i društvo uopšte i na osnovu toga diskutovati o temi nasilja nad ženama na otvoren način, bez predrasuda ili unapred smišljenih ideja;
- 8. u osnovne programe obuke za policajce, zaposlene u pravosuđu i stručnjake iz zdravstva i socijalne zaštite uključiti elemente koji se odnose na tretman domaćeg nasilja kao i drugih oblika nasilja koje pogadja žene;
- 9. programe stručne obuke ovog osoblja dopuniti informacijama i obukom kako bi im dali sredstva za otkrivanje i upravljanje kriznim situacijama i usavršavanje načina na koje primaju, saslušavaju i savjetuju žrtve;
- 10. stimulišu učešće ovih stručnjaka u specijalizovanim programima obuke na način što će učiniti da to bude kriterijum nagradivanja;
- 11. podstaknu integrisanje pitanja koja se odnose na nasilje nad ženama u obuku sudija;
- 12. podstaknu samoregulacione profesije, kao što su terapeutskog tipa, da naprave strategije protiv seksualnog zlostavljanja koje bi mogle da budu izvršene od strane ljudi na funkcijama;
- 13. organizuju kampanje podizanja svesti javnosti o nasilju muškaraca nad ženama sa naglaskom na to da bi muškarci trebalo da budu odgovorni za svoje postupke i ohrabrivati ih da analiziraju i onesposobljavaju mehanizme nasilja i da usvajaju drugačije ponašanje;
- 14. uvedu i ojačaju rodni aspekt u obrazovnim programima o ljudskim pravima i da ojačaju programe seksualnog obrazovanja koji daju poseban značaj jednakosti polova i uzajamnom poštovanju;
- 15. obezbede da i dječaci i djevojčice dobiju osnovno obrazovanje koje izbjegava društvene i kulturne obrasce, predrasude i stereotipne uloge polova, a imaju obuku iz vještina samopouzdanja sa posebnom pažnjom posvećenom mladim ljudima koji u školi imaju probleme; da obuče sve koji rade u nastavi da koncept jednakosti polova integrišu u izvođenje nastave;
- 16. uključe u školske planove i programe posebne informacije o pravima djece, sestateljima, institucijama kod kojih mogu potražiti pomoć i o ljudima kojima se u povjerenju mogu obratiti.

Mediji

Države članice trebalo bi da:

- 17. podstiću medije da promovišu imidž žena i muškaraca lišen stereotipa a zasnovan na poštovanju ličnosti i ljudskog digniteta i da izbjegavaju programe koji povezuju seks sa nasiljem; u mjeri mogućeg, ovi kriterijumi bi takođe tabalo da budu uzeti u obzir i u oblasti novih informacionih tehnologija;
- 18. podstiću medije da učestvuju u informativnim kampanjama kojima se upozorava šira javnost na pojavu nasilja nad ženama;

19. podstiču organizovanje obuke da bi se informisali medijski poslenici i upozorili na moguće posledice programa koji povezuju seks sa nasiljem;
20. podstiču izradu kodeksa ponašanja za medijske poslenike koji bi obradili i pitanje nasilja nad ženama, a što se tiče djelokruga organizacija koje prate rad medije, koje postoje ili će biti osnovane, podsticati ih da rade na analizi aspekata nasilja nad ženama i seksizma (seksualne diskriminacije)

Lokalno, regionalno i urbano planiranje

Države članice trebalo bi da:

21. podstiču donosioce odluka na planu lokalnog, regionalnog i urbanog planiranja da u obzir uzmu potrebu da se pojača sigurnost žena i da se spriječi dešavanje nasilja na javnim mjestima;
22. preduzeti što je moguće više mjera u ovom pogledu, pogotovo onih koje se odnose na javnu rasvetu, organizaciju javnog prevoza i uslugu taksi prevoza, izgled i plan parkinga i stambenih zgrada.

Pomoć za žrtve i njihova zaštita (prijem, tretman i savjetovanje)

Države članice trebalo bi da:

23. obezbrede da žrtve, bez ikakve diskriminacije, dobiju neposrednu i sveobuhvatnu pomoć koja će se pružati kroz koordiniran, multidisciplinarni i profesionalni napor bez obzira da li one ulože žalbu, uključujući medicinska i forenzička ispitivanja i tretman, zajedno sa post-traumatskom psihološkom i socijalnom podrškom kao i pravnom pomoći; ovo trebalo bi da se obezbijedi na bazi poverenja, besplatno i da pomoći u svakom trenutku bude dostupna;
24. posebno trebalo bi da obezbede da sve usluge i pravna sredstva koje imaju žrtve nasilja u porodici budu pružene imigrantkinjama na njihov zahtjev;
25. preduzmu sve neophodne mere da bi se obezbijedilo prikupljanje forenzičkih dokaza i informacija prema standardizovanom protokolu i obrascima;
26. obezbrede dokumentaciju posebno namijenjenu žrtvama kojom se žrtve informišu na jasan i razumljiv način o njihovim pravima, usluzi koju su dobine i aktivnostima koje mogu da planiraju ili preduzmu bez obzira na to da li ulažu žalbu ili ne, kao i mogućnostima da nastave da dobijaju psihološku, medicinsku i socijalnu podršku i pravnu pomoći;
27. unaprede saradnju između policije, medicinskih i socijalnih službi i pravosudnog sistema kako bi se obezbijedile takve koordinirane aktivnosti i pospješilo i podržalo osnivanje mreža saradnje ne-vladinih organizacija;
28. podstiču osnivanje službi za djelovanje u slučaju opasnosti kao što su sos-telefoni za žrtve nasilja i/ili lica koje su suočena ili im prijeti opasnost od nasilja; redovno prate pozive i procjenjuju podatke dobijene kroz ukazivanje pomoći sa dužnim poštovanjem standarda zaštite podataka;
29. obezbrede da policija i drugi organi za održavanje reda prime, pruže tretman i savjetuju žrtve na adekvatan način na osnovu poštovanja ljudi i njihovog digniteta, i da pritužbe tretiraju na povjerljiv način; posebno obučeno osoblje bi odmah trebalo da sasluša žrtve u prostorijama koje su uređene tako da omogućavaju da se stvori odnos poverenja između žrtve i policijaca i da obezbijedi, u mjeri mogućeg, da žrtve nasilja imaju mogućnost da ih sasluša policijaka, ukoliko one to žele;
30. u tom cilju, preduzmu korake da se poveća broj policijskih na svim nivoima odgovornosti;
31. da se postaraju da o deci na sveobuhvatan način vodi brigu specijalno obučeno osoblje u svim relevantnim fazama (prvi prijem, policija, javni tužilac i sudovi) i da obezbijedena pomoći bude prilagođena potrebama djeteta;

32. preduzmu korake da obezbede neophodnu psihološku i moralnu podršku za decu koja su žrtve nasilja kroz stvaranje odgovarajućih mogućnosti i obezbijediti obučeno osoblje da se bavi djetetom od prvog kontakta do oporavka; ove bi usluge trebalo obezbijediti besplatno;
33. preduzeti sve neophodne mere da se obezbijedi da niko od žrtava ne doživi sekundarnu (ponovnu) viktimizaciju ili bilo kakav drugi rodno nesenzitivan tretman od strane policije, zaposlenih u zdravstvenim i socijalnim službama koje su odgovorne za pružanje pomoći, kao i osoblja u sudovima.

Krivično pravo, gradjansko pravo i sudski postupak

Krivično pravo

Države članice trebalo bi da:

34. se postaraju da krivični zakon propisuje da bilo koji čin nasilja protiv lica, posebno fizičko i seksualno nasilje, predstavlja kršenje fizičke, psihološke i/ili seksualne slobode ili integriteta, a ne samo kršenje morala, časti ili pristojnosti;
35. obezbede odgovarajuće mere i sankcije u nacionalnom pravu čime će omogućiti da se preduzime brza i djelotvorna akcija protiv počinilaca nasilja i da se ispravi šteta pričinjena ženama koje su žrtve nasilja. Posebno bi nacionalni propisi trebali da:
 - kažnjavaju seksualno nasilje i silovanje izmedju supružnika, stalnih ili povremenih partnera i vanbračnih partnera;
 - kažnjavaju svaku seksualnu radnju koja je počinjena protiv lica koje na to ne daje pristanak, čak iako ne pokazuju znake otpora;
 - kažnjavaju seksualnu penetraciju bilo koje prirode ili sa bilo kojim sredstvom kod osobe koja na to ne daje pristanak;
 - kažnjavaju svaku zloupotrebu ranjivosti trudnice, bespomoćne osobe, bolesne, fizički ili mentalno hendikepirane osobe ili lica koja zavise od tujde pomoći;
 - kažnjavaju svaku zloupotrebu položaja počinjoca, a posebno odraslog lica vis-a-vis djeteta

Gradjansko pravo

Države članice trebalo bi da:

36. obezbede da u slučajevima gde je činjenično utvrđeno nasilje, žrtve dobiju odgovarajuće obeštećenje za bilo kakve novčane, fizičke, psihološke, moralne i socijalne štete koje su pretrpjele u srazmjeri prema stepenu težine, uključujući i pokriće napravljenih troškova;
37. predvideti uspostavljanje finansijske sisteme za obeštećenje žrtava.

Sudski postupak

Države članice trebalo bi da:

38. obezbede da sve žrtve nasilja imaju mogućnost da pokrenu postupak kao i da, tamo gde je to adekvatno, isto mogu i javne i privatne organizacije sa statusom pravnog lica koje postupa u njihovu odbranu, ili zajedno sa žrtvama ili u njihovo ime;
39. naprave odredbe kako bi obezbedili da krivični postupak može da inicira javni tužilac;
40. podstiću tužioce da nasilje nad ženama i djecom smatraju otežavajućim ili odlučujućim faktorom u odlučivanju da li da vrše krivično gonjenje u javnom interesu;
41. preduzmu sve neophodne korake da bi obezbedili da se u svakoj fazi u postupku u obzir uzmu fizičko i psihičko stanje žrtve i da oni mogu da dobiju medicinsku i psihološku njegu;
42. predvide instituciju sa specijalnim uslovima za saslušanje žrtava ili svjedoka nasilja kako bi se izbjeglo ponavljanje svjedočenja i da bi se u postupku smanjili traumatizirajući efekti;

43. obezbede da pravila postupka preduprijede nepotrebna i/ili ponižavajuća ispitivanja za žrtvu ili svjedoka nasilja poklanjajući dužnu pažnju traumi koju su doživjeli kako bi se izbjeglo dalje traumiranje;
44. tamo gde je neophodno, obezbijediti da su preduzete mere da bi se žrtve efikasno zaštitile od prijetnji i moguće osvete;
45. preduzmu konkretnе mere da bi se obezbedila zaštita dječijih prava tokom postupka;
46. obezbede da decu na svim ročištima prate njihovi pravni zastupnici ili odrasla osoba po izboru, ako je to primjenjivo, osim ako u vezi sa tim licem sud nije donio obrazloženu odluku u suprotnosti sa tim;
47. obezbede da djeca imaju mogućnost da pokrenu postupak kroz posredovanje njihovog pravnog zastupnika, javne ili privatne organizacije ili bilo kojeg odraslog lica po njihovom izboru za koje odobrenje daju pravni subjekti i, ukoliko je neophodno, da imaju na raspolaganju besplatnu pravnu pomoć;
48. obezbede da za seksualne delikte i krivična djela ograničavajući rok ne počinje do dana kada žrtva postane punoljetna;
49. obezbede da se obaveze čuvanja službene tajne oslobole, samo u izuzetnim okolnostima, ona lica koja bi obavljajući svoj posao, nakon ispitivanja ili date povjerljive informacije, mogla da saznaju za slučajevе djece koja su bila izložena seksualnom nasilju;

Interventni programi za počinioce nasilja

Države članice trebalo bi da:

50. organizuju interventne programe osmišljene da podstaknu počinioce nasilja da usvoje nenasilni model ponašanja time što će im pomoći da postanu svjesni svojih djela i da prepoznaju svoju odgovornost;
51. obezbede počinilocu mogućnost da prati interventne programe, ali ne u zamjenu za kaznu, već kao dodatnu mjeru koja ima za cilj da spriječi nasilje; učešće u ovakvim programima bi trebalo ponuditi na dobrovoljnoj osnovi;
52. razmotre osnivanje specijalizovanih i od države priznatih centara za intervenciju za nasilnike i centre za podršku za koje incijativu daju nevladine organizacije i udruženja koja imaju resurse na raspolaganju;
53. obezbede saradnju i koordinaciju izmedju interventnih programa koji su usmereni na muškarce i onih koji se bave zaštitom žena.

Dodatne mere u pogledu seksualnog nasilja

Genetska baza podataka

Države članice trebalo bi da:

54. razmotre mogućnost da osnuju nacionalne i evropske banke podataka koje sadrže genetske profile svih identifikovanih i neidentifikovanih počinilaca seksualnog nasilja kako bi se uspostavila efikasna politika hvatanja počinilaca, spriječilo povratništvo i da bi se uvažili standardi koje su na ovom planu postavili domaći propisi i Savjet Evrope;

Dopunske mere u vezi sa nasiljem u porodici

Države članice trebalo bi da:

55. klasifikuju kao krivična djela sve oblike nasilja u porodici;
56. revidiraju i/ili povećaju kazne, gde je neophodno, za napad i prebijanje sa umišljajem koje je počinjeno u porodici, bez obzira na to o kojem se članu porodice radi;
57. isključe preljubu kao izgovor za nasilje u porodici;
58. predvide mogućnost preduzimanja mjera da bi se:
 - a. omogućilo policijskim jedinicama da udju u mjesto boravka ugrožene osobe, uhapse počinioca i postaraju se da isti/a bude izведен/a pred sudiju;

- b. omogućilo pravosudnim organima da usvoje zabranu počiniocu da kontaktira, komunicira ili približava se žrtvi, da stanuje ili ulazi na odredjena, definisana, mjesta kao privremene mere sa ciljem da se zaštite žrtve;
 - c. uspostavio obavezni protokol za postupanje kako bi policija i zdravstvene i socijalne službe mogle pridržavati iste procedure;
 - d. unapredile proaktivne usluge zaštite žrtve uz pomoć kojih se preuzimaju incijative za kontaktiranje žrtve čim se policiji sačini izvještaj;
 - e. obezbedila odlična saradnja svih relevantnih institucija, kao što su policijske vlasti, sudovi i servisi za zaštitu žrtava kako bi se žrtvi obezbijedilo da preduzme sve neophodne relevantne pravne i praktične mere kako bi koristila pomoć i preduzela radnje protiv počinioца u postavljenim rokovima i bez neželjenih kontakata sa počiniocem;
 - f. propisala kaznu za svako kršenje mera koje su vlasti izrekle počiniocima;
59. razmotre da ženama imigrantkinjama koje su bile ili jesu žrtve domaćeg nasilja, gde je neophodno, daju nezavisno pravo na prebivalište kako bi im se pomoglo da ostave svoje muževe nasilnike, a da ne moraju da napuštaju zemlju domaćina.

Dopunske mere u pogledu seksualnog uzinemiravanja

Države članice trebalo bi da:

- 60. preduzmu korake da zabrane sve vrste ponašanja seksualne prirode ili drugih ponašanja zasnovanih na seksu, a koje štetno utiču na dignitet žena na radnom mjestu, uključujući i ponašanje pretpostavljenih i kolega: svako ponašanje seksualne prirode sa kojim u vezi počinilac koristi autoritet položaja na poslu gde god da se desi (uključujući i situacije koje su vezane za komšijske odnose, odnose izmedju učenika i nastavnika, uzinemiravanje telefonom itd.). Ove situacije predstavljaju povredu digniteta ličnosti;
- 61. promovišu svijest o seksualnom uzinemiravanju, informacije o tome i sprečavanje seksualnog uzinemiravanja na radnom mjestu ili u vezi sa poslom ili isto činiti kad god se uzinemiravanje desi i preduzeti odgovarajuće mere da zaštite žene i muškarce od takvih ponašanja.

Dopunske mere u vezi sa osakaćenjem genitalija

Države članice trebalo bi da:

- 62. kažnjavaju svako sakaćenje genitalnih organa žene ili djevojčice bilo da je za to postojao njen pristanak ili ne; osakaćenjem genitalija smatra se zašivanje klitorisa, izrezivanje, klitoridektomija i infibulacija;
- 63. kazne svako lice koje je namjerno učestvovalo, pomagalo ili podsticalo bilo koji oblik osakaćenja genitalija kod žene sa ili bez njenog pristanka, takva djela bi trebalo kazniti čak iako bi bila učinjena samo djelimično;
- 64. organizuju informativne kampanje i kampanje za prevenciju sa ciljem da dio javnosti kojeg se to tiče, a pogotovo imigranti i izbjeglice, upozna sa rizicima po zdravlje žrtava i krivičnim sankcijama za počinioce;
- 65. na oprez pozovu radnike/ce u zdravstvu, posebno ljekare odgovorne za pred i post-natalne medicinske preglede i za praćenje zdravlja djece;
- 66. dogovore zaključivanje ili osnaženje bilateralnih sporazuma koji se odnose na prevenciju i zabranu sakaćenja genitalija kod žena i krivično gonjenje za počinioce istog;
- 67. razmotre mogućnost da se garantuje specijalna zaštita za ove žene kao ugroženu grupu po osnovu pripadnosti određenom polu.

Dopunske mere koje se odnose na nasilje u konfliktnim i post-konfliktnim situacijama

Države članice trebalo bi da:

68. kažnjavaju sve oblike nasilja nad ženama i djecom u situacijama konflikta, u skladu sa odredbama medjunarodnog humanitarnog prava, bez obzira da li se dešavaju u obliku poniženja, mučenja, seksualnog ropstva ili smrti kao posledice tih djela;
69. kažnjavaju silovanje, seksualno ropstvo, nasilnu trudnoću, принудну sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja slične težine kao neprihvatljivo kršenje ljudskih prava, kao krivična djela protiv humanosti i, ako se učine u okolnostima oružanog konflikta, kao ratne zločine;
70. obezbede zaštitu svjedoka pred domaćim sudovima i medjunarodnim krivičnim sudovima u kojima se sudi za genocid, zločin protiv humanosti i ratne zločine;
71. obezbede socijalnu i pravnu zaštitu za sva lica koja su pozvana da svjedoče pred domaćim sudovima i medjunarodnim krivičnim sudovima u kojima se sudi za genocid, zločin protiv humanosti i ratne zločine;
72. razmotre mogućnost da se garantuje status izbjeglice ili supsidijarnu zaštitu od uz nemiravanja po osnovu pola i/ili dozvola boravka iz humanitarnih razloga za žene žrtve nasilja tokom konflikta;
73. podrže i finansiraju nevladine organizacije koje pružaju savjetodavne usluge i pomoći ženama žrtvama nasilja tokom konflikta i u post-konfliktnim situacijama;
74. u post-konfliktnim situacijama promovišu integrisanje pitanja koja su karakteristična za žene u procese obnove i političkog oporavka u pogodjenim područjima;
75. na nacionalnom i međunarodnom nivou obezbede da svaku intervenciju u područjima koja su pogodjena konfliktom izvodi osoblje rodno senzitivisano kroz posebnu obuku;
76. podrže i finansiraju programe koji će držati rodno-senzitivnog pristupa u pružanju pomoći žrtvama konflikata i doprinositi obnovi i repatrijaciji nakon konflikta;

Dopunske mere koje se odnose na nasilje u institucionalnim okruženjima

Države članice trebalo bi da:

77. kažnjavaju sve oblike fizičkog, seksualnog i psihološkog nasilja koje je učinjeno ili oprošteno od strane države ili njenih zvaničnika, gde god da se ona dogode, a posebno u zatvorima ili pritvorima, psihijatrijskim institucijama itd;
78. kažnjavaju sve oblike fizičkog, seksualnog i psihičkog nasilja učinjenog ili oproštenog u situacijama u kojim može tražiti odgovornost države ili treće strane, kao na primjer u internatima, penzionerskim domovima i drugim ustanovama.

Dopunske mere koje se odnose na propust u pogledu poštovanja

slobode izbora u vezi sa reprodukcijom

Države članice trebalo bi da:

79. zabrane prisilnu sterilizaciju ili abortus, kontracepciju koja je prinudna ili prisilna i pre-natalni odabir pola djeteta i da u tom smislu preduzmu odredjene mere;

Dopunske mere koje se odnose na ubistvo zbog okaljane časti

Države članice trebalo bi da:

80. kažnjavaju sve oblike nasilja nad ženama i djecom koji su izvršeni u skladu sa običajem »ubistva zbog okaljane časti«;
81. preduzmu sve neophodne mere da spreče »ubistva zbog okaljane časti« uključujući i informativne kampanje koje su usmerene na djelove javnosti i stručnjake na koje se odnose ova pitanja, posebno sudije i pravne stručnjake;

82. kažnjavati svakoga ko namjerno učestvuje, pomaže ili podržava »ubistva zbog okaljane časti«;
83. podržavaju nevladine organizacije i druge grupe koje se bore protiv ovih pojava.

Dopunske mere koje se odnose na rane brakove

Države članice trebalo bi da:

84. zabrane brakove na silu koji se zaključuju bez pristanka osoba na koje se odnosi;
85. preduzmu neophodne mere da spreče ili prekinu praksu prodaje djece.

MEMORANDUM S OBJAŠNJENJIMA

I. Uvodne napomene

A. Pozadina

1. Nasilje nad ženama godinama je bila neistražena ili čak zabranjena tema. Iako je novo značenje koje se pridaje ljudskim pravima i celi mehanizam za njihovu zaštitu sigurno poslužila kao uzletište za kampanju protiv zloupotrebe i nasilja nad ženama, za razliku od ostalih oblika rodne nejednakosti, ovaj je problem kao takav prepoznat u Evropi 70-ih i 80-ih godina XX. veka. Postepeno razotkrivanje postojanja problema i njegova težina poklopilo se s priznanjem načela jednakosti muškaraca i žena u zakonu (*de jure*).
2. Zahvaljujući feminističkim grupama i nevladinim udruženjama razvijala se javna svest o problemu: zahvaljujući njihovoj kombinaciji praktičnih mera podrške i javnih kampanja problem nasilja nad ženama dospeo je na dnevni red vlasti.
3. Mere koje su preduzele vlade i međunarodne organizacije istakle su univerzalnu prirodu problema. Ujedinjene nacije, Savet Evrope, Evropska unija i odnedavno druge organizacije kao što je Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi predstavile su široko utemeljenu politiku i strategiju.
4. Nakon iscrpnih konsultacija koalicije ženskih udruženja sa svakog kontinenta na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija (Beč, jun 1993.), udruženja su lobirala za formalno prepoznavanje rodnog nasilja kao temeljnog kršenja ljudskih prava žena. Ta je pozicija obnovljena u Platformi za delovanje prihvaćenoj na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama (Peking, 4. - 15. septembar 1995.), kad su vlade pozvane da preduzmu zajedničke mere za sprečavanje i uklanjanje nasilja nad ženama (vidi poglavlje VI.D o Platformi za delovanje).
5. Ujedinjene nacije imenovale su 1994. specijalnog izvestioca o nasilju nad ženama koji je bio zadužen i za dokumentovanje i analizu tog problema širom sveta. U nekim je delovima sveta Međunarodna konvencija o nasilju nad ženama već postojala, npr. Američka konvencija o prevenciji, kažnjavanju i uklanjanju nasilja nad ženama iz 1984.
6. O nasilju nad ženama govori se tek odnedavno, a istraživanja u tom području i traganje za rešenjima još uvek privlače pažnju država članica Saveta Evrope.

B. Glavna obeležja: univerzalan, složeni problem

7. Nasilje nad ženama tema je koja još nije dovoljno istražena. Važnost pitanja u vezi s njim i reakcije društva na njih uveliko se razlikuju među državama članicama Saveta Evrope. Neke se države tek otvaraju prema tom procesu dok druge imaju više od dvadeset godina iskustva u pokušajima da razviju nove načine za borbu protiv nasilja. Razlike postoje i u naglasku koji države u zakonodavnoj reformi, pomoći i medijima stavljuju na odredene oblike nasilja.
8. Tu je i „crna brojka“ nasilja koja potvrđuje da je broj prijavljenih i zabilženih slučajeva svih oblika nasilja niži od stvarnoga.
9. Na osnovu sastavljenih studija i prikupljenih podataka dobijen je širok spektar obeležja vezanih za nasilje. Prva od njih jeste univerzalna priroda problema nasilja nad ženama u svim

zemljama i slojevima društva. Ono pogarda ljudi svih starosnih grupa, etničkog porekla i religija, nezavisno od njihove profesionalne prošlosti i ličnih okolnosti, kao i pripadnosti određenoj nacionalnoj manjini.

10. Nasilje može biti: verbalno, fizičko, seksualno, psihološko, ekonomsko ili emocionalno. Može se pojaviti unutar porodice ili životne zajednice ili u široj zajednici. Određeni ekonomski problemi (što izazivaju nezaposlenost i siromaštvo), političke krize i oružani sukobi (što dovode do velikih migracija) mogu predstavljati otežavajuću okolnost, budući da žene koje se često nađu u opasnim situacijama postaju glavne žrtve.

C. Zakonske razlike među državama članicama Saveta Evrope

11. Postoje velike zakonske razlike među državama članicama Saveta Evrope. U ovom području od posebnog su značenja dva primera: je li zakonodavstvo istražni ili inkvizitorni; postoji li ustav koji štiti ljudska prava. Potonji utiče na zakonsku proceduru više od oblika i sadržaja zakona. Postojanje ustava ili internih obaveza koje mogu ili ne moraju biti deo domaćeg zakona pomoći će pri utvrđivanju znači li nasilje nad ženama kršenje ljudskih prava i temeljnih sloboda.

12. Druga velika razlika je u tome što su neke države donele specifične zakone i/ili zakonske procedure i time poslale jasnu poruku da više neće tolerisati nasilje nad ženama.

13. Još uvek je prerano govoriti o tendencijama u zakonodavstvu, ali najnoviji podaci upućuju na novu spremnost nekih država članica da se uhvate u koštač s nasiljem, što je vidljivo iz uvođenja inovativnih mera kao što je zabrana ulaska počinjocu u žrtvin stan i/ili druge prostorije..

D. Koreni Preporuke: rad Saveta Evrope

14. Savet Evrope a naročito njegov prvi Odbor za unapredovanje jednakosti muškaraca i žena kasnih sedamdesetih započeo je s nizom inicijativa za unapređivanje zaštite žena od nasilja.

15. Sastavljene su preporuke o pravima žrtava nasilja za pomoć, pravni lek i poštovanje koje im treba iskazati u svim sudskim postupcima. Naglašena je i potreba za prevencijom i obrazovanjem. Obavljeni su i druga istraživanja te formulirani predlozi, što je dovelo do Treće evropske konferencije ministara o jednakosti žena i muškaraca (Rim, 21. – 22. oktobar 1993., na kojoj se govorilo o strategijama za uklanjanje nasilja nad ženama u društvu: mediji i druga sredstva. Deklaracija i rezolucije koje su ministri prihvatali na toj konferenciji sadržale su nacrt akcijskog plana koji je posle proširen.

16. Rad je nastavljen i u 1997., kad je grupa stručnjaka što je radila pod pokroviteljstvom Upravnog odbora za jednakost između muškaraca i žena (CDEG) završila s radom na akcijskom planu za borbu protiv nasilja nad ženama.

17. Na osnovu tog plana organizovano je niz aktivnosti, posebno konferencije i istraživački seminari:

- Seminar *Promicanje promovisanje jednakosti: uobičajeno pitanje za muškarce i žene* (Strasbourg, 17. – 18. lipnja 1997.);
- Informativni forum *Kraj porodičnom nasilju: akcije i mere* (Bukurešt, 26. – 28. novembar 1998.);
- Seminar *Muškarci i nasilje nad ženama* (Strasbourg, 7. – 8. oktobar 1999.).

Objavljeni su i referentni dokumenti:

- *Nasilje nad ženama. Kompilacija tekstova Saveta Evrope od 1995.* (dokument EG(99)14);
- *Zakonodavstvo u državama članicama veća Evrope u području nasilja nad ženama* (dokument EG(2001)3).

18. Parlamentarna skupština Odbora za jednake mogućnosti žena i muškaraca Saveta Evrope održala je seminar *Nasilje nad ženama: od porodičnog nasilja do ropstva*, (Bari, Italija, 4. – 6. novembar 1999.). Skupština je nedavno prihvatala

Preporuku 1450 (2000) o nasilju nad ženama u Evropi i Rezoluciju 1212 (2000) o silovanju u oružanim sukobima.

E. Autori Preporuke i njihov pristup

19. Ove su studije pokazale da je nasilje još uvijek velik problem u svim državama članicama Saveta Evrope i trajna prepreka unapređivanju i napretku ženskih prava. Uprkos novom napretku, nacionalni i međunarodni pravni instrumenti još uvijek nisu primereni, a nasilje nad ženama česta je pojava u svim delovima zajednice.

20. Odbor ministara Saveta Evrope i CDEG bili su jednakog mišljenja u pogledu važnosti nastavka već postojećeg rada i sastavljanja naputaka za uvođenje opsežnog sistema za borbu protiv nasilja. Stoga je i osnovana Grupa stručnjaka za zaštitu žena i mladih devojaka od nasilja (EG-S-FV) pod nadzorom CDEG-a. EG-S-FV je činilo 9 stručnjaka iz raznih država članica Saveta Evrope. S radom je započeto u junu 1998., a svoju je misiju završio u junu 2000., održavši pet radnih sastanaka.

21. Cilj Grupe bio je pripremiti referentni zakonski tekst koji će poslužiti kao polazište vladama za dopunu, poboljšanje, prilagđavanje ili izradu predloga zakona za uspešnu borbu protiv nasilja nad ženama u svakoj od država članica. U svom radu Grupa je konsultovala ranije tekstove i rad Saveta Evrope, član 3. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i pripadajuće običajno pravo, relevantne međunarodne tekstove (posebno UN-ove) i postojeće nacionalno zakonodavstvo. Grupa je pokušala skupiti što više dokumentacije, uključujući primere nacionalnih zakona i sistema koji su se pokazali efikasnim i, gde je to bilo moguće, ocenjeni. To joj je omogućilo stvaranje serije „optimalnih modela“ u svakom području – listu „najboljih standarda i praksi“ – kao temelj za svoj rad. Preporuka sadrži listu mera namenjenu državama članicama koje im mogu pomoći u zaštiti žrtvinih interesa u praksi, zaštiti njihovih prava i sprječavanju svih oblika nasilja nad ženama.

22. Ove mere znače skup preporuka koje države mogu primeniti, u skladu sa svojim nacionalnim okolnostima.

II. Komentari Preporuke

A. Ličnii pristup prijava: definicija učesnika

23. Autori su započeli sagledavanjem spektra Preporuke. Ispitan je problem muškaraca žrtava nasilja koje su počinile žene. Svesni da su, statistički govoreći, takvi slučajevi još uvijek u manjini i imajući na umu zadane okvire (vidi belešku br. 10), autori Preporuke definisali su osobe upletene u nasilje kako sledi:

24. Žene: u skladu sa zadanim okvirima autori su odlučili usredsrediti se na nasilje nad ženama. Preporuka se bavi nasiljem počinjenim nad ženama za vreme njihovog životnog veka, od rođenja do smrti, i uključuje devojčice. Takav izbor čine dva razloga:

- specifične karakteristike nasilja nad ženama koje ga razlikuju od drugih oblika nasilja. Nasilje nad ženama izraz je dominacije jednoga pola nad drugim i društvo ga često više toleriše. Nasilje nad devojčicama često je demonstracija kulturnih i religijskih tradicija koje proizvode iste modele;

- okviri i kompetencije CDEG-a, koji su vezani uz pitanja ženskih prava i jednakosti žena i muškaraca.

25. Zbog tih razloga autori su odlučili pozabaviti se pre svega nasiljem nad ženama, ne isključujući pritom dečake, posebno u slučajevima nasilja počinjenog u porodice ili životnoj zajednici. Stoga se različiti delovi teksta odnose na mere usmerene na decu žrtve nasilja.

26. Devojčice/deca: Preporuka se temelji na definiciji UN konvencije o pravima deteta: "dete je znači svako ljudsko biće mlađe od osamnaest godina osim ako zakon koji se odnosi na sticanje punoletstva ne podrazumeva nižu starosnu granicu.

27. Devojčice su izložene istim oblicima nasilja kao i žene. U današnje vreme one su i ranjivije zbog stalnog pritiska, uključujući seksualni pritisak, da brzo odrastu. Neki su oblici nasilja više vezani uz djevojčice: dogovoren brakovi i vrlo rani brakovi; incest; seksualno sakraćenje; nasilje koje su počinili mladi ljudi (silovanje u bandi). Što se incesta tiče, autori su uključili svaki čin koji je počinio bilo koji član porodice, kao i osobe koje povremeno dele dom žrtve: termin se odnosi na svaku odraslu osobu koja zloupotrebi svoj autoritet.

28. Svaki čin nasilja počinjen nad devojčicom ima teške posljedice i u odrasloj dobi te često znači prepreku potpunom i zadovoljnjom životu. Stoga bi trebalo obezbediti dugoročnu brigu i praćenje kako bi se devojčicama pomoglo da prihvate zlostavljanje koje su pretrpele. Troškove takvog lečenja trebalo bi snositi društvo.

29. Tokom rada autori su priznali da nasilje pogoda i dečake koji su kao i devojčice žrtve ili se bore s posledicama nasilja u porodici, kao i nasilja izvan porodice (nasilje u školi, pedofilija, seksualno iskorističavanje itd.).

30. Žrtve: iako ne postoji tipičan profil žrtve, istraživanja su pokazala da žene, nezavisno od svog socijalnog porekla, iskuse sve oblike nasilja. Svaki oblik nasilja ima posljedice na fizičko/mentalno zdravlje žrtve, a neki oblici zlostavljanja mogu potrajati, neki čak i celi život. Viktimizacija na bilo kojoj iskustvenoj osnovi često uključuje kombinacije različitih oblika nasilja i zlostavljanja i, iako to nije predodređeno, žene koje su iskusile fizičko

zlostavljanje u detinjstvu imaju veću verovatnoću da će biti izložene nasilju u kasnijim periodima svog života.

31. Počinioci: u velikoj većini slučajeva žene i decu zlostavljuju muškarci. Napadi i zlostavljanje od strane žena događaju se i ne treba ih zanemariti, ali autori su smatrali da mali broj takvih slučajeva ne treba odvratiti od osnovnog problema, a taj je nasilje muškaraca nad ženama kao pojava karakteristična za većinu društava. Međunarodno istraživanje takođe je pokazalo da je verovatnije da će žene biti izložene nasilju muškaraca koje poznaju, posebno od strane rođaka i partnera. U nekim su slučajevima međutim muškarci nasilnici bili su poznanici ili stranci.

32. Nasilje nad ženama sprovodi niz osoba koje su u nekom odnosu sa žrtvom i na raznim lokacijama. Počinioci zlostavljanja su članovi porodice, sadašnji ili bivši seksualni partneri, rođaci i priatelji, poznanici (uključujući kolege i klijente), osobe na različitim pozicijama vlasti (uključujući šefove i nadređene u hijerarhiji, lečnike, terapeute, negovatelje, sveštenike/verske vođe, učitelje, zaposlene u policiji, vojsci i institucijama) i stranci. Takvi napadi obično uključuju jednog napadača, iako ni veći broj nije neuobičajen.

33. Država. Autori su smatrali da država ima ključnu ulogu u borbi protiv nasilja i da vlade imaju odgovornost da stvore atmosferu nepodnošenja nasilja prihvatanjem potrebnih mera i uvođenjem sistema zaštite i prevencije. S tim ciljem i na osnovu evropskih primera Preporuka specifikuje niz mera i predlaže inicijative koje bi vlade država članica trebale prihvati i sprovesti.

B. Preamble

34. Preamble ukratko iznosi sve događaje koji su doveli do prepoznavanja svih oblika nasilja nad ženama i devojčicama, prema preporuci referentnih međunarodnih instrumenata.

Stav 1. – 5.

35. Preamble iznosi temeljna načela na kojima počiva cela Preporuka. Ona utemeljuje samu bit teksta, ističući da je za Odbor ministara nasilje nad ženama najozbiljnija prepreka ostvarenju ljudskih prava. To sad prepoznaje i međunarodna zajednica.

36. U vezi s univerzalnom prirodom fenomena i različitih oblika koje nasilje može poprimiti vidi prethodne komentare (pod Uvodne napomene).

Stav 6. –

37. Uz osnovna načela preamble ističe nasilje nad ženama kao problem celoga društva. Ono pogada porodicu kao temeljnu društvenu jedinicu, a u ekstremnim oblicima kao što je trgovina ljudima znači pretnju demokratiji kao takvoj.

38. Ta se izjava delimično temelji na visokim troškovima nasilja nad ženama, što je prepoznalo tek nekoliko zemalja. Najveći deo troškova snose žene, a velik deo i država. Troškovi uključuju: krivične i građanske istrage i postupke, zdravstvene troškove (s obzirom na fizičko i mentalno zdravlje), izgubljene dane na poslu, troškove privremenog ili trajnog preseljenja i školskog neuspeha dece čije je živote potreslo porodično nasilje. Trenutno su u izradi metode proračuna finansijskih troškova za nasilje. Dosad dobijene brojke tek su gruba procena.

39. Autori su istakli da je praktično bilo nemoguće izračunati prave razmere štete nanesene društvu zbog toga što žene nisu slobodne, ravnopravne i sigurne, niti je bilo moguće proceniti posledice života pod pretnjom i uz prisutnost rodnog nasilja.

Stavci 9. – 18.

40. Nakon kratkog opisa konteksta u kojem dolazi do nasilja nad ženama i devojčicama u Evropi , preambula iznosi glavne međunarodne instrumente na tom području.

41. Vredi spomenuti kako su u Završnoj deklaraciji prihvaćenoj na Drugom sastanku Saveta Evrope (Strasbourg, 1997.), predsednici država i vlada potvrdili svoju odlučnost u borbi protiv nasilja nad ženama i mladim devojkama i svih oblika seksualnog iskorišćavanja.

42. Tokom rada autori su se stalno pozivali na načela iz Evropske konvencije o ljudskim pravima (1950.) i običajno pravo Konvencijskih tela, Evropsku društvenu povelju (1961.) i Revidiranu društvenu povelju (1996.), Dodatak protokolu Evropske društvene povelje koji obezbeđuje Sastav za kolektivne pritužbe (1995.) i Evropsku konvenciju o sprovođenju prava deteta (1996.), koji su od temeljnog značenja za aktivnosti Saveta Evrope. U obzir su uzeta i načela iz UN tekstova, posebno UN Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama (1993.) i Platforma za delovanje prihvaćena na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama (Peking, 1995.), kao i izveštaj koji je usledio (vidi mere donesene na vandrednoj sednici Opšte skupštine UN-a kako bi se nastavila sprovođenje Platforme za delovanje).

43. Preambula sadrži i niz preporuka koje je prihvatio Odbor ministara Saveta Evrope i Parlamentarna skupština, a koje su korištene u pripremi teksta.

C. Odredbe Preporuke

44. Preporuka je namenjena državama članicama i savetuјe im da načela koja garantuju uključe u nacionalne zakone, uz dopunu ako je potrebno. U skladu s duhom teksta sledeće odredbe moraju činiti osnovna načela onoga što će vlade preduzeti u borbi protiv nasilja.

Tačka I.

Stav 1.

45. Tekst polazi od člana 3. UN Deklaracije o uklanjanju nasilja nad ženama i člana 2., 3., 5., 6. i 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Države moraju obezbediti poštovanje prava koja su sastavni deo Evropske konvencije o ljudskim pravima – i sve države članice Saveta Evrope prihvatile su ovaj pravno obavezujući tekst. Načelo sadržano u ovom stavu utemeljeno je na pravnim tekstovima.

Stav 2.

46. Autori su hteli istaći važnost ekonomskih i socijalnih prava u borbi protiv nasilja, nadasve probleme s kojima su suočene žene koje nisu materijalno zavisne i koje pokušavaju okončati situaciju u kojoj su izložene nasilju, na primjer suživot s počiniocem nasilja.Uopšteno govoreći, studije o ovom problemu pokazuju da je bolja zaštita ekonomskih i socijalnih prava žena važno sredstvo u sprečavanju nasilja. “Ekomska i društvena prava” treba shvatiti onako kako ih definišu glavni relevantni međunarodni tekstovi kao što su Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.), Evropska društvena povelja (1961.) i Revidirana evropska društvena povelja (1996.).

Stav 3. i 4.

47. Postupci koje će države preduzimati obuhvataju različite grupe i nivoe vlasti. Reformu krivičnog zakona, priznavanje i odštetu žrtvama, kao i kažnjavanje počinjocu sprovodiće ministarstvo pravosuđa; informisanje, podizanje svesti i obrazovanje, usavršavanje policijskih, zdravstvenih i socijalnih radnika biće u vlasti preostala tri ministarstava; međunarodno delovanje bit će u vlasti ministarstva spoljnih poslova, dok će mere za jednake mogućnosti, zapošljavanje i obrazovanje sprovoditi druga ministarstva. Ministarstva će takođe morati saradivati s udruženjama poslodavaca, radničkim sindikatima i nevladinim udruženjama. To će zahtevati visok stepen saradnje između različitih nivoa vlasti, državnih institucija i nevladinih udruženja, pri čemu će potonje imati vrlo važnu ulogu u praksi. Namera je pospešiti saradnju i koordinaciju između svih učesnika. Potpora nevladinih udruženjama trebala bi omogućiti nastavak sprovođenja strategije, što će zahtijevati i nastavak finansijske podrške.

Tačka II.

48. Ovaj kratki stav bavi se složenim, ali još nedovoljno razrađenim problemom odgovornosti države u odnosu na nasilje.

49. Namera autora bila je predočiti ekstremne slučajeve nasilja nad ženama i decom koje je počinila država ili njeni predstavnici (npr. predstavnici zakona ili zaposlenici u policiji i osiguranju). Ti slučajevi znače naročito tešku povredu kršenja ljudskih prava koja je danas prepoznata kao mučenje ili čak zločin protiv čovečnosti ako se sistematski sprovodi (vidi Dodatne mere u vezi s nasiljem u sukobima i nakon njih). Evropski sud za ljudska prava ocenio je da je u slučaju "Aydin protiv Turske" silovanje i loše postupanje državnog službenika s pritvorenicom preraslo u mučenje zbog kršenja člana 3. Konvencije.

50. Slična logika može se primeniti na nasilje počinjeno ili koje bi moglo biti počinjeno u ustanovama, posebno zatvorima.

51. Uz to, problematičnim se smatra i pitanje odgovornosti države u slučaju čina civilnog lica

52. Trend da se države smatraju odgovornima za činove određenih civilnih lica zasniva se na nejednakoj *de facto* zaštiti koju ženama žrtvama nasilja dodeljuju zakonski propisi. Član 2.(e) Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena ističe da države stranke trebaju „preduzeti sve potrebne mere da uklone diskriminaciju žena od bilo koje osobe, organizacije ili preuzeća“. Član 16. izričito se odnosi na diskriminaciju u porodici, a Opšta preporuka br. 19 Odbora za uklanjanje diskriminacije žena (CEDAW) uključuje nasilje u porodici. Preporuka br. 19 ističe: "Države mogu takođe biti odgovorne za čin civilnog lica ako propuste, uz dužnu revnost, sprečiti kršenje prava ili istražiti i kazniti čin nasilja i obezbediti nadoknadu"

53. Učesnici Treće evropske konferencije ministara o jednakosti žena i muškaraca (Rim, 21. – 22. oktobar 1993.), koju je organizovao Savet Evrope, prihvatali su Deklaraciju u kojoj su istakli da je „odgovornost države prisutna kod činova nasilja koje izvrše državni službenici, a može biti prisutna i kod privatnih činova nasilja ako država, uz dovoljno brige, ne preduzme radnje kako bi sprečila kršenje prava ili istražila činove nasilja, sankcionisala ih i pružila pomoć žrtvama“. Sedam godina posle to je ponovljeno u Završnom dokumentu o dalnjem delovanju i inicijativama za sprovođenje Pekinške deklaracije i Platforme za delovanje, koji je prihvatile Opšta skupština Ujedinjenih nacija (New York, 5. – 9. jun 2000.).

Tačka III.

54. Preporuka ističe strukturalne razloge za nasilje nad ženama. Autori su smatrali da nasilje nad ženama treba shvatiti u socijalnom kontekstu, a ne kao niz individualnih i nepovezanih radnji. Nasilje je posledica društvene konstrukcije određenog oblika muževnosti (agresivne muževnosti) – skup tradicija, navika i verovanja – koji dopušta počinjocima (uglavnom

muškarcima) prepostavku da imaju pravo upotrebiti silu kao sredstvo dominacije i kontrole. To međutim ne znači da muškarci nisu lično odgovorni za svoje postupke. Članovi svih zajednica imaju zajedničku dužnost osuditi upotrebu sile nad ženama i pridavati veliku važnost sigurnosti žrtava nasilja. Svako i svuda mora odbiti tolerisati nasilje nad ženama i braniti uverenje da ni jedna žena ne zaslužuje nasilje i da je upotreba sile zločin.

Tačka IV.

55. Autori su dva elementa smatrali posebno važнима: pripremu akcijskih planova s konkretnim meraima koje treba sprovesti na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj osnovi, i uključivanje svih relevantnih institucija i profesija u sprovodenje tih planova u praksi. Informacije i znanja koji su prikupljeni razmenom iskustava i praksi predstavnika vlasti i nevladinih udruženja koje su i same kreirale neke evropske programe (na primer program DAPHNE) mogu se iskoristiti u pripremi takvih akcijskih planova.

Tačke V., VI. i VII.

56. Autori su hteli podstaknuti vlade da podrže istraživanja u borbi protiv nasilja kao ključan činilac boljeg razumevanja problema i uvođenja efikasnih mera za njegovo sprečavanje i rješavanje. Cilj takvih istraživanja jeste stvoriti bazu za konkretno delovanje. Zato veze između istraživačkog i drugih sektora moraju biti snažne i uskladene: autorи su primetili da je nasilje nad ženama problem koji je tek delimično istražen i hteli su naglasiti kako je saradnja istraživača i donosioca odluka od bitne važnosti za efikasnost akcija.

Tačka VIII.

57. Zbog velikih razlika u zakonodavstvu između Saveta Evrope i država članica, neke od mera navedenih u Preporuci neće se odnositi na sve članice. Svaka država treba odabratи mere koje su potrebne kako bi se poboljšali i dopunili zakoni o ženama i mladim devojkama izloženim nasilju.

III. Dodatak Preporuci

Definicije

Stav 1.

58. Nije lako definisati nasilje nad ženama jer je reč o konceptu koji dopušta više tumačenja. Različiti međunarodni instrumenti i nacionalni tekstovi o tom predmetu definišu nasilje nad ženama uz pomoć više ili manje širokih termina. Čini se da međunarodna praksa sve više pažnje poklanja nasilju u kući i njegovom uticaju na članove porodice, uključujući decu. Autori su uključili i ovaj tip nasilja u svoje polje istraživanja, a prihvatili su i širok i opsežan pristup kojem prednost daju i Ujedinjene nacije, a koji obuhvata sve oblike nasilja.

59. Odabrana definicija pokriva sve oblike rodno utemeljenog nasilja, nezavisno o tome ko ga je i gde počinio i pod kojim okolnostima. Popis činova sadržan pod a), b), c) i d) nije konačan. Dodatak II ovom izveštaju sadrži delove iz Akcijskog plana za borbu protiv nasilja nad ženama koji je autorima poslužio kao polazište u pripremi Preporuke.

Opšte mere u vezi s nasiljem nad ženama

Stav 2.

60. Dužnost je država da se pobrinu da se onemogući kršenje temeljnih prava na koje se odnosi stav 18. Imajući na umu razloge koji se katkad citiraju kao opravdanje određenim praksama, kao što su sakacanje genitalija, ubijanje u ime časti, rani brakovi ili „ritualno

zlostavljanje“, autori su hteli isključiti svaki izuzetak ovog pravila koje nikako ne sme biti kršeno zbog razloga vezanih za običaj, religiju, tradiciju itd. Ovdje se možemo pozvati na Platformu za delovanje prihvaćenu na Četvrtoj konferenciji o ženama, Strateška direktiva D.1, stavak 124.

Stav 3. – 5.

61. Autori su hteli ponoviti i objasniti osnovna načela opisana u odredbama Preporuke (vidi posebno tačke I., IV., V., VI. i VII.). Ti stavovi detaljnije objašnjavaju elemente koji bi trebalo biti sastavni deo nacionalnih politika protiv nasilja (stav 3.), modalitete potrebne za usklađivanje mera za borbu protiv nasilja (stav 4.) i glavne sektore u kojima bi trebalo razvijati istraživanje (stav 5.).

Informisanje, javna svest, obrazovanje i trening

Stav 6. – 13.

62. Informisanje i podizanje svesti dva su glavna sredstva prevencije. Prikupljanje informacija (po mogućnosti putem baza podataka) od ključne je važnosti za uvođenje efikasne politike za podizanje svesti. Važno je postaviti kriterijume za skupljanje uporednih podataka na evropskoj osnovi kako bi se javna svest podizala ne samo na nacionalnoj osnovi već širom Evrope. Informativne kampanje trebale bi nastojati informisati i obrazovati široku javnost, a posebno žrtve.

63. Preporuka takođe predlaže stvaranje ili razvoj nacionalnih inicijativa za predstavnike određenih profesija. Termin profesija ovde je široko shvaćen i uključuje: sude, tužioce, sudske službenike, policiju, socijalne radnike koji nadziru osobe koje su na uslovnoj slobodi, zatvorske čuvare, socijalne radnike, psihologe, psihijatre, lekare – posebno pedijatre, medicinske sestre, primalje, radnike u hitnoj službi i na mestima nesreća, učitelje, osobe koje rade s mladima, savetnike, prevodioce, osobe koje rade u kriznim situacijama uključujući i one u skloništima za žrtve i društvenim stanovima, službenike u centrima za socijalnu pomoć, osobe koje rade s izbeglicama, imigracijske službenike, sveštenike, defektologe, vladine službenike i političare.

64. Takvi treninzi trebali bi značiti srž problema – dati definiciju, oblike i razmere nasilja nad ženama, njegove posledice na žrtve, način na koji počinioци opovrgavaju i odbijaju odgovornost te finansijske i socijalne troškove nasilja. Potrebe i iskustvo određenih grupa žena takođe bi trebalo uključiti. Specifični dodatni elementi trebali bi osvetliti određene uloge koje svaka grupa može odigrati u razvijanju nulte tolerancije na nasilje.

65. Takvi nastavni sadržaji trebali bi postati obavezan element treninga i stručnog obrazovanja, uz redovne seminare koji bi polaznike upoznavali s najnovijim rezultatima istraživanja i praksom. Svest o nasilju nad ženama i njegova povezanost s problematikom rodne jednakosti trebali bi biti jedan od službenih činilaca pri ocjenjivanju radnog učinka zaposlenih.

Stav 14. – 16.

66. Obrazovanje takođe treba odigrati ključnu ulogu u borbi protiv nasilja nad ženama i decom, bilo kratkoročno podizanjem svesti, bilo dugoročno preispitivanjem prepostavki i stavova koji leže u korenju i pomažu stvaranju strukturalnih nejednakosti. Jasno je da i učitelji u svakom kontekstu i na svakoj osnovi imaju odgovornost da pridonose tim naporima, dok vlade imaju dužnost da postave opšti okvir i osiguraju potrebne uslove za nastavu.

Mediji

Stav 17. – 20.

67. Mediji su uticajna grupacija u savremenim društvima. Oni izveštavaju na različite načine (novine, TV i radio, propagandne poruke, bioskop, internet, telefon, knjige i konferencije), i njihov uticaj u pogledu nasilja nad ženama i devojčicama može biti složen – negativan kad potiču nasilje širenjem stereotipa, pozitivan kad informišu javnost i podižu svest. Poštujući slobodu novina, vlade bi mogle preduzeti mere kojima bi upoznale medije s razmerama njihovog uticaja u oba navedena slučaja, a s ciljem da se privole na saradnju.

68. Zato ova Preporuka naglašava da bi samoregulacija medija mogla pridoneti tome da medijski radnici bolje razumeju probleme vezane za nasilje nad ženama.

Lokalno, regionalno i urbano planiranje

Stav 21. i 22.

69. U skladu sa kriminološkim studijama, lokalno, regionalno i urbano planiranje može doprineti povećanju sigurnosti u gradovima ili barem smanjiti osećaj nesigurnosti. Preporuka se odnosi na niz mera koje su, iako pripadaju lokalnom i regionalnom i/ili urbanom planiranju, činilac osiguranja veće sigurnosti gradana uopšte, a posebno žena. Mere obuhvataju: smanjenje ili uklanjanje područja visokog rizika (slabo osvetljenih i nadziranih); smanjenje koncentracije ureda u određenim gradskim četvrtima koje su puste nakon 17 sati; postavljanje stanica javnoga prevoza s mestima za sedenje u sigurnim delovima grada (autobus, podzemna železnica, železnica); pojačani nadzori ; razvoj lokalne policije; uspostavljanje lokalnih jedinica i centara za pomoć u hitnim sličajevima; uspostavljanje odbora gradskih četvrti; zadržavanje ljudi u gradovima i njihovo preseljenje u predgrađa, pri čemu središta gradova opuste na kraju radnoga dana; nastojanja da se gradovi učine humanijim mestima za život.

Pomoć žrtvama i njihova zaštita (prihvatanje, lečenje i savetovanje)

Stav 23. – 33.

70. Odredbe Preporuke direktno se temelje na najboljoj evropskoj praksi. One opisuju protokol kojeg se trebaju pridržavati profesionalci koji dolaze u kontakt sa žrtvama nasilja (posebno žrtve seksualnog zlostavljanja). Reč je o specifičnim procedurama čija je primarna svrha da se žrtvama osigura potrebna zaštita i pažnja, kao i prikupljanje dokaza s perspektivom mogućeg preduzimanja pravnih radnji, a bez dodatnog nanošenja duševne boli (poznato kao „sekundarna viktimizacija“).

71. Autori su se najviše pozivali na operativnu proceduru koja se koristi u Centru za žrtve silovanja u Reykjaviku (Island). Drugi dobar primjer bio je *Zbirka metoda za pomoć žrtvama seksualnog zlostavljanja (SAK)* koji se koristi u Belgiji. Autori su žeeli istaknuti da mene koje spominje Preporuka moraju pomoći žrtvama, i to bez diskriminacije (stav 44.). Sastavljena je indikativna (ali ne i konačna) lista mogućih motiva za diskriminaciju, a to su: starost, pol, seksualna orientacija, nivo obrazovanja , jezik, veroispovest, fizička i mentalna sposobnost, kulturno i etničko poreklo žrtve. Drugi oblici diskriminacije takođe mogu biti zabranjeni, što zavisi od slučaja.

Krivični zakon, građanski zakon i sudske postupke

72. O ovom je delu Preporuke grupa autora vodila iscrpnu raspravu. Suočeni s velikim razlikama u zakonodavstvima, oni su kao primarni cilj postavili zaštitu žrtava i u skladu sa tim svoj pristup temelje na najnovijem i najinovativnijem evropskom zakonodavstvu.

Krivični zakon

Član 34 i 35

73. "Proučavanjem određenih prekršajnih razreda može se utvrditi koje radnje zakon u datom trenutku prepoznaje kao suprotne društvenim normama i izmeriti, na osnovu propisane kazne, važnost koju društvo pridaje zaštićenim vrednostima." Autori su tokom ove penološke orientacije pre svega želeli istaknuti da odredbe koje se odnose na nasilje moraju sadržati telesne ili seksualne povrede nanesene pojedincima. Svrha toga jeste zaštita fizičkog i seksualnog integriteta pojedinca, a ne samo poštovanje moralnog reda; na tome se moraju zasnovati mere krivičnog zakona.

74. Autori su zapravo želeli dovesti u pitanje koncept seksualnih prekršaja kao prekršaja, u prvom redu, dobrog društvenog poretku i javnoga morala. Iako su ti prekršaji i dalje u suprotnosti s javnim moralom, jednoznačno treba istaknuti da je glavni učinak nasilja, a posebno njegovih seksualnih oblika, velika šteta nanesena žrtvi, čija zaštita mora biti glavni zadatak zakona.

75. Postupajući u skladu s tim načelom, autori su proučili niz koncepata čije se značenje uvelike izmenilo tokom vremena i pod uticajem različitih nacionalnih prilika. Tekst Preporuke nije restriktivan i prepusta svakoj državi definsanje zakonskih prekršaja unutar njenog nacionalnog zakonodavnog okvira: on daje predloge ili temeljna načela, ostavljajući državama članicama da ih prilagode svom nacionalnom kontekstu.

76. Nezavisno o postojanju karakteristika svakog nacionalnog zakonodavnog sistema, sledeća se objašnjenja odnose na niz tačaka koje su autori želeli naglasiti.

Silovanje

77. Definicija silovanja i seksualnog nasilja u vlasti je domaćeg zakonodavstva, međutim, valja istaći da Preporuka jasno zagovara kriminalizaciju silovanja među supružnicima ili partnerima.

Pristanak

78. U skladu sa zakonodavstvom većine zemalja, čin je kažnjiv ako je izveden bez partnerova pasivnog pristanka. Zadatak je suda da to utvrdi. Autori su ipak hteli istaći da izostajanje fizičkog otpora ne znači nužno pristanak; strah ili pretnja mogu onemogućiti pružanje otpora, a kamoli valjanog pristanka. Upotreba sile ne može se meriti samo na osnovu stepena otpora koji je pružila žrtva.

79. Autori su se pozvali na slučajeve gde je davanje pristanka bilo nemoguće i gde je moguće pretpostaviti izostajanje pristanka, na primer:

- kad je čin žrtvi nametnut silom, pretnjom, prinudom ili prevarom;
- kad je čin bio moguć zbog ranjivog stanja žrtve, nemoći ili umanjene fizičke ili mentalne sposobnosti (ova se pretpostavka odnosi samo na činove koji su bili mogući upravo zbog žrtvine nemoći ili umanjene fizičke ili mentalne sposobnosti; od bitne je važnosti utvrditi kako je postojanje takve nemoći omogućilo zlostavljaču da povredi seksualni integritet žrtve). Nemoć ili umanjene sposobnosti žrtve poslužili su zlostavljaču kao sredstvo za postizanje

cilja. Namera toga nikako nije negirati sposobnost osoba umanjenih sposobnosti da ostvare emocionalne veze, već da se zaštite od zlostavljanja koje bi ih moglo snaći zbog njihove posebne situacije;

- kad između zlostavljača i žrtve preovladava odnos autoriteta, poverenja i zavisnosti; to je posebno osetljiva situacija i zabeleženi su slučajevi u kojima su okriviljeni bili lekari, psiholozi i predstavnici vlasti;
- maloletne osobe treba zaštititi od svakog oblika zlostavljanja koje čine članovi porodice u širem smislu, bile te maloletne osobe venčane ili ne. Odnos između maloletne osobe i oca ili majke karakteriše autoritet, poverenje i osećaj što maloletnu osobu stavlja u podređen položaj, a u tom se slučaju ne može dati valjani pristanak;
- situacija u kojoj je zlostavljač (odrastao ili maloletan) osoba u srodstvu s maloletnom žrtvom i starija od nje, roditelj usvojitelj, brat ili sestra nezavisno od toga žive li sa žrtvom ili ne;
- situacija u kojoj je zlostavljač bilo koja odrasla osoba koja stalno ili povremeno živi sa žrtvom ili ima autoritet nad njom;
- roditelj usvojitelj tretira se kao stariji krvni rođak;
- stariji rođak ili roditelj usvojilac jeste roditelj, baba ili deda, prababa ili pradeda po krvnom srodstvu ili usvojenjem;
- s obzirom na broj porodičnih situacija koje se više ne podudaraju s tradicionalnim kategorijama, prethodne definicije takođe uključuju hranitelje, polubraću i polusestre, očuhe, mačehe i svaku drugu osobu koja živi s rođakom u uzlaznoj liniji ili bilo koju drugu osobu koja stalno ili povremeno živi s maloletnom osobom ili ima autoritet nad njom. Koncept "stalnog suživota" je praktičan, a u obzir mora uzeti glavno mesto stvarnog boravišta, mesto na kome se vodi svakodnevni život. To ne mora nužno biti prebivalište maloletne osobe ili člana porodice. "Povremeni suživot" takođe je praktičan koncept koji se uglavnom odnosi na slučajeve u kojima maloletne osobe kratko borave s jednim roditeljem. Okolnost zajedničkog života i odnos s osobom od autoriteta znače kombinaciju koja stvara odnos moći za maloletnu osobu.

Definicija maloletne dobi

80. To postavlja pitanje o ulozi državnih vlasti u zaštiti maloletnih osoba, roditeljskom autoritetu, poštovanju privatnog i porodičnog života i interesima za dobrobit maloletnih osoba. Zakonom definisana starosna granica za pristanak na seksualni čin ne mora se uvek podudarati s starosnom granicom za krivičnu odgovornost; u skladu sa tim autori koriste pojmove maloletna i punoletna osoba, pozivajući se na starosnu granicu kod koje je osoba krivično odgovorna i daju državama slobodu da definišu starosnu granicu ispod koje je neoboriva svaka prepostavka o nepostojanju pristanka. Ispod te starosne granice, pristanak nije valjan.

Teret dokazivanja

81. Kod osude osumnjičenog počinioca nasilja treba preduzeti sve potrebne raspoložive mere u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, posebno njen član 6., stav 2., koji kaže da je „svako okriviljen za krivično delo nevin je dok se ne dokaže krivica u skladu sa zakonom”.

Autori su bili svesni činjenice da u području građanskoga zakona i zakona o radu (npr. seksualno napastovanje na radnom mestu) teret dokaza može biti stavljen na poslodavca ili počinioца. Krivični zakon međutim ne dopušta takvo poništenje/ podelu tereta dokaza.

Gradanski zakon

Stav 36. i 37.

82. Ovde su autori posegli za islandskim primerom u kojem državno potpomognut sistem finansiranja žrtvi daje naknadu za pretrpljenu štetu. Državne vlasti zatim pokreću sudske postupak protiv okrivljenog kako bi zauzvrat dobole od štetu. Autori nisu preporučili tako složen sistem, ali su predložili državama da predvide uspostavljanje finansijskog sistema (u kojem god obliku) čiji bi cilj bilo naknada štete žrtvama.

Sudski postupak

Stav 38. do 49.

83. Glavna je svrha proceduralnih pravila predstavljenih u ovim stavovima zaštita žrtve, posebno manjina. Ona u obzir uzima Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima deteta koja deci omogućava da putem predstavnika, ako je potrebno, pokrenu pravni postupak.

84. Stav 38. odnosi se na član 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima, posebno na:

- pravo na pravedan i nepristran postupak, posebno objektivno i obazrivo ispitivanje;
- pravo na poštovanje privatnog života, dostojanstvo, poverljivost i, između ostalog, na saslušanje uz prisutnost kamere;
- pravo na saslušanje u najboljim mogućim uslovima kako bi se pretrpljena šteta što tačnije utvrdila;
- zakonsko pravo na pristup vlastitom dosjeu i pravo na informisanje o sudsakom postupku, postupanje sa slučajem s obzirom na sudske odluke, izvršenje presude i datum izricanja presude;
- pravo na pravnu pomoć.

Interventni programi za počinioce nasilja

Stav 50. – 53.

85. Mnogi od predloženih interventnih programa još su uвijek pilot-sheme koje nastoje spreći recidivizam tako da počinioce nasilja upoznaju s težinom njihovih prestupa ili dela, da ih nauče kontrolisati devijantno ponašanje, da izbegavaju određene kritične situacije i da nauče tehnikе socijalne komunikacije koje će im pomoći da se izraze na nenasilan način.

86. Programi se mogu održavati u specijalizovanim otvorenim centrima koje je odobrila država, a koji zapošljavaju stručne osobe iz nevladinih udruženja koje rade sa ženama žrtvama nasilja, kao i one koje rade s nasilnim muškarcima. Zaista je važno da predstavnici dvaju tipova nevladinih udruženja koordinirano i zajednički rade za dobrobit obostranog razumijevanja. Počinioци bi u takve centre trebali dolaziti doborovoljno, na vlastiti zahtev i nakon odsluženja kazne, uz osiguran nadzorni tim kako bi se sprečio recidiv.

Dodatne mere u vezi sa seksualnim nasiljem

Banka genskih podataka

Stav 54.

87. Osnivanje banaka podataka u koje bi se čuvali genetski profili svih osuđenih počinjoca seksualnog nasilja, kao i svih nepoznatih osoba (neidentifikovanih silovatelja), čiji je uzorak biološkog materijala dobijen od žrtve, omogućilo bi utvrđivanje profila napadača unakrsnom proverom i pomoglo bi njihovom hapšenju.

88. Taj tip mera od esencijalne je važnosti policiji pri pronalaženju identifikovanih ili neidentifikovanih zlostavljača, ali mere bi trebalo primjenjivati uzimajući u obzir nacionalno zakonodavstvo i u skladu s relevantnim standardima Saveta Evrope odnosno u skladu s Konvencijom o zaštiti osoba s obzirom na automatsku obradu ličnih podataka, Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i dostojanstvo ljudskog bića s obzirom na primenu biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini i Preporukom br. R (92) 1 Odbora ministara državama članicama o upotrebi analize dezoksiribonukleinske kiseline (DNK) u okviru krivično-pravnog sistema.

Dodatne mere u vezi s nasiljem u porodici

Stav 55. – 59.

89. Sve studije objavljene u državama članicama prepoznale su porodično okruženje kao poprište većine svih tipova nasilja nad ženama i decom. Shvativši važnost tog problema, autori su želeli preporučiti specifične mere.

Stav 55.

90. Određen broj praksi i/ili pravnih sistema smatra da je nasilje počinjeno u porodice a posebno nasilje u kući privatna stvar koju nije potrebno zakonski regulisati. Zbog toga su autori želeli istaknuti nužnost da države članice klasifikuju činove nasilja počinjene u porodici kao krivično kršenje različitog stepena ozbiljnosti, u skladu sa prirodnom učinjenog dela.

Stav 56. – 58.

91. Autori su kao potencijalnog počinjoca opisali svaku odraslu osobu koja stalno ili povremeno živi sa žrtvom. Okolnost zajedničkog života, čak i povremenog i bez specifičnog uspostavljanja autoriteta, stvara ništa manje intimnu situaciju u kojoj je opravdano pojačati zaštitu.

92. U takvoj situaciji policijsko delovanje ostaje esencijalni činilac. Policijske snage trebale bi imati pravo da, ako je osoba u opasnosti, počinjoca odmah udaljiti iz stana, nezavisno o stanju vlasničkog odnosa ili prigovorima ukućana. Odredbe Preporuke specifikuju zabranu prilaženja zlostavljača žrtvinom stanu i/ili drugim mestima, ili *zabranu prilaska* (dok je konvencionalno zakonodavstvo zahtevalo od žrtve da napusti dom). Takva uredba koja počiva na brizi o zaštiti žrtava i pokušaju da se poštede traume napuštanja doma, prihvaćena je u Austriji i Finskoj. Na primer, prema austrijskom zakonu, zlostavljača iz stana može udaljiti policija na osnovu administrativnog naloga koji posledično treba potvrditi sudskom odlukom.

Stav 59.

93. Situacija žena migrantkinja je posebna: one mogu biti izložene nasilju pre ili nakon emigracije. Rizici od nasilja takođe su povezani s njihovim ograničenim znanjem jezika zemlje domaćina, poznavanja kulture i zakonskih odredbi, što umanjuje njihovu sposobnost da potraže pomoć. Preporuka se bavi onim ženama čije pravo na prebivalište zavisi o ostajanju u braku s nasilnim suprugom. Namera je ukloniti postojeću situaciju u kojoj svaki pokušaj žene da okonča nasilje nosi rizik izgona iz zemlje.

Dodatne mere u vezi sa seksualnim uzinemiravanjem

Stav 60. i 61.

94. U ovom području treba se direktno pozvati na tekstove koji su prihvatići u Evropskoj uniji (Rezolucija Veća evropskih zajednica od 25. maj 1991. o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radnom mestu, koja države članice poziva na uvođenje pozitivnih mera u javni sektor, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, a kao primjer privatnom sektoru; Preporuka Evropske komisije od 27. novembar 1992. o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radnom mestu koja od država članica traži preduzimanje mera u javnom sektoru za sprovodenje „koda prakse“ u borbi protiv seksualnog uzinemiravanja), i na Konvenciju br. 111 o Međunarodnoj organizaciji rada o diskriminaciji (zapošljavanje i zanimanje).

95. Seksualno je uzinemiravanje neprihvatljivo: a) ako je takvo ponašanje neželjeno, neopravdano i uvredljivo za recipijenta; b) ako se na radnome mestu odbijanje ili podvrgavanje takvom ponašanju poslodavca ili radnika direktno ili indirektno koristi kao temelj za donošenje poslovnih odluka u vezi s osobom; c) ako takvo ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko ili ponižavajuće atmosferu za recipijenta.

Dodatne mere u vezi sa sakaćenjem genitalija

Stav 62. – 67.

96. Nekoliko međunarodnih instrumenata osuđuje sakaćenje genitalija (Rezolucija Glavne skupštine Ujedinjenih nacija 48/104 o prihvatanju Deklaracije o uklanjanju nasilja nad ženama, Rezolucija Svetske zdravstvene organizacije od 10. maj 1994. o materinstvu, zdravlju deteta i planiranju porodice: tradicionalne prakse štetne za zdravlje žena i dece, Konvencija o pravima deteta, član 24.3).

97. Bugarska, Norveška, Švedska, Švajcarska i Velika Britanija uključile su u svoj krivični zakon odredbe koje zabranjuju povređivanje polnih organa, pritom uopšteno govoreći o ženskim polnim organima (izuzetak Bugarska).

98. Preporuka podstiče države članice da donesu nacionalne zakone koji će potvrditi načela zacrtana u relevantnim međunarodnim instrumentima.

99. Sakaćenje se odnosi na potpuno ili delomično odstranjivanje organa i, posebno, na praksu obrezivanja žena, odstranjivanje ili infibulaciju.

Dodatne mere u vezi s nasiljem u sukobima i nakon njih

Stav 68. – 76.

100. Ovdje se treba pozvati na Statut Međunarodnoga krivičnog suda, prihvaćen u Rimu u jul 1998. Član 7. Statuta definiše silovanje, seksualno ropstvo, nametnutu prostituciju, prisilnu trudnoću, nametnutu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja uporedive težine kao zločin protiv čovečnosti. Štaviše, član 8. Statuta definiše silovanje, seksualno ropstvo, nametnutu prostituciju, prisilnu trudnoću, nametnutu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja kao ozbiljno kršenje Ženevske konvencije i kao ratni zločin.

101. U pripremi Preporuke autori su posmatrali način na koji se utvrđuju slučajevi silovanja u ratnoj situaciji, prisilna trudnoća i „etničko čišćenje“ koje se dogodilo na području bivše Jugoslavije. Spomenuli su problem organizovanog nasilja koje su nad ženama počinili pripadnici oružanih sila i policije. Učestalost takvog oblika nasilja još uvek nije dovoljno istražena. U obzir su uzeti i primeri nasilja državnih službenika koji su iskoristili moć ureda koje im je država dodelila kao sredstvo pristupa i nametanja određenih oblika nasilja nad ženama.

Dodatne mere u vezi s nasiljem u institucionalnom okruženju

Stav 77. i 78.

102. Specifična obeležja ograničenja slobode ili izolacije te moći osoblja nad pojedincima u institucionalnom okruženju mogu uzrokovati veću ranjivost potonjih u situacijama nasilja. Ako je zbog takvih obeležja teško utvrditi ovu vrstu nasilja, ona moraju biti predmet aktivne policijske prevencije i sudskih postupaka.

Dodatne mere u vezi s kršenjem slobode izbora s obzirom na reprodukciju.

Stav 79.

103. Odnosi se na kršenje slobode izbora žena i njihov fizički integritet što se može dogoditi u nizu situacija (na primer, praksa prednatalnog izbora pola). U Evropi su takvi primeri kršenja bili vrlo brutalni u okolnostima opštег ili latentnog sukoba.

Dodatne mere u vezi s ubijanjem u ime časti

Stav 80. – 83.

104. Ubistva u ime porodične časti još su uvek prisutna u nekim delovima Europe. Takav oblik nasilja obuhvata brutalno ubistvo mladih žena koje čine članovi njihovih porodica – obično mlađi muškarci koji su ispod starosne granice za krivičnopravnu odgovornost – zbog očitog odstupanja od modela ponašanja koji se očekuje od žena, a što je shvaćeno kao „obešašćenje“. Autori su ispitivali niz takvih slučajeva ubistava počinjenih u Turskoj, kao i usmena svedočanstva o slučajevima u drugim regijama. Iako taj fenomen nije jako raširen, smatrali su da ga treba spomenuti, kao i mere za njegovo sprečavanje.

Dodatne mere u vezi brakova maloletnika/maloletnica

Stav 84. i 85.

105. Autori preporučuju da starosnu granicu za pristanak (posebno za brak) odredi nacionalno zakonodavstvo.

Dodatak I

Hronologija

Nasilje nad ženama je fenomen koji je evoluirao tokom vremena, a danas je više nego ikad prisutan u našim društвима, bez obzira na njihovу prirodu.

Od 18. veka, industrijske i društvene revolucije, koje su se radale jedna za drugom, omogućile su mnogim ženама pristup svetu rada i obrazovanja, ali ne i jednakа prava koја imaju muškarci, a u skladu s njihovом ulogом ili funkcijom.

Tek su u 20. veku žene mogle zatražiti jednakа prava, koја su im i osigurana, barem pravno gledano, podkraj veka. U stvarnosti su žene još uvijek podvrgnute diskriminaciji u društvenom, profesionalnom i porodičnom životu; one su prve na udaru ekonomskih i političkih kriza; one su glavne mete, taoci i prve žrtve sukoba u svim delovima sveta.

1945.: Načelo jednakosti muškaraca i žena upisano je u Povelju Ujedinjenih nacija; taj veliki posleratni pravni događaj odnosio se na 50 zemalja i potvrdio je „odlučnost u vraćanju vere u temeljna ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost pojedinca i u jednakа prava muškaraca i žena i nacije, velikih i malih“. U skladu sa tim, Povelja daje ženама pravo na potpuno ostvarenje njihovих temeljnih prava i države članice Ujedinjenih nacija zakonski obavezuje da teže uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.

1946.: Osnivanje Komisije o statusu žena.

1975.: Kako bi zaštitio status žena, prečesto spominjan širom svijeta, UN je 1975. godinu proglašio Međunarodnom godinom žena i organizovao prvu Svetsku konferenciju o međunarodnoj godini žena u Ciudad Mexicu.

1976. – 1985.: Rezolucijom Glavne skupštine Ujedinjenih nacija 3250 (XXX) razdoblje od 1975. do 1985. proglašeno je Decenijom za žene: jednakost, razvoj i mir.

1979.: U skladu sa tim proglašenjem, Savet Evrope osnovao je Odbor za status žena, čiji je glavni zadatak bio sastaviti program Saveta Evrope namenjen unapređivanju jednakosti polova. Na kraju svog mandata Odbor je smatrao da Savet Evrope treba imati stalnu strukturu za ispitivanje svih oblika ovog područja te je predložio osnivanje Odbora za jednakost žena i muškaraca (CAHFM), koordinacijsko i savetodavno telо, višedisciplinарне i međusektorske prirode sastavljeno od predstavnika vlada.

1980.: Druga svetska konferencija o ženskim pitanjima u Kopenhagenu.

1982. – 86.: Glavni zadatak Odbora Saveta Evrope za jednakost žena i muškaraca (CAHFM) bio je da ocenjuje i podstiče delovanje organizacije u korist jednakosti žena i muškaraca i da promoviše mere prikladne za prihvaćanje ne samo na nivou Saveta Evrope već i država članica.

1985.: Treća svetska konferencija kako bi se ispitala i proverila ostvarenja Ujedinjenih nacija za žene: jednakost, razvoj i mir u Nairobiju (15. – 26. jul 1985).

1987.: Nakon završetka mandata CAHFM-a, osnovan je novi odbor – Evropski odbor za jednakost žena i muškaraca (CEEG). Njegovi su zadaci prošireni na unapređivanje europske saradnje za postizanje stvarne jednakosti žena i muškaraca, kao i unapređivanje mera koje će moći prihvatiti ne samo udruženja već i države članice.

1988.: Deklaracija Odbora ministara od 16. novembar 1988. bila je prekretnica u politici Veća o jednakosti žena i muškaraca. Ona potvrđuje načelo jednakosti polova kao sastavni deo ljudskih prava i prepoznaje diskriminaciju vezanu za pol kao prepreku ostvarenju temeljnih sloboda. Uklanjanje diskriminacije jest *condicio sine qua non* demokratije i imperativ socijalne pravde.

1989.: Kako bi se sprovela ta politika, Evropski odbor premešten je iz područja društvenih i ekonomskih pitanja u područje ljudskih prava koje je jedno od glavnih područja delovanja Saveta Evrope.

1992.: Osnivanje sadašnjeg Upravnog odbora za jednakost žena i muškaraca (CDEG) bio je dalji važan korak Saveta Evrope u politici promovisanja jednakosti. Njegovo napredovanje do statusa upravnog odbora, čime je porasla njegova važnost i moć (uključujući pravo na osnivanje podređenih struktura), pokazuje da je jednakost žena i muškaraca prioritet za Savet Evrope.

1995.: Četvrta svetska konferencija o ženama u Pekingu, 4. – 15. septembar 1995.

Platforma za delovanje prihvaćena na ovoj konferenciji sadrži nekoliko poglavљa koja su delomično ili sasvim posvećena problemu nasilja nad ženama (IV.C o ženama i zdravlju; IV.E o ženama i oružanim sukobima).

2000.: Na vandrednoj sednici Glavne skupštine Ujedinjenih nacija (New York, 5. – 9. jun 2000.) pod naslovom Žene 2000.: jednakost rođova, razvoj i mir za dvadeset i prvi vek , proslavljenja je peta godišnjica Pekinške konferencije i prihvaćen niz „daljih akcija i inicijativa za sprovođenje“ Pekinške deklaracije i Platforma za delovanje“ (vidi dokument A/S-23/10/Rev.1 – Glavna skupština, 23. vanredna sednica, dodatak br. 3). Ovaj tekst sadrži inovativne odredbe o nasilju budući da prepoznaje ubijanje u ime časti i bračno silovanje kao prakse koje treba osuditi.

Dodatak II ▲

Definicija nasilja nad ženama i devojčicama

Izvodi iz Akcijskog plana za borbu protiv nasilja nad ženama

(dokument EG-S-VL (97) I)

Informacija koja sledi dobijena je slanjem niza upitnika državnim udruženjama, nevladinim organizacijama i drugim telima.

Slede opisi nekih tipova ponašanja koje su autori uvrstili u pojam „nasilje nad ženama“:

Fizičko nasilje

Guranje, čupanje kose, udaranje, premlaćivanje, udaranje rukama i nogama, paljenje, ugrizi, davljenje, ubodi nožem, genitalno sakaćenje, mučenje, ubistvo. Ozbiljnost povrede se kreće od minimalnih povreda tkiva, razbijenih zuba i polomljenih kostiju pa do trajnih povreda i smrti.

Seksualno nasilje

Svaki seksualni čin počinjen protiv volje druge osobe, uključujući seksualno izrugivanje i zadirkivanje, zurenje, nepoželjne komentare, egzibicionizam, uvredljive telefonske pozive, nepoželjne seksualne predloge, prisilno gledanje ili učešće u pornografiji, nepoželjno dodirivanje, prisilan seks, silovanje, incest, bolan ili ponižavajući seksualni čin, prisilnu trudnoću, trgovinu ženama i njihovo iskorištavanje u industriji seksa.

Psihološko nasilje

Zadirkivanje, izrugivanje, zlobni ili ponižavajući komentari, pretnje, izolacija, prezir, maltretiranje, javno vređanje. Takva vrsta ponašanja obično narušava samopoimanje i samopouzdanje, posebno ako potraje.

Ekonomsko nasilje

Nejednak nadzor nad zajedničkim resursima, na primer uskraćivanje pristupa zajedničkom novcu ili nemogućnost nadzora nad njim, uskraćivanje partneru zaposlenja ili nastavak obrazovanja, uskraćivanje ženi pravo na vlasništvo.

Strukturalno nasilje

Ovaj oblik nasilja usko je vezan uz ekonomsko nasilje nad ženama i uključuje nevidljive i neopipljive prepreke ostvarenju osnovnih prava i prava na izbor. Takve prepreke nastaju iz samog društvenog tkiva, odnosno razlika i odnosa moći (struktura) koje proizvode i opravdavaju nejednakost.

Duhovno nasilje

Ponašanje koje razara ili uništava kulturalna ili verska uverenja žene ismejavanjem, kažnjavanjem ili prisiljavanjem da prihvati neki drugi sistem verovanja.

Većina je nasilja nad ženama kombinacija fizičkog, seksualnog i psihološkog nasilja, u čijoj je pozadini strukturalno nasilje, a katkad uključuje i ekonomsko i duhovno nasilje.

Silovanje i seksualno uznenemiravanje

Taj stav razmatra prijavljene slučajeve silovanja i seksualnih napada. Moguća poredenja nisu bila moguća jer su prikupljeni materijali pokrivali različite kombinacije prijavljenih slučajeva silovanja, procesuiranih slučajeva i/ili osuda za silovanje i propratna krivična dela.

Neka opšta obeležja proizlaze iz analize informacija:

Broj prijava znatno se razlikuje među evropskim državama te je u nekim vrlo visok, a u drugima nizak. Učestalost slučajeva može varirati. Međutim, neke su razlike posledica različitih nivoa tabua, svesti i poverenja žena u policiju i druge institucije.

U mnogim je državama zabeleženo povećanje broja prijavljenih silovanja i on raste svake godine. To je verovatno posledica odbacivanja tabua i rasta poverenja u krivičnopravni sistem.

U nekim državama rast poverenja u krivičnopravni sistem nije proistekao iz prakse, jer je ideo slučajeva koju su završili presudom opadao dok je broj prijava rastao.

Autorima su prijavljene samo dve studije o učestalosti silovanja; na osnovu ispitivanja žena o njihovim iskustvima, ove su analize napravile procenu neprijavljenih slučajeva. Obe studije procenjuju da je 20 – 25% žena prijavilo silovanje ili pokušaj silovanja. Njihovi supruzi ili partneri obično su bili optuženi, a u slučajevima stalne veze, silovanje se vrlo verovatno i ponavljalo.

Rezultati otvaraju niz problema: velike varijacije u broju prijavljenih slučajeva silovanja, čak i unutar iste države; „gubitak“ dela prijavljenih slučajeva tokom njihovog procesuiranja putem različitih delova krivičnopravnog sistema; ograničeni istražni podaci o silovanju u Evropi .

Nasilje u kući

Informacije dostupne autorima jasno upućuju na povećanje broja prijavljenih i zabeleženih slučajeva nasilja u kući tokom zadnje decenije. Takođe je vidljivo da su istraživanja u vezi s tim problemom brojnija u odnosu na neke druge probleme koji takođe ulaze u ovaj izveštaj. Broj prijava posebno je porastao devedesetih godina, što potkrjepljuju i podaci dobijeni iz različitih zemalja i različitih udruženja. Drugim rečima, sve se više žena obraća policiji, traži pomoć utočišta/skloništa i drugih ženskih udruženja.

Ubistva u kući odnosno slučajevi u kojima muškarci ubiju svoju sadašnju ili bivšu partnerku i slučajevi u kojima žene ubiju svog zlostavljača važan su pokazatelj razmera i ozbiljnosti nasilja u kući te takve podatke treba redovno prikupljati. Podaci objavljeni za Rusiju – 5300 smrtnih slučajeva žena u 1991. i 14.000 u 1993. zabrinuli su grupu stručnjaka. Ako su podaci Ministarstva unutrašnjih poslova Rusije tačni, učestalost je 20 puta veća nego u Sjedinjenim Američkim Državama.

Ovaj je izveštaj ograničen samo na prijavljene slučajeve nasilja u kući. U mnogim državama nasilje u kući čini znatan udeo zločina počinjenih protiv osobe, u rasponu od 66 do 10%. Neke su države takođe dostavile informacije iz bolnica gde je udeo povreda kao posledica napada partnera bio neočekivano visok. Drugi pokazatelj učestalosti bio je udeo žena koje su u brakorazvodnim parnicama navodile nasilje ili okrutnost; najviši udeo ovde je iznosio 70%.

Autorima je dostavljeno šest studija o nasilju u kući, a uspeli su prikupiti podatke za još četiri. Iznenadujuća je bila ujednačenost svih rezultata jer su sve studije zaključile da je 25% žena pretrpelo nasilje u kući i da je u određenoj godini između 6 i 10% žena pretrpelo nasilje.

Iako je broj pritužbi na nasilje varirao, čini se da su brojčani pokazatelji ipak ujednačeniji nego kod slučajeva silovanja i da se rezultati studija o učestalosti podudaraju u dovoljnoj meri da se može tvrditi da je najmanje jedna od četiri žene u Evropi izložena nekom obliku nasilja svog muškog partnera ili bivšeg partnera.

Seksualno nasilje nad decom, posebno devojčicama

Prikupljene informacije pokazuju da je seksualno nasilje nad decom i devojčicama tokom poslednjih deset godina preraslo u problem koji izaziva sve veću zabrinutost. Nasilje nad decom treba ozbiljno shvatiti. Ovaj je izveštaj usredsređen samo na devojčice s obzirom na to da je veća verovatnost da će njih, a ne dečake, posebno zlostavljati članovi porodice. Verovatnost da devojčica bude izložena nasilju znatno je veća kad je u blizini odrasle osobe koja je i sama izložena seksualnom uznenimiravanju i silovanju.

U ovom su stavu razmotreni prijavljeni slučajevi seksualnog zlostavljanja dece. I ovdje je broj prijava porastao tokom vremena, ali su ukupne brojke niže u odnosu na one u vezi sa silovanjem i nasiljem u kući. Deci i mladim osobama mnogo je teže da prijave prekršaje nego ženama. Iako su autori dobili vrlo ograničene informacije o sudskim postupcima, raspoložive činjenice upućuju na to da vrlo mali broj slučajeva dospe pred sud, zbog čega je tako mali broj zlostavljača kažnjen za svoja zlodela.

Nešto više informacija bilo je dostupno o učestalosti seksualnog nasilja, a one su razotkrile razmere neprijavljivanja. Rezultati studija pokazuju velike razlike, s minimumom od 8% i maksimumom od 59% devojčica koje prijave neki oblik seksualnog nasilja u detinjstvu. Te varijacije uveliko proizlaze iz razlika u metodama koje su istraživači primenili, primjerice, vreme sprovođenja istraživanja (prije ili nakon skidanja tabua), iz različitih definicija detinjstva (detinjstvo završava s 14, 15, 16 ili 17 godina života), iz različitih definicija seksualnog nasilja (uključuje li ono i oblike „bez kontakta“ i zlostavljanje koje čine poznanici i odrasli). Zbog takvih velikih razlika u metodologiji bilo je nemoguće utvrditi varijacije u učestalosti među državama.

Dok znatan deo seksualnog nasilja počine članovi porodice (otac, očuh, brat, deda ili ujak), a manji deo stranci, u obzir takođe treba uzeti i središnju grupu odraslih i vršnjaka. Ova grupa uključuje, na primjer, porodične prijatelje, muške vršnjake, učitelje, sportske trenere, komšije, sveštenike i službenike.

Seksualno uznenimiravanje

Autori su primili znatno manje informacija o prijavljenim slučajevima seksualnog uznenimiravanja ili studija o ovom problemu.

Neke su države zabeležile porast broja prijavljenih slučajeva, dok su druge tvrdile da nisu pripremile službeno izveštaje. Iz prikupljenih informacija nije bilo jasno postoje li neki drugi putevi prikupljanja službenih podataka jer u mnogim državama seksualno uznenimiravanje nije

krivišno delo. Autorima su stoga na rapolaganju bili vrlo ograničeni podaci o procesuiranim slučajevima i nisu mogli utvrditi je li razlog tome malobrojnost slučajeva ili, što je verovatnije, nepostojanje mehanizama za prikupljanje podataka.

Procene napravljene na osnovu šest evropskih studija pokazuju da je seksualnom uznemiravanju na radnom mestu izloženo između 45 i 81% žena, a prijavi ga između 5 i 22% žena.

Studije o seksualnom uznemiravanju obično su usredstvene na radno mesto, dok je seksualno uznemiravanje žena na javnim mestima retko predmet studija. Nedavni slučajevi „proganjanja“ u Velikoj Britaniji (učestalo uznemiravanje koje uključuje praćenje na ulici, dobijanje pisama i telefonskih poziva, presretanje), koje su počinili muškarci, koje su žrtve jedva poznavale, upozorili su na razmere tog problema i ograničene zakonske i zaštitne mere dostupne žrtvama.

Ostali istraživački podaci iz Velike Britanije otkrivaju važnost ostalih „zanemarenih“ oblika nasilja nad ženama:

63% žena prijavilo je da je barem jednom bilo izloženo egzibicionizmu;

2 od 3 žene primile su nedolične/opscene telefonske pozive;

1 od 10 žena primi barem jedan takav telefonski poziv godišnje.

Velik deo žena intervjuisanih u Merseysideu (između 50 i 80%, zavisno o aktivnostima) rekao je da izbegava određene aktivnosti (šetnje noću bez pratičice, izlaženje noću, pohađanja večernjih kurseva/slobodnih aktivnosti, odlazak na godišnji odmor bez pratičice) zbog straha za vlastitu sigurnost.

Sakaćenje ženskih genitalija

Samo je nekolicina evropskih zemalja, osim Velike Britanije, prikupila statističke podatke o tom problemu. Ne postoje studije koje bi uključivale ili se isključivo bavile tim problemom. Zapravo (vidi komparativnu zakonsku studiju), mnoge zemlje tvrde na osnovu malobrojnih i nepotkrepljenih dokaza da nisu pogodene tim problemom. Organizacija FORWARD iz Velike Britanije koja se posvetila istraživanju problema sakaćenja ženskih polnih organa procenjuje da je samo u Velikoj Britaniji barem 10.000 devojčica i mladih žena izloženo riziku.

Trgovina ljudima i industrija seksa

Nekoliko zemalja zabeležilo je porast u trgovini ljudima unutar Evrope i u nju iz ostatka sveta. Taj porast odražava povećanje seksualnog iskorišćavanja u Evropi gde se pojavljuju i novi oblici, uključujući one koji se koriste tehnologijom, npr. teleseksom, virtualnim seksom i kompjutorskom pornografijom.

Povećanje trgovine ljudima među evropskim zemljama očito potiče iz istočne, a namenjeno je zapadnoj Evropi. Trgovina poprima različite oblike, počevši od otmice do ureda za lažne brakove i zavaravanja žena o odredištu njihova putovanja i budućem zaposlenju.

U vezi s tim pitanjem treba se pozvati na Preporuku br. R (2000) 11 Odbora ministara državama članicama o delovanju protiv trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorišćavanja i Memorandum s objašnjnjima te druge relevantne publikacije.

METODI KLINIČKOG OBRAZOVANJA

I. PRAVNE KLINIKE

Prof. dr Miroslav Lazić

RAZVOJ I FUNKCIJE PRAVNIH KLINIKA

I. Razvoj klinika

Termin "pravna klinika" prvi put se pojavio u nemačkoj pravnoj terminologiji, početkom XX veka. Prof. Frommgold se, ukazujući na veliki značaj koji klinike imaju na medicinskim fakultetima u praktičnoj obuci lekara, zalagao da se i na pravnim fakultetima formiraju klinike na kojima bi se studenti, radeći sa "živim" klijentima na lakšim slučajevima, pod nadzorom profesora i/ili advokata, učili praktičnim znanjima i veštinama.¹

Ova ideja je davno, skoro istovremeno, nastala i u Rusiji. Prof. Ljublinski je kritikovao sistem studiranja u kome studenti prava "imaju dodir samo sa knjigama, tako da nakon završetka pravnog fakulteta, u prvom kontaktu sa klijentima, pokazuju potpunu nesposobnost jer često ne poznaju ni azbuku pravne prakse. Nakon okončanja studija, mladi lekari su odmah počinjali da leče, inženjeri da grade, filozofi i matematičari da predaju, a mladi pravnici su tek dobijali zadatke da prepisuju tužbe i rade jednostavne poslove".² Zato se zalagao za formiranje pravnih klinika koje bi imale dvostruku ulogu: učenje i praktični rad studenata. Praktičan rad bi se ostvarivao kroz pružanje građanima besplatne pravne pomoći (socijalni aspekt klinike) od strane studenata, pod nadzorom profesora, uz poštovanje svih pravila struke, a posebno pravne etike.

Nešto kasnije, ideja o formiranju pravnih klinika nastaje i u Americi. Prof. Vilijam Rou (1917), a zatim prof. Franc iz Pensilvanije (1933. god.), primenivši analogiju između kliničkog medicinskog i pravnog obrazovanja, razrađuju ideju formiranja pravnih klinika koje bi imale zadatak da razvijaju neophodne pravne veštine kod studenata ukazujući neophodnu pravnu pomoći siromašnim klijentima.

Prema tome, ideja formiranja pravnih klinika je stara više od 100 godina i nastala je, skoro istovremeno, u Nemačkoj, Rusiji i SAD.

U praksi, klinike su, pre tridesetak godina, najpre zaživele u SAD. Formirane su kada je neefikasnost pravnih škola u pripremi studenata za praktičan rad postala očigledna. Obavezno slanje studenata na praksu u pravne kancelarije nije davalo očekivane rezultate. Profesionalci su se odnosili prema studentima, sasvim ravnodušno, kao prema besplatnoj i niskokvalifikovanoj radnoj snazi. U zadatke pravnika praktičara, jednostavno, nije mogla biti uvedena obaveza da nekoga obučavaju. Sa druge strane, pravne škole nisu učile studente pravničkoj odgovornosti, profesionalnoj etici, načinu dobijanja informacije od klijenata, izlaganju pred sudom, savetovanju klijenata itd., a te su veštine itekako značajne u pravničkoj profesiji. Ove zadatke su preuzele pravne klinike. Klinike su najpre finansirane iz donacija, a kada su pravni fakulteti – studenti, nastavnici i dekani shvatili njihov značaj i važnost za proces obrazovanja studenata, počeli su da ih finansiraju iz svog budžeta. Vremenom su postali sastavni deo pravnog obrazovanja.

U poslednjih desetak godina, u svetu je došlo do naglog razvoja pravnih klinika. Formirane su u pojedinim državama Afrike i Azije, u državama biv. SSSR-a, Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, Bugarskoj, Rumuniji itd., a u toku je formiranje u novoformiranim državama,

¹ Frommgold, Juristische Kliniken, Deutsche Juristische Zeitung, 1901; Opširnije, М. Трофимов, *Юридическая клиника, Методический семинар для преподавателей*, Санкт Петербург, 2000.

² А. Люблински, *О юридических клиниках*, Журнал Министарства Юстицији за јанварј, 1901. Вид., М. Трофимов, ibidem.

nekadašnjim republikama bivš. SFRJ. U Srbiji do formiranja pravnih klinika dolazi 2002. godine na Pravnim fakultetima u Nišu i Novom Sadu, a u toku je formiranje pravnih klinika na Pravnom fakultetu u Beogradu i Kragujevcu.

Pored toga, izvršena je i međunarodna integracija pravnih klinika. Stvorena je svetska organizacija GAJE (Global Alliance for Justice Education – Globalni savez za obrazovanje o pravdi), međunarodna organizacija formirana 1999. god. u Indiji, od predstavnika kliničkih organizacija iz više od 200 država.

II. Funkcije pravnih klinika

Pravne klinike imaju za cilj da, kroz određene interaktivne metode rada, studenti ovladaju praktičnim veštinama.

Sadržinu rada nastavnici osmišljavaju koristeći ustaljene metode rada na pravnim klinikama kako bi studente osposobili da praktično primenjuju nacionalno pravo. Smisao za praksu i i neograničeni spektar pravnih ideja nastavnika i studenata, izaziva veliku raznovrsnost materijala i, maltene, "šahovski" neiscrpne mogućnosti kombinacija aktivnosti u klinikama.

Navećemo samo neke od mogućih vežbi i aktivnosti na pravnim klinikama:

- intervjuisanje i konsultacije klijenata,
- pravna tehnika pisanja podnesaka i ugovora,
- usvajanje kodeksa pravne etike (posebno se razvija pravilan i etički odnos advokat-klijent; advokat-sudija; advokat-advokat...),
- informaciona tehnologija i pravna informatika,
- komunikacija (psihologija vođenja razgovora...),
- istupanje advokata (oratorstvo, replika, analiza...)
- alternativne mogućnosti rešavanja sporova (pregovaranje, medijacija...)
- nacionalna i međunarodna zaštita ljudskih prava,
- izrada strategijskog plana itd.

Besplatna pravna pomoć i rad sa "živim" klijentima je takođe osmišljen da praktična znanja studenata podigne na viši nivo, tako što ih suočava sa rešavanjem stvarnih slučajeva pod nadzorom profesora i/ili advokata. Pravne klinike mogu da stvore i razna pravna savetovališta gde će studenti, radeći pod nadzorom iskusnih pravnika različitih specijalizacija i profesora, rešavati probleme iz života i savetovati klijente kako najbolje da odbrane svoja prava.

Velika raznovrsnost i brojnost aktivnosti koje se mogu organizovati u pravnim klinikama, ostavljaju mogućnost velikom broju nastavnika i praktičara, različitih stručnih profila, da se uključe u njihov rad.

Korisnost pravnih klinika za studente je višestruka:

- sticanje praktičnih sposobnosti i znanja i priprema za obavljanje pravničke profesije;
- naučiti studente poštovanju profesionalnih principa i pomoći im u razrešavanju etičkih dilema;
- razvoj značaja humane strane pravničke profesije;
- unifikovati standarde profesionalnog kvaliteta pravnika i time podići nivo pravne kulture;
- uvesti analitičko i kritičko mišljenje u pravni obrazovni sistem itd.

Pravne klinike omogućavaju i pravnim fakultetima da otklone neke probleme u efikasnosti nastave i to:

- da ojačaju povezanost teorije i prakse, i obezbede pravne "treninge" na fakultetima,
- obezbediti način za proučavanje posebnih pravnih tema koje nisu pokrivene nastavnim planom,
- razvoj i predstavljanje studentima novih i eksperimentalnih metoda koji se koriste u pravnim disciplinama,

- da fakulteti doprinose rešavanju određenih društvenih problema. Posebno je važna pomoć siromašnim građanima koji i nemaju adekvatnu alternativu, jer ne mogu da plate pomoći advokata i dr.

Prednosti kliničkog obrazovanja nad klasičnim su brojne:

- rad u malim grupama sa studentima, koji je znatno zapostavljen na našim fakultetima;
- prilagodljivost nastavnih programa društvenom razvoju i potrebama studenata;
- nadzor nad radom studenata od specijalizovanih stručnjaka iz prakse – advokati, sudije, psiholozi, profesori itd.
- uzajamnost uticaja nastavnik – student u interaktivnoj nastavi;
- povratna informacija od nastavnika ka studentu u smislu analize onoga što je student uradio, zašto je trebalo tako ili drugačije itd.

Sve to razvija društvenu svest i odgovornost kod studenata i povećava ugled fakulteta. Pravne klinike predstavljaju najbolji način za spajanje teorijskih, analitičkih, praktičnih i etičkih naučnih metoda, što je preuslov da se obezbedi kompleksnost pravničkog obrazovanja.

"Čekajući Metro"

U očekivanju reforme univerziteta u Srbiji, veoma je interesantno razmotriti ideju formiranja pravnih klinika. Nesporno je da su studenti zainteresovani za osavremenjivanje nastave formiranjem pravnih klinika (ankete ELSE i pravnih klinika). Interesovanje profesora i pravnika praktičara je, na žalost, znatno manje.

Pažnju zaslužuje činjenica da je Nastavno-naučno veće Pravnog fakulteta u Nišu, prvo u Srbiji, odobrilo Kliniku za građansko pravo, kao projekat. U međuvremenu, Statutom Fakulteta je predviđeno organizovanje pravnih klinika kao dobrovoljnog vida nastave koji mogu organizovati katedre. Pravni fakultet u Novom Sadu je predvideo pravnu kliniku kao izbornu grupu predmeta. U toku su pripreme i za formiranje klinika na ostalim pravnim fakultetima.

Realizacijom projekata pravnih klinika studenti i pravni fakulteti ostvaruju višestruku korist:

- opremanje "sudnice" za simulacije suđenja i druge namene (nastava, seminari, vežbe...); poboljšanje nastavnog procesa i ispunjenje zahteva studenata za savremenijim oblicima nastave koji povezuju teoriju i praksu; formiranje biblioteke sa literaturom za edukaciju nastavnika i studenata za rad u klinikama; publicitet Pravnog fakulteta u Nišu, što je posebno značajno za dobijanje novih projekata i povećanje atraktivnosti studija prava i dr.

U dosadašnjoj uporednoj praksi, pravne klinike su formirane na dva načina:

- kao samostalne institucije, sa statusom pravnog lica ili
- pri pravnim fakultetima – kao organizacioni deo fakulteta (institut) ili kao nastavni predmet - obavezni, izborni ili fakultativni.

Važno je naglasiti da se pravnim klinikama ne duplira pripravnički sistem, već se uvodi novi metod obrazovanja studenata – pravne labaratorije, koje treba da zamene postojeći sistem vežbi ili da budu dopunu postojećim oblicima nastave.

Smatramo da je formiranje pravnih klinika kao fakultativnog oblika nastave, najprihvatljivije rešenje za fakultete u Srbiji. Popunjenoš klinika treba da se obezbedi zainteresovanosti studenata za teme i znanja koja im se nude, a ne nametanjem novih izbornih ili obaveznih predmeta. U budućim reformama u Srbiji, treba očekivati da pravne klinike pri fakultetima budu regulisane Zakonom o univerzitetu i statutima fakulteta. U suprotnom, postoji realna opasnost da se započete aktivnosti postepeno ugase, slabljenjem motiva i entuzijazma nastavnika i nedostatkom sredstava za nesmetani rad.

ULOGA PRAVNIH KLINIKA

Nekoliko knjiga o pravnim klinikama nije dovoljno da objasni cilj zbog koga se one uvode u strukturu pravničkog obrazovanja, kao i njihovu rastuću popularnost. Postojanje pravnih klinika u drugim zemljama je značajan, ali ne i jedini argument za njihovo osnivanje. Ulogu pravnih klinika potrebno je odrediti u skladu sa načinom obrazovanja pravnika u određenoj zemlji, sa ulogom advokature, sudstva i uopšte, u skladu sa osnovnim ciljevima prava.

Pravne klinike nemaju dugu tradiciju, što je dovoljno da izazivaju različite reakcije, kako pravničkih, tako i drugih struktura u društvu, a naročito u vreme njihovog osnivanja. I kao što reče jedan profesor, koji već četvrt veka radi u pravnoj klinici, njihovo uvodjenje mora biti delo nekolicine profesora entuzijasta i nešto više studenata koji im veruju i spremni su da ih sledе. Kod pravnih klinika nesporazumu nastaju već od samog naziva. Naime, termin "klinika" se, konvencionalno, u našem jeziku koristi za označavanje ustanove za lečenje ljudi, odnosno za rešavanje njihovih zdravstvenih problema. Otuda je on neprikladan za delatnost ospozobljavanja pravnika za efikasan i odličan profesionalan rad po završetku studija.

Medutim, termin "pravna klinika" nastao je od samog početka ove aktivnosti, i to kao asocijacija na medicinske klinike. Dva profesora, A.Ljublinski (ruski profesor) i V. Rou su, početkom 20. veka, razmišljajući o konceptu pravne klinike, napravili poređenje sa tradicijom lekarske profesije po kojoj studenti učeći, istovremeno rade na klinici pružajući pomoć pacijentima pod nadzorom iskusnih lekara. Tu leži smisao i pravne klinike, studenti uče pravna pravila i vežbaju njihovu primenu sa klijentima, koji imaju pravne probleme.

Ali i kada se navikne na ovaj naziv, ostaje još uvek mnogo pitanja, na koje treba dati odgovore. Jedno je, svakako, pitanje vrste pravne klinike: da li je osnovati na fakultetu i ospozobljavati studente radom sa stvarnim "živim" klijentima ili simulirati odredjene životne situacije, ili ih osnivati van, kao vrste udruženja-nevladine organizacije u kojima će studenti vežbati sa stvarnim klijentima? Primera za organizaciju i jednih i drugih ima mnogo. Pravne klinike su postale stvarnost našeg doba, a tamo gde one ne postoje pod tim nazivom postoje slične institucije ili kursevi pri advokatskim komorama i sl. Staviše, postoje i brojne organizacije klinika, u obliku udruženja (UAPF,UOPK,OOPK i dr.), a osnovan je i Globalni savez za obrazovanje ili učenje o pravdi (GOSP). Prva, medjunarodna konferencija udruženja klinika održana je 1999. god, a druga već 2001.god.

Ciljevi zbog kojih se osnivaju klinike su brojni. Svi se, uglavnom svode na ospozobljavanje studenata prava da efikasno i profesionalno obavljaju pravničku delatnost, naročito advokatsku i sudske. Ciljevi koji se ostvaruju radom u klinici bili su predmet brojnih autora, naročito profesora, "kliničara". Neki od njih su uočljivi na prvi pogled, kao što su: savladavanje veštine vođenja razgovora sa klijentom na način da se dobiju sve potrebne (pravno relevantne) činjenice za rešavanje pravnog problema, savetovanje klijenta u pogledi izbora opcije ili odluke u procesu zastupanja klijenta, pisanje pravnih i drugih dokumenata, upoznavanje sa pravilima pravničke (advokatske) profesije, učenje pravne etike, izgradjivanje lične etike i sl. Navodjenje nekih od aktivnosti koje se praktikuju na klinici stvara utisak neverovatne lakoće zadataka koji stoje pred advokatima, sudske, ili pravnicima koji se na bilo koji drugi način bave pravničkom delatnošću. Medutim, dodir teorije i stvarnosti, ma koliko diplomirani pravnik bio pripremljen za vreme studiranja, ume da bude i prilično bolan, jer stvarnost je, ipak, sasvim drukčija od predstave o njoj samoj. Diplomirani pravnik, ne može, često ni da prepozna slučaj

ispred sebe, čak ni onda kada je on bio predmet razrade na vežbama, jer ne postoji pravni obrazac za rešavanje svih slučajeva. Naprotiv, pravni problemi mogu biti veoma složeni, jer je stvarnost veoma raznovrsna, bogata i isprepletana različitim vrstama odnosa. A vaga Justicije mora biti izbalansirana, treba zadovoljiti interes stranaka, opšte interese, zadovoljiti pravdu, naći odgovarajuće pravno pravilo za dati slučaj itd.

U našem pravu, kliničko obrazovanje mora da ostvari i neke sporedne ciljeve, koji se ne ostvaruju na zadovoljavajući način. Iako posredni, ovi ciljevi su veoma značajni. Zato je potrebno obratiti pažnju na ove ciljeve. Naime, pravne studije u našoj zemlji ne pružaju takvo obrazovanje da pravnici mogu razumeti globalna društvena kretanja, da procenjuju ukupnost društvenih odnosa, njihov progres ili njihovo nazadovanje, nisu uvek spremni da utvrde koje su osnovne vrednosti u društvu i u kojoj meri ih treba štititi, a koje sprečavati. Za ostvarivanje ovih ciljeva potrebna je reforma pravnih studija (naravno, preduslov je razvoj samog društva i ostvarivanje uslova za ostvarivanje reformi) u smislu privodenja našeg prava osnovnoj misiji, ostvarivanju pravde i pravičnosti, zakonitosti, podizanje pravne kulture, radi poštovanja zakona itd. Na nedovoljno razumevanje krupnih društvenih kretanja kod naših pravnika uticalo je nekoliko činjenica, a naročito, nedovoljna pravna tradicija. Razvoj našeg prava karakteriše pre pravni diskontinuitet, nego kontinuitet, a to za pravo nije dobro. Razvoj našeg prava u Srednjem veku (pod uticajem vizantijskog i kanonskog prava) prekinut je turskim osvajanjem, a njegovo ponovno uspostavljanje počinje tek u 19. veku (pod uticajem evropskog prava). Tek uspostavljeno, rekla bih moderno pravo, prekida Drugi svetski rat. Posle rata, naše pravo se razvija pod uticajem sovjetskog, čija je osnovna vrednost odumiranje države i prava. U takvim okolnostima, zaboravljene su osnovne vrednosti prava, kao sistema za ostvarivanje skladnih društvenih odnosa po principima pravde i pravičnosti, zakonitosti, jednakosti ljudi pred zakonom, slobodna inicijativa pojedinaca itd. Ove vrednosti izučavaju se istorijski i komparativno, kao echo evropskog prava. Vremenom, zaboravljena je osnovna misija prava i pravnika. Na pitanje koje vrednosti treba da štiti pravnik teško je dobijan neki zadovoljavajući odgovor. Skoro da se uvrežilo shvatanje da je celokupna suština prava u pravnim normama i da iza njih ne стоји ništa.

Radom u pravnim klinikama potrebno je studentima skrenuti pažnju na ove vrednosti, kako bi se oni mogli, u praksi, kao profesionalci, borili za njihovo ostvarivanje. Oni moraju biti u stanju da prepoznačaju neostvarivanje osnovnih ciljeva i zalagati se za njihovo uspostavljanje. Pravna nauka je i nauka o etici i zato pravnici moraju biti nosioci progrusa u društvu. Oni moraju naučiti da razlikuju opšte od privatnih interesa, da se bore za ostvarivanje humanitarnih ciljeva, npr. pružanje besplatne pravne pomoći siromašnim licima i da ih takvo ponašanje ispunjava ponosom.

Nerazvijenost prava imalo je za posledicu i nerazvijenost pravne nauke. Pravničke studije su zastarele i nezanimljive i još uvek pod velikim uticajem shvatanja da je pravo prosta nadgradnja nad ekonomskim odnosima, a ne i u dobroj meri, samostalna tvorevina, za koju važe posebne zakonitosti. Privatno pravo je, naročito nerazvijeno, a ništa bolja situacija nije ni u javnom pravu. Preovladava ekonomizam, voluntarizam, utilitarizam i kvazi-pozitivizam. Rad u pravnim klinikama, kroz savladavanje pravničkih veština iz oblasti intervjeta, savetovanja, zastupanja, pisanja pravnih dokumenata, upućivanje na profesionalnu odgovornost, kritiku pravnog sistema, učenje etike sl. ubrzaće proces reforme pravničkog obrazovanja. Studenti koji rade u klinikama uvidjaju raskorak između teorije i prakse, nedostatak znanja iz nekih oblasti, odnosno gomili nepotrebnih informacija. Zato oni postaju pokretači reforme nastavnih planova i programa na pravnim fakultetima, uvodjenje novih ili transformisanje postojećih pravnih disciplina. Istovremeno, takve promene za profesore kliničare, ali i za ostale, postaju imperativ. Pored promene nastavnih planova, i jedni i drugi zahtevaju nove metode u savladavanju pravnih disciplina. Zahtevaju se brži i interesantniji načini učenja-interaktivne metode, aplikativnost, i sl. Ako se ima u vidu dosadašnji način rada u izučavanju prava, jasno je da klinički rad predstavlja sasvim novi način i veoma naporan, jer zahteva intelektualno angažovanje svih i u svakoj situaciji, u radu klinike nema "praznog hoda" ni za jednu stranu, ni za jednog pojedinca.

Prof. dr Nataša Stojanović

PREDNOSTI OBRAZOVANJA NA PRAVNIM KLINIKAMA

Savremene studije prava na našim prostorima pružaju studentima širok spektar teorijskih saznanja. Tradicionalno obrazovanje, međutim, ma koliko bilo kvalitetno i višeslojno, u najvećem delu, ne obezbeđuje studentima valjanu pripremu za budući poziv.

Dugogodišnja iskustva pravnih fakulteta u Sjedinjenim Američkim Državama, Rusiji i Indiji pokazuju da se taj cilj sa uspehom može ostvariti putem kliničkog pravnog obrazovanja studenata, koje ih, najkraće rečeno, podučava praktičnim pravničkim veštinama.

Pravne klinike, onako kako su osmišljene da funkcionišu (simulacija pravnih slučajeva, rad sa realnim klijentima, obavljanje stručne prakse u advokatskim kancelarijama, sudovima i tužilaštvo), u značajnoj meri mogu doprineti suženju medjuprostora između studija prava i buduće profesije.

Kliničko pravno obrazovanje može odigrati značajnu ulogu u stvaranju novih generacija pravnika-praktičara (posebno kroz učenje pravila o etici i profesionalnoj odgovornosti), sposobljenih za izazove modernog pravosudja.

Klinike mogu biti i "centri" za pružanje pravnih usluga siromašnim slojevima stanovništva.

Kliničko pravno obrazovanje može biti i vesnik pozitivnih kretanja u socijalnom miljeu društva. To naročito može biti jasno vidljivo kroz angažovanje studenata na slučajevima od opšteg društvenog interesa, kao i kroz studentsku inicijativu za izmenu postojećih zakonskih tekstova³.

Pravne klinike svojim delovanjem mogu poslužiti kao efikasno sredstvo u postizanju balansa između teorije i prakse.

Kliničko pravno obrazovanje može imati uticaja i na kvalitet studiranja, ako se pravilno razvijaju pojedine sposobnosti studenata (npr. kritičkog sagledavanja određenog problema iz prakse, analiziranja zakonskih pravila, iznošenja ideja o rešenju određenog slučaja), koje mogu biti iskorišćene i za savladavanje drugih predmeta na studijama.

Klinike mogu doprineti uspostavljanju konstruktivne saradnje između pravnih fakulteta i pravosudja. To će posebno doći do izražaja kada studenti budu radili na slučajevima siromašnih klijenata, kao i kada studenti budu odlazili na praksu u sud ili kod advokata. Na taj način, sa jedne strane, studenti će steći potrebna znanja i iskustvo za budući poziv, a sa druge strane, advokati će biti oslobođeni slučajeva koji iziskuju vreme i donose malu ili nikakvu zaradu, a sudije besplatnu radnu snagu.

Aktivnosti na Klinici mogu biti i značajna pomoć studentima u opredeljenju za budući poziv.

Klinike mogu poslužiti i kao efikasno sredstvo za uspostavljanje kvalitativno drugačijih odnosa između studenata i nastavnika, i samih studenata.

Sve ove prednosti kliničkog obrazovanja mogu biti potvrđene u praksi i socijalnom realitetu jedino pod uslovom da u kreiranju rada na klinici presudnu ulogu imaju pravniči-praktičari. Samo na taj način i uz puno angažovanje pravnika-teoretičara može se sa uspehom ostvariti svrha rada na klinici: praktična primena znanja steklenih na osnovnim studijama.

³ Тако и : К. Галлант, Цели и методы клинического юридического образования (фрагменты), Клиническое юридическое образование, Методический семинар для преподавателей, Санкт-Петербург, 2000, str. 13-19.

II. KLINIČKI METODI NASTAVE

AKTIVNO UČENJE

„Ono što čujem - zaboravim

Ono što vidim - pamtim

Ono što radim - razumem“

Konfučije

Aktivna nastava se odavno primenjuje u svetu u različitim područjima obučavanja dece i odraslih. Postepeno počinje da se širi i u našoj sredini tokom 90-tih, prvenstveno kroz različite van akademske edukativne programe u okviru nevladinog sektora, da bi polako dobijala sve veći prostor i u redovnim školskim programima. Tek u skorije vreme o ovom obliku nastave i učenja počinje da se govori i na nivou akademskih studija.

Prepoznavanje osnovnih prednosti ovog modela nastave uočljivo je iz proširivanja Konfučijeve misli od strane autora koji se bave ovom oblašću:

„Ono što čujem- zaboravim

Ono što čujem i vidim- pamtim po malo

Ono što čujem, vidim, postavljam pitanja i diskutujem- počinjem da razumem

Ono što čujem, vidim, postavljam pitanja, diskutujem i radim- stičem znanja i veštine

Ono što učim druge- time ovladavam“

Danas se u svetu primenjuju programi za obuku nastavnika na svim nivoima obrazovnog sistema, kako bi se unapređio način nastave, a učenici i studenti uspešnije ovladali predviđenim programom, sa naglaskom na pripremi za primenu stečenih znanja u praksi.

Ciljevi ovakvih edukacija za edukatore je sticanje osnovnih teorijskih i praktičnih znanja o strategijama i tehnikama aktivnog učenja i unapređenje veština potrebnih za njihovu primenu u nastavi kako bi i sami bili u stanju da kritički procenjuju i kreativno unapređuju proces nastave.

Komparacija tradicionalnog i aktivnog učenja

Kada se govori o prednostima novih metoda, imaju se pre svega u vidu nedostaci tradicionalnih oblika nastave. Ipak, važno je ne podleći nekritičnom entuzijazmu i odbaciti neke značajne kvalitete klasičnog modela nastave. **Dobre strane tradicionalnog pristupa su da:**

- Obezbeđuje značajan broj informacija u kratkom vremenu
- Naglašava značajne koncepte
- Osvetjava sličnosti i razlike između koncepata
- Prenosi lični entuzijazam predavača za predmet
- Istiće lične uvide predavača i komparira ih sa drugim mišljenjima
- Ukazuje direkno na dokaze, kritičke analize, način rešavanja problema
- Organizuje materiju tako da najviše odgovara ciljevima kursa i učesnicima

Uprkos tome, ispostavilo se da je efekat nastave na stepen naučenog poražavajući.

Podaci o negativnim stranama govore da:

- Tokom predavanja, studenti ne obraćaju pažnju na sadržaj nastave 40% vremena
- Tokom časa progresivno se gubi inicijalno interesovanje i pažnja opada
- U prvih 10 minuta, zadržava se 70% informacija, a poslednjih 10 minuta časa samo 20%
- Četiri meseca posle kursa studenti znaju samo 8% gradiva više od kontrolne grupe koja nikada nije slušala kurs!

Na drugoj strani, uprkos popularizaciji aktivnog učenja, pojavile su se neke kritike upućene ovom modelu koje valja imati na umu kako se u praksi ne bi otišlo u krajnost. Najčešće **kritike aktivnoj nastavi** usmerene su na to da:

- Svodi se na igru i zabavu, čiji se smisao ne prepoznae uvek
- Previše je aktivnosti, a premalo refleksije
- Zahteva mnogo vremena
- Zahteva posebne uslove rada, prostor, opremu i male grupe za rad
- Nedovoljno obuhvata i ne produbljuje sadržaje
- Postoji opasnost od neproaktivnih ishoda

Potencijalni problemi zapravo izviru iz primene tehnika ovog modela od strane nedovoljno stručnih edukatora koji ne razumeju smisao i teorijsku osnovu pristupa, a ne iz njegovih suštinskih nedostataka. Zagovornici ovog pristupa ističu sledeće **dobre strane aktivnog učenja**:

- Održava budnu pažnju studenata kroz podsticanje njihove aktivne participacije kroz pitanja, dijaloge i različite vežbe
- Kroz aktivnosti, studenti razvija praktične veštine primene teorijskog znanja
- Koristi, pored auditivnog, i vizuelne i praktične metode rada
- Podstiče motivaciju za učenje
- Podstiče kreativnost i veštine nastavnika
- Podstiče kritičko mišljenje i timski rad studenata
- Razvija komunikacione veštine svih učesnika
- Uvažava različite stilove učenja kod studenata (teorijski, praktični, akcioni, refleksivni)

Pored navedenih prednosti, aktivno učenje uvažava i podstiče **socijalnu komponentu učenja**. Socijalna interakcija predstavlja osnovni mehanizam kognitivnog razvoja o čemu svedoče brojne psihološke teorije (Pijažeov koncept socijalne transmisije znanja; Brunerove ideje o reciprocitetu saznajnog procesa; postavke Vigotskog o socijalnom poreklu viših mentalnih funkcija). Socijalna komponenta manifestuje se i kroz zadovoljenje prosocijalnih motiva (afilijativnost, kooperativnost, altruizam) i druge psihološke motive u procesu aktivnog učenja. Tako teorija hijerarhije motiva A. Maslova ističe potrebe za pripadanjem, poštovanjem i samoaktualizacijom koje predstavljaju bitne pokretače i same kognitivne delatnosti, a koji se kroz socijalnu interakciju u procesu zajedničkog učenja direktno ili indirektno zadovoljavaju.

Pojam i elementi aktivnog učenja

Aktivno učenje se može odrediti kao proces koji uključuje elemente koji omogućavaju studentima da sa razumevanjem *slušaju i razgovaraju, čitaju, pišu i reflektuju* sadržaje, ideje i teme akademskih predmeta.

Da bi aktivno učenje ispunilo svoju osnovnu namenu, ono sadrži **tri osnovna faktora**, a to su:

- *Bazični elementi* -slušanje i razgovaranje, čitanje, pisanje i reflektovanje
- *Strategije i tehnike učenja*- male grupe, studije slučaja, timski rad, simulacije,..
- *Nastavna sredstva*- edukativni materijal, tehnička oprema

1. Pričanje i slušanje kao bazični element aktivnog učenja ima višestruku funkciju u podsticanju:

- Učenja kao procesa aktivnog konstruisanja znanja
- Prilika da se iskaže sopstveno i da se čuju različita mišljenja drugih
- Dobre i stimulativne radne atmosfere kroz promovisanje principa aktivne participacije, tolerancije i demokratskog dijaloga
- Razvoja komunikacionih veština tokom učenja

2. Pisanje ima specifičnu funkciju koja se ogleda u:

- Klarifikaciji sopstvenih misli koje se kroz pisanu reč kreiraju i jasnije oblikuju
- Preispitivanju sopstvenog mišljenja o konceptima i temama, čime se podstiče i osnovna svrha učenja, a to je proširenje i obogaćenje postojećih kognitivnih struktura
- Strukturisanju i povezivanju ideja, čime se stvara red iz haosa, smisao od besmisla, značenje iz konfuzije, što ujedno čini samu srž kreativnog učenja

Da bi se kroz pisanje postigla osnovna svrha učenja, zadatak za studente se ne završava određenjem teme za pisanje. Potrebno je dati i specifične **instrukcije** koje usmeravaju proces mentalne prerade određenog sadržaja, tako da studentima treba specifikovati zadatak koji ih usmerava na jedan ili više procesa kao što su (Fulwiler, 1987):

- *Analiza*- izdvajanje delova, pogled izbliza
- *Komparacija*-traganje za sličnostima
- *Kontrastiranje*-traganje za razlikama
- *Definisanje*- objašnjenje preciznog značenja određenog koncepta
- *Deskripcija* - opisivanje kako nešto izgleda
- *Evaluacija*- procenjivanje vrednosti prema određenim kriterijumima
- *Opravdavanje*- nalaženje dobrih argumenata i razloga
- *Dokazivanje*- pokazivanje logičke ispravnost, navođenje primera, činjenica
- *Sumiranje*- isticanje osnovnih ideja
- *Sinteza*- povezivanje elemenata i koncepte u koherentnu celinu

3. Čitanje, kao značajan element aktivnog učenja, ima ciljeve da podstakne:

- Razumevanje različitih perspektiva, načina kako drugi misle, tražeći od studenata da razmisle o nečemu na drugačiji način
- Usmeravanje selektivne pažnje na određene teme ili probleme tako što se pre čitanja unapred postavljaju pitanja na koja se traže odgovori

Tehnike koje pomažu uspešnom čitanju su podvlačenje rečenica, posvetljivanje delova teksta, zaokruživanje reči, beleženje komentara na marginama. Postupak pisanja i podvlačenja uz čitanje čini značajne delove sadržaja istaknutim, i pomaže smisaonom i vizuelnom strukturisanju teksta. Zbog toga **instrukcije** koje se daju uz čitanje sadrže osnovna pitanja koja upućuju na traganje za odgovorima, kao i kratka tehnička uputstva za podvlačenje.

4. Refleksije prožimaju celokupan proces aktivne nastave, bilo u toku ili posle nastave u obliku domaćeg zadatka. Njihova osnovna svrha je u omogućavanju “iskoraka u stranu”, u kreiranje nove mentalne strukture, koja se formira kroz:

- Podsticanje procesa mišljenja u cilju prerade materijala, njegove reorganizacije i konsolidacije, kroz povezivanje sadržaja i sticanje iznenadnih uvida
- Razvoj kritičkog mišljenja kroz kritičke refleksije koje predstavljaju sposobnost da se identificuje i kritički preispita određena pretpostavka. Drugim rečima kritičko mišljenje je zapravo mišljenje o mišljenju, o valjanosti primenjenih postupaka i zaključaka do kojih smo došli.

Tehnike refleksije koje se često koriste su:

- *Tišina* se koristi u formi kratke pauze, sa zadatkom da svako u sebi razmisli o određenom pitanju ili sadržaju. Cilj je da se zaustavi prijem spoljnih opservacija i da se pažnja usmeri na unutrašnji proces kako bi određena ideja imala vremena da „sazri“
- *Studentski dnevnik* je koristan zadatak usmeren na pisanje koje podstiče refleksije. U praznoj svesci studenti neposredno posle časa ili najviše do dva dana posle časa, zapisuju svoje misli o onome što su učili na času. Instrukcija za pisanje dnevnika je jednostavna i upućuje studente da napišu šta misle i osećaju u vezi određene teme, bez obraćanja mnogo pažnje na stil ili gramatiku, jer to pišu za sebe, a ne za nastavnika ili ocenu.

Kreiranje radne atmosfere

Navedeni elementi svakog oblika aktivne nastave daju svoje očekivane rezultate ako se primenjuju uz određene preduslove koji podstiču povoljno radno okruženje. Neki od tih preduslova su:

- Pojašnjavanje sadržaja, ciljeva i ishoda nastave
- Stvaranje pozitivne atmosfere
- Organizovanje prostora za učenje
- Upoznavanje sa studentima

1. Ciljevi i ishodi

- **Tema** nastave određuje se naslovom od nekoliko reči i ukazuje na glavnu oblast kojom se nastava bavi.
- **Sadržaj** nastave obuhvata osnovne tematske celine koje će biti obuhvaćene nastavom. Pri tome, treba voditi računa da sama količina prenetih informacija nije od presudne važnosti, čak je poželjno izbegavati prenatrpavanje informacija i usmeriti se na pojašnjavanje osnovnih pitanja kroz efektivnu komunikaciju, kritičku analizu, nalaze istraživanja, refleksije o konsekvcencama uz poštovanje razlika u mišljenjima. Drugim rečima *glavna vrednost aktivne nastave nije čisto znanje nego stvaranje predispozicija za učenje*.
- **Cilj** nastave se odnosi na svrhu savladavanja određene oblasti, u smislu šta studenti treba da znaju ali ne u smislu pamćenja gomile činjenica, već znanja koje se ogleda u razumevanju koncepcata, sposobnosti da kritički misle i rešavaju probleme, nose se sa promenama, kooperativno sarađuju i slično.
- **Ishodi** se definišu specifično u skladu sa tim šta studenti mogu da urade na kraju kursa, kojim veštimnama će ovladati i šta će biti u stanju konkretno da rade

2. Stvaranje pozitivne atmosfere

Radna atmosfera zavisi od brojnih faktora koje sam predavač kreira i prilagođava ličnom stilu. Nekome leži da ispriča neku duhovitu anegdotu, neko upečatljivom gestikulacijom prati govor i održava pažnju publike i sl. Neke od preporuka koje mogu pomoći u kreiranju pozitivne klime na času odnose se na:

- Odnos profesora prema nastavi, jer njegov/njen entuzijazam direktno povratno utiče na odnos studenata prema učenju
- Fokusiranje na sadržaj nastave zahteva početno „zagrevanje“ i odvajanje od spoljnog sveta koje se može postići različitim prigodnim sredstvima i tehnikama
- Verbalne i neverbalne poruke koje prate sadržaj izlaganja bitno kreiraju radnu atmosferu i dinamiku nastave
- Niz pratećih aktivnosti, kao što su dolazak predavača pre studenata, neformalni razgovori u pauzama, kratke konsultacije i slično, takođe podsticajno deluju na motivaciju studenata

3. Organizacija prostora

Raspored sedenja, mogućnost za fleksibilno prilagođavanje prostora i slobodno kretanje u njemu, bitno olakšavaju ostvarivanje zadataka aktivne nastave i podstiču grupnu koheziju. Naravno, često se srećemo sa realnim ograničenjima usled veličine grupe ili veličine prostorije, vrste i pokretljivosti nameštaja, itd. Idealnu situaciju predstavlja grupa od 20-25 studentima u prostoru opremljenom stolicama koje se lako premeštaju i imaju pokretnu podlogu za pisanje. Najpogodniji raspored sedenja predstavlja oblik slova U, jer omogućava studentima dobar vizuelni pregled table i platna za projekcije i slobodno kretanje predavača u prostoru. Veoma pogodan raspored je i oblik kruga, jer ohrabruje komunikaciju i interakciju učesnika stvarajući inkluzivnu radnu atmosferu. Postoje i različite mogućnosti za prilagođavanje nepodesnog radnog prostora zahtevima aktivne nastave. Na primer, dobro je u prevelikim učioncama „smanjiti“ prostor grupisanjem studenata napred, u blizini predavača. Velike grupe preko 100 studenata moguće je organizovati u male radne grupe na času ili van časa za izradu različitih projekata i domaćih zadataka.

4. Upoznavanje sa studentima

Međusobno predstavljanje studenata i predavača omogućava upoznavanje koje je praktično preduslov uspostavljanja komunikacije. U manjim grupama to ne predstavlja problem i može se izvesti na nekoliko različitih načina koji podstiču prve korake ka stvaranju grupne kohezije. Nalepnice sa imenima olakšavaju pamćenje imena članova grupe, a obraćanjem drugome po imenu postiže se i indirektno iskazivanje poštovanja. Veličina grupe i trajanje nastave ponekad ovaj zahtev onemogućava.

Ukoliko za to postoje pogodni uslovi, dobro je unapred sprovesti anketu među studentima o njihovim stavovima prema temama, očekivanjima, oblastima interesovanja, prethodno stečenim znanjima i veštinama, kako bi se ciljevi kursa prilagodili njihovim realnim mogućnostima i potrebama.

Strategije i tehnike aktivnog učenja

Strategije aktivne nastave usmerene su na organizaciju procesa učenja koja pruža pozitivne efekte na uspešno sticanje znanja i veština. Prema načinu rada, strategije se mogu podeliti na:

- Neformalne male grupe
- Kooperativne studentske projekte
- Simulacije- role play
- Studije slučaja

Različite **tehnike** se primenjuju u okviru određenih strategija u cilju:

- Aktiviranja grupe, podsticanja pozitivne radne sredine (npr. tehnike za podizanje energije ili „probijanja leda“ za početak rada)
- Podsticanja procesa aktivnog učenja kroz diskusije, postavljanje pitanja, kolaborativno ili samostalno učenje i sl.
- Unapređenja upamćivanja, kroz sumiranje i pregled pređenog gradiva, povezivanje delova sadržaja, planiranje narednih aktivnosti, samoprocenu i drugo.

Neformalne male grupe

Podela studenata na male grupe predstavlja jednu od najčešće korišćenih strategija za ostvarenje edukativnog cilja. One se mogu koristiti za sumiranje, diskusiju i pojašnjavanje pročitanog teksta, rešavanje problema, itd. Mala grupa ostvaruje svoj zadatok pod uslovom da su ciljevi realistično postavljeni, interakcija između članova jasno strukturisana i ako je kreirana pozitivna atmosfera za participaciju i razmenu ideja.

U maloj grupi odvijaju se svi **elementi aktivnog učenja**: razgovor za klarifikaciju ideja; *aktivno slušanje* za osvetljavanje različitih perspektiva, razmenu i umnožavanje ideja; *refleksija* za poređenje sopstvene i alternativnih perspektiva, širenje postojećih mentalnih struktura; individualno i grupno *pisanje* za vizualizaciju misli i refleksivni stil učenja.

Veštine komunikacije koje su posebno značajne za uspešan rad male grupe su:

- Aktivno slušanje, bez prekidanja sagovornika, praćeno sumiranjem i parafraziranjem
- Kooperativnost, međusobna podrška, bez napada na tuđe stavove
- Konstruktivni feedback
- Poštovanje razlika u mišljenjima
- Dokazivanje, argumentacija

Ciljevi rada u malim grupama ogledaju se kroz:

- Generisanje ideja kao priprema za dalje aktivnosti
- Sumiranje glavnih tačaka
- Procenu nivoa veština i razumevanja
- Pregled zadataka i pisanih produkata
- Dobijanje ishoda učenja
- Snabdevnje nastavnika informacijama
- Kompariranje i kontrastiranje osnovnih sadržaja
- Rešavanje problema koji povezuju teoriju i praksu
- Brainstorming kao izvor različitih ideja ili primene ideja u praksi

Strukturisanje grupe

Grupe mogu brojati manji broj članova (2-3) koje su pogodne za konstruktivni dijalog, diskusiju, generisanje ideja, sumiranje, pregled glavnih tačaka. Nešto veće grupe od 4-6 članova koriste se za zadatke rešavanja problema, simulacije, role play i sl. Pri **kreiranju grupe** važno je voditi računa o nekoliko stvari:

- Potrebno je postići mešanje članova grupa, tj. da ne rade sve vreme grupe u istom sastavu, kako bi se sve članovi cele grupe bolje upoznali i kako bi se podstakla grupna kohezija. To se postiže deljenjem velike grupe u manje celine sa različitim brojem članova (2 do 6)
- Potrebno je voditi računa o grupnom balansu, bilo polnom, uzrasnom, etničkom i dr. tako da grupe budu mešovitog sastava.
- Početni zadatak treba da bude neka jednostavna vežba za „probijanje leda“ u manjem sastavu (npr. za početak se članovi mogu predstaviti u parovima).
- Podela uloga između članova mora biti jasna i unapred određena
- Potrebno je zadužiti nekoga da vodi računa o vremenu određenom za izvođenje vežbe kako bi se zadatak završio na vreme i u celini, bez „rasplinjavanja“

Grupna pravila su takođe veoma značajan faktor koji pomaže uspešnoj realizaciji zadatka. Većinu pravila sama grupa kreira uz pomoć voditelja još na samom početku rada i to važi za sve kasnije zadatke. Neka od tih pravila su:

- Tišina je prihvatljiva, a ne nepoželjna, jer podstiče razmišljanje
- Pravilo „dalje“ da se ne učestvuje u određenoj vežbi omogućava, iako je participacija poželjna, da se ne doživi kao prisila
- Potrebno je držati se zadata uloge koje se definišu jasno pre svake vežbe
- Ako neko nešto ne razume, u redu je da traži pojašnjenje
- Poštuje se doprinos drugih i kada postoje razlike u mišljenju
- Prekidanje drugih dok govore nije prihvatljivo
- Dominacija diskusijom se ne ohrabruje, poštuje se jednak vreme za sve
- Pitanja su dozvoljena, ali ne i kritikovanje
- Poštuje se dogovoren vreme trajanja vežbe koje zavisi od zadatka i veličine grupe
- Unapred se određuje uloga merača vremena
- Verbalna i neverbalna agresija, kao što su vredanje, napadački stav, povišen glas, nestrpljivost, omalovažavajući izraz lica, i sl. se ne tolerišu.

Prednosti rada u malim grupama su evidentne, jer pored efekata na kvalitet učenja ima efekte i na to da:

- Redukuje neprijatnost da se javno govori, minimizira se strepnja od pogrešaka u mišljenju, jer se deli odgovornost za rezultate i greške
- Dobija se grupna podrška kao značajna psihološka potreba, a kooperativnost se razvija kao model ponašanja
- Bolje se pamti naučeno, jer se praktično proverava
- Iako traži pogodan prostor i više vremena za pripreme i realizaciju, može se fleksibilno prilagođavati i manje pogodnim uslovima rada

Priprema je od presudne važnosti za aktivnu nastavu. U fazi pripreme potrebno je voditi računa o sledećem:

- Šta želi da se postigne vežbom u maloj grupi

- Koliko velika grupa treba da bude
- Kako podeliti grupu, na koji način
- Koja specifična uputstva dati studentima
- Koliko vremena je predviđeno za vežbu
- Kako sumirati i zaokružiti sve odgovore

Efikasno korišćenje tehnologije

Tehnička sredstva znatno olakšavaju rad i pomažu proces aktivnog učenja zbog čega su gotovo neizbežan element ovog modela nastave. Međutim, tehnika nije samoj sebi svrha. Važno je osmisliti koja tehnologija odgovara kojoj strategiji za stimulaciju aktivnog učenja. Postoje i izvesna pravila kojih se treba pridržavati i unapred se dobro pripremiti za korišćenje tehnike. Vrste tehničkih sredstava su danas brojne Korišćenje folija, slajdova, a danas sve više i Power Point prezentacija, olakšava da se istaknu osnovni koncepti, predstavi struktura sadržaja, uvedu nove ideje i drugo. Posebno je za rad u malim grupama korisna tabla sa papirima (flip chart) koji se kasnije mogu sačuvati kao vredni grupni produkti i izvori novih ideja. Projekcije snimaka i filmova na videu ili DVX-u koji adekvatno ilustruju temu predstavljaju odlično edukativno sredstvo, ali samo ako se studenti adekvatno pripreme kroz unapred postavljena pitanja koja ih usmeravaju na šta da obrate pažnju i o čemu da razmisle dok gledaju film.

Vizuelna prezentacija sadrži u sebi prirodnu atraktivnost, jer se slike pamte bolje od reči, kao što se i reči koje se mogu vizualizovati lakše pamte od apstraktnih. Dijagrami, slike, šeme i drugo, pomažu procesiranje i organizovanje informacija. Ukratko, osnovne prednosti vizuelne prezentacije su da održava pažnju studenata, olakšava pamćenje i pruža preglednu strukturu i organizaciju tema. Važno je voditi računa o sledećim **pravilima**:

- Koristiti malo reči, bez pretrpavanja slika tekstom
- Koristiti raznolika tehnička sredstava
- Potrebna je dobra priprema materijala, a opremu treba unapred obezbediti
- Savladati unapred veštine rukovanja tehnikom, kako ne bi bilo nepotrebnih zastoja, gubitka u vremenu, podešavanja rada opreme, traženja materijala, i sl.
- Obezbediti rezervno rešenje za slučaj zakazivanja tehnike

Literatura:

- Silberman, M., (1996): Active Learning, 101 Strategies to teach any subject, Allyn& Bacon, USA
- Meyers, C., Jones, T.B., (1993) Promoting Active Learning- strategies for the college classroom, Jossey-Bass Inc. San Francisco, CA.
- Baiocco, S. A., DeWaters, J. N., (1998) Successful College Teaching- problem solving strategies for distinguished professors, Allyn& Bacon, USA

OBELEŽJA KLINIČKIH METODA PRAVNIČKOG OBRAZOVANJA

1. Ovladavanje pravničkim veštinama i umenjima, usvajanje profesionalnih navika i osposobljavanje studenata prava za praktičan rad, bazirano je na primeni tzv. kliničkih metoda podučavanja (*Clinical Teaching Methods, Клинические методы преподавания*). Reč je o nizu aktivnih i interaktivnih metoda rada, koji se u nastavi kombinuju, dopunjaju i prepliću, čineći, tako, složeni kompleks aktivnosti svih aktera obrazovnog procesa. Način primene ovih metoda je različit i zavisi od predmeta obuke i cilja koji se želi postići.⁴

Uprkos tome što medju kliničkim obrazovnim metodama postoje znatne razlike, mogu se izdvojiti nekoliko tipičnih, zajedničkih karakteristika i principa, koji doprinose njihovom objedinjavanju u specifičan vid kliničkog pravničkog obrazovanja.

2. Pre svega, u odnosu na klasične i tradicionalne obrazovne metode, koji dominiraju u univerzitetskoj nastavi, klinički obrazovni metodi su **alternativnog karaktera**, zasnovani na novoj obrazovnoj koncepciji koja je fokusirana na sticanje praktično upotrebljivog znanja. To podrazumeva ne samo sticanje relevantnih teorijskih znanja, već i ovladavanje odgovarajućim veštinama i umenjima neophodnim za efikasan profesionalni rad. Tradicionalni oblici i metodi⁵ pravničkog obrazovanja izgradjeni su na principu "poučavanje - reprodukovanje". U univerzitetskoj praksi primena ovih metoda najčešće se svodi na jednosmerno prenošenje znanja, odnosno na verbalno receptivno učenje. Zbog toga se oni u kliničkoj nastavi izuzetno retko primenjuju jer nisu primereni ciljevima i suštini pravničke obuke, kao delu pravničkog obrazovanja.

3. Klinički metodi rada zasnovani su na principu "**učenje kroz delanje, činjenje**" (*learning by doing*)⁶. Radi se o specifičnom procesu **iskustvenog (doživljajnog) učenja**, koje

⁴ Za ovladavanje mnogim veštinama i umenjima, kakva su, npr. veština aktivnog slušanja i saosećajnog razumevanja, veština nenasilne komunikacije, veština posredovanja i dr., primeren je radioničarski način rada, skup kauzalno i smisleno povezanih aktivnosti koje se realizuju primenom raznovrsnih metoda interaktivnog rada. (O radionici kao modelu grupnog rada, detaljno: Janković S., Tinde, K., C.: *Osnovne prepostavke radioničarskog postupka, Učionica dobre volje*, "Grupa MOST", Beograd, 1996).

⁵ U pedagoškoj literaturi uobičajeno je razlikovanje pojmove "oblik" rada (grupni rad, rad u parovima...) i "metoda" rada (dijaloški rad, učenje po modelu...). U savremenim obrazovnim modelima sve češće se napušta ova klasična pedagoška klasifikacija i oblici i metode rada integrišu u pojmu "metod" - način delovanja, planinski postupak za postignuće određenog cilja. (Videti: Ivić, I., Pešikan, A., Antić, S.: *Aktivno učenje, priručnik za primenu metoda aktivnog učenja/nastave*, Institut za psihologiju, Beograd, 2001, str. 20).

⁶ Izraz je kreirao John Dewey, američki filozof i pedagog, zagovornik ideje o učenju putem ovladavanja veštinama. Ovaj vid učenja bio je, izvorno, zasnovan na spolja vidljivoj aktivnosti učenika, da bi se tokom vremena pojmu "aktivnost" znatno poroširila, obuhvatajući menatalne, motorne, verbalne i dr. aktivnosti, koje doprinose ovladavanju određenim znanjima, umenjima i veštinama. "Učenje kroz delanje" danas predstavlja jedan od široko primenjivanih aktivnih metoda nastave/učenja u školskoj i univerzitetskoj nastavi. (O principima na kojima je ovaj metod učenja zasnovan i njegovim prednostima, videti: <http://www.cyfernet.org/cybercamp/teach/learnbydo.html>; <http://www.ctl.mnscu.edu/LBDoing/main.html>).

uključuje niz suksesivnih aktivnosti: preuzimanje odredjene radnje ili niza povezanih radnji, diskusija i analiza delatnosti, uopštavanje i izvodjenje zaključaka i primena naučenog.

Spontani i autentični doživljaji studenata, nastali tokom preuzimanja delatnosti, predmet su razmene u grupi, što omogućava njihovu obradu, kultivisanje i uočavanje nedostataka i nekorektnosti. Stečeno iskustvo student povezuje sa drugim primerima, memoriše i integriše savladana umenja i veštine u sopstveno životno iskustvo i repertoar ponašanja, na način koji omogućava njihovu primenu u sličnim životnim situacijama. Učenje iz iskustva podrazumeva, uspostavljanje veza unapred i unazad, između činjenja i posledica činjenja, pri čemu je stečeno iskustvo akumulacija ranijih doživljaja.⁷

1. ISKUSTVO

delatnost

2. RAZMENA

rezultata, reakcija

3. OBRADA

diskusija, analiza

4. UOPŠTAVANJE

povezivanje iskustva

sa realnim primerima

5. PRIMENA

naučenog

(Grafički prikaz procesa "učenja kroz činjenje")

U okviru pravnih klinika učenje kroz činjenje postiže se angažovanjem studenata u "realnim" pravnim slučajevima, pružanjem konkretnе pravne pomoći "živim" klijentima, pod nadzorom instruktora. Ovom obliku rada prethodi obuka studenata kroz rad u simuliranim pravnim situacijama, primenom raznovrsnih tehnika obuke.

4. Klinički metodi rada spadaju u red aktivnih i interaktivnih oblika nastave/učenja.⁸

Aktivni metodi rada podrazumevaju individualni kontakt i dijalog koji student uspostavlja sa nastavnikom prilikom rešavanja pojedinačnih zadataka.⁹ Primena interaktivnih (kooperativnih) metoda rada, koji u kliničkoj praksi dominiraju,¹⁰ omogućava razmenu znanja, umenja i iskustava između samih studenata, kao i između studenata i nastavnika.

U primeni su raznovrsni modeli interaktivnog rada (kooperativno učenje nastavnik-student, kooperativno učenje student-student, timski rad i dr.), čija se zajednička karakteristika ogleda u tome što su i nastavnik i studenti u pravom smislu aktivni subjekti u obrazovnom procesu.

Interaktivni metodi rada bazirani su na činjenici da studenti raspolažu značajnim prethodnim znanjima, umenjima i životnim iskustvima i da ovaj potencijal može biti iskorišćen tako što će se omogućiti interakcija učesnika, slobodan i podsticajan sukob ideja i konstruktivni

⁷ Djui, Dž.: *Vaspitanje i demokratija, Uvod u filozofiju vaspitanja*, Cetinje, Obod, 1966, str. 60.

⁸ Primena tzv. pasivnih metoda nije, međutim, sasvim isključena, ali su predavanja klasičnog tipa, u vidu lekcija-monologa, veoma sporadična i sračunata na to da studente uvedu u problem. Treba primetiti da ne postoje opšteprihvaćene definicije pasivnih, aktivnih i interaktivnih metoda rada, već se svaki od njih opisno određuje, isticanjem njihovih osnovnih karakteristika.

⁹ Osobenosti ovog oblika učenja sastoje se u tome što su studenti aktivno uključeni u proces učenja, pri čemu se naglasak daje razvijanju veština, a ne prenošenju informacija; studenti su uključeni u više oblike mišljenja (analiza, sinteza, evaluacija) i angažovani u mnogim aktivnostima, kao što su pisanje, diskusija i dr.; studenti su, takodje, u prilici da istražuju sopstvene stavove i vrednosti. (Charles C. Bonwell and James A. Eison,: *Creating Excitement in the Classroom*, <http://www.ctl.mnscu.edu/LBDoing/main.html>).

¹⁰ Izraz "internaktivno učenje" potiče od engleske reči "interact" - uticati jedan na drugoga, delovati međusobno, i koristi se kao sinonim za kooperativno učenje (*Collaborative/cooperative learning*).

dijalog, razmena i rasprava, koji postepeno izgradjuju i unapređuju sposobnosti i veštine studenata.¹¹ Student nije pasivni sakupljač informacija, već u nastavnom procesu učestvuje kao celovita licaost, sa svojim sklonostima potrebama, sposobnostima, mogućnostima i interesovanjima.

S druge strane, nastavnik nije u poziciji onoga ko više zna i ko svoje znanje "prenosi" onome ko ne zna. Nastavnik je partner u pedagoškoj interakciji i njegovi zadaci su da motiviše studente, da olakša proces razmene koji se odvija između studenata i nastavnika i između samih studenata, da pruži povratne informacije o radu i rezultatima rada studenata i evaluira aktivnosti koja su tokom nastave obavljene.

5. Klinički metodi rada zasnovani su **na dobrovoljnosti, ličnom angažovanju i zainteresovanosti studenata**. Iako stepen angažovanja studenata prvenstveno zavisi od sposobnosti nastavnika da motiviše studente i da ih dobro strukturiranim i zanimljivim zadacima podstakne i zainteresuje, studenti su, u krajnjem, sami ogovorni za svoje znanje i u prilici su da budu "konstruktori" svojih znanja i umenja.

6. Klinički metodi rada **koriste resurse svih "stilova" učenja**. Polazi se od saznanja da ljudi na različite načine primaju, grupisu i obraduju informacije i da slušanje predavanja i čitanje pisanog materijala nisu dovoljni za sticanje praktično upotrebljivih znanja. Efikasno ovladavanje veštinama i sticanje profesionalnih navika studenti mogu postići samo praktičnim vežbanjem i radom u simuliranim ili stvarnim pravnim situacijama.

7. Klinički metodi pravničkog obrazovanja zasnovani su na potpuno različitoj obrazovnoj strategiji u odnosu na proces klasičnog pravničkog obrazovanja. Poznato je da se ovaj proces odvija po principu "od teorije ka praksi", da studenti najpre stiču odredjena teorijska znanja, da bi kasnije uvideli zašto su ta znanja potrebna i kada se mogu primeniti. Klinički obrazovni metodi imaju, međutim, suprotan smer. Rešavajući konkretne pravne probleme, studenti uvidjaju koja su im teorijska znanja potrebna, za njima sami tragaju i praktično ih primenjuju. **Od prakse ka teoriji, a potom od teorije ka praksi**, redosled je koraka koji omogućavaju da studenti steknu kvalitativno bolje, veće i trajnije teorijsko znanje, da ovladaju potrebnim veštinama i steknu profesionalne navike neophodne za njihov budući praktični rad.¹²

8. Klinički metodi rada interaktivne prirode **uključuju u proces obuke "celog čoveka"**¹³ i omogućavaju dejstvo ne samo na znanje studenata, već i na njihova osećanja, emocije, voljne i druge osobine ličnosti, što povećava opšti nivo usvojenih znanja, veština i umenja.

9. Klinički metodi nastave, u odnosu na klasične obrazovne metode, u mnogo većoj meri **osposobljavaju studente za "samoučenje" posle okončanja studija**. Njihovom primena u skladu je sa novom konцепцијom tzv. permanentnog obrazovanja, koja "učenju učenja" pridaje prioritetan značaj u obrazovnom procesu.¹⁴ U toku rada na klinici, nastavnik podučava studente kako da traže, povezuju i procenjuju činjenice i informacije i upravo je to jedan od njegovih osnovnih zadataka.

10. Primena kliničkih obrazovnih metoda povećava profesionalnu kompetenciju budućih pravnika time što razvija sposobnosti, veštine i umenja važne za svakodnevno preživljavanje, tj.

¹¹ Detaljno: Ivić, I., Pešikan, A., Antić, S.: str. 35-41.

¹² Videti detaljno: Байков, Алексей.: *Что подразумевать под клиническими методами преподавания права*, objavljen na sajtu: <http://www.lawclinic.ru>.

¹³ Гутников, Аркадий.: *Обучение профессиональным навыкам (Интерактивные методики обучения)*, deo knjige *Профессиональные навыки юриста: опыт практического обучения*, objavljen na sajtu <http://www.lawclinic.ru>.

¹⁴ To je jedan od osnovnih zaključaka Izveštaja UNESCO-ove Medjunarodne komisije o obrazovanju za XXI vek, kojom je rukovodio Žak Delor. (O strategiji razvoja obrazovanja i uticaju novih naučno-tehnoloških, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih strukturnih promena savremenog društva na obrazovanje, detaljno, Delor, Ž.: *Obrazovanje - skrivena riznica*, UNESCO: Izveštaj Medjunarodne komisije o obrazovanju za XXI vek, Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 1996, Beograd).

unapređuje socijalne sposobnosti studenata. Od posebnog su značaja veštine interpersonalne komunikacije i dijaloga, efikasnog i konstruktivnog upravljanja konfliktima i sl.

Primena kliničkih metoda rada povećava osjetljivost studenata za tudišta osećanja i doživljaje, za različite intelektualne i socijalne perspektive. Iskustvo pokazuje da rad na klinici razvija sposobnost dekantracije, izražavanja empatije, jača samopuzdanje studenata, povećava nivo "socijalnog senzibiliteta", razvija toleranciju, razumevanje i poverenje i druge sposobnosti važne za profesionalni rad i svakodnevni život.¹⁵

U interakciji sa iskusnim pravnicima praktičarima angažovanim na klinici, studenti usvajaju etičke standarde i vrednosti pravne struke, pravila profesionalizma i lične odgovornosti, istinski razumevajući svoju ulogu i značaj.

11. Primena kliničkih metoda rada **čini proces učenja i obuke lakšim i zanimljivijim.** Iskustvo pokazuje da sticanje znanja i umenja ne mora biti tešak, naporan i dosadan rad, te da primena atraktivnih, stimulativnih, mentalno provokativnih, dobro osmišljenih i dizajniranih kliničkih programa obuke može biti relaksirajuća i zabavna, izazvati osećaj stvaralačkog zadovoljstva i radosti koja prati otkrivanje novog i nepoznatog. Ukoliko je nastavnik uspeo da uspostavi dobar odnos sa studentima i stvori opuštenu i neformalnu atmosferu, časovi kliničkog rada protiču u prijateljskom nadmetanju, medjusobnom podsticanju i uvažavanju.

¹⁵ "Učenje za znanje" samo je jedan od stubova obrazovanja. Istu važnost imaju i ostala tri stuba: "učenje za rad", "učenje za zajednički život" i "učenje za postojanje". (Delor, Ž.: op. cit., str. 75).

RAD U GRUPI

Svaki rad u grupi¹⁶ zahteva timski rad svih članova grupe. U suprotnom se grupa sukobljava i raspada, a da se ne ostvari cilj zbog koga je organizovana. Uspešan timski rad podrazumeva da se svi učesnici osećaju ravnopravno, opušteno i prijatno. Zato, na početku rada, treba postaviti određena pravila rada u grupi.

Pravila se usvajaju od strane studenata. Studenti svake generacije dodaju neko pravilo koje važi samo za njih ili dobija opšti karakter. Navećemo samo neka moguća pravila za uspešan rad u grupi:

- Učesnike grupe poređajte tako da se svi međusobno vide i da imaju osećaj ravnopravnosti (krug, kvadrat, pravougaonik, trougao);
- Koristite i zahtevajte od svih da koriste "ja-govor". Budi konkretan, pozitivan i konstruktivan, jasno izrazi šta osećaš, šta i kako hoćeš, šta ti smeta...;
- Svaki učesnik će dobiti mogućnost da izrazi svoj stav. Svi učestvuju u radu - nema posmatrača, ali svako ima pravo da zadrži svoj doživljaj. To se čini terminom koji se dogovori na grupi: "Dalje", "meditacija", "spavač"...
- Sa uvažavanjem treba slušati druge, bez obzira na suprotstavljenost stavova;
- Štititeći svoj stav, budite otvoreni za ideje, mišljenja i interes drugih učesnika;
- Fokusirajte se na ideje, a ne na to od koga one dolaze i da li su "dobre" ili "loše". Ako niste saglasni sa nekim stavom, objasnite zašto, a ne napadajte ličnost;
- Pomognite da se izgradi otvorena, konstruktivna atmosfera. Radite na podržavanju miroljubivog i otvorenog dijaloga među članovima grupe;
- Starajte se da vaša izlaganja budu kratka i suštinska. Držite se postavljenog ograničenja vremena kako bi svi mogli da izraze mišljenje;
- Uzdržite se od izražavanja omalovažavanja. Omalovažavajući ili negativni komentari stvaraju prepreke produktivnoj raspravi;
- Starajte se da vaša izlaganja budu kratka i suštinska; Držite se postavljenog ograničenja vremena kako bi svi mogli da izraze mišljenje;
- Strpljivo slušajte sagovornika. Ne upadajte u reč sagovorniku i ne završavajte njegove rečenice. Ne činite drugome ono što ne bi voleli da drugi čine vama.

¹⁶ Prilikom izrade pravila korišćena je brojna literatura. Materijali sa ruskih klinika, retorike, narodne poslovice, priručnici psihologije i sl.

TEHNIKA "MOŽDANA OLUJA"

"Moždana oluja", "oluja ideja" (Brainstorming, енг.¹⁷, Мозговой штурм, rus.) jednaje od najpopularnijih tehnika rada na pravnim klinikama, zasnovana na opštepoznatoj istini da "više ljudi više zna", te da se svaki problem može posmatrati iz različitih uglova. Ovaj oblik grupnog rada primenjuje se radi prikupljanja što većeg broja različitih ideja, predloga i informacija kako bi se utvrstile najbolje opcije za rešenje određenog problema.

Primena tehnike "moždane oluje" odvija se u dve faze. Prva faza sastoji se u prikupljanju što većeg broja kreativnih ideja, dok se u drugoj fazi predlozi evaluiraju i vrši izbor najboljih (najrealnijih i najperspektivnijih) predloga.

Svaka faza sastoji se od nekoliko koraka, pri čemu za svaki korak važe određena pravila.

Koraci prve faze:

- priprema,
- saopštavanje teme,
- zagrevanje,
- iznošenje ideja

U praksi, proces "moždane oluje" odvija se po sledećem redosledu:

1. Studentima se nekoliko dana ranije saopštava tema "moždane oluje" i ostavlja im se dovoljno vremena da o njoj razmišljaju (proces "inkubacije");

2. Proces "moždane oluje" započinje saopštavanjem teme, koja je uvek formulisana u vidu pitanja. (Npr. Koji su posledice sklapanja ugovora o doživotnom izdržavanju za našeg klijenta?; Koji su rizici pravnog posla koji je klijent zaključio?; Na koje načine advokat može izraziti saosećajno razumevanje u datim okolnostima? itd.);

3. Nastavnik proverava da li svi studenti razumeju pitanje i, ako je potrebno, otvara diskusiju kako bi studenti dobili dodatne informacije (Ako se, npr. traži odgovor na pitanje "Koji su rizici pravnog posla koji je klijent zaključio?", nastavnik proverava da li je svima jasno o kom pravnom poslu je reč i šta se podrazumeva pod pojmom "rizici");

3. Tekst pitanja nastavnik čitko ispisuje na tabli, odnosno papiru;¹⁸

4. Određuje se student-voditelj koji će voditi proces "moždane oluje" (ovu ulogu može obavljati sam nastavnik);

5. Određuje se sekretar koji će zapisivati sve predloge i ideje (funkciju sekretara može vršiti voditelj, odnosno nastavnik);

¹⁷ Ovaj metod rada izvorno je razvijen od strane Creative Education Foundation at SUNY Buffalo, USA. Sam izraz kreirao je i prvi upotrebio Alex Osborn, u svojoj knjizi "Applied Imagination". (Više o tome: "The University Challenge: Problem Solving Process", Xerox Corporation 1992; <http://www.rider.edu/users/suler/brainstorm.html>; <http://members.ozemail.com.au/~caveman/Creative/Techniques/brainstorm.htm>). Informacije o tehnici izvodjenja "moždane oluje" i podaci o korisnim linkovima, mogu se naći na sajtu <http://www.jpb.com/creative/brainstorming.html>.

¹⁸ Klasične table i flipchart-ove sve više zamenjuje kompjuter, a specijalno kreirani softveri, poput BrainStormer-a olakšavaju primenu tehnike brainstorming-a, posebno kad se ona primenjuje kod tzv. učenja na daljinu.

6. Nastavnik saopštava studentima pravila "moždane oluje" ili ih na pravila podseća, a ako se proces "moždane oluje" odvija po prvi put ili posle dugog vremenskog perioda, poželjno je da nastavnik proveri da li studenti razumeju pravila;

7. Voditelj ponavlja pitanje, otvara proces iznošenja ideja i predloga i saopštava vreme koje studentima stoji na raspolaganju (uobičajeno je da prva faza traje oko 10-15 minuta, pri čemu dužina raspoloživog vremena zavisi od veličine grupe);

8. Sekretar čitko beleži svaku ideju i predlog i vodi računa o tome da svi studenti mogu stalno da vide tekst isписан на tabli, односно на папиру; пре него што идеја буде забележена, водитељ може замолити студента да преформулише свој предлог у облику кратке форме како би било олакшано записивање суштине предлога.

Koraci druge faze:

- Evaluacija predloga i ideja,
- Izbor solucija,
- Implementacija.

Po isteku predviđenog vremena, nastavnik zaustavlja proces iznošenja predloga i objavljuje prelazak na sledeću fazu, u kojoj se svaki predlog, односно идеја критički razmatra, analizira i evaluira.

Diskutuje se о prednostima и nedostacima svakog predloga, сродне идеје се сумирају и објединђују, разматрају се последице које би примена сваког од предложеног решења изазвала. Коначно, врши се селекција и класификација предложенih решења и њихово рангирање, гласањем или консензусом. Бирају се предлози који, по оцени групе, на најбољи начин дaju одговор на постављено пitanje, односно nude најпогодније решење за постављени preоблем.

Уколико је тема "moždane oluje" таква да омогућава практичну implementaciju predloženog rešenja, preduzimaju se aktivnosti u cilju njegove primene kako bi se utvrdilo da li predloženo rešenje zaista rešava problem i daje очекivane rezultate. Proces se завршава diskusijom studenata o efektima implementacije.

Ako je grupa veća i svi studenti aktivno učestvuju, moguće je formirati dve grupe, od kojih je prava generator ideja (sprovodi prvu fazu "moždane oluje"), dok je druga zadužena за analizu (sprovodi drugu fazu "moždane oluje"). Druga faza "moždane oluje" može se odvijati u malim grupama, korišćenjem različitih oblika diskusije.

Pravila "moždane oluje":

- Svako slobodno iznosi svoje predloge i ideje;
- Poželjno je što više originalnih i kreativnih ideja;
- Prihvataju se svi predlozi (i oni smešni, nemogući, neverovatni...);
 - Voditelj beleži svaki predlog;
 - Nema tačnih i netačnih odgovora;
 - Nije dopušteno ocenjivati, komentarisati i kritikovati predloge i osobu koja je predlog iznela;
 - Mogu se razvijati, menjati, dopunjavati, kombinovati prethodno iznete ideje i predlozi

Osnovna uloga i zadatak nastavnika u procesu "moždane oluje" sastoji se u tome da olakša sam proces i pomogne studentima da zajedničkim kreativnim radom dodju do najprihvativijeg rešenja odredjenog problema. Nastavnik definiše temu, pruža dodatne informacije, организује рад, руководи процесом, ствара се о поштovanju правила и raspoloživog vremena и у сваком trenutku има контролу над свим активностима. Руководећи радом групе, nastavnik охрабрује студенте да слободно и без устроčavanja изнесу своје идеје, ствара се да сvi studenti učestvuju, nastojeći da rad fokusira на саму тему.

Da li će "moždana oluja" ostvariti cilj i dati очекivane rezultate, prevashodno zavisi od iskustva i umešnosti nastavnika.

TEHNIKA "IGRANJA ULOGA"

"Igranje uloga" (role-play, eng., ролевые игры, rus.), spada u red najčešće korišćenih tehniku rada u kliničkoj nastavi. Primjenjuje se u simuliranim pravnim situacijama, sa ciljem da studenti prava steknu profesionalne navike, sposobnosti i veštine kontruktivnog, kritičkog mišljenja, posmatranja i komentarisanja, da savladaju komunikacijske veštine i ovladaju umenjem iskazivanja saosećajnog razumevanja, da steknu naviku sagledavanja različitih mogućnosti i varijanti ponašanja u spornim i problematičnim situacijama, da savladaju veštinu argumentovanja i sl.

"Igranje uloga" s uspehom se koristi radi razvijanja pojedinačnih veština i navika (npr. obuka za postavljanje pitanja klijentu), kao i kompleksnih umenja, koje podrazumevaju niz raznovrsnih veština (npr. obuka za vodjenje procesa medijacije).

Tokom primene tehnike "igranja uloga", veštine i umenja stiču ne samo neposredni "protagonisti", već i studenti u "publici", koji nadgledaju, komentarišu i evaluiraju rad svojih kolega.¹⁹ Smatra se da ocena sopstvenog rada i rada drugih studenata, uočavanje i ukazivanje na sopstvene i tudje nedostatke, greške i propuste, kao i na načine na koji se oni mogu otkloniti, da sve ove aktivnosti predstavljaju jedan od najefikasnijih vidova obuke.²⁰

Tehnika "igranja uloga" odvija se u tri faze: priprema igre, "odigravanje" uloga i diskusija.

Faza pripreme

Da bi vežba "igranja uloga", tj. dala očekivane rezultate, od presudne važnosti je njena dobra priprema. Veći deo priprema nastavnik obavlja samostalno, pre zakazanog termina simulacije, dok drugi deo priprema preduzima u saradnji sa studentima.

Prvi deo priprema obuhvata sledeće korake:

- precizno formulisanje očekivanih rezultata - konkretizovanje onih veština i umenja kojima će studenti izvodjenjem vežbe ovladati;
- izrada scenarija (fabule)²¹ - kratak opis hipotetičke pravne situacije, odn. pravne stvari, uz navodjenje bitnih pravnih i vanpravnih elemenata - scenario treba detaljno razraditi; ako je podloga fabule slučaj iz pravne prakse, potrebno je isključiti sve nebitne elemente kako ne bi nepotrebno odvlačili pažnju studenata; sam scenario može biti jednostavan ili složen, kad pored pravnog aspekta sadrži i druge vanpravne momente

¹⁹ Tokom poslednjih desetak godina, vežbe "igranje uloga" u širokoj su upotrebi u skoro svim vidovima obrazovanja i obuke. Radi unapredjenja primene ove korisne tehnike, realizuju se posebni edukativni programi namenjeni budućim instruktorima. (Videti, npr. Program *A workshop on how to use role play for training and supervision*, Kerry Hope, Ph.D. and Susan Vavra, B.S. <http://www.uic.edu/orgs/convening/roleplay.htm>).

²⁰ Istraživanja pokazuju da je "obučavanje drugih" jedan od najefikasnijih metoda obuke. Videti: Гутников Аркадий,: op. cit., str. 2.

²¹ U mnogobrojnim priručnicima sadržana su veoma detaljna uputstva za izradu dobrog scenarija, čiji su autori edukatori sa dugogodišnjim iskustvom u praktičnoj primeni metoda simulacije. Videti, npr. R. Garry Shirts.: *Ten Secrets of Successful Simulations*, objavljen na sajtu <http://www.stsintl.com/articles/tensecrets.html>; *Ten 'Mistakes' Commonly Made by Persons, Designing Educational Simulations and Games*, Reprinted by permission of Society for Academic Gaming and Simulation in Education and Training Journal, October, 1975, objavljen na sajtu http://www.stsintl.com/articles/ten_mistakes.html.

(npr., klijent je osoba koja se teško kontroliše svoje emocije, za razumevanje pravne stvari neophodno je pribavljanje određenih informacija koje klijentu nisu poznate i dr.);

- formulisanje opštih instrukcija i "pravila igre", namenjenih svim protagonistima - instrukcije treba da budu jednostavne, jasne i razumljive; studentima treba saopštiti da cilj njihove "glume" nije "nominovanje za nagradu 'Oskar'"²², ali da je, ipak, poželjno da se "užive" u ulogu, te da u dатој situaciji reaguju na način na koji bi to činili u realnom životu;

- formulisanje pojedinačnih (tajnih) instrukcija, namenjenih nosiocu/nosiocima odredjene uloge - lične instrukcije se mogu ticati načina na koji će se nosilac odredjene uloge ponašati (npr., da student u ulozi klijenta "glumi" konfuznog i rasejanog klijenta, da se student u ulozi advokata ponaša "falijijarno" i sl.) ili onoga što će u toku vežbe saopštiti (npr., da student u ulozi klijenta na svako drugo pitanje u toku intervjua odgovori sa "ne sećam se", da student u ulozi advokata saopsti klijentu da je zaprepašćen onim što je klijent uradio i sl.).

- Instrukcije gledaocima - obično se formulišu u vidu pitanja kako bi se u toku trajanja simulacije studenti pripremili za komentar (npr., da li je student u ulozi advokata pokazao saosećajno razumevanje prema klijentu, da li su pitanja bila usmerena na suštinu stvari i sl.);

- izrada vremenskog plana vežbe - vreme trajanja same simulacije zavisi od složenosti samog zadatka; prilikom planiranja treba imati u vidu da je "odigravanje" uloga samo jedna faza i da je neophodno ostaviti dovoljno vremena za analizu, diskusiju i pružanje povratnih informacija);²³

- obezbediti sve neophodne tehničke uslove za izvodjenje vežbe "igranja uloga" - poželjno je napraviti video ili tonski zapis vežbe, radi njene analize i evaluacije i kasnijeg korišćenja u radu sa drugim grupama.

Pripreme u saradnji sa studentima obično obuhvataju sledeće aktivnosti:

- nastavnik uvodi studente u temu, nastojeći da ih motiviše i fokusira njihovu pažnju na suštinska pitanja - radi ostvarivanja ovog zadatka, nastavnik može postaviti pitanje, demonstrirati studentima neku od tipičnih grešaka koje se u praksi javljaju, ukratko izložiti neki zanimljiv slučaj i sl.;

- pre početka simulacije, nastavnik studentima prezentuje sadržinski i vremenski plan igre, obično u pisanoj formi, kao i pravila igre, i traži da studenti navedu šta očekuju da nauče tokom "igranja uloga";

- raspodelu uloga nastavnik vrši na principu dobrovoljnosti, vodeći računa da studenti imaju podjednake mogućnosti igranja različitih uloga;

- studentima se predaje ranije pripremljen scenario u pisanim obliku i daju sve potrebne instrukcije;

- pre početka same igre, dopušteno je da se protagonisti na kratko pripreme i skoncentrišu za odigravanje svojih uloga.

²² Videti: Andrew Scowcroft.: Simulations and Role-Play Exercises, Guidelines for Participants, <http://www.developmentconsultancy.co.uk/downloads/Simulations>.

²³ U praksi samo odigravanje uloge obično zauzima samo jednu četvrtinu raspoloživog vremena, dok se najviše vremena posvećuje analizi i komentarisanju igre. O rasporedu vremena na pojedine faze "igranja uloga", detaljno: Гутников, Аркадий.; *Обучение профессиональным навыкам* (Интерактивные методики обучения), deo knjige *Профессиональные навыки юриста: опыт практического обучения*, објављен на сајту: <http://www.lawclinic.ru>.

Faza "odigravanja" uloga

U ovoj fazi vežbe, studenti igraju svoje uloge, saglasno dobijenim instrukcijama, nastojeći da na "sceni" deluju što realnije i uverljivije; gledaoci, uključujući i samog nastavnika, pažljivo prate tok igre i beleže svoja zapažanja. Dok igra traje, nedopušteni su bilo kakvi komentari i sugestije.

U toku "odigravanje" uloge najznačajniji je tzv. "aha!" momanat²⁴, trenutak u kome student spontano spoznaje "istinu", koja se trajno urezuje u njegovo pamćenje i postaje deo njegovog iskustva.

Po isteku predvidjenog vremena, nastavnik zaustavlja igru, bez obzira na to da li su studenti u celosti odigrali svoje uloge. Pre nego što započne sledeća faza, protagonisti mogu, ne "izlazeći" iz svojih uloga, da otkriju tajne instrukcije, daju kratak komentar igre i ocene jedni druge.

Faza "povratne veze"

Poslednja faza u primeni metoda "igranja uloga" jeste faza tzv. "povratna veza" (feedback, eng., обратная связь, рус.), u kojoj protagonisti uloga, gledaoci i nastavnik ocenjuju, kritički analiziraju i komentarišu delatnost i postupke aktera igre. Radi se o najznačajnijem delu procesa obuke, u kome se studentima pružaju usmene povratne informacije o njihovoj aktivnosti, sa ciljem da se ukaže na greške, propuste i nekorektnosti do kojih je došlo tokom "igre" i demonstrira način na se greške mogu otkloniti.²⁵

Uobičajeno je da kritiku i ocenu "igre" najpre iznesu sami protagonisti, od kojih se očekuje da prisutne upoznaju sa svojim zapažanjima, komentarima, da, eventualno, objasne razloge zbog kojih su postupili na određeni način, teškoće sa kojima su se susreli, da, konačno, ocene svoj rad i rad ostalih učesnika. Učesnici u "igri" najpre diskutuju sa pozicija svojih uloga, a zatim "izlaze" iz svojih uloga i započinju objektivno komentarisanje.

Posle protagonista, kritiku iznose studenti u publici, koji se samoinicijativno javljaju i ocenjuju rad svojih kolega. Nastavnik, koji diskutuje poslednji, fokusira svoju kritiku i primedbe na samo nekoliko tema.

Prilikom komentarisanja, ukazuje se ne samo na greške, već i na sve dobre i ispravne poteze studenata. Da bi komentari bili efikasni, potrebno je da budu konkretni, tačni i precizno formulisani, navodjenjem i objašnjavanjem konkretnih propusta, ukazivanjem na njihove štetne posledice, kao i na moguće varijante pravilnog postupanja.²⁶

Posebno je značajan ton kritike. Iako studente ne treba "štediti", kritika treba da bude dobromamera i blagonaklona, uz uvažavajući odnos prema studentu.²⁷ Poželjno je kritiku započeti pohvalama i isticanjem onoga što je bilo dobro u nastupu i aktivnosti studenta.

²⁴ R. Garry Shirts.; op. cit. p.1.

²⁵ Videti: James Atherton, Exercises Role-Play, <http://www.dmu.ac.uk/~jamesa/teaching/exercises>

²⁶ Гур-Ари Мира.: Методика обратной связи: углубленное рассмотрение, <http://www.lawclinic.ru>

²⁷ Detaljno: Гур-Ари. Мира.: Обратная связь: практические советы, <http://www.lawclinic.ru>.

III. PRILOZI ZA PRIPREMU KLINIČKE NASTAVE

PRVI SUSRET ADVOKATA I KLIJENTA

Prvi susret je posebno važan i težak i za advokata i za klijenta.

Kad novi klijent dođe u advokatsku kancelariju prvi put, ovaj susret ima određni značaj za advokata. Advokat živi i zarađuje od rada sa klijentima. Klijenti su od posebnog i vitalnog značaja za profesionalnu delatnost i egzistenciju svakog advokata. Advokat profesionalno pruža pravnu pomoć klijentima. Oni mu predstavljaju izvor prihoda. Da nema klijenata, prestao bi njegov rad i prestala bi njegova egzistencija kao advokata jer bez ovog izvora prihoda ne bi imao sredstava za život. Advokat treba da dobije novi posao i obezbedi dalji priliv sredstava za život i on, po pravilu, nastoji da zadrži klijenta..

Od prvog susreta advokata i novog klijenta zavisi da li će mu klijent poveriti slučaj. Klijent neće angažovati advokata koji je neprofesionalan i nekorektni ili brzo napušta takvog advokata. O stručnosti advokata klijenti vrlo brzo steknu utisak, iako su laici, i o tome se informišu lično i neposredno. Zbog toga advokat treba da ostavi na klijenta utisak da zna i da može da mu pomogne. Od utiska koji advokat ostavi na klijenta zavisi poslovni uspeh, sadašnji i budući. Advokat treba da uspe ne samo da osvoji novog klijenta već i da trasira put za sticanje druge klijentele jer su stalni rad sa klijentima i poslovni uspeh jedina reklama u advokaturi.

Prvi susret je posebno značajan i za klijenta. Klijent treba da se uveri da je izabrao stručnog, pouzdanog, iskusnog, vernog, odanog i profesionalnog zaštitinika u pravnom laverintu, da može da mu poveri rešavanje svog problema, da će se advokat starati o zaštiti njegovih interesa.

Prvi sastanak i susret je težak jer se prvi put sreću dva lica koja se ne poznaju.

Klijent je nervozan zbog problema koji ima i koji hoće da reši. S druge strane, on ili nema iskustvo sa advokatima, i to ga plaši, ili ima iz ranijeg perioda negativno iskustvo sa advokatima, i zbog toga se plaši i brine kako će proći ovoga puta.

Advokat ne poznaje klijenta i ima malo informacija o problemu ili ih uopšte nema. On mora da se informiše o problemu, da pronađe rešenje i da da savet, da pridobije klijenta. Ako je sastanak unapred zakazan i zna se šta je tema konsultacije, situacija je nešto lakša jer se mogu izvršiti stručne pripreme za informativni razgovor (intervju).

ZADATAK: Na prošlom času, dobili ste tekst zadatka. Ako znate o čemu se radi, kako bi se pripremili za razgovor za klijentima:

- Koje zakone biste pogledali?
- Koje činjenice biste istražili?
- Koja pitanja biste postavili?

Prilikom prvog susreta advokata i novog klijenta advokat treba da pokaže da je sposoban da pruži traženu pravnu pomoć klijentu. Advokat je, nesumnjivo, sposoban ako ima dobro znanje, potom praktično i poslovno iskustvo. To se, prilikom prvog susreta ne vidi iako je to kod klijenta bio razlog da dođe kod advokata. Ono što se vidi, što je bitno i što ostavlja utisak na klijenta - to je profesionalnost. Bitna i prva stvar u radu advokata je profesionalnost. Prilikom prvog susreta advokat treba da ostavi utisak da je profesionalan. Šta to znači?

Advokat treba da pokaže:

- 1) Spremnost da radi i da se angažuje.
- 2) Advokat ne sme da pravi razliku između klijenata - siromašnog ili bogatog, ili s obzirom na položaj koji zauzima u društvu, ili s obzirom na važnost ili obimnost slučaja. Advokat ne može sa svog stanovišta da posmatra i ocenjuje vrednost i značaj predmeta koji preuzima, već sa stanovišta klijenta.
- 3) Advokat ne može da "bira" svoje klijente. Advokat je dužan da svakome pruži traženu pomoć, osim ako iz objektivnih ili subjektivnih razloga to ne može da učini. Npr. zdravstveno stanje advokata, nedovoljno poznavanje određene pravne oblasti (advokat ne poznaje invalidsko pravo, ili pravo socijalnog osiguranja, poresko pravo, autorsko pravo itd). Ili, postoji mala verovatnoća da će klijent uspeti u ostvarivanju svog zahteva, Ili, postoji etička dilema da li je zahtev u skladu sa pravnom normom. Ili, advokat je u srodničkim ili prijateljskim odnosima sa suprotnom strankom (sukob interesa), Ili, notorno je poznato da je klijent pasionirani parničar ili kverulant. Advokat treba odmah da bez ikakvog ustručavanja saopšti klijentu iz kojih razloga ne može da mu pruži traženu pomoć. Razloge klijentu treba i obrazložiti jer bi klijent odbijanje pomoći shvatio kao samovolju što advokat, kao vršilac javne službe ne sme da učini.
- 4) Advokat treba da pokaže svoju kompetentnost - mora da pokaže stručno znanje (iako nije na ispitu, advokat stalno polaže ispite); ako nešto u tom trenutku ne zna, on to mora dobro da sakrije i da ume da sakrije, mora da bude vešt u demonstriranju kompetentnosti.
- 5) Advokat treba da ima profesionalan odnos prema klijentu i profesionalan tretman klijenta (bez intimiziranja) a to znači: poštovanje, uljudnost, bez moralisanja i kritikovanja odn. popovanja klijentu (npr: "Pa kako ste samo mogli tako da se ponašate? Kako ste se usudili da tako nešto kažete! Nije to trebalo tako da uradite". itd). Profesionalnost ne znači servilnost. Advokat ugovara posao i nije potrebno da laska ili da podilazi klijentu. Advokat treba da pokaže savesnost, vernost i odanost klijentu, i novom i starom. To je razlog što će, ponekad odbiti novog klijenta ukoliko je u pitanju sporni odnos sa njegovim stalnim klijentom.

Prilikom prvog susreta sa klijentom, potreban je profesionalan odnos svih zaposlenih u postupanju i tretmanu klijenta.

Isto tako, advokat treba da ima i profesionalan odnos prema kolegama - advokatima koji zastupaju protivnu stranku, ili su bili angažovani ranije. Ukoliko se radi o klijentu koji je napustio ranijeg advokata, prilikom prvog susreta treba ispitati razloge i proceniti, s obzirom na okolnosti slučaja, da li se treba prihvati zastupanja.

Prilikom prvog susreta advokata i novog klijenta potrebno je da se izgradi dobar odnos - odnos poverenja i poštovanja klijenta.

Isto tako, potreban je i individualan pristup klijentu: prilagodavanje intelektualnom nivou; advokat treba da prilagodi način obraćanja i razgovora, da koristi prigodan rečnik da bi ga klijent razumeo. Iz ličnog iskustva mi je poznato da ne treba imati predrasude u pogledu generalnog pristupa klijentima jer su ljudi različiti.

Između advokata i klijenta uspostavljaju se tri odnosa: pravni odnos, etički odnos i psihološki odnos.

Kad izabere advokata kome će se obratiti za konkretnu pravnu pomoć, klijent je spreman da advokatu veruje. I pored toga, kod klijenta se podsvesnojavlja sumnja i zebnja u odnosu na advokata. Ponekad klijent ne zna u čemu se ta sumnja sastoji. Ljudi su, po prirodi stvari, bojažljivi da otvore svoju dušu bilo kome, pa čak i onima od kojih očekuju određenu pomoć - lekaru, zubaru, psihologu, socijalnom radniku, advokatu. Postoji određena doza neizvesnosti koja pritiska čoveka bez obzira da li mu onaj koji mu pruža pomoć uliva i poverenje. Mešavina sumnje i poverenja je neizbežna i kao teret pritiska klijenta i okupira mu misli.

Sličan je slučaj i kad se čovek obraća lekaru, npr. hirurgu. Bolesnik veruje u stručnost, sposobnost i savesnost hirurga koji će ga operisati, ali i pored toga kod njega postoji sumnja u krajnji ishod i uspeh.

Psiha je čudna i neko je jednom rekao da liči na radionicu u kojoj se svašta izrađuje i preradjuje ali se vidno ne ispoljava.

Dolazak kod advokata je stresna situacija. Pored stresa koji stvara sam pravni problem, susret sa advokatom je dodatni stres i zbog toga advokat, kao i lekar, treba da nastoji da se taj stres prevlada.

POJAM I CILJEVI PRAVNOG INTERVJUA

I. Pojam intervjuja

Reč intervjuisati (eng. interview) označava razgovor sa nekom osobom. Intervjuist je onaj ko vodi intervju sa nekom ličnošću, radi dobijanja određenih informacija. To može biti novinar, pravnik, psiholog, lekar itd. Iako svaki intervjuista ima različiti cilj koji želi da postigne razgovorom, postoje određena pravila ponašanja koja su prepostavka uspešnosti intervjeta. Mi ćemo se detaljnije baviti pravnim intervjuom, ali su mnoga pravila primenljiva i na druge vrste intervjeta.

Termini "intervjuisanje klijenata" i "pravni intervju" su dobili međunarodno značenje. Pod pravnim intervjuom se podrazumeva razgovor sa klijentom u cilju dobijanja informacija koje imaju pravni značaj radi savetovanja klijentu varijante pravnog rešenja nastalih problema i pružanja pravne pomoći. Subjekti ovog intervjeta su pravnik (najčešće advokat) i klijent (lice koje se obratio za pravnu pomoć). Intervju je početna faza u radu svakog pravnika, prepostavka bez koje se ne mogu preuzeti ostale aktivnosti (conditio sine qua non).

U radu sa studentima, najpre smo utvrdili ciljeve pravnog intervjeta i prepostavke za njihovo ostvarivanje.

II. Ciljevi intervjeta

Vežba 1: Utvrdite koji su ciljevi intervjeta.

Instrukcije za nastavnika: Podelite studente u 2-3 grupe sa po 3-5 učesnika. Neka svaka grupa odredi "predsedavajućeg" koji će voditi razgovor i sekretara ("spikera") koji će beležiti zaključke i kasnije ih predstaviti pred celom grupom. Nakon izlaganja rezultata rada po grupama, debatom i, po potrebi, glasanjem dolazite do zajedničkog stava šta sve čini ciljeve intervjeta. Nastavnik učestvuje ravnopravno u raspravi, ali svoje stavove nikada ne iznosi prvi. Studente neprimetno "vodi" ka planiranom cilju.

Instrukcije za studente: Imate zadatak da u narednih 30 minuta, sakupite i sistematizujete ideje o ciljevima pravnog intervjeta.

Metod: Brainstorming (mozgalica, bujica ideja) i individualni i grupni rad + debata + glasanje = rezultat.

Zaključci: Osnovni cilj advokata je da dobije "posao", tj. da ga klijent angažuje za pružanje određene pravne pomoći ili vršenje pravne radnje. Da bi to postigao i da bi uspešno mogao da obavi savetovanje klijenta, advokat treba da ostvari sledeće ciljeve tokom intervjeta:

1. Zadobiti poverenje klijenta
2. Saznati činjenično stanje
3. Utvrditi namenu klijenta - koji efekat želi da postigne (razvod, vraćanje oduzete stvari, naknada štete, krivična odgovornost nekog lica...)
4. Odrediti preliminarnu pravnu kvalifikaciju slučaja

Vežba 2: Utvrdite prepostavke za uspešan intervju:

Instrukcija za nastavnike: Podelite studente u 2-3 grupe sa po 3-5 učesnika... Neka svaka grupa odredi "predsedavajućeg" i sekretara koji će beležiti zaključke i kasnije ih izložiti pred celom grupom.

Instrukcija za studente: U narednih 20 minuta, sakupite i sistematizujte ideje o prepostavkama za uspešan pravni intervju i za ostvarivanje ciljeva intervjeta koje ste odredili.

Metod: Brainstorming (mozgalica, bujica ideja) + debata i glasanje = rezultat

Rezultati: Uspešnost, tj. postizanje ciljeva intervjeta, zahteva posedovanje:

A. ZNANJA:

- Prava (materijalnog, procesnog, međunarodnog...)
- Poznavanje psihologije – tipova ličnosti
- Faze intervjeta i zadatka po fazama i dr.

B. VEŠTINA/TEHNIKA:

- Komuniciranja sa klijentom
- Postavljanja pitanja
- Slušanja klijenta (aktivno, emotivno...)
- Pravne kvalifikacije činjeničnog stanja,
- Vodenja zapisnika o razgovoru i dr.

FAZE INTERVJUA

Uvodne napomene

Pravni intervju možemo definisati kao sakupljanje i razmenu informacija između klijenta i advokata. Sprovodi se u cilju dobijanja potrebnih informacija od klijenta i određivanja pravne prirode problema.

1. Uslovi za sprovodjenje intervjeta

Za uspešno obavljanje pravnog intervjeta potrebno je ispunjenje određenih uslova. Jedna grupa uslova tiče se samog advokata, a druga organizacije prostora gde će se intervju realizovati.

Advokat koji treba da sproveđe intervju mora da bude obučen i pripremljen za takav vid pravnog delovanja²⁸.

Advokat, pored toga, treba biti sposoban da uspostavi kontakt sa klijentom i uloži potrebne napore na razvijanju odnosa medju njima, uzimajući za polaznu osnovu uvažavanje i poverenje.

U toku intervjuisanja advokat mora da klijentu posveti punu pažnju. To podrazumeva:

- da advokat malo govori, da bude aktivan i pažljiv slušalač, da uspostavi dobar vizuelni kontakt sa klijentom i budno prati izraz njegovog lica, njegov pogled, njegove gestove i pokrete²⁹.
- da pokaže klijentu da prati tok njegovih misli i da ispolji saosećajno razumevanje.
- mora biti sposoban da precizno formuliše svoje ideje, jasno saopšti argumente pro et contra određenog rešenja, i izrazi svoje mišljenje ubedljivo i razumljivo za klijenta.
- mora biti sposoban da sačini intervju sa potrebnim fazama i da postavlja odgovarajuća pitanja klijentu u cilju pravog sagledavanja njegovog problema.

Jedino kancelarija advokata može biti prostorija u kojoj se sprovodi intervju. Drugi prostori (npr. kafić, hotel, sud) ne smatraju se prihvatljivim rešenjem sa stanovišta Kodeksa profesionalne etike advokata³⁰. Advokat i njegov saradnik treba da u advokatskoj kancelariji stvore atmosferu u kojoj će se klijent osećati priyatno. Pri tom, za samog klijenta nije od značaja vrednost i vrsta nameštaja koji se nalazi u kancelariji, već dobar utisak koji advokat treba da ostavi na klijenta svojim načinom ponašanja, stručnim kvalitetima i sposobnošću da objektivno

²⁸ Korisno je da, u cilju efikasnijeg obavljanja intervjeta, advokat unapred pripremi ankete-upitnike određenog sadržaja. Dobra strana te aktivnosti se posebno vidi kod raspravljanja zaostavštine određenog ostavioča, sastavljanja zaveštanja, sačinjavanja ugovora o doživotnom izdržavanju, ugovora o deobi nasledstva itd. Opširnije o tome videti kod: Т. Живулина, Интервьюирование, Клиническое юридическое образование, Методический семинар для преподавателей, Санкт-Петербург, 2000, str. 166.

²⁹ U prilog tome ide i mišljenje psihologa da izgovorene reči čine samo 7% saopštene informacije, 38% se odnosi na visinu, boju i druge kvalitete glasa klijenta, a 55% na izraz njegovog lica. O tome detaljnije videti kod: Ш. Ахмед, Интервьюирование клиента - необходимые учебные пособия и материалы, оп. cit., str. 174.

³⁰ Videti II deo, tačku 12. Kodeksa profesionalne etike advokata RS.

sagleda njegov problem. Psiholozi tvrde da će se klijent mnogo prijatnije osećati ukoliko sedi s boka advokatu, a ne preko puta njega³¹, ako njega i advokata niko ne prekida u toku razgovora, ukoliko su vrata prostorije gde se obavlja intervju zatvorena i ako se klijentu ostavi dovoljno vremena da iznese svoj problem advokatu.

2. Pitanja koja advokat može postavljati u toku sprovodjenja intervjeta

Zavisno od širine informacije koju želi da dobije, advokat može koristiti pitanja otvorenog tipa (npr. "Objasnite mi malo bliže vaše nesuglasice sa davaocem izdžavanja" ili "Kako ste precizirali vaš ugovorni odnos sa poslугопримцем"), ili zatvorena (sužena) pitanja (npr. "Ovo nije prvi put da vas je muž udario, je li tako?" ili "Da li vam je davalac izdržavanja kupovao potrebne lekove").

I jedna i druga vrsta pitanja imaju svoju svrhu i odgovarajuće mesto u intervjuisanju klijenta. Od sposobnosti samog advokata zavisi u kojoj meri će ona biti iskorišćena sa uspehom. U stručnoj literaturi³² se preporučuje da advokat započne intervju sa otvorenim pitanjima, a okonča ga sa nizom suženih pitanja.

Upotreba pitanja otvorenog tipa omogućava da klijent: u svom slobodnom kazivanju iznese činjenice koje bi možda bile izostavljene postavljanjem pitanja suženog tipa, da oseti kako je advokat zainteresovan za njegov slučaj i da ga uvažava kao ličnost, što, u celini posmatrano, može doprineti uspostavljanju kvalitetnih odnosa izmedju klijenta i advokata. Upotreba pitanja suženog tipa omogućava da se saznaaju pojedini detalji klijentovog problema, kao i da se on dodatno motiviše u iznošenju činjenica relevantnih za njegov slučaj.

3. Faze u intervjuisanju klijenta

a) Uspostavljanje kontakta sa klijentom (uzajamna ocena klijenta i advokata)

Kada klijent dodje kod advokata, on (ili njegov saradnik) treba da ga dočeka u prijemnoj kancelariji ili (ako nije nema) da pridje bliže vratima same kancelarije, pozdravi se sa njim i doprati ga do stolice gde će sesti. Radi uspostavljanja harmoničnih i bliskih odnosa izmedju klijenta i advokata, i stvaranja uslova za uzajamnu simpatiju, korisno je da advokat potencijalnom klijentu postavi odgovarajuća prigodna pitanja (npr. da li mu je bilo teško da nadje advokatsku kancelariju, kako je došao do kancelarije, da li je bilo mesta za parkiranje automobila itd.), ponudi ga čajem, kafom ili sokom.

U ovoj fazi korisno je da advokat upozori klijenta da sve ono što mu bude rekao je strogo poverljivo, i da ti podaci mogu biti saopšteni drugim licima samo uz prethodnu dozvolu klijenta.

Sve ovo može advokatu, u izvesnoj meri, pomoći da oceni klijenta kao čoveka, privikne se na njegov način govora, otkrije uplašenost klijenta, njegovu nervozu ili psihičku rastrojenost.

Klijent, takodje, na osnovu izgleda advokata, njegovog ponašanja i ophodjenja sa njim ocenjuje i odlučuje da li će mu poveriti svoj slučaj.

b) Faza preliminarne identifikacije problema

Ova faza intervjeta najčešće započinje pitanjem advokata: "Kako vam mogu pomoći?" ili "Šta mogu da učinim za vas?". Korisno je da, posle početnog pitanja ili dobijanja početnog odgovora, advokat upotrebi strukturalnu vodilju tipa: "Recite mi kakav je vaš problem, kako i

³¹ Detaljnije o tome videti kod: Ю. Звездина, О психологических аспектах интервьюирования, оп. cit., str. 170.

³² D. Binder & S. Prais, Pravno intervjuisanje i savetovanje, prevod, 1977, str. 59-99.

kada je nastao i šta vi mislite kako bi mogao biti rešen". Ako je advokat već prethodno kontaktirao sa klijentom i saznao, načelno, prirodu problema, onda bi on prilikom prvog susreta trebao da upotrebi sledeću formulaciju: " Koliko sam shvatio vi imate problem sa zakupodavcem. Molim vas, budite ljubazni pa mi recite kada je on nastao i kako bi ste hteli da se on reši".

U ovoj fazi intervjeta neophodno je da advokat dopusti klijentu da samostalno opiše svoj problem, da ga sam "skicira". Advokat ne treba da prekida svog klijenta pitanjima, posebno ne onim koja izražavaju sumnju ili kritiku. Ovakav način ponašanja advokata će umanjiti iskrenost klijenta, koji će zauzeti odbrambenu poziciju i time izmeniti ishod intervjeta. Ako advokat dozvoli klijentu da govori bez prekida, dobiće prilično tačnu, mada ne potpunu sliku problema. Takodje, to će pomoći klijentu da se oslobodi i da mu se poveća nivo sposobnosti sećanja i samopostovanja.

Ako klijent nerado govori, advokat ne bi trebalo da postavlja sužena pitanja, već ona opštег tipa npr.: "Ne žurite, se ja razumem da vam je teško o tome govoriti, ali šta je bilo dalje?"

U ovoj fazi intervjuisanja klijenta advokat treba da dopusti klijentu da ispolji svoje osećaje iz dva razloga. Prvo, na taj način advokat pokazuje klijentu da ga uvažava kao ličnost. Drugo, to pomaže advokatu da odvoji subjektivne predstave klijenta od realnosti.

Advokat u fazi preliminarne identifikacije problema ne treba da beleži sve ono što je klijent rekao, već samo da obrati pažnju na najvažnije činjenice.

Najčešća greška advokata u ovoj fazi intervjuisanja klijenta je da on, rukovodeći se već vidjenim sličnim modelom problema, ne dozvoli klijentu da do kraja ispriča svoju verziju problema. Advokat, na taj način, propušta da sazna neke odlučujuće činjenice, da uoči emocije klijenta i specifičnosti u tome kako bi klijent želeo da se reši njegov problem.

Faza preliminarne identifikacije problema treba da bude završena konstatacijom advokata da razume klijentov problema, njegovu zabrinutost i kako bi problem trebao da bude rešen po klijentovom mišljenju.

c) Faza hronološkog pregleda problema

U ovoj fazi intervjeta, advokat i klijent treba da hronološkim redom srede sve podatke o problemu, počev od vremena njegovog nastanka pa do trenutka intervjuisanja. Korisno je da advokat klijentu, pre ove faze, saopšti (tzv. pripremno objašnjenje) šta se od njega očekuje posle preliminarne identifikacije problema i koliko će okvirno trajati intervju. Jedino na taj način mogu se sprečiti teškoće u komunikaciji advokata i klijenta.

Kada klijent započne sa detaljnim opisom svog problema, uobičajeno je da advokat koristi, ukoliko klijent zastane sa iznošenjem činjenica, pitanja otvorenog tipa (npr. "Šta se zatim dogodilo?"). Nekada će, međutim, postojati potreba za razjašnjnjem (npr. "Kada ste saznali da se raniji vlasnici nisu iselili iz stana, pre susreta sa komšijama ili posle tog susreta?"), ili razradom (npr. "Šta se dogodilo kada je suprug pokušao da stupi u kontakt sa vama?") odredjenog segmenta problema, kada će biti upotrebljena sužena pitanja.

Ukoliko klijent u ovoj fazi intervjuisanja zatraži od advokata rešenje svog problema (npr. "Mislite li da će morati da naknadim štetu?"), on ne sme da žuri sa odgovorom. Advokat mora njemu ponoviti ono što je već rečeno kod pripremnog objašnjenja, da se analiza njegovog položaja, njegovih prava i obaveza, ostavlja za kasnije kada se utvrde sve relevantne okolnosti konkretnog slučaja.

U ovoj fazi intervjeta, kao i u prethodnoj, mora doći do izražaja advokatov kvalitet saosećajnog razumevanja koje u sebi obuhvata: pažljivo slušanje klijenta, razumevanje njegove situacije i neosudjivanje za učinjeno.

g.) Faza odredjivanja pravne prirode problema

Ova faza u intervjuisanju klijenta obično započinje sledećom formulacijom advokata: "Da li ste slučajno izostavili nešto iz priče?"

Kada pitanja ovakvog tipa više ne mogu advokatu da daju potrebne odgovore, onda je korisno da on upotrebi sužena pitanja ("Molim vas, recite mi šta se tačno desilo kada ste na ulici sreli svog zakupodavca? Objasnite mi malo bliže vaš dogovor sa mužem oko podele imovine...").

Ukoliko na postavljeno pitanje klijent izbegava odgovor, advokat ga može preformulisati ili ga kasnije ponoviti i ukazati klijentu na važnost davanja odgovora (npr. formulacijom "Ja ne mogu da vam pomognem onoliko koliko bih mogao ako ne znam sve detalje slučaja").

U prirodi je čoveka da, skoro uvek, kod drugih ljudi želi da stvori dobar utisak o sebi, izostavljući, pri tom, saopštavanje činjenica koje mu ne idu u prilog. Sa takvim problemom se često susreću i advokati u intervjuisanju svojih klijenata. U takvim situacijama advokat mora da ukaže klijentu da je na njegovoj strani, i da bi ga adekvatno zastupao potrebno je da zna i verziju problema suprotne strane. Saznanje svih relevantnih okolnosti konkretnog slučaja je za advokata od izuzetnog značaja, jer on samo tako može biti siguran koji će pravni propis biti primenjen u datim okolnostima. I ne samo to, na osnovu uvida u sve odlučne činjenice konkretnog slučaja advokat može sa visokom dozom preciznosti saznati motiv za određeno delovanje klijenta ili suprotne strane, kao i ko je i u kojoj meri zainteresovan da odredjene činjenice predstavi u pogrešnom svetlu.

Kada dodje vreme da se završi intervju, advokat ne sme naglo prekinuti kontakt sa klijentom ili se držati suviše udaljeno od njega. To može narušiti već uspostavljeni odnos poverenja i uvažavanja. Korisno je da se advokat posluži sledećim rečima: "Vrlo dobro, čini mi se da smo danas razjasnili skoro sva pitanja. Kako bi smo do kraja i u potpunosti našli pravi odgovor za rešenje vašeg problema, predlažem da se ponovo vidimo naredne nedelje. Recimo, da li vam odgovara sreda u 17 časova? Do tada, molim vas, pripremite potrebnu dokumentaciju i saznajte lične podatke svedoka koji su prisustvovali dogadjaju." Dakle, nije dovoljno da advokat kaže klijentu da će mu se javiti, bez bližeg preciziranja.

Kada se advokat oprosti od klijenta, ukoliko nije priležežio neke informacije o slučaju u toku intervjeta, obavezno treba da to učini, dok su saopšteni podaci još u svežem sećanju.

VEŠTINE I TEHNIKE VOĐENJA INTERVJUA

Kao osnovne veštine koje su pravniku potrebne za sprovođenje intervjeta³³ utvrdili smo:

- **veštinu komuniciranja sa klijentom,**
- **postavljanja pitanja,**
- **slušanja klijenta,**
- **preliminarne pravne kvalifikacije činjeničnog stanja,**
- **vođenja službene beleške o razgovoru**

Vežbama simulacije treba uvežbavati studente najvažnijim veštinama i tehnikama.

1. Veština komuniciranja sa klijentom

Advokatura je profesija koja zahteva veštinu komuniciranja sa ljudima. "Ako vas klijenti vole, bićete uspešni i bogati"³⁴. Neki su jednostavno rođeni za posao advokata, a neki nisu. Primetili ste u vašem okruženju da postoje ljudi koji kao magnet privlače ostale. Ovu nadarenost ne poseduje većina ljudi, i zato ne očajavajte. Iako formulu uspešnosti nije moguće veštački ugraditi u čoveka, postoje pravila i saveti koji značajno mogu da pomognu za uspešno obavljanje posla kojim se bavite. Uostalom, "dar" bez poznavanja i primene pravila, nema dugotrajni efekat u poslu. Prvi utisak se brzo potroši, ako nema realnog pokrića.

Od advokata i svih zaposlenih u advokatskoj kancelariji se očekuje profesionalizam i ukazivanje poštovanja prema svim klijentima, bez obzira na vaš lični stav i činjenicu da se radi o osobi koja, kao ličnost, ne uživa ugled u društvu ili čak izaziva vaš prezir i odbojnosc. Moćni ljudi često obezbede novcem ili silom poštovanje, a siromašni to ne mogu i često ga nigde ne dobijaju – pružite im poštovanje i videćete da oni to umeju da cene. Ne zaboravite, u kancelariji, vi ste na poslu i nemate mogućnost biranja sagovornika. Zato budite maksimalno profesionalni.

Takođe, klijentu ne treba "popovati" i ne treba ga tretirati kao da mu činimo uslugu – radimo to za novac, zar ne. On je došao po pomoć, a ne po pridike. Za njih je obično kasno. "Iskustvo je najbolja škola, samo što je školarina skupa". Klijent je već platio "školarinu" i svaka škola rečima je zakasnela i obično ga iritira. Pomislite, "sada sam i ja pametan, ali je kasno. Kakvu mudrost ovaj umišlja".

2. Veština postavljanja pitanja

Pitanje je jedno od najubođitih oružja u rukama pravnika. Ono uvek pogda cilj, ali često ne onaj koji ste želeli. Pitanje rešava mnoge dileme, kako u odnosu na onoga kome je upućeno, tako i u odnosu na onog ko ga je postavio. Efekat pitanja zavisi od odgovora, a posledice pitanja na sudu se često više ne mogu otkloniti. Zato sa pitanjima treba biti veoma oprezan i ne postavljati ih po svaku cenu, recimo da bi se "proizveo utisak". Ponekad, pitanje otkriva ono što ne želimo, kao nepripremljenost advokata, pogrešnu strategiju, neznanje, nemanje argumenata...

³³ Општите, Група аутора, Интервьюирование клиента, Профессиональные навыки юриста, опыт практического обучения, Москва, 2001.

³⁴ Lee Shinazi, predavanja na Pravnom fakultetu u Nišu.

Uticak se pitanjem svakako proizvede, ali često onaj koji niste želeli ("suprotan efekat"). Poznata je izreka: "Da si čutao ostao bi filozof".

Veoma važan aspekt intervija su metodi postavljanja pitanja u toku razgovora sa klijentom. Umeti postavljati tačna i prikladna, za odnosni slučaj, pitanja je stvar iskustva (veštine, spretnosti). Ne možete naučiti čoveka bez sluha da kvalitetno svira, iako ste ga naučili notama. Tako je i sa izborom pitanja i momentom postavljanja. Zato, ne pretendujmo na apsolutnu veštinu i potpunost izlaganja, kada se trudimo da razradimo pravila postavljanja pitanja u toku intervija.³⁵

a. Vrste pitanja. Pitanja je moguće klasifikovati prema različitim kriterijumima. Prema širini informacija koja pitanja treba da otkriju, razlikujemo **otvorena i zatvorena** (zaključna, sužavajuća) pitanja.

Razgovor treba počinjati otvorenim pitanjima koja omogućavaju klijentu da kaže što više informacija o slučaju. Takva se pitanja nazivaju "pronalazačkim" "otkrivajućim", tj. pitanjima, u kojima nisu sadržana opredeljenja odgovora na njih (nisu sugestivna) i koja ne ograničavaju sagovornika u iznošenju one informacije, za koju on smatra da je neophodno da je saopšti.

Otvorena pitanja: Ko? Šta? Gde? Kada? Zbog čega? Kako? Zašto...

U etapi razjašnjenja karaktera pravnih problema klijenta i utvrđivanja hronologije događaja, zadaju se najintezivnije zatvorena (sužavajuća) pitanja.

Zatvorena (sužavajuća) pitanja se primenjuju radi dobijanja dopunskih informacija o situaciji, kada predmet razgovora treba razjasniti za raspravu

Zatvorena pitanja: Jesi li bio? Koliko si? Jesi li video? Da li si zvao...

Zatvoreno pitanje je, npr.: "Da li Vas muž tuče", a otvoreno koje dovodi do iste informacije bi glasilo: "Kako muž postupa sa vama"? Umesto zatvorenog pitanja: "Da li ste pozvali policiju"? bolje je pitati otvorenim pitanjem: "Šta ste posle toga uradili"? *Primećujete da otvorena pitanja izvlače uvek više informacija, a zatvorena pitanja doprinose preciziranju informacija.*

Uspešno postavljanje zatvorenih (zaključnih) pitanja je moguće samo ako je pravnik dobro pripremljen. Ukoliko Vam pravna materija koja pokriva navedeno činjenično stanje nije poznata, nećete moći da postavite dobra zaključna (zatvorena) pitanja. U takvom slučaju je potrebno odložiti intervju i objasniti klijentu da je potrebno da izvršite prethodna istraživanja.

Sledeća vrsta pitanja koja se mogu koristiti u toku intervija nazivaju se "**pitanja za razumevanje**". Ona su, po pravilu, zatvorena. Cilj takvih pitanja je da se utvrdi da li je pravnik pravilno razumeo svog sagovornika. Metod postavljanja pitanja za proveru razumevanja sagovornika se sastoji u tome, što pravnik parafrazira govor klijenta. Na primer: "Da li sam pravilno razumeo, da ste rekli da Vaša kćerka ima stan? Postavljanje pitanja za razjašnjenje (proveru razumevanja) je umesno u svakoj etapi intervija, ali se najčešće koriste u fazi hronološkog sređivanja priče.³⁶

Postoje i druge podele, kao "**sugestivna pitanja**", "**potvrđna i odrečna pitanja**" i dr. U toku intervija ona se često koriste radi provere verodostojnosti i istinitosti informacija dobijenih od klijenta. Npr. u situaciji kada pravnik posumnja u tačnost iskazanih činjenica. U tom slučaju je celishodno ponoviti pitanje na koje je klijent već odgovorio, unekoliko izmenivši njegovu

³⁵ Veština postavljanja pitanja može se posmatrati kao jedna od profesionalnih navika pravnika. Ova veština je potrebna i kod sprovodenja intervija, kod konsultovanja, saslušanja u sudu, pregovaranja i dr.

³⁶ Ta tehnika postavljanja pitanja u psihologiji se naziva "parafraziranje" ili "echo-tehnika". Opširnije, Učionica dobre volje, grupa autora, Beograd, 1996.

formulaciju ili izraziti nevericu klijentu i ukazati na posledice koje mogu proizaći ako klijent dovede advokata u zabludu.

b. Tehnika postavljanja pitanja. Pri postavljanju pitanja s aspekta podele na otvorena i zatvorena, treba koristiti tzv. "**tehniku levka**". Pitanja treba postavljati od opšteg ka posebnom, postepeno sužavajući predmet interesovanja. Ako se kreće od suženih pitanja, ne sazna se cela priča, a često ni sve bitne činjenice. Klijent često nešto ne kaže jer skriva ili smatra nevažnim, a pravniku je to odlučna činjenica, "krunski dokaz".

Suština "**tehnike levka**" je u tome, što pravnik počinje da postavlja pitanja počinjući širokim, obično otvorenim pitanjima, i postepeno prelazi na uža, precizirajuća pitanja, koja se, po pravilu, formulišu kao zatvorena pitanja.

Druga tehnika postavljanja pitanja u toku intervjuja se naziva "**kaminov odžak**". Taj metod se primenjuje za dopunsko objašnjenje činjenica koje se odnose samo na jednu oblast pravnog odnosa.

c. Momenat postavljanja pitanja. Pitanje koje nije postavljeno u pravo vreme ne proizvodi željeni efekat i više smeta nego što pomaže saznavanju suštine problema. Osećaj za pitanje je teško naučiti, ali evo nekoliko Aristotelovih pravila o pravom momentu postavljanja pitanja protivniku:³⁷

1. Kad je protivnik izneo kontroditornu tvrdnju, pa čemo pitanjem otkriti da je neumesna;
2. Kad je, budući da je jedna od dve pretpostavke po sebi očevidna, više nego jasno da će protivnik potvrditi i drugu ako o njoj budemo pitali;
3. Kad se hoće ukazati da protivnik govori protivrečno ili paradoksalno;
4. Kad na pitanje protivnik može dati isključivo sofistički odgovor (i jeste i nije tako, to je tako i nije tako, delom jeste, delom nije tako), te slušaoce dovodi u nedoumicu zbog čega se na protivnika ljute;

Ukoliko, pak, želite da pitanjem stvorite zbrku, možda može da vam pomogne Šopenhauerov savet:

"Pitajte odjedareded mnogo i naširoko, da biste prikrili ono što želite da bude potvrđeno. A onda svoju argumentaciju brzo razvite iz potvrđenog, jer oni na mišljenju spori ne mogu tačno da prate i predviđaju eventualne greške ili praznine u dokazivanju".

3. Veština i tehnike slušanja

Kao dve najvažnije veštine slušanja se navode aktivno slušanje i saosećajno slušanje. Neki posebno izdvajaju i slušanje sa razumevanjem, mada je ono sastavni deo aktivnog i saosećajnog slušanja.

A. Aktivno slušanje

Slušati nekoga možemo pasivno, kvazi-aktivno i aktivno. Pasivno slušanje postoji kada se samo sluša ono što sagovornik želi da Vam kaže, bez aktivnog učestvovanja u razgovoru. Npr. studenti na ovaj način slušaju profesora koji drži predavanja. Ukoliko student želi da sazna više ili bolje razume izloženi materijal, on treba da bude aktivni slušalac. Advokat obavezno mora biti aktivni slušalac svoga klijenta. Veština slušanja je važna osobina pravnika, element osobine komuniciranja.

³⁷ Aristotel, Retorika.

Kvazi-aktivno slušanje je stvaranje privida o aktivnom slušanju. Svako je ponekad kvazi-slušalac. Čutanje dok neko drugi govori je izraz kulture, ali ne podrazumeva postojanje aktivnog slušanja i uvažavanja sagovornika. Aktivno slušanje se zasniva na tome:

1. da se neko razume
2. da se saživi sa nekim
3. da se nauči nešto
4. da se pruži pomoć ili uteha

Aktivno slušanje se primenjuje u fazi "identifikacije problema", tj. etape slobodnog izlaganja klijenta, ali i docnije. Zadatak aktivnog slušanja je da klijentu pokažete zainteresovanost za slučaj i pažljivo razumete njegovu priču i činjeničnu podlogu problema zbog koga se obratio advokatu. Aktivno slušanje nema samo za cilj da pažljivo saznate podatke, već i da klijent sagleda vaš trud. Čak i u ovoj fazi gde advokat, naizgled, ima pasivnu ulogu, važi pravilo da klijentu treba pokazati da ste na njegovoj strani i da radite za njega.

Aktivni slušalac gleda klijenta u oči (kontakt očima), kako bi mu potvrđio da ga sluša i kako bi bolje razumeo sve što mu klijent govori. Ako ne obraćate pažnju na izraze očiju, pokrete i mimiku govornika, vi ćete čuti mali deo toga, što je on ispričao. *Psiholozi tvrde, da "reči sačinjavaju samo 7% govornog saopštenja, 38% sadrzine se prenosi kroz glas, ton i druge karakteristike glasa govornika, a 55% - kroz izraze lica".*³⁸ Zapamtite, najuspešniji advokati i tužiocu nisu oni najpričljiviji, već oni koji su procenjivali tuđe iskaze. **Oprezno**, sudije i advokati suprotne strane vas, takođe, posmatraju i procenjuju svaki vaš pokret, mimiku, izgovorenu reč.

Aktivno slušanje se manifestuje na tri načina:

1) **"Govorom tela"** (kontakt očima, klimanje glavom, mimika lica i sl.). Gledanje sagovornika u oči je bitno jer se time potvrđuje pažnja i uvažavanje klijenta. Takođe, kontakt očima pomaže advokatu da proceni da li klijent govori istinu, jer se rečima može mnogo lakše manipulisati nego mimikom koja većinu ljudi odaje (mali je procenat patoloških lažova koji se ni mimikom ne odaju). Npr. ako klijent u toku razgovora često skreće pogled, drži pogнутu glavu, znoji se, nervozan je, sedi skrštenih ruku i ukočeno, previše razmišlja ili promeni činjenice u toku drugog prelaženja priče... to može biti znak da nešto skriva ili pogrešno prikazuje.

2) **"Parafraziranjem".** Ono se potvrđuje kratkim "verbalnim" ili "neverbalnim" signalima. Parafraziranje je ponavljanje onoga što je klijent rekao, ali na drugačiji način. Slušalac je kao "eho", kao "ogledalo" u kome se reflektuju reakcije na klijentovo izlaganje. Može se vršiti signalima tipa: Da, da, produžite...; Da, razumem, vi ste...; Tako, znači, on je...; uz kratko prepričavanje onoga što je klijent rekao kao znak razumevanja, ili kao uvod u "otvoreno" pitanje koje će se postaviti. Klijentovo izlaganje ne treba ponoviti "od reči do reči" jer to izaziva negativnu reakciju klijenta koji može pomilsliti: "da, to je ono što sam rekao, ti glupane".

3) **"Preokviravanjem (reframing)"**³⁹. Ono postoji kada se tako reaguje na ono što je klijent rekao da se donekle promeni smisao rečenoga. Npr. izraz: "On je jedan štetan predavač za studente", preokviravamo tako što kažemo, "vas, pre svega, brine korisnost predavanja za studente" i sl.

Segment aktivnog slušanja je i tzv. slušanje sa razumevanjem. Ono se ogleda u slušanju sa postavljanjem pitanja za utvrđivanje i razjašnjenje detalja. Npr. "Izvinite, ja nisam sasvim razumeo, šta ste Vi imali u vidu kada ste govorili o..." "Vi tvrdite da...": Jesam li Vas pravilno razumeo, da Vi..."

³⁸ Општине, Ш. Ahmed, *Интервьюирование клиента - необходимые учебные пособия и материалы, Методический семинар для преподавателей, Санкт Петербург, 2000.*

³⁹ Opširnije, Ucionica dobre volje, grupa autora, Beograd, 1996.

B. Saosećajno (empatijsko) slušanje

Empatijsko slušanje označava "slušanje" emocija klijenta i adekvatna reakcija na klijentovo doživljavanje događaja.

Ponekad nije dovoljno aktivno slušanje da bi se dobila pozitivna reakcija klijenta, već je potrebno pokazati i saosećanje sa klijentom. Ovo je neophodno u slučajevima kada je klijent potresen, dolazi u stanju stresa (izbačen je iz stana, stradao mu je bliski srodnik, pretučen je...ili je jednostavno osetljiviji od drugih). Klijentu treba pokazati da ga "razumete ne samo umom, već i srcem". Ako plače treba mu dati maramice i naglasiti da ga u potpunosti razumete i da ste na njegovoj strani. Ovde se praktično, kao u medicini, primenjuje metod "*bdenja kraj uzglavlja*". Time se pokazuje saosećanje i razumevanje klijenta što doprinosi uzajamnom poverenju.

Ukoliko se klijent loše izražava o pojedinim članovima porodice (npr. starijem sinu) advokat ne treba da ga podržava u tome, niti savetuje, već da pređe preko toga interesujući se isključivo za pravni aspekt njihovog odnosa.

4. Veština vođenja zapisnika

Imajući u vidu da se zapisnik vodi uz istovremeno obavljanje ostalih veština i zadataka pojedinih faza intervjuja, nesporno je da ova radnja predstavlja veštinu i zahteva veliko iskustvo i umeće pravnika.

O samom razgovoru advokat sačinjava zapisnik i zatim ga ostavlja u formirani predmet klijenta, bez obzira da li će ga zastupati. U pravnoj teoriji postoje različita shvatanja o tome da li advokat treba da vodi zapisnik prilikom vođenja razgovora sa klijentom.

Prema prvom, ne treba da vodi zapisnik kako bi mogao da klijenta gleda u oči i prati njegove pokrete. Zapisnik se, po sećanju, sastavlja nakon razgovora.

Prema drugom, zapisnik sa kratkim činjenicama treba pisati u toku razgovora. Ako klijent vidi da vodite zabeleške time pokazujete da ga pažljivo slušate.

Prema trećem shvatanju, čini mi se najprihvatljivijem, treba zapisivati samo ključne reči i fraze, kako ne bi zaboravili važna pitanja; takvi zapisi pomažu da se kasnije sastavi potpunija sadržina izloženog razgovora.

Zadatak 1: Vežba postavljanja pitanja.

Instrukcije za studente: Postavite pitanja nastavniku o vidljivim delovima njegove garderobe koristeći "tehniku levka".

Zadatak 2: Vežba postavljanja pitanja i aktivnog slušanja

Instrukcije za studente: Tema razgovora je vaš sukob (npr. sa komšijom, ili radnicima televizije koji rade u poslovnom prostoru ispod vašeg stana, ili sa supružnikom). Studenti imaju zadatak da korišćenjem tehnike levka i ostalih tehnika, utvrde potpuno činjenično stanje, ispitujući studenta koji je dobio instrukcije. Istovremeno treba da pokažu neku od tehnika slušanja.

VEŽBA: ANALIZA INTERVJUA

SLUČAJ 1: Intervju simuliraju dva studenta iz grupe, dok ostali prate priču i vrše analizu intervjeta.

METOD: Igra uloga i brainstorming.

ZADATAK 1: Utvrdite greške advokata i predložite ispravno postupanje.

Ad. Dobar dan gospodine Brankov. Šta vas dovodi kod mene?

Kl. Pre dve godine umro mi je otac, a posle i majka. Otac je imao 72. god, a majka bi da je živa, napunila 73. god. Naš komšija Rade i njegova supruga spremali su da slave njen rođendan. Pre toga su bili u Subotici i kupili joj komplet sudova, pošto je moja majka odlično kuvala. Znate kada ona...

Ad. Ma to me, čoveče ne interesuje, vi ste, valjda, došli zbog majke, a ne zbog komšije i rođendana.

Kl. Da... (plačnim glasom). Ona je posle očeve smrti živela vanbračno sa gospodinom Radenkovićem (pojačava plač).

Ad. Molim vas gospodine Brankov nemojte ovde da plaćete, moja kancelarija nije mesto za plakanje.

Kl. (Gleda u advokata i sprema se da ustane i ode).

Ad. Sedite, šta se sada ljutite, ja nemam vremena za celu vašu priču, mene interesuje samo vaš pravni problem, da li je u pitanju nasledstvo, ili nešto drugo?

Rezultati analize slučaja Brankov:

Studenti su primetili da je ovo primer jednog lošeg razgovora (intervjeta) između advokata i klijenta. Primećeno je sledeće:

- advokat se nije predstavio, što nije u skladu s pravilima profesije, i uopšte, razgovora između nepoznatih osoba;

- advokat se ne ponaša profesionalno ni onda, kada od klijenta traži da prepozna pravni problem, da mu kaže da li se radi o nasledstvu ili o nečemu drugom. Klijent ne mora znati pravnu kvalifikaciju svog problema, on ima određeni problem i dolazi kod advokata da mu ovaj pomogne u njegovom rešavanju. Zato klijent i širi priču i pruža podatke, odnosno iznosi činjenice koje su, možda bez uticaja na pravni problem;

- advokat je nervozan zbog razvlačenja priče, ali reaguje tako da pojačava nesigurnost kod klijenta dotle, da ovaj odlučuje da izadje iz kancelarije. On neprimereno reaguje na klijentov plač, što kod klijenta stvara predstavu da je advokat nesaosećajan čovek i ne želi više da mu se poverava;

- studenti su, takodje, primetili da je advokat svestan svog neadekvatnog ponašanja prema klijentu, jer u jednom trenutku on želi da se sve zaboravi i da krene ispočetka, ali ni onda to ne čini dobro (...sedite, šta se sad ljutite...).

ZADATAK 2: Na osnovu ove analize, druga dva studenta iz grupe simuliraju dobar intervju.

Rezultat:

Slučaj: Brankov (ponovo):

Ad. Dobar dan gospodine Brankov. Ja sam advokat Petar Mitić. Ispričajte mi vaš problem.

Kl. Prvo mi je umro otac, a posle i majka. Otac je imao 72. god, a majka da je bila živa imala bi danas 73. god.

Ad. Vi ste živeli sa majkom posle očeve smrti.

Kl. (malo uplakano). Ne, ona je živela sa mnogom još jednu godinu i nekoliko meseci, a onda je prešla kod gospodina Radenkovića. On je bio naš kućni prijatelj, otac ga je mnogo cenio i pomagao uvek.

Ad. T a k o... Šta sad da radite? To nije priyatno, ali stari ljudi su mnogo usamljeni i zato se često odlučuju da posle smrti supruga žive s drugim.

Kl. Jeste (prestaje da plače). Ja se nisam mnogo ljutio. Čak sam i odlazio tamo. Medjutim, moja majka me molila da gospodinu Radenkoviću pozajmim 5000. DM, za renoviranje krova. Posle majčine smrti, on ne pominje taj novac.

Ad. Vi ste tražili da vam vrati novac?

Kl. Da, čekao sam da prodje neko vreme, bilo mi je neprijatno da tražim novac.

Ad. Ali zašto, pa to je vaš novac.

Kl. Znate, dok je mama bila živa, odmah po prelaska u njegovu kuću, g. Radenković je poklonio motorcikl mom sinu, koji je, verovatno koštao više od 4000. DM. Sada razmišljam, da li da insistiram na tom novcu ili da odustanem. Razgovarao sam sa nekim prijateljima, ali ni oni ne znaju šta da radim. G. Radenković je bio dobar prijatelj mog oca, a živeo je sa mojom majkom. Da li da tražim samo 1000. DM.

I ovom intervjuu, studenti su prigovorili. Istakli su da advokat nije pokazao dovoljno saosećanja za klijenta, jer se radi o takvoj osobi. To proizlazi iz razumevanja koje ima za majku, za poklon koji je primio od g. Radenkovića itd. Reč je o čoveku koji je bio vezan za svoje roditelje. Drugi su primetili da se advokat suviše intimizirao s klijentom što može da dovede do neprofesionalnog ponašanja i da utiče na autoritet advokata. Klijent želi da u advokatu vidi prijatelja, komšiju ili srodnika. Saosećajno i aktivno slušanje mora biti takvo da ostvari odnos poverenja između advokata i klijenta, radi dobijanja svih potrebnih činjenica za rešavanje datog slučaja. Interesovanje advokata za klijentov lični, porodični i društveni život mora da ide samo dotle koliko je potrebno da se od klijenta dobije istina o slučaju, kako bi pravni problem bio rešen na pravilan način. Primećeno je, da advokat nije reagovao na klijentovu konstataciju da je o ovome razgovarao i sa ostalim prijateljima. Advokat mora da ukaže klijentu da o stvarima zbog kojih je došao kod advokata ne treba da priča ni sa jednim drugim čovekom, osim sa advokatom. Ovo naročito važi za krivična dela, ali i za gradjanske stvari, npr. zbog konkurenčije, i uopšte, zbog iznošenja činjenica drugima, koje mogu na bilo koji način uticati na rešavanje pravnog problema.

Slučaj g. Mladenovića

Kl. Dobar dan. Mi smo iz sela R. Opština Zaječar. Naš prijatelj Marko i njegov sin Nebojša, uzeli su nam imanje, uzeli su i našu devojku na prevaru. Njivu neće da nam vrate, a i Sladjanu su okrenuli protiv nas. Ja i moj brat smo rešili da povratimo imanje, milom ili silom. Spremni smo, gospodine advokate, da platimo koliko god tražiš.

Ad. Vi se niste javljali mojoj sekretarici, jel tako? Ja sam juče razgovarao sa nekim ljudima iz sela R, pa ne znam da li ste to Vi?

Kl. Ne, mi smo prvi put ovde, a na vas nas je uputio jedan prijatelj koji je rekao da ste odličan advokat i da sve možete rešiti u svoju korist, za dobru naknadu.

Ad. Znate, nije baš tako, ali sigurno rešavam sve slučajeve u svoju korist u 95% slučajeva.

Kl. Mi imamo dovoljno novca i spremni smo mnogo da platimo (vadi novčanik i pokazuje novac).

Ad. Pa da vidimo o čemu se radi?

Kl. (počinju da pričaju obojica).

Ad. Čekajte polako, nije valjda Sladjana vaša zajednička čerka.

Kl. Ne g. advokate, ona je moja čerka, a ovo je moj brat, njen stric.

Ad. Pa zašto onda ne govorite vi, već vaš brat.

Kl. On je bio prisutan kada smo ugovarali svadbu i zna šta je sve bilo. On radi u opštini i razume se više u pravo, pa će vam bolje ispričati.

Ad. U redu, počnite da pričate šta se dogodilo prilikom dogovora o udaji vaše bratanice.

Kl. Ja se, inače, zovem Radomir Mladenović i službenik sam u opštini. Ovako je to bilo. Naša Sladjana je pre dve godine napunila 23. god, i pošto nije nastavila školovanje, odlučili smo da je udamo. U susednom selu G. stariji od nje dve godine poznavali smo momka Nebojšu koji je bio dobar dečko, a čuli smo da hoće da se ženi. Dojavili smo mu preko nekih rođaka i počinje da objašnjava stepen srodstva.

Ad. To sada nije važno, nastavite da pričate.

Kl. Nekako smo se dogovorili i njegovi roditelji su došli kod nas da prose devojku. Spremili smo večeru, razmenili sitne poklone i prešli na dogovor oko svadbe. Pošto smo malo popili moj brat je ustao da nazdravi, poželi mladencima srećnu veridbu onda je rekao da Sladjani i Nebojši poklanja njivu od 37ha i zabran veličine 1,24ha. Prijatelji, sa svoje strane, obećali su da će pomagati decu, da će im sagraditi novu kuću samo da budu srećni i da bogato žive. Naši prijatelji su bogati ljudi, jer je prijatelj radio u Francuskoj.

Ad. Dobro Radomire, već više od pola sata pričaš, a ja još uvek ne znam u čemu je vaš problem.

Kl. Odmah posle veridbe prijatelj i zet su počeli da koriste njivu, a sekli su nešto malo drveća u zabranu. Od svadbe su prošle više od dve godine, a svekar i ne razmišlja da podigne novu kuću. Jednom smo mu to pomenuli, a on je rekao da deca ne žele novu kuću, jer im je i stara dobra, novac žele da koriste za putovanje. Što je još gore, to isto nam je ponovila i Sladjana i naljutila se što se mi mešamo u njen život. Znate, gospodine, ne može to tako, Sladjana je bila najlepša devojka u selu i mi je ne bi dali za Nebojšu da nismo računali na novu kuću. Osećamo se prevareni i zato zahtevamo da nam prijatelj vrati njivu i zabran i nadoknadi štetu koju smo pretrpeli. Mi nemamo ništa napismeno o tome i hoćemo sve nazad.

Ad. A šta je to što držite u ruci?

Kl. Ah, da. To je neka tužba koju smo dobili prekjucne, on nas tuži.

Ad. Pa ovo je nešto sasvim drugo. Šta vi zapravo hoćete, da vas branim po osnovu ove tužbe ili da zahtevam povraćaj njive i zabrana koji ste poklonili Sladjani i njenom mužu Nebojši?

Analiza slučaja "Mladenović"

Pažljivo analizirajući ovaj intervju studenti su primetili sledeće:

- da je intervju dobro izabran, jer najviše odgovara realnim situacijama, kada su u pitanju neobrazovani, odnosno neuki klijenti. On pokazuje da i advokati prihvataju isti model, pa se ponašaju neprofesionalno. Za njih počinje da važi predstava da su "specijalisti" za ovakve situacije. Zato je dobro analizirati ovu vrstu intervjuja, jer najbolje odslikava praksu.

Mentor je primetio da je izbor intervjuja izvršen s obzirom na potrebu da će se na sledećim časovima učiti veština savetovanja, a da je ovo veoma dobar primer.

- studenti su ponovo primetili da se advokat nije predstavio, a dugo nije utvrdio ni identitet lica koje ima pravni problem. Tako je dozvolio da mu informacije pružaju i jedno i drugo lice, ne znajući njihov medjusobni odnos.

- studenti su, takodje, primetili da klijenti "podilaze" advokatu, tvrdnjom da su čuli da je on veoma uspešan i da sve sporove dobija u korist stranke za koju radi, a advokat ne "ruši" tu predstavu, već je pojačava tvrdnjom da je to slučaj u 95% slučajeva. Na taj način, advokat se ponaša, ne samo neprofesionalno, već krši i osnovna pravila advokatske etike. On uživa u ulozi advokata derikože. Advokat ima predrasude o svojim klijetima, kao neukim, tako da se ne trudi

da sa njima razgovara ravnopravno, što je primer neprofesionalizma. Predrasude mogu intervju oduzeti osnovnu funkciju, a to je da se dodje do svih potrebnih informacija za rešavanje pravnog pitanja.

- advokat ne sluša pažljivo klijenta, jer dopušta da ovaj razvlači priču i iznosi činjenice i govori o okolnostima koje su nebitne za rešavanje pravnog problema. Kada primeti da je priča postala nevažna, on naglo prekida klijenta, a klijent onda ubrzava priču, što, takodje, može imati za posledicu neiznošenje potrebnih informacija o slučaju.

- kada želi da klijent ukaže na razglabanje priče, advokat to čini na isti način na koji i klijent vodi priču. On se spušta na nivo klijenta, što nije dobro, jer gubi autoritet kod klijenta koji očekuju da je advokat učen, pošten i pametan (mudar) čovek.

- jedan student je primetio da se advokat prema klijentima ponaša kao prema stvarima, ne poštovanjući pravilo o individualnosti svakog advokata, ponaosob. Svaki klijent je posebno biće i mora biti tretirano kao takvo.

- advokat prekida priču u jednom momentu, ne saznavši sve činjenice važne za dati slučaj. Videvši pismeno u rukama klijenta, on već pretpostavlja o čemu je reč. To, takodje, nije dobro, jer advokat ne sme da izmišlja činjenice kako bi sa njima "učestvovao" u odbrani svog klijenta. Isto pravilo važi i za klijenta

- advokat ne postavlja pitanja kako bi naveo klijenta da mu iznese potrebne informacije. Umesto toga, on pasivno sluša, odsutno, što dovodi, kao što smo konstatovali do razvlačenja razgovora i iznošenja nepotrebnih činjenica. Tako, npr. on, skoro, do kraja priče nije saznao da li postoji pismeni ugovor, ili nešto napismeno, o poklonjenoj njivi i zabranu, a to je relevantno za rešavanje spora. Pasivno slušanje je imalo za posledicu samo prosto gomilanje činjenica, a ne njihovo razdvajanje, na važne i nevažne. On čak i ne pokazuje da aktivno sluša, jer ništa ne zapisuje, ne pita za datume kada su se neke stvari dogodile i sl. Advokat dugo čuti, a za to vreme "teče" nepotrebna priča. Advokat treba da čuti i to je znak slušanja klijenta. Ali, advokat mora, povremeno, u zavisnosti od potrebe, da prekida klijenta i da zahteva pojašnjenje, vraćanje na neke činjenice, da zahteva da mu klijent otkrije vezu između nekih činjenica, ako to nije dovoljno jasno, a može biti od koristi.

- primećeno je da su i klijent i advokat često kršili etička pravila, ali ih je mentor zamolio da o tome razgovaraju drugom prilikom.

- uprkos završenom času, jedan od studenata je primetio da je advokat imao i jednu interesantnu predrasudu u razgovoru sa klijentom. Naime, on je klijentima, od samog početka, pripisao karakter neukih, neobrazovanih ljudi, i ta predrasuda nije omogućila dobar intervju. Istakao je, da to mogu biti i prerasude druge vrste za pol klijenta, za njihovo oblačenje, za njihovu profesiju, godine itd.

Posle toga se razvila diskusija o vrlinama, kao što su pravednost, darežljivost, razboritost (mudrost), kao i o pojmovima suprotnim od navedenih pojmljiva. Diskusija je bila veoma interesantna, ali je mentor insistirao da se o vrlinama razgovara kada na red dodje "učenje" profesionalne i lične etike.

Slučaj g. Mladenovića (ponovo)

Pošto je analiza intervjuja bila veoma iscrpna, studenti su insistirali da se, kao u prošlom slučaju odradi novi intervju, sa već iznetim činjenicama.

Ad. Dobar dan. Ja sam advokat Petrović, a vi ste iz sela R. sa kojima je juče razgovarala moja sekretarica?

Kl. Ne, mi nismo razgovarali sa vama, već dolazimo na osnovu preporuke jednog prijatelja, koji je rekao da ste vi odličan advokat i da svaki slučaj možete uspešno da rešite, za dobru naknadu.

Ad. To selo je u opštini Zaječar. To je dosta daleko, kada ste jutros pošli iz sela. Sedite najpre, i popijte čaj. Posle ćemo o poslu.

Kl. Imamo muku sa imanjem koje smo poklonili našoj Sladjani. Toliko smo ljuti, da smo spremni da damo veliki novac, samo da povratimo naše imanje. Imamo dovoljno novca (pokazuju novčanik s novcem).

Ad. Ostavite novac po strani, o tome ćemo razgovarati na kraju. Uzgred, moram da vam kažem da sam ja advokat, da ne mogu da stvorim čuda, i da vam ne mogu u procentima reći koliko sam uspešan. Zato je, možda, bolje da vi meni ispričate o čemu se radi u vašem slučaju.

Kl. Sladjana je njegova kćer, a ja sam njen stric. Pošto se moj brat mnogo uznemiri kada priča o tome, ja ću vam sve reći o čemu se radi jer ja volim Sladjanu kao svoje dete, a i bio sam prisutan kada je moj brat poklonio to imanje Sladjani i njenom sadašnjem suprugu Nebojiši. (Upada u reč brat i dodaje: On radi u opštini i bolje će vam sve ispričati, a i razume se više od mene u pravo).

Ad. U redu, recite mi kako se zovete i ispričajte mi šta se to dogodilo sa vašim imanjem?

Kl. Ja se zovem Radomir Mladenović, radim u opštini, u upravi prihoda i rodjeni sam brat Mileta Mladenovića, oca Sladjane. Na veridbi Sladjane i Nebojiša, moj brat je obećao na poklon njivu od 37ha i zabran od 1,24ha, kako bi blagoslovio brak i pomogao mladencima da lakše otpočnu zajednički život.

Ad. G. Radomire, kada je to bilo?

Kl. Pre tri godine, Sladjan već ima sina od dve godine.

Ad. Da li je Sladjana još uvek u braku s Nebojišom?

Kl. Da, oni se dobro slažu, okrenuli su je protiv nas, tako da nas je i ona tužila. Ad. Zašto, onda vi tražite da vam vrati njivu i zabran?

Kl. Znate, nas je prevario naš prijatelj, Sladjanin svekar. On je, na prosidbi, obećao da će mladencima sagraditi novu kuću, jer ima dosta para, radio je dugo u Francuskoj. Sada on to odbija, jer smatra da to nije potrebno i da se novac može utrošiti na nešto bolje. Što je najgore, s tim se slaže i Sladjana.

Ad. Da li oni obradjuju njivu koju ste im poklonili?

Kl. Da, odmah posle svadbe su je poorali, a sekli su i drveće iz zabrana.

Ad. Pa dobro, to je u redu, zašto ste toliko ljuti, i zahtevate povraćaj njive i zabrana?

Kl. Ne znate vi g. advokatu koliko je Sladjana bila lepa devojka. Ona zaslužuje veliku novu kuću. Zar da živi u staroj? Njen svekar se hvalio kako će asfaltirati put kroz selo, sigurno zainat nama. Kao da nam se ruga.

Ad. Jeste li vi napravili neki ugovor kojim poklanjate njivu i zabran Sladjani?

Kl. Da, napisali smo sve i potpisali, ali smo čuli da ne važi jer nije overen u sudu.

Ad. Je li to što držite u rukama taj ugovor?

Kl. Ne, gospodine, to je tužba protiv nas, zbog smetanja.

Ad. (uzima pismo i gleda). A, pa što mi niste to odmah pokazali. Kako ste to ometali državinu?

Kl. Pre tri meseca, iskopali smo jarak sa one strane njive, odakle se može ući, tako da prijatelj ne može da udje traktorom da je obradjuje (nije mogao da ubere letinu).

Ad. Dobro, sada ću da pročitam tužbu, pa ćemo se dogоворити kako dalje...

VEŽBA: "ISKAZUJEM SAOSEĆAJNO RAZUMEVANJE "

TEMA: Saosećajno razumevanje

CILJEVI:

- sticanje veštine iskazivanja saosećajnog razumevanja
- uočavanje važnosti ove veštine za rad advokata
- sticanje veštine kritičke analize

METODOLOGIJA:

Iskustveno učenje kroz radioničarski rad, primenom tehnika "igranje uloga" i "oluja ideja".

POTREBAN MATERIJAL:

Tabla sa papirima, flomasteri, umnožen materijal sa primerom i instrukcijama.

PLAN RADA:

I Priprema vežbe:

- izrada scenarija za vežbu
- izrada pravila igre
- uloge - klijent, advokat, gledaoci

***II Motivacija studenata i utvrđivanje očekivanih rezultata:* (15 minuta)**

Mini-demonstracija odsustva empatije kroz kratku igru uloga:

Student dobrovoljac dobija zadatak da ostalim studentima ispriča neki neprijatan dogadjaj iz svog života. Instruiran je da pokaže tugu i žalost. Student izlazi iz sale da se skoncentriše na svoju ulogu. Za to vreme nastavnik ostalim studentima daje instrukcije da jasno pokažu svoju nezainteresovanost prema pripovedaču (gledaju kroz prozor, izjavljuju "Ma nije valjda", gledaju na sat, kašljuju...). Instruktor uvodi pripovedača u salu i igra počinje. Posle tri minuta nastavnik prekida igru i svi aplaudiraju pripovedaču.

Pitanja studentu-pripovedaču:

- Kako ste se osećali?
- Šta biste najradije učinili dok ste pričali, a kolege Vas nisu slušale?
- Po čemu ste zaključili da Vas drugi ne slušaju i ne iskazuju razumevanje za Vaš problem?.

Pitanja studentima-slušaocima:

- Kako ste se osećali dok je priovedač pričao, a vi niste slušali?
- Kako je trebalo da se ponašate?
- Kako ste mogli da pokažete razumevanje?
- Da ste Vi priovedač, kako biste reagovali?

Pitanja za sve studente:

- Da li je iskazivanje saosećajnog razumevanja važno za rad advokata?
- Zašto je važno?
- Kako se verbalnim i neverbalnim putem iskazuje saosećajno razumevanje?
- O čemu treba voditi računa prilikom iskazivanja saosećajnog razumevanja?

III Predstavljanje plana rada: - ispisati na flipchart-u

- rasporedjivanje uloga - 5 minuta,
- priprema igre - 7 minuta,
- igra - 9 minuta,
- feedback 20 minuta

IV Raspored uloga:

(dobrovoljno javljanje ili izvlačenje papirića sa oznakom "srećni dobitnik")

V Priprema igranja uloga:

Nastavnik studentima daje potrebne informacije i instrukcije u pismenom i usmenom obliku:

Informacije i instrukcije za studenta-advokata:

Najavljen Vam je dolazak klijenta Tamare Milentijević, stare 29 godina, zbog problema koje ima sa svojim mužem oko zajedničkog maloletnog deteta.

Informacije i instrukcije za studenta-klijenta

Vi ste Tamara Milentijević. Imate 29 godina. Razveli ste se pre pet meseci. Živite u iznajmljenom stanu. Nezaposleni ste. Sud Vam je poverio na čuvanje i vaspitanje vase zajedničko maloletno dete, devojčicu Anu, staru četiri godine, dok je otac dobio ovlašćenje da dva puta mesečno, subotom od 14-16, vidja devojčicu, pod Vašim nadzorom.

Juče oko 14 sati otišli ste u obdanište da uzmete dete i saznali da je otac sat vremena pre vašeg dolaska odveo dete iz obdaništa. Odmah ste telefonom pozvali bivšeg muža, ali se on nije javio. Pozvali ste telefonom njegove roditelje, ali su oni odbili da razgovaraju sa Vama, nazivajući Vas pogrdnim imenima. Zvali ste Centar za socijalni rad, ali oni ne rade poslepodne. Razmišljali ste da pozovete policiju, ali ste se plašili da Vaš bivši muž ne učini nešto nepromišljeno.

Vaš bivši muž leči se od šizofrenije, povremeno pije alkohol i nekoliko puta je u alkoholisanom stanju izjavio da će ubiti Vas, dete i sebe. Ana je bolesna, pod terapijom je i danas bi trebalo da je vodite na kontrolni pregled.

Neprekidno pokušavate da stupite u kontakt sa bivišim mužem, ali on je isključio telefon. Išli ste do njegovog stana, ali su vrata bila zaključana.

Vi ste zabrinuti i uplašeni. Advokatu povremeno ponavljate rečenice: "Ne znam šta da radim, ubiće je, pomozite mi!". "Jadna moja devojčica". U toku razgovora ustanite sa stolice i krenite prema vratima, izgovarajući sledeće reči: "Ma šta ja ovde tražim, sve je gotovo!"

Instrukcije za studente-gledaoce:

- *Pažljivo pratite igru.*
- *Pokušajte da uočite situacije u kojima je advokat iskazao saosećajno razumevanje i u kojima nije?*
- *Koji su pravilni, a koji pogrešni potezi advokata?*
- *Uočite verbalne i neverbalne reakcije klijentkinje i advokata?*
- *Obratite pažnju na psihičko stanje klijentkinje. Kako se ona oseća?*

VI Igranje uloga:

Nastavnik daje znak za početak i studenti počinju igranje svojih uloga. Posle isteka 9 minuta, nastavnik zaustavlja igru i zahvaljuje učesnicima.

VII Povratna sprega - analiza i komentarisanje

- a) Nastavnik daje reč studentu-klijentu, a potom studentu-advokatu. Moli učesnike da "ostanu" u svojim ulogama i da iz te pozicije prokomentarišu:
 - Kako su se osećali?
 - Kakve su probleme imali tokom razgovora?
 - Kako ocenjuju svoj nastup i nastup drugog učesnika u igri?
- b) Student-klijent dobija obaveštenje od nastavnika da može saopštiti tajne instrukcije koje je dobio.
- c) Nastavnik upućuje molbu učesnicima da "izadju" iz svojih uloga i otvara razgovor. Podseća studente na pravila komentarisanja.
- d) Nastavnik daje reč studentu-klijentu, a potom studentu-advokatu, sa molbom da ocene svoj rad i rad drugog učesnika.
- e) Kad učesnici u igri završe svoja izlaganja, nastavnik upućuje molbu studentima da iznesu svoja zapažanja, komentare, ocene. Hrabri ih, postavljajući im konkretna pitanja:
"Da li je advokat uspeo da pokaže saosećajno razumevanje? Da li je klijent artikulisao i jasno iskazao svoja osećanja? Da li je bilo neiskazanih osećanja? Kako je advokat pokazao saosećajno razumevanje?"
- f) Kad studenti završe svoja izlaganja, nastavnik daje svoj komentar.

RADIONICA: "DA LI JE TO MOJA PRIČA?"

U ovoj vežbi studenti su podeljeni u parove za intervju. Jedan od partnera kaže (ili napiše) kratak naslov svoje priče koja se odnosi na neki događaj ili zanimljivo iskustvo iz njegovog života. Drugi partner ga nakon toga intervjuje (7-10 minuta) kako bi otkrio priču. Zatim, partner koji je vršio intervju izlaže priču. Studentu koji je pričao priču obavezno treba postaviti sledeća dva pitanja:

- Da li želiš da nešto dodaš ili izmeniš u ovoj priči?
- Kakav je osećaj čuti svoju priču ispričanu?

Smisao ove vežbe je u tome da studenti shvate da tokom intervjuisanja klijenta moraju dopreti do njegove priče, a takođe i da budu svesni sopstvene odgovornosti prilikom izlaganja klijentove priče na sudu.

RADIONICA: "DVE ISTINE I JEDNA LAŽ"

Svaki član grupe treba da smisli tri tvrdnje o sebi od kojih će dve biti istinite, a jedna lažna. Glasno saopštava ostalima sve tri tvrdnje, nakon čega ostali glasaju koja je tvrdnja neistinita. Bez obzira da li je član grupe pogodio ili ne koja je tvrdnja lažna, treba da da kratko obrazloženje svog glasanja.

Smisao ove vežbe je da se ispitaju neke stereotipske predstave koje imamo o ljudima tokom prvog susreta.

PROFESIONALNA ETIKA ADVOKATA

ZADACI

1. Posle završenog posla advokat se vratio kući.

Draga, kazao je svojoj suprudi, znaš ko mi je danas bio u kancelariji? Tvoja školska drugarica Sanja. Hoće da se razvede od muža. Imala je avanturu sa svojim šefom kad su bili na službenom putu u Grčkoj i pošto je gravidna želi da se što pre razvede i da bi mogla da se preuda za šefa? Ti poznaješ njenog muža? Šta misliš, da li će lako pristati na razvod?

2. Advokat je u petak pre podne dobio obaveštenje od banke da mu je klijent iz drugog grada na račun uplatio honorar.

Čitavo popodne primao je klijente i nije stigao da ode do banke da podigne novac koji mu je bio potreban da plati račun za struju.

Neposredno pred kraj radnog vremena, u kancelariju je došao Aleksa koji mu je platio za savet, za pisanje tužbe i ostavio novac za takse.

Na kraju radnog vremena, advokata je pozvala supruga i potsetila da im te večeri u posetu dolaze prijatelji i da treba da kupi vino i cveće.

Advokat je otisao u poštu, predao žalbu koju je napisao, i pošto je honorar koji je primio bio dovoljan da plati struju, advokat je popunio uputnicu i platio struju.

Po povratku kući, svratio je do benzinske pumpe i do cvećare, a zatim do kladionice i popunio tiket.

Kad je ušao u samoposlužu da kupi vino, video je da nema više čekova ali i da mu nedostaje novac i setio se da u novčaniku ima novac koji mu je Aleksa dao za sudske takse. To je bilo dovoljno da kupi kutiju dobrog vina.

3. Advokat je zastupao izvršnog dužnika u izvršnom postupku radi namirenja novčanog potraživanja. Izvršni sud je, u postupku sprovođenja izvršenja, odredio prodaju dužnikove kuće na javnoj licitaciji.

Pošto prvi put licitacija nije uspela, sud je odredio drugo ročište na kome se kuća može prodati i ispod utvrđene cene ali ne ispod 2/3 utvrđene vrednosti. U međuvremenu, izvršni poverilac i izvršni dužnik su se sporazumeli da se kuća proda putem neposredne pogodbe preko službenog lica i to za polovinu njene vrednosti.

Istog dana kad je to objavljeno na oglasnoj tabli suda, advokat je poslao svog sina da kupi kuću neposrednom pogodbom da bi na tom mestu njegov zet sagradio hotel.

4. Advokat je zastupao supruga u parnici za deobu bračne tekovine. Ranija supruga njegovog klijenta bila je izuzetno atraktivna mlada žena. Posle ročišta na kome je sud saopštio da zaključuje raspravu, advokat je pozvao mladu damu na kafu. Ona je prihvatile njegovo udvaranje i, pošto je on bio oženjen, dogоворили su se da sledeći vikend provedu zajedno na Kopaoniku.

5. Na klupi u sudskom hodniku ispred sudnice u očekivanju zakazanog suđenja sedeli su advokat i protivnik njegovog klijenta koji je bio nervozan jer se približavalo vreme za početak ročišta a njegovov advokat se još nije pojавio.

Advokat mu je predložio da, za slučaj da se ne pojavi njegov advokat, traži odlaganje rasprave i da promeni advokata jer je on vrlo nemaran čovek koji često zaboravlja da dođe na suđenja.